

Cigányság-identitás-kultúra-történelem

(Egy konferencia margójára)

Szerkesztette: Daróczy Ágnes

Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus

TARTALOMJEGYZÉK

Daróczi Ágnes: Bevezető	3
Roma charta.....	4
dr. Bársony János: A megoldható feladat.....	13
A Roma Irányító és Monitoring Bizottság állásfoglalása	20
Számolatlanul	34
A romák statisztikai szegregációja – az etnikai adatkezeléssel kapcsolatos szakmai dokumentumok.....	34
Dr. Bársony János: Javaslat.....	37
Önkéntes regisztráción alapuló, esélykiegyenlítő foglalkoztatás-politikai program beindítására a leghátrányosabb helyzetű vidéki térségek roma lakosságának felzárkóztatása érdekében ...	37
Silaki István: A csoportidentitás jelentősége és az identitásfrász	41
Dr. Bársony János : A roma-kép változásának történelmi folyamata Magyarországon	44
Zsigó Jenő - Retusált társadalom	51
Magyarországi Roma Parlament: A Roma Művészeti Központ koncepciójának története	69
(1987-2009)	69
Daróczi Ágnes – Bársony János:Az intézmények hiányáról	73
Kis roma rádió történet.....	96
Daróczi Ágnes: „Jöjjön el a mi időnk!”: Fohász a Cigány Múzeumért.....	100
Daróczi Ágnes: “Önmagával kötve, mint a kéve”	103
Daróczi Ágnes, alelnök (Phralipe Független Cigányszervezet) a Fővárosi Közgyűlésben 2009.04.30.....	104
Daróczi Ágnes (Phralipe Független Cigány Szervezet) a Fővárosi Közgyűlésben 2009. 06. 03.	107
Daróczi Ágnes, a Roma Integrációs Tanács tagja a Fővárosi Közgyűlésben 2009. 10.29. ...	109
Daróczi Ágnes: A mostohagyerek felnőtt... ..	111
Daróczi Ágnes: Roma képzőművészek Európában	114
D. Magyar Imre: A cigány irodalom fogalmáról*	123
D. Magyar Imre: Cigány alkotók a reprezentatív magyar irodalomtörténetben	133
Horák Magda: „...mint gyémántcsepp a szénben...,”	139
Bódis Kriszta:Az igazságos világba vetett hit.....	174
Kovalecsik Katalin:A romák népköltészetének kutatása Magyarországon 1870-től a 20. század közepéig	180
Seres István: II. Rákóczi Ferenc cigány katonái	190
Szita Szabolcs: A történelmi együttélés históriájának feltárása.....	208
Bársony János: Romák sorsa az 1940-es évek második felében.....	220
Eörsi László: Cigányok az 1956-os forradalomban	243

Daróczi Ágnes: Bevezető

2008 februárjában a Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus nagysikerű tanácskozást rendezett „Cigányság-identitás-kultúra-történelem” címmel.

A legnagyobb hazai kisebbséget, a cigányságot tudományos alapossággal megközelíteni szokatlan újdonság – a nagy érdeklődés bizonyára ennek is betudható. Nem kevésbé tudható a siker a felkért előadóknak, hiszen neves történészek, új tudományágként a szociálpszichológia, a legfrissebb kutatási eredmények, és a roma értelmiség színe-java is – mind-mind szerepelt konferenciánk kínálatában.

Új megközelítésként kínáltuk a nemzetiségi identitást, mint csoportképző erőt, részletesen tárgyaltuk, milyen attitűdjei vannak az identitásukhoz különbözőképpen viszonyulóknak, hogyan viszonyulnak a cigányság mai helyzetét firtató narratívák a több évszázados együttéléshez, és alkalmat adtunk a történelem-kutatások legfrissebb eredményeinek bemutatására.

Közművelődéssel foglalkozó szakemberek, tanárok, tanítók, aktivisták és civil érdeklődők egyaránt voltak a közönség soraiban, akik maguk is szeretnék mielőbb használni a különböző tudományágak legfrissebb kutatásait.

Erőfeszítéseink a papír alapú kötet kiadására sajnos megfeneklettek, de szívesen adjuk közre a konferencia legfontosabb megállapításait és kezdeményezéseit. Az azóta eltelt idő alkalom volt arra, hogy további kutatók munkáját is inspiráljuk, illetve tanulmányaikat kérjük. Így kerül most az olvasó elé a Rákóczi szabadságharc cigány katonáinak portréja – ez utóbbinak különös hangsúlyt ad, hogy idén van a Rákóczi szabadságharc leverésének háromszázadik évfordulója.

Egykor Csengey Dénes költő mondta „a cigányságnak még nincs történelme, csak története” – nos, ha igaz, hogy a történelem, nem pusztán a történetek egymásutánisága, hanem annak egy közösség által elfogadott narratívája is, akkor konferenciánkkal megtettük az első lépéseket ennek a narratívának a kidolgozására, és mondhatni együtt sürgettük a tankönyvekbe és iskolai kánonba való bekerülését.

Ez utóbbit – a tankönyvek pozitív énképet adó cigányképét – elengedhetetlenül fontosnak és súlyos deficitnek tartjuk, mert olyan személyiségformáló erőt rejt magában, amely sikerre tudja vinni, hiánya pedig éppen hogy sikertelenné tudja tenni a tanulás által kitörni készülő roma fiatalok nemzedékeit.

És fontos a több évszázados közös történelem tudatosítása, hogy egymásban bízó, együttműködő fiatalokat nevelhessünk.

2011, június 16

Roma charta

Kedves Barátaink!

A magyarországi roma emancipációs mozgalom immáron több mint három évtizedes fejlődése után, fordulóponthoz érkezett. Új nemzedékek nőttek fel, kapcsolódtak be a mozgalomba. Keresik a helyüket, a cselekvés lehetőségeit. Sokan vagyunk, nem mint a kezdetek idején, hogy személyesen és együttesen gondoljuk át helyünket, lehetőségeinket a közös hazában, sorsunk formálásában. Ezért új formát kerestünk érdekeink megfogalmazásához, kinyilvánításához közmegegyezéseink kialakításához. Annál is inkább, mert a mozgalom egyetlen lehetséges sikere, ha származástól független közös gondolkodássá - cselekvéssé tud nőni.

1. Az utóbbi két évtizedben, környezetünkben is hatalmas változások történtek:

Felszámolódott a pártállami diktatúra, az ezt kísérő gazdasági válság és szerkezetváltás, piacvesztés, magántulajdoni viszonyok kialakulása újabb történelmi veszteségeket; elnyomorodást, munkanélküliséget, lakhatási- és létbizonytalanságot okozott a romák meghatározó tömegei és persze a többi szegény csoport számára is.

Ez a folyamat, sajátos történelmi okok folytán a romákat, a társadalom átlagát hétszeresen meghaladó arányban sújtotta.

Ugyanakkor elmaradtak a romákat ért korábbi társadalmi igazságtalanságokat kompenzáló, az esélykiegyenlítő intézkedések (kényszerletelepítés tulajdon nélkül, üldöztetés, jogfosztottság, holokauszt, földosztás, népi kollégiumok hiánya, erőszakos telepfelszámolás súlyos lakásokkal kényszerhitelből, ipargyakorlás korlátozása, kárpótlási folyamat, stb.)

Megváltozott hazánk, Magyarország politikai szerkezete. Kiépült a többpárti demokrácia hatalommegosztáson, demokratikus ellensúlyokon és népképviselőten alapuló rendszere. Alkotmányba, törvényekbe foglalták a kisebbségek jogait és a hátrányos megkülönböztetés tilalmát. Ugyanakkor az új demokratikus intézményrendszer működésében nem vált automatikusan alkalmassá kisebbségi jogaink tényleges érvényre juttatására, az ehhez szükséges intézményrendszer garantált létrehozására, az élet szinte minden területén jelentkező diszkriminációs jelenségek tényleges leküzdésére, a romák egyenjogúságának, esélyegyenlőségének és emberi méltóságának tényleges garantálására. Ezekhez ugyanis nem csak hangzatos deklarációkra, törvényekre van szükség, hanem e feladatokhoz rendelt elégséges forrásokra, intézményekre, érdemi változtatásokra ténylegesen alkalmas és következetesen ellenőrzött programokra, a politikai hatalom elszántságára, a társadalmi kohézió erősítésére és az állam működése során e célok érvényesítésére.

A létrejött demokratikus parlamenti tömegpártok sajnálatosan nem vállalták a romák érdekeinek hatékony képviseletét. Elszánásukból csak néhány roma vezetőnek, vagy csoportnak, saját hatalmi céljaikból való aktivizálására, törvényi deklarációkra és minimális, ezért csak a cselekvés látszatát jelentő intézkedésekre telt. Hallgatólagos közmegegyezésként követték azt a hamis, rövidlátó tételt, hogy a romák problémáinak hatékony enyhítése, megoldása túl költséges dolog ahhoz, hogy érdemben hozzáfogjanak és az intézkedések elmaradása miatti feszültségek rendőri, nemzetbiztonsági és propaganda eszközökkel még kezelhetőek. A kormányok hirdetett demokratikus elveiket feledve cinikusan és felelőtlenül „bekalkulálták” elodázó politikai döntéseikbe a társadalomban meglévő rasszista, cigányellenes előítéletek tömeghatásait: hogy ezek alapján a „többség” nem fogadná el a romák esélyegyenlőségét szolgáló célzott, hatékony intézkedéseket, nem támogatná a célra jelentős közforrások biztosítását. Nincs meg a társadalmi szolidaritás, egyetértés e cél

kitűzéséhez és végrehajtásához. Miközben az ország sorsáért, jövőjéért felelős hazafiként, demokrataként - szocialista, konzervatív, keresztény, liberális nézeteket vallóként egyaránt - elveiket ténylegesen komolyan véve együttesen és külön-külön is, kötelesek lennének felvenni a küzdelmet a lélekmérgező rasszista előítéletekkel, gyűlölködéssel és a társadalom kohézióját romboló, kirívó, etnikai meghatározottságú egyenlőtlenségekkel szemben. Az ország egysége, gyermekeink, unokáink élhető jövője, hazánk feszültség-mentesebb modernizációja, versenyképessége és a polgári humanizmus követelte szolidaritás érvényesülése érdekében.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás sokkal fontosabbá tette földrészünk haladásához és a roma emancipációs folyamat európai jelenségeihez való viszonyunkat is. Létrejött az Európai Roma Fórum választott, legitim szervezete, fontos nemzetközi szerződések születtek a kisebbségi jogok, a nyelv védelme, az egyenlő bánásmód kérdéskörében. A modernizáció és a társadalmi kohézió erősítésére jelentős, pályázható nemzetközi források állnak rendelkezésre. Ugyanakkor rá kellett ébrednünk, hogy emancipációs gondjaink a többi országban is jelentkeznek, megoldásukhoz összefogásra van szükségünk. Látnunk kellett, hogy a nemzetállami törekvések, az etnikai tisztogató hadműveletek hogyan kergették el lakóhelyükről, hazájukból, kényszerítették nyomorúságos menekülttáborokba évek óta koszovói roma testvéreinket. Fel kell vennünk a küzdelmet az etnikai tisztogatás, a nemzeti kizárolagosság és elnyomás, a népirtás jelenségeivel szemben! Együtt Európa többi népével, kisebbségével, államaival. Érvényre kell juttatnunk az európai normákat hazánkban is - a kisebbségek nyelveinek, kultúrájának védelmére, a hátrányos megkülönböztetés felszámolására, a társadalmi kohézió erősítésére. Ehhez szövetségeseket kell találnunk itthon és külföldön a demokratikusan, felelősen gondolkodó emberek, közösségek, szervezetek, egyházak, pártok, államok körében. Erre ki kell alakítanunk, alkalmassá kell tennünk hatékony érdekképviselőteinket, kommunikációs fórumainkat. El kell érünk, hogy az új modernizációs és kohéziós forrásokhoz roma közösségeink is hozzá tudjanak jutni - megoldandó problémáik szükségletei, nagyságrendje szerint - a munkavállalás és vállalkozások, az oktatás, a kultúra, a lakhatás, az egészségügy területén meglévő kirívó hátrányaink leküzdésére.

2. Emancipációs mozgalmunk identitásválsággal küzd.

Nem kellően tisztázottak roma önértékelésünk legfontosabb sarokpontjai. Ennek elsődleges oka, hogy nem tudtuk kellően kialakítani és érvényesíteni saját szempontjainkat a külső – többségében előítéletes és lekezelő - társadalmi, kommunikációs és tudományos közeg túlsúlyával szemben.

Önképünk gyakran tele van hamis, kizáró, öngyűlölő, kisebbségdús, védekező, menekülő tartalmakkal, amelyek sokszor fel sem tűnnek számunkra, mivel ezeket környezetünk általában „magától értetődő igazsággként” kezeli. Egyéni, és nemzetiségi/kisebbségi csoport tagjaként emberi méltóságunk egészséges megéléséhez nélkülözhetetlen, hogy fellépjünk ezek ellen a jelenségek ellen. Rendbe kell tennünk egyéni és csoportos identitásunk kérdéseit.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy kettős identitásúnak tartjuk magunkat mi, magyarországi romák. Egyszerre magyarnak és cigánynak. E két hovatartozásunkat nem tartjuk szembenállónak és szembeállíthatónak. Ugyanúgy, ahogy egy normális családban az anya és az apa tisztelete, szeretete, elfogadása sem szembeállítható, sőt természetellenes.

3. Roma identitásunk létrejött a nemzetiségi öntudatosodás lassú folyamatában alakult és alakul.

Még viszonylag új történelmi jelenség. Kezdetben - sok más néphez hasonlóan – ez csak szűkebb családi, rokonsági, lakóhelyi, foglalkozásbéli, majd többféle törzsi, nyelvi, életformabéli, valamint ezekhez kötődő elzárt kulturális összetartozás-tudatokat, közösségi szolidaritásokat jelentett.

A XX. század közepétől történtek azonban átformálták identitásunkat is. Átformálta tudatunkat a Holocaust üldöztetése és az azt követő „szocializmus” több évtizedes jogfosztottságának, rendőrterrorjának és nemzetiségi elnyomásának közös tapasztalatai. Hatott ránk a gépi nagyipar (a munkásszállások, a „fekete vonatos” utazások, a nagy építkezések, az ipari munkahelyek, a vendégmunkás lét) régi, szűkebb közösségi kötődéseinket fellazító, ugyanakkor a máshol élő, más nyelvű, sokban eltérő hagyományú – a környezetük által cigánynak tekintett és mondott – társainkkal való sorsközösségre ráébresztő hatása. Az egymásban önmagunkra ismerés tapasztalatai, valamint a külső, cigányellenes előítéletek „nyomóhatásai” együttesen alkották meg azt az „olvasztótégelyt”, amely első közös identitás-élményeinket, összetartozás-tudatunkat létrehozta.

Ebben a korszakban zajlott a gyarmati népek öntudatra ébredése, a rasszista ideológiák nemzetközi viaskodása, elítélése. A pártállam hivatalos ideológiája képmutatón az emberek közötti jogegyenlőséget, a közös jólétet hirdette, miközben nyilvánvaló volt romaként jogfosztottságunk, elnyomásunk, a tömeges nyomor, és naponta voltunk kitéve rasszista sérelmeknek. A hirdetett „ige” és a valóság ellentmondásai a mi esetünkben még kiáltóbbak, tarthatatlanabbak voltak.

Ekkor született meg emancipációs – elsősorban értelmiségi, művészeti mozgalmunk, amely felemelte a szavát egyenjogúságunkért, nemzetiségi jogainkért, kulturális értékeink megbecsüléséért, emberi értékeink elismertetéséért, a cigányság felemelkedéséért. A pártállam először megpróbálta betiltani, kényszerrel elnyomni törekvéseinket, majd később - látva ennek sikertelenségét - megosztással, besúgóhálózattal, korrumpálással, engedményekkel, totális ellenőrzése alá próbálta vonni mozgalmunkat.

Roma öntudatosodási és emancipációs törekvéseinknek sikerült megtalálni az utat a cigány tömegekhez: munkásszállások művészeti rendezvényein, klubmozgalom és roma folklóregyüttes-mozgalom, képzőművészeti kiállítások, olvasótábori mozgalom szervezésével. Kulturális intézmény, kisugárzó hatású irodalmi, művészeti teljesítmények létrehozásával, a nyilvános kommunikáció intézményibe is betörve. E propaganda-munka széles körben elfogadottá tette a hazai romák sorsközösségéről, egyenértékűségéről, egyenjogúság-igényéről, közös kulturális értékeink megbecsülésének követeléséről vallott nézeteinket. Ez is közös identitásképző erőt jelentett, közös ideológiát adott a korábbi szétforgácsolt, egymással szemben gyakran bizalmatlan, sokszor eltérő nyelvű, különböző kulturális hagyományokat őrző roma közösségeinknek.

Emancipációs mozgalmunk még most is nagyon távol van kitűzött céljainak elérésétől. Gyarapodása, bővülése során viszont számos tévképzet, megosztó gondolat került napfényre.

Közös roma identitásunknak nem előfeltétele a cigány anyanyelvűség. Gondoljunk csak Indiára, ahol az angol és a hindi a nemzeti nyelv, miközben az ott élő népek több mint száz saját nyelvet beszélnek, vagy Európában az ír, a skót népekre, akik angolul és nem régi (gél, kelta) nyelvükön beszélnek, vagy akár a szomszédos osztrákok, akik németül szólnak. Nem tekinthetjük a cigány anyanyelvűséget elengedhetetlen identitásképzőnek Magyarországon azért sem, mert az itt élő romákkal szemben több évszázados erőszakos nyelvi asszimilációs kényszer alkalmaztak a hatóságok, botbüntetés mellett tiltva az anyanyelv használatát. Így a romák többsége már önhibáján kívül nem beszél cigányul, de elfogadja, vallja roma

identitását. Ugyanakkor természetesen ápolandó, védendő értéknek tekintjük a cigány nyelvet, és a beás román dialektust is.

Élnek még - közös identitásunk kialakulása előtti időből – olyan egymással szembeállító nézetek közöttünk, amelyek egyik, vagy másik roma nyelvi csoport külön, „igazibb” voltát vélik, lenézve a többieket. Ezeket a jelenségeket elítéljük. Nyilvánosan is ki kell állnunk velük szemben. Ugyanakkor tudjuk, hogy e gondolatok mélyén gyengeségből eredő lelki sérelem húzódik meg. A külső környezet rasszista előítéletei előli menekülés megnyilvánulása az, ha valaki a saját szűkebb csoportját úgy próbálja menteni, kivonni az igaztalan támadások elől, hogy a többi hasonló csoport elítélését elfogadja, és azzal határolódik el, hogy „az övéi nem olyanok, mint a többi...”. Nekünk az összes roma jogegyenlőségéért, emberi méltóságának védelméért kell küzdenünk, nem fogadhatjuk el még részben sem az igaztalan előítéleteket.

Vannak olyanok közöttünk, akik nem népként, nemzetiségként, hanem rasszjegyek, vagy bőrszín alapján próbálják identitásuk tartalmát, közösségét meghatározni. Ez tévutat jelent. Igaz ugyan, hogy a romák többségének bőrszíne eltér a környezettől, de igen jelentős azoknak a száma is, akinél nincs ilyen különbség. Embercsoportoknak rasszjegyek szerinti megkülönböztetése, ezek kulturális minősítése a múlt század első felének ideológiai mótélya volt. Ennek hatása, a rasszista felsőbbrendűségi ideológia napjainkban is sok kárt okoz nekünk és a világ népeinek. Nem fogadhatjuk el identitás- és csoportképző tényezőnek magunk számára ezt az elavult, emberellenes, káros és tudománytalan nézetrendszert, amelyet éppen a mi kiirtásunkra, elnyomásunkra hoztak létre. Vissza kell utasítanunk magunk között is az elnyomás ilyen visszatükröződését és identitásunkat vállalható, egészséges alapokra kell helyoznunk.

Vannak közöttünk olyanok is, akik – amikor a romák közös ügyeiről van szó - csak saját maguk, szűkebb családjuk, települési közösségük sorsára, ügyeire, érdekeire gondolnak. Roma népük szószólóinak hiszik magukat, miközben csak személyes ügyüket, érdekeiket képviselik, azt ugyanakkor az egész nemzetiség ügyének próbálják feltüntetni. Ez a hiba identitásérzésünk fejletlenségéből eredhet, hiszen ez a gondolkodás megrekedt a zárt kisközösségi, családi szinteken. Közös sorsunk iránti felelősségünk érdekében küzdenünk kell e jelenségek ellen. Tudatosítanunk kell közérdekeink fontosságát a magán és csoportelfogultságokkal szemben. Persze e hibák külső hatásokból is erednek. Gyakran tapasztaljuk, hogy a minket lekezelő előítéletes gondolkodás megnyilvánulása az is, hogy felkészültséget, széleskörű tájékozottságot igénylő közös nemzetiségi, (esetleg kulturális, politikai, vagy tudományos ügyeinkben) az első útjukba kerülő, általuk kiválasztott, tájékozatlan, felkészületlen - „cigányképüknek megfelelő” - barna bőrű embert „nyilatkoztatják” a médiában, vagy akár tudományos vagy politikai fórumon, mint „közös ügyünk - általuk felkent képviselőjét”. Ilyen hibát, manipulációt más kérdéseknél eszük ágában sem lenne elkövetni. Ott fontosnak tartanak megkeresni az ügy felkészült szakemberét, hivatott képviselőjét.

4. Nemzetiségnek tartjuk magunkat, olyan nemzetiségnek, amely több - nyelvi- és kulturális jellemzők által meghatározott csoportból áll. Ugyanakkor van közös roma identitástudatunk, összetartozás-érzetünk.

Ez nem valamiféle elavult, romantikus, civilizáció-ellenes, csak a múltba révedő, elzárkózó, néprajzi különlegességeket jelentő „vademberi” vagy „rezervátum-centrikus” önképet jelent, amelybe néhányan szeretnének minket belezárni, míg mások - félelmükben - közös identitási önképünk gondolatától is menekülnek, illetve félteneik tőle bennünket.

Roma nemzetiségi közösségi identitásképzőnket vállalható, korszerű elemekből építettük és építjük folyamatosan, amely szerves egységet tud alkotni, mert egyrészt személyes: családi, rokonsági, baráti, munkahelyi, tevékenységi, lokális, stb., kötődéseinkkel valamint szélesebb körű: hazához, nemzethez, európaisághoz, transznacionalitáshoz, emberiséghez, emberi környezethez tartozó többi, hasonlóan fontos identitásainkkal, illetve a modernitás és versenyképesség követelményeivel összhangban fejlődik.

Roma nemzetiségi kötődéseink döntően közös érzelmi tartalmakat hordoznak, mint minden más nemzet és nemzetiség esetében. Ennek legfontosabb elemei a közös felelősségérzetről szólnak.

Felelősséget érzünk a romák, magunk és társaink további megmaradásáért, boldogulásáért, jobb egészségéért, jobb vállalkozási és munkalehetőségeiért, lakhatási körülményeiért, oktatási feltételeiért, korszerű, versenyképes jövőnk alakításáért, történelmi okokból kialakult hátrányaink ledolgozásáért.

Felelősséget érzünk gyermekeinkért, az új roma generációk jobb sorsáért.

Felelősséget érzünk a romák egyéni és kollektív emberi méltóságáért, jó hírnevéért, ennek biztosításáért.

Felelősséget érzünk a romák és környezetük békéjének, biztonságának, nyugodt, egyenrangú partneri kapcsolatainak kialakításáért és megőrzéséért.

Felelősséget érzünk a romák jogegyenlőségéért, emancipációjáért, az etnikai diszkrimináció elleni közös küzdelmünkért.

Felelősséget érzünk a romák nyelve, nyelvei, történelme, kultúrája sorsáért, fejlődéséért, korszerű tartalmakkal való feltöltéséért, egyenrangú elfogadtatásáért, oktatásáért, közkinccsá tételéért, az erre a célra szükséges intézmények megteremtéséért, nemzetiségi egyenjogúságunk kivívásáért.

Felelősséget érzünk a korszerű, versenyképes tudás, műveltség megszerzéséért, biztosításáért, oktatási jogaink hátrányos megkülönböztetésektől-mentes érvényesülésének kollektív ellenőrzési jogának megszerzéséért, szavatolásáért.

Felelősséget érzünk a romák érdekeinek hatékony megjelenítéséért, képviseléséért, önszerveződéséért, nemzetiségi kultúránk, valamint az emancipáció és a versenyképesség érdekében.

A közös felelősségérzet után a következő identitás-elemünk a közös szolidaritás érzése.

Szolidárisak vagyunk a más országokban élő romákkal. Büszkék vagyunk kiemelkedő teljesítményeikre, ha bajban vannak, számíthatnak együttérzésünkre, segítőkészségünkre.

Szolidárisak vagyunk egymás iránt itthon is. Büszkék vagyunk roma társaink kiemelkedő kulturális, művészeti, sport és egyéb teljesítményeire, ország- és közösség-építő munkájuk során elért eredményeikre. Amennyiben romaként, bajba kerülnek, elnyomás, igazságtalanság elszenvedői, különösen számíthatnak együttérzésünkre, segítőkészségünkre.

Szolidárisak vagyunk és elkötelezettséget érzünk hasonló sorsú embertársainkkal szemben.

Szolidárisak vagyunk roma társainkkal abban is, hogy tiszteletben tartjuk egymás emberi méltóságát. Nem tűrhetjük el magunk között az egymás elleni személyes, vagy csoportos aknamunkát, szembeállítást, hegemoniára törekvést nyelvi, vagy etnikai csoport-hovatartozás különbözőségére, települési különbségekre, nemi, vagy vallási hovatartozásra tekintettel, mivel ezek nemzetiségi identitásunk alapjait veszélyeztetik.

Roma nemzetiségi identitásunk harmadik közösségi összetartozás eleme a kötődéseink és alapvető közös céljaink vállalása:

- az egymáshoz tartozás tudata és vállalása,

- közösségi értékeink vállalása
- történelmünk haladó, előremutató értékeinek vállalása, továbbvitele
- történelmi sorsközösségünk vállalása
- emancipációs, kulturális és modernizációs, felemelkedési céljaink közös volta, valamint az értük folyó közös küzdelem vállalása.

Roma nemzetiségi identitásunk negyedik közösségi összetartozás-eleme az alkalmazkodás készsége:

- készek vagyunk alkalmazkodni a roma nemzetiségi közösség közösen elfogadottnak tekintett értékeihez, kialakult normáihoz és hajlandók vagyunk ezeket elsődlegesnek tekinteni egyes személyes és csoportérdekeinkkel szemben is.
- készek vagyunk alkalmazkodni a roma nemzetiségi közösségi célok érvényesülése érdekében saját érdekeink esetleges feláldozásával is.
- készek vagyunk alkalmazkodni, egyes szokásainkon változtatni egyéni és kollektív emberi méltóságunk, roma önképünk alakítása érdekében.
- készek vagyunk alkalmazkodni, egyes szokásainkon változtatni, áldozatokat vállalni közös emancipációs, kulturális és modernizációs küzdelmünk sikere érdekében.
- készek vagyunk alkalmazkodni, egyes szokásainkon változtatni, áldozatokat vállalni a környezettel való békés együttélés lehetősége az etnikai béke harmóniájának megteremtése, megőrzése érdekében.

Roma nemzetiségi identitásunk ötödik közösségi összetartozási eleme a közös értékeink, a modernitás követelményeinek is megfelelő szokásaink, haladó közösségi hagyományaink, közösségi szertartásaink, jelképeinek tisztelete.

5. Nemzetiségi önbecsülésünkhöz

fontos számunkra, hogy leszámoljunk a köztudatban rólunk és múltunkról kialakított hamis, torzképpel. Nem vagyunk, nem voltunk a vesztesek népe. Büszkék lehetünk a korábbi roma nemzedékek alkalmazkodó képességére, tehetségére, teljesítményére. Erre a legkézenfekvőbb bizonyíték a romák fennmaradása több mint kétezer éven keresztül, miközben népek, népcsoportok százai haltak ki, szívódtak fel, szinte nyom nélkül a történelem viharában. A romák elődeiktől és környezetüktől eltanult, továbbfejlesztett élenjáró ipari, kereskedelmi, szolgáltatási szaktudásokkal érkeztek Európába. Magyarországra is, ahol több évszázadig ezek alapján autonóm kiváltságokkal is rendelkeztek. A romák által keletről elhozott ágyúkészítési és tűzérési tudás nélkül más lett volna kontinensünk történelme. A romák nem indítottak háborúkat más népek leigázására. Vándorló iparos, kereskedő csoportjaik fennmaradását a környezettel való szóértés, nyelvismeret, kommunikációs készség, szakismeret, kereskedelmi készségek, a béketeremtés képessége és belső szabályok biztosították az őket körülvevő, mindig erősebb többségi környezetben. A bizonytalan utakon katonailag gyengébb roma csoport ugyanakkor nem halmozhatott fel értékeket, mivel ez azonnal kiváltotta volna a környezet irigységét, rabló és megsemmisítő erőszakát.

A polgári fejlődés az olcsó ipari tömegcikk megjelenése, a kereskedelem fejlődése egyre inkább kiszorította a romákat korábbi piacaikról. A nemzetállamok és hatóságaik megerősödése, ellenőrzési és adóéhségük a XVIII.-XIX. században hatósági kényszerletelepítést, a romák kiszolgáltatott, alávetett helyzetét eredményezte termelőeszköz, jobbágytelek nélkül. Környezetük lecsúszott, földönfutó idegenként tekintett rájuk az elkövetkező időszakban. A romák alkalmazkodni tudtak ehhez a helyzethez és családi, személyes gazdasági kapcsolatok kiépítésével, új, letelepült szolgáltató mesterségekkel, mezőgazdasági bér munkával biztosították megélhetésüket.

A XX. század ötvenes éveitől, pedig tömegesen kerültek ipari munkásként városok gyáraiba, építkezésekre, bányákba, kohókba, amely újabb jelentős alkalmazkodási folyamatot jelentett.

Ezt akasztotta meg, fordította vissza a rendszerváltást kísérő gazdasági válság piacvesztése, szerkezetátalakítása, tulajdoni újrendeződése, létbizonytalansága, amely tömeges munkanélküliséget okozott. A munkalehetőség elvesztése a romákat aránytalanul nagymértékben sújtotta.

Ennek kivédését döntően a korábbi hurcolt hátrányok, tőkehiányok akadályozták.

- Hiányzott a termelőeszköz tőke és pénztőke (kimaradtak a földosztásból, ennek okán a kárpótlásból, lakóházaik kis értékűek, adóssággal terheltek, így hitelfedezetre alkalmatlanok voltak. A romák többsége korábban nagyipari bér munkásként a szegénységi küszöb környékén élt, és a válság elvitte munkalehetőségüket).

- Hiányzott a kapcsolati tőke (első generációs bér munkásként dolgoztak korábban, így alig voltak vállalatvezetői, értelmiségi kapcsolataik, vállalkozási, foglalkoztatási információik).

- Hiányzott a képzettségi tőke (A korábbi létbizonytalansági helyzetből a segéd munkás lét volt a következő lépcső, a szegény családok nem tudtak várni gyermekeik hosszú képzési idejére, szükség volt keresetükre, a romáknak rosszabb minőségű oktatás jutott, mint a társaiknak. Az oktatási rendszer nem vette figyelembe a romák oktatási érdekeit, nem indultak hatékony, célzott, hátrányaikat ellensúlyozni képes programok, sőt hátrányos diszkrimináció volt az iskolákban).

- Hiányzott a politikai tőke (A romák politikai nyomásgyakorló erejéből csak a nemzetiségi elnyomás csökkentésére, néhány jog törvénybe foglalására telt. Az új politikai pártok nem vállalták a válság és a korábbi igazságtalanságok miatti hátrányok kompenzálásához szükséges hatékony intézkedések meghozatalát, sőt újabb hátrányos intézkedések is születtek látszatmegoldások mellett.)

- További hátrányokat jelentett a romákat sújtó előítélet-rendszer és diszkrimináció hatása, valamint az egészségügyi, szociális problémák.

Ezekből a körülményekből kell alkalmazkodó képességünk mozgósításával, összefogással, szövetségesek keresésével, elszántsággal, a modern tudás megszerzésével, politikai aktivitással kitörnünk.

Nem voltunk a vesztesek népe és nem is akarunk azzá válni. Most válságban vagyunk, de létrejött az emancipációt és modernizációt célul kitűző mozgalmunk, mely segíthet legyőznünk e körülményeket.

6. Magyar nemzeti és roma nemzetiségi identitásunk

egyformán fontos a számunkra. Úgy gondoljuk, hogy mindkettőhöz születésünktől elidegeníthetetlen jogunk van. Őseink több mint hatszáz éve éltek ebben az országban, osztoztak jóban, rosszban az itt élőkkel. Két kezükkel készítettek szerszámokat, építettek házakat, utakat, gyárat, művelték a földet, elsajátították, anyanyelvüként használták a magyar nyelvet, kultúrát, és ha szükség volt rá, akkor harcoltak is a hazáért, szabadságáért. Verejtékükkel, vérükkel is kiérdemelték, hogy itt otthon érezhessék magukat.

Sokan ugyanakkor kétségbe vonják ezt a jogunkat.

Úgy tartják, hogy, ha romák vagyunk, akkor nem lehetünk magyarok is. Erőszakkal szembeállítják egymással e két természetes identitásunkat. Képzelt, hamis „felsőbbrendű tudatuk” magaslatáról bennünket kirekeszteni próbálnak a nemzetből. Lenéznek, semmibe veszik önérzetünket, „jöttment alacsonyabb rendű idegenként”, „primitív vademberként”

tekintenek ránk. Mindezt pogány eredetmítoszokkal, rasszista fajelméletekkel, vagy egyszerűen az elnyomás sok évtizedes berögződésével próbálják igazolni - hamisan „nemzetféltésnek” feltüntetve elnyomó nézeteiket. Nem veszik észre, hogy ezzel éppen ők ártanak legtöbbet a vágyott nemzeti összetartozásnak, hazánk becsületének, közös, biztonságos jövőjének.

Magyarság-tudatunk semmivel sem kevesebb, kisebb értékű, mint bármelyik más magyar emberé. Ugyanolyan fontosnak érezzük hazánk, Magyarország boldogulását, sorsát, jövőjét, pontosan ugyanúgy, mint más magyarok. Ebben a hazában és a többiekkel közösen tervezzük boldogulásunkat, megélhetésünket. Együtt és nem mások rovására. A sajátunkként vagyunk büszkéek a magyar kultúrára, nyelvre, történelmi eredményekre, felhalmozott értékekre, hiszen évszázadok óta részünk volt ezek létrejöttében, fejlődésében.

Tőlünk tehát nem kell félteni a nemzetet, hiszen abba mi is beletartozunk.

Magyar nemzeti identitásunkhoz és hazánkhoz roma identitásunkhoz hasonló emocionális tartalmak fűznek bennünket: felelősségérzetek, szolidaritások, kötődések és célok vállalásai, alkalmazkodások készsége, közös értékek, közösségi hagyományok, szertartások, jelképek tisztelete köt bennünket, mint más magyarokat.

Identitásaink, önképünk megfogalmazásával, elfogadtatásával talán sikerül valamit segítenünk is a magyarság, (így a mi magyarságunk is) végiggondolatlan, sokszor fölöslegesen egymásnak feszülő indulatokkal terhelt önképének, identitás-problémájának rendbetételében is.

7. Mit kell tehát tennünk romaként és magyarként emancipációs törekvéseink eredményre juttatásáért?

Rendbe kell tennünk identitási, önértékelési problémáinkat, harcba kell szállnunk egyéni és kollektív emberi méltóságunkért. Le kell győznünk kishitűségünket, kisebbségérzésünket és meg kell győznünk környezetünket a minket sújtó előítéletek és hátrányos megkülönböztetés tarthatatlanságáról. Csak erős öntudattal lehetünk úrrá jelenlegi válsághelyzetünkön.

Rendbe kell tennünk érdekképviselőnk problémáit. Ki kell alakítanunk a szükséges, általánosan elfogadott, vállalt és képviselt közmegegyezéseinket közös céljainkról és ezek megvalósításának módjáról. Ezeket nem köthetjük pártpolitikai nézetekhez, vitákhoz, személyes ambíciókhoz, vagyoni érdekekhez. Ezeket, mint közös roma célokat kell vállalnunk és mindnyájunkat közös, nyilvános felelősség terhel megvalósításukért, kiharcolásukért. Tehát ezekre az ügyekre nem terjedhetnek ki egyéb belső, természetes és szokványos politikai és személyes vitáink.

Ki kell harcolnunk, hogy a demokratikus pártokkal, egyházakkal, társadalmi szervezetekkel közösen képviselt magyar nemzeti ügyként, érdekként kerüljön megfogalmazásra és képviselőre a roma emancipáció érvényesítésének közös programja, amelyben felelősséget is vállalnak a szükséges intézkedések és források biztosítására. Felelősséget vállalnak arra, hogy e közös nemzeti érdeket érvényre juttatják politikájukban, kommunikációjukban, egyaránt. Ekként szereznek hozzá társadalmi, választói támogatást.

Közös célként ki kell harcolni a romákat sújtó nemzetiségi elnyomás felszámolását. Létre kell hozni közforrásokból a hiányzó roma nemzetiségi alapintézményeket: múzeumot, kutatóintézetet, könyvtárat, színházat, médiát, nemzetiségi oktatást, és szakemberképzést. A roma nyelvet és beás dialektust védendő értékke kell nyilvánítani az európai kisebbségi nyelvek között. A romákról szóló (identitásunkat kifejező, vállalható) legfontosabb ismereteket a közoktatás egészében oktatni kell.

Ki kell dolgozni és meg kell valósítani a romákat ért történelmi igazságtalanságok, és elnyomás okozta hátrányok kompenzálását szolgáló állami esélykiegyenlítő programokat. Ezek területei: komplex települési rehabilitációs programok (munkahely, vállalkozás, lakhatás, infrastruktúra, képzés) a válságban lévő telepi közösségek megsegítésére, állami és állami befolyású forrásokból finanszírozott foglalkoztatási körben roma kvótarendszer ideiglenes bevezetése a válságterületek kistérségeiben. Településfejlesztési, foglalkoztatási, infrastrukturális pályázati források roma igénybevételét segítő értékelési pontrendszer, monitoring és pályázati segítői rendszer létrehozása, működtetése. Hatékony roma részvétel a pályázati célmeghatározás, döntéshozatal, monitoring folyamataiban. Roma oktatási ösztöndíj rendszer és rásegítő oktatási formák további kiterjesztése, ehhez források biztosítása. Gondoskodni kell a tartós munkanélküliségbe szorult, elnyomorodott roma családok lakhatási biztonságának visszaszerzéséről, egészségügyi és szociális ellátásuk garantálásáról, egyben segítve, ösztönözve a munka világába történő visszatérésüket. A rászoruló roma idős emberek számára kárpótlási akciót és hatékony szociális programot kell indítani.

A közoktatásban lehetővé kell tenni, hogy a roma közösségeknek, képviselőknek módja legyen hatékonyan ellenőrizni a roma gyermekek, fiatalok oktatásának színvonalát. Ehhez jogosítványokat és képzett szakemberek segítségét is megkapják. Mulasztás, diszkrimináció észlelése esetén legyen mód a személyes felelőségek megállapítására és hatékony retorziók alkalmazására.

Gondoskodni kell a munkába állni kívánó fiatal roma szakemberek ösztöndíj és gyakornoki programjának kidolgozásáról, finanszírozásáról.

Ez a Roma Charta pártpolitikai nézetektől és érdekektől független kíván lenni, tehát várja minden roma egyetértését, mivel úgy tartjuk, hogy közös vágyainkat, érdekeinket, céljainkat fogalmazza meg.

dr. Bársony János: A megoldható feladat

Romák és társadalmi kohézió a Nemzeti Fejlesztési Terv és az EU. Integrációs csatlakozás tükrében

Az EU csatlakozást is felvető eddigi társadalmi folyamatok, a piac és szerkezetváltás, a privatizáció, a demokratikus jogállamiság, az önkormányzatiság kiépülése lehetőségeket teremtett arra, hogy egyenrangú partnerként, tényleges nemzeti haszonnal, eséllyel léphessünk be egy nálunknál jelenleg erősebb gazdasági szervezetekkel működő, gazdasági és politikai integrációba.

E folyamatok persze nem takarhatják el azokat a strukturális és társadalmi problémákat, amelyek megoldatlansága esetén ez a felvillanó esély, nemzeti haszon jelentős időre kihasználatlan maradhat. Az integrációs folyamat káros mellékhatásai - rövidebb távon - oly mértékben feszíthetik szét a társadalmi kohéziót, amely kétségessé tehetik esélyeink kihasználását.

Mivel az integrációs esélyt is megteremtő korábbi folyamatok, az erős multinacionális vállalatok befektetéseivel, gazdaságilag meghatározó szerepvállalásával, a jogharmonizáció versenysemlegességet biztosító eszközeivel, a túlsúlyos etatista állami szerepek csökkenésével jórészt már megtörténtek, a mellékhatások döntő többsége és a korábbi gyengeségünkől eredő problémák együttes hatásai mostanra nyilvánvalóvá, jól láthatóvá váltak, amelyek csökkentése, felszámolása a soron következő időszak legfontosabb feladatait jelenti.

Ezek a tényezők persze általában nem ismeretlenek, nem is feltétlenül a magyarországi helyzet egyedi sajátosságai, legfeljebb mértékükben, minőségükben eltérőek nálunk. Hiszen más csatlakozó országoknak is meg kell és kellett birkózniuk az elmaradott régiók, térségek felzárkóztatásának, kis és középvállalkozások versenyképessége javításának, az elavult mezőgazdasági struktúrák rehabilitációjának, a korszerű környezetvédelmi és infrastrukturális követelmények kialakításának, a közigazgatási, egészségügyi és oktatási szolgáltatások fejlesztésének, a szélsőséges szociális elmaradottságban, mélyszegénységben lévő társadalmi csoportok létesélyeinek garantálása és fejlődési esélyeinek megteremtése feladataival.

Mindezek a feladatok persze elsődlegesen az adott országok, így Hazánk saját erőfeszítéseit, politikai és gazdasági döntéseit igénylik a szükséges erőforrások előteremtése, fejlesztési feltételek biztosítása érdekében, de igen jelentős uniós integrációs források is igényelhetők ezek sikere érdekében. A Nemzeti Fejlesztési Terv adhatja meg azokat a fő irányokat, prioritásokat, amelyek mentén e céljainkat el kívánjuk érni és igényelni tudjuk hozzájuk az uniós felzárkóztató, esélykiegyenlítő és társadalmi kohéziót segítő forrásokat. E terv megalapozottsága és sikeres megvalósítása jelenti tehát a következő időszakban annak a lehetőségét, hogy ki tudjuk használni az uniós csatlakozásból adódó nemzeti esélyünket.

(Sajnálatos, hogy a korábbi kormányzati időszakban e feladatra a szükségesnél kevesebb figyelem jutott. A kidolgozásban jelentős elmaradásaink keletkeztek mind központi, mind pedig regionális szinteken.)

Az utóbbi időszakban egyre szélesebb, a bal és jobboldalon egyaránt jelentkező véleményeken alapuló konszenzus látszik kirajzolódni abban a kérdéskörben, hogy a romák integrációjának problémája hazánkban, a társadalmi kohéziót, békét fenyegető legsúlyosabb veszély, megoldatlansága, vagy ennek további elodázása beláthatatlan következményekre vezethet. Az EU csatlakozási tárgyalások azt mutatják, hogy partnereinket is aggodalommal tölti el a jelenlegi helyzet, tényleges megoldásokat várnak tőlünk

E véleményeket támasztja alá, hogy a roma lakosság foglalkoztatottsági mutatója a 80-as évek közepéhez képest kevesebb mint felére csökkent, a munkanélküliségi mutató körükben az országos átlag hatszorosa a roma háztartások több mint 60%-a a létminimum alatt él. A roma családok több mint 30%-a lakhatásában veszélyeztetett a megemelkedett, általa megfizethetetlen lakáshitel, lakbér, közüzemi terhek, és felújítási forráshiány miatt, a születéskor várható élettartama 10-15 évvel kevesebb lakossági átlagnál az egészségügyi, szociális és mentális körülmények következtében, körükben a képzettségi mutató – a számszerű fejlődés ellenére – a közép- és felsőoktatásban az országos átlag töredéke.

Az is megállapítható, hogy a romákat a társadalmi élet széles területein, így a foglalkoztatásban, oktatásban, településpolitikában, kommunikációban, igazságszolgáltatásban rendkívül gyakran éri nyílt, vagy burkolt hátrányos megkülönböztetés, társadalmi létüket, integrációjukat mélyen beágyazódott előítélet-rendszer is nehezíti.

A roma lakosság többsége rasszjegyekkel jól megkülönböztethető, gyakran etnikai, nyelvi sajátosságokkal is rendelkező kisebbségi csoport. Így a kisebbség sajátos történelmi útja során kialakult válsághelyzete, a mélyszegénységben élők közötti szociológiai felülreprezentáltságának problémaköre összeadódik az általános emberi- és kisebbségi jogok sérelme, a diszkrimináció és előítéletek kiváltotta problémákkal és minőségileg új dimenzióban jelentkezik.

A korábbi időszakokban a kormányzatok, kellő érzékenység és források hiányában gyakran csak tűzoltásra, kis hatékonyságú intézkedésekre vállalkoztak az ügyben, amelyek még a helyzet romlását is alig tudták lassítani.

A probléma jelentőségét felismerő, tényleges megoldásokat igénylő politikai konszenzus lehetősége, valamint a Nemzeti Fejlesztési Terv előrehaladása és az EU csatlakozás előrehaladásával kapcsolatos társadalmi kohéziós célú külső forrásbevonási lehetőségek jelentkezése egyaránt azt indokolja, hogy most van az a „szerencsés pillanat” amikor megoldhatóvá tehető a roma válsághelyzet.

Ehhez a szükséges feltételeket maradéktalanul be kell építeni kellő prioritásokként a tervbe és ezen kívül, - hasonlóan az írországi polgárháborús válságtérség külön támogatása és a görög szigetvilág kiemelt kezelése ügyéhez – sajátos nemzeti kohéziós válságkezelő, kiegyenlítő programként meg kellene kísérelni ennek a támogatási igénynek az érvényesítését a csatlakozási tárgyalások során önálló programként és az országos és térségi alprogramok területein egyaránt.

II.

Mi a feladat?

A roma válsághelyzet megoldásához célként a társadalmi integráció és kohézió megerősítését, a romák körében lévő társadalmi struktúrák közelítését kell kitűznünk a társadalom átlagához. Ehhez le kell választanunk egymásról az összeadódóan, robbanásveszélyes problémahalmazokat.

Első feladatcsoportként külön kell kezelni, meg kell teremteni az emberi méltóság megéléséhez mindenki számára garantálandó (nem cigányt és cigányt egyaránt megillető) minimális feltételek biztosítását.

Ilyenek: a gyermekes családok lakhatása (lakhatási támogatási, építési, karbantartási, stb. programokkal), általánosan elérhető, elfogadható színvonalú közoktatást (kistelepülési

iskoláknál is) és egészségügyi szolgáltatást (a közgyógyellátás kellő színvonala és az ellátás közlekedési költségeinek megtérítése, stb.) , a létminimum legális elérhetőségének lehetőségét (munkanélküli és egyéb segélyrendszerekkel), a jogállamiság és közbiztonság szolgáltatásainak elfogadható színvonalú igénybevételi lehetőségét a legelesettebbek számára is. Megfelelő hatékonyságú térségi-kistérségi kiegyenlítő programokat kell beindítani.

Második feladatcsoportként célzottan is gondoskodni kell arról, hogy roma polgártársaink is diszkrimináció mentesen, eséllyel hozzá tudjanak jutni a minden állampolgárt megillető állampolgári jogokhoz és az emberi méltóság megéléséhez.

Ennek érdekében sürgősen meghozandó a kellően szankcionált és betartatott antidiszkriminációs jogszabálycsomag. Ennek legfontosabb területeként az oktatásban hatósági jogosítványokkal rendelkező térségi antidiszkriminációs és esélykiegyenlítő hálózatok létesítése szükséges, a foglalkoztatási megkülönböztetés elleni hatósági hálózat feltételrendszerét minőségileg bővíteni szükséges, a települési diszkriminációval szemben a közigazgatási hivataloknak hatósági jogkört kell biztosítani.

Az antidiszkriminációs jogalkotás és jogérvényesítő hatósági hálózat mellett nemzeti konszenzust kell teremteni a roma integrációs célok széleskörű társadalmi elfogadtatására.

Ehhez a politikai egyeztetés mellett kommunikációs esélyegyenlőségi program beindítására, a romákra nehezedő előítélet-rendszer tervezett és szervezett, direkt és indirekt eszközökkel egyaránt megvalósított kommunikációs oldására van szükség, hasonlóan az USA-beli feketék esetében működtetett gyakorlatra. Ennek több milliárdos költségigényét a tervben szerepeltetni szükséges.

A harmadik feladatcsoport az esélykiegyenlítés érdekében szükséges célzott segítő intézkedések, programok meghozatala és intézmények létesítése a tényleges hátrányok megszűntéig. Ezek nélkül a romák strukturális hátrányai esetleg konzerválhatók, de belátható időn belül nem szüntethetők meg.

Melyek ezek a kiegyenlítő intézkedések?

Szociológiai tény, hogy a romák munkaerőpiaci hátrányait alapvetően a következő hátránytényezők befolyásolják. Ezek:

1.a települési különbségek, tehát az, hogy a romák többsége hátrányos helyzetű régiók hátrányos helyzetű településein, településrészein él.

Ennek oka a még korábbi településtörténeten (putritelep kialakulása) túl elsősorban az, hogy a romák tömegei korábban a nagyvárosokban heti ingázó vendégmunkásként a korábbi építőipari, textilipari kohászati, stb. üzemekben dolgoztak, nekik korábban lakást nem adtak a munkahelyük közelében. A nagyüzemek a 90-es válság és szerkezetátalakítás következtében tönkrementek, roma dolgozóikat hazaküldték oda ahol korábban sem volt biztosított a megélhetésük. A lakóhelyen általában rossz infrastruktúrájú területeken, csökkent értékű ingatlanokra sikerült korábban szert tenniük.

Térségi szinten ez a települési hátrány elvileg ellensúlyozható volna a normál településfejlesztési kiegyenlítő programok indításával, ámde a romák többsége itt is hátrányt szenvedne, alig jutna el hozzá a támogatás gyenge érdekérvényesítő lehetőségei miatt, illetve a többi hátránytényező kisugárzó hatásának összeadódása miatt (az adott település átlagához mérten is szélsőségesen gyengébb infrastruktúra, lakásállomány, képzettség, foglalkoztatási esély, stb.). Ezeknek a halmozott hátránytényezőknek az oldására a válsághelyzetben lévő roma településekre, településrészekre kialakítandó komplex válságkezelő programok

létrehozása szükséges, biztosítva az erre a feladatra szolgáló célzott pályázati rendszert és forrásokat (pl.: közalapítványi forrásból, amelynek feltöltését a szerencsejáték bevételből fedeznék a társadalmi elfogadtatás érdekében). Célzott esélyteremtő intézkedés lehet még az ingázási közlekedési és szállásdíj támogatás, valamint a foglalkoztatást elősegítő költözési és letelepedési támogatás nyújtása, vagyónátruházási adók, illetékek elengedése a kívánt munkaerőmozgás segítésére a romák munkához juttatása érdekében.

2. képzettségi, szakképzettségi különbségek

Ennek okai, hogy a korábbi időszakban (is) a romák többsége az átlagosnál gyengébb minőségű iskolákba járt, alacsonyabb minőségű – gyakran diszkriminált – oktatásban részesült. Gyakran az iskolát is hátránnyal, vagy kiegészítő osztályban kezdte, a család és az iskola értékpreferenciái különböztek, a gyermek nem tanulhatott saját közössége nyelvén, nem tanulhatta az iskolában becsülni közössége történelmét, kulturális értékeit, kevesebb figyelem irányult rá a szükségesnél a családi háttér alacsony presztízse, mássága miatt. A neki járó oktatás fő célja a segédmunkás szintű társadalmi betagozódást preferálta, ugyanakkor a családban általában hiányoztak a tanulásra motiváló mobilizációs minták és értékek. Az esetlegesen korábban nagy nehézségekkel megszerzett szaktudások (pl.: vasbetonszerelő, gépi fonó, bányász, kohász, stb. szakmák) elértéktelenedtek.

A felnőtt munkavállalók esetében e hátrányok ellensúlyozása a célzott közoktatási ismeretadással kombinált szakképzési és átképzési programokkal lenne lehetséges. A hátrány behozását szolgáló intenzív formában, az oktatás résztvevőinek biztosított méltányos munkabér pótlás és szükség esetén közlekedési támogatás mellett. Olyan szakmákra, ahol reális lehetőség van a többéves foglalkoztatottságra az adott településen, kistérségben.

Gyermekek esetében e hátrányok újratermelődésének megakadályozása, az esélyek növelése érdekében célzott esélykiegyenlítésre lenne szükség. (Ezt indokolják a korábban ismertetett oktatási tényadatok.)

A hátrányos iskolakezdés ellensúlyozására a kiegészítő családi pótlékban részesülő (rászoruló) gyermekek részére 4 éves kortól kötelezővé és ingyenessé kellene tenni az óvodáztatást, ennek intézményi és anyagi feltételeit meg kellene teremteni, különös tekintettel az eltérő anyanyelvű roma gyermekekre.

Az óvoda, iskola és a család kapcsolatrendszerének erősítése, érdekében roma pedagógiai asszisztenseket, iskolai szociális munkásokat kellene képezni és alkalmazni a válsághelyzetű települési roma közösségek esetében, forrásokat kell biztosítani az általuk jelzett oktatást, nevelést hátráltató szociális problémák ellensúlyozására (ruhasegély, táborozási, kirándulási támogatás, taneszköz segély, stb.). Pályaorientációs és pályaválasztási, iskolaválasztási segítséget kell adni a továbbtanulásra váró roma fiatalok és családjuk részére.

Az oktatásban fel kell készíteni a pedagógusokat a roma gyermekek emberi méltóságának tiszteletét is megalapozó roma és közös kulturális és történeti értékek ismeretére, továbbadására és ennek helyet kell biztosítani a kötelező tananyagban, el kell készíteni az ehhez szükséges taneszközöket. Ugyanilyen feladatok vannak a személyiségközpontú modern integrált fejlesztő pedagógia eredményeinek ismertetésében és felhasználásában.

Jogosítványt kell biztosítani a roma kisebbségi önkormányzatok részére a roma tanulók egyéni tehetséggondozása, személyre szabott felzárkóztató oktatási programjai megvalósításának szerződéses biztosítására. E feladathoz kizárólag ilyen célra felhasználható, ellenőrzött pénzalapot kell biztosítani részükre, ki kell dolgozni e feladat programját, finanszírozási és monitoring rendjét. Célszerű e segítség adómentességének biztosítása is.

A feladat ellátásának szakmai segítésére térségi oktatási esélyegyenlőségi hálózat kiépítésére és kistérségi megbízott szakértői rendszer kialakítása volna szükséges.

Fejleszteni és kiterjeszteni szükséges a már bevált roma oktatási ösztöndíj támogatási rendszert.

Fejleszteni kell a roma nemzetiségi középiskolai és felsőfokú képzést a jelentkező igények kielégítésére (létre kell hozni legalább a keleti, az északi régióban és Budapesten egy-egy újabb Gandhi típusú középiskolát). Meg kell teremteni az új roma oktatási, esélyteremtő, szociális intézmények szakemberellátásának felsőfokú képzési feltételeit. Támogatni kell a „Romaversitas” láthatatlan kollégiumot és hasonló tehetséggondozó programok létesítését a versenyképes tudással rendelkező, környezetében mobilizációs példát adó, integrációs feladatokban felelősséget érző roma értelmiségi szakemberek képzése érdekében.

Az esélyteremtő kitörési pontokon célzott középfokú rásegítő oktatással fel kell készíteni roma fiatalok jelentős csoportját a legkvalifikáltabb képzést biztosító nemzetközi szintű vállalkozási és pénzügyi menager, európai integrációs programirányító, közgazdász és jogász szakterületen való oktatásra, helyet kell részükre biztosítani e tanintézetekben megfelelő ösztöndíjjal és tandíjmentességgel (térítéssel) kell segíteni tanulmányaikat.

3. kapcsolati és információs tökehiány

A hátrány oka a sajátos roma történeti folyamatok által kialakult „monokultúrás” társadalmi szerkezet. A romák többsége mobilizációs lehetőségei szűkre szabottak voltak, kapcsolatrendszerei leszűkültek a segédmunkás lét a falusi és városi szegény lét korlátai közé. Szociológiai tény, hogy a munkavállalók több mint 50%-a tágabb családi, ismeretségi köre segítségével, ajánlásával, információi alapján talál munkahelyet. Ez a monokultúrás helyzet általában nem ad esélyt a roma munkavállalónak ilyen kapcsolatok, információk igénybevétele.

A hátrány ellensúlyozása célzott segítő hálózat működtetését igényli, amely ellensúlyozni képes ezeket. Az így létrehozandó roma foglalkoztatási és vállalkozási esélyügynökségek számítógépes gépparkkal, garanciahitellel, foglalkoztatási, piaci és vállalkozási, pályázati információs segítséggel, az állami intézmények, állami megrendelésen dolgozó cégek erre a célra biztosított, vagy felajánlott foglalkoztatási kvótahelyeinek betöltésével, közmunkák és közhasznú munkák szervezésével, bonyolításával adnának segítséget a hátrányos foglalkoztatottsági és vállalkozási helyzetet ellensúlyozó esélyteremtésre. Az ügynökségek adnának segítséget a helyi, kistérségi és regionális roma és roma integrációs célokat is magában foglaló településfejlesztési projektek, projektrészek, pályázatok kidolgozásához, kiírásához.

4. diszkrimináció

Korábban a második kérdéskörnél foglalkoztunk e terület politikai, jogalkotási, jogalkalmazási, szervezeti és kommunikációs feladataival, így e helyen nem fejtegetjük a tennivalókat.

5. egészségügyi, szociális és mentális problémák

a hátránytényezők okai részben a szegénységből eredően, az egészségügyi szolgáltatások elérhetőségi problémái, a lakásviszonyok táplálkozási lehetőségek és beidegződések, korábbi foglalkozási betegségek, sérülések által is befolyásolt jelentős munkaképesség csökkenés, valamint a korábbi elhelyezkedési kudarcból, a kisebbségi lét miatti önellfogadtatási

lehetőségek hiánya, korlátai miatt halmozódó önértékelési zavarok kiváltotta problémák a hátrányok ellensúlyozása az első kérdéskörben említett általános létfeltétel biztosítási és emberi méltóság védelmi feladatok ellátása, a tartós munkanélküliek visszaintegrálását szolgáló komplex eszközrendszer (képzési, foglalkoztatási segítség, mentális rehabilitáció) működtetése eszközeivel valamint az antidiszkriminációs kommunikációs program hatásaival kezelhető. Sajátos esélykiegyenlítő támogatásra a válsághelyzetben lévő roma közösségek által lakott települések részére biztosítandó, integrációt segítő roma szociális gondozó hálózat kialakítása működtetése céljából lenne szükség.

III.

Milyenek a megvalósítás esélyei?

Korábban ismertettük véleményünket arról, hogy jelenleg miért látjuk a megoldási javaslatainkat politikai konszenzusra érettnak, és elodázhatatlannak, a szükséges források előteremtését pedig megvalósíthatónak.

Most jeleznénk, hogy a Nemzeti Fejlesztési Terv eddigi előkészületei során e feladat és prioritásai miért nem kerülhettek mégis megfelelő színvonalú beépítésre.

Ennek elsődleges oka, hogy még nem fogalmazódott meg határozottan a megoldást célzó politikai akarat, nem köttetett meg a feladat prioritását biztosító nemzeti politikai konszenzus, főleg nem formalizálódott mértékadó politikai deklarációkban, jogi dokumentumokban.

Másodlagos oka a közigazgatás immunitása a felvetett társadalmi válságjelenségekre. Ez abból adódik, hogy évtizedek óta a deklarációk és távlati ködös elképzelések szintjén foglalkozott a politika és a közigazgatás a probléma megoldásával. Minimális erőfeszítéseket téve, elégtelen csekély forrásokat mozgósítva a lázas cselekvés látszatát próbálta fenntartani különösebb eredmények nélkül. Ez a beidegződés beleivódott az ágazati érdekcsoportok jogos és kevésbé jogos követeléseik között őrlődő főtisztviselők gondolkodásába, nehezíti a terv készítése során tisztánlátásukat. A szélesebb funkcionális érdekérvényesítésben erős pénzügyi irányítás számára a feladat túl képlekenynek és megtakaríthatónak látszik egyensúlyi gondjaink karbantartása közben.

A feladat tényleges ellátásának elindításához hatékony, gyors politikai és jogi lépésekkel lehet mozgásba hozni ezt a gépezetet a kívánt céljaink megvalósítása érdekében.

Végezetül át kell tekintenünk azt is, hogy a romák oldaláról milyen tényezők és folyamatok adnak esélyt arra, hogy a fentebb ismertetett intézkedések hatékony megoldást jelenthessenek, elérik e azokat, akiknek a számára a megoldás esélyét kínáljuk. Javítható e ténylegesen a társadalmi kohézió a romák társadalmi integrációja útján az ő részvételükkel. Mik azok az előnyök, amelyekkel a magyarországi romák rendelkeznek az integráció javasolt beindítása esetében, hiszen eddig folyamatosan hátránytényezőkről és ezek kiegyenlítéséről beszéltünk.

Elsődlegesen megállapítható, hogy a hazai romák döntő többsége elfogadja és igényli a társadalmi integrációt, az egyenrangú gazdasági betagozódás célkitűzéseit. Jelentős csoportjainak vannak beolvadási, asszimilációs igényei is és egészen minimálisra tehető az izolációt, zárványhelyzetet elfogadók aránya. Ez a helyzet döntő mértékben jelent nyitottságot minden jogegyenlőséget biztosító, esélyteremtő terv érvényesítése szempontjából.

Lényeges szempont a roma tömegek megszólíthatósága, mozgósíthatósága az integrációs célok szempontjából. Erre megnyugtató jelzéssel szolgálhat a svájci roma kárpótlási segélyezéssel kapcsolatos legutóbbi adatszolgáltatás, amikor a legnehezebben elérhető 60 év feletti roma lakosság több mint kétharmadát sikerült elérni 1500 feletti településen 20.000 feletti népességszámot a tömegkommunikációs eszközök, a kisebbségi és települési önkormányzati hálózat segítségével. Magas a romák körében a politikai aktivitás. A legutóbbi országgyűlési választásokon részvételük meghaladta az átlagos lakossági részvételi arányt, most több mint 1000 roma kisebbségi önkormányzat alakítására nyújtottak be kezdeményezést. A 200 feletti civil szervezet és a kisebbségi önkormányzatiság jelentős érdekvédelmi, érdekegyeztetési, szervezési tömegtapasztalat megszerzését tette lehetővé.

Jelentős hatást gyakorolnak még a korábbi, nem cigányokkal közös munkatapasztalatok, munkatársi viszonyok. Jelentős számban vannak a korábbi roma munkabrigádok talaján szerveződött vállalkozások is.

Egyre inkább mobilizációs, kitörési értékűvé vált a közösségekben a tanulás. Ezt jelzik a továbbtanulási mutatók gyorsulása, abszolút számának lényeges növekedése.

Egyre intenzívebben jelentkeznek a tényleges jogegyenlőség, emancipáció kivívásának igényei, elsődleges politikai célkitűzéskénti megfogalmazásuk, érvényesítésük (pl.: Jászladány), komoly elvárások vannak az állammal szemben a diszkrimináció elleni fellépés és esélyteremtés érdekében (munka, lakás, szociális biztonság, stb.)

Lecsökkentek, eljelentéktelenedtek a régebben meghatározó belső etnikus feszültségek a különböző nyelvi csoportok, törzsek, nemzetségek körében. A roma identitás döntően nem kizárólagos jellegű, nem a magyarsággal szemben fogalmazódik meg, legtöbb esetben kettős identitásként él az emberekben.

Igen sok településen kialakultak roma közügyek intézésére szolgáló közösségi terek (egyesületi helyiségek, kisebbségi önkormányzatok, közösségi házak, stb.), amelyek helyet adhatnak esélyteremtő integrációs programok intézése számára.

Mindezek a tények Európában egyedülálló esélyt adhatnak a vázolt integrációs feladatok megoldására.

Budapest 2002. szeptember 25.

A Roma Irányító és Monitoring Bizottság állásfoglalása

Mi a Roma Integrációs Monitoring Bizottság tagjai, választott és választóinkat képviselő roma vezetők, felelősségünket átérzve a mostani súlyos válsághelyzetben, arra a következtetésre jutottunk, hogy a továbbiakban, az eddigi formában és tartalmakkal nem vállalhatjuk a jelenlegi Kormányzat roma politikájával való együttműködést. Részvételt a romák szociális, nemzetiségi és emberi jogi elnyomásának leplezését szolgáló látszatcselekvések legitimálásában. Anélkül, hogy a későbbiekben történelmi politikai felelősségünket választóink, megbízóink előtt emelt fővel vállalható cselekvések, eredmények lehetősége mutatkozna.

Munkánk során megtapasztaltuk, hogy a jelenlegi és korábbi kormányzatok nem tekintik komoly célnak a romák társadalmi integrációját. Sem a problémák nagyságrendjéhez mért intézkedéseket, sem pedig forrásokat nem biztosítottak ahhoz, hogy csökkenjen a szociális távolság a roma tömegek nyomora és a társadalom átlaga között. Hogy a romák emberi méltósága állampolgári jogegyenlősége érvényesülhessen társadalmunkban. Hogy magyar és roma kettős identitásunk, történelmi sorsközösségünk a környezetünkkel tudatosításra kerülne az oktatásban, a kultúrában, a médiában, a közbeszédben vagy a politikában. Hogy gyermekeink minőségi oktatással tömegesen jövőhöz, esélyekhez jutnának. Hogy a tisztességes munkából való megélhetés reményére esély teremthető. Hogy elkerülhessük a válságban a nekünk szánt bűnbak szerepet. Hogy csökkenjen a társadalmi átlagot nyolcszorosan meghaladó munkanélküliség és szélső szegénység a romák között. Hogy ne veszítsük el a még meglévő minimális vesztenivalónkat, a lakhatásunkat, személyi biztonságunk maradékát, önbecsülésünket és a jövő reményét.

A húsz éve tömeges szegénység reménytelen, elborzasztó körülményeket, erkölcsi hanyatlást, emberi tragédiák tömegét okozta nemzetiségünk tömegei körében. Ugyanakkor mára szolidaritás helyett lenézést, gyűlöletet, előítéleteket kell megtapasztalnunk. Sőt, terroristatámadásokkal és bűnbak szereppel is számolhatunk. Romaként bárki következmények nélkül gyalázhathat – lassan fenyegethet is - bennünket, apáinkat, anyáinkat, gyermekeinket, minket és családjainkat, közösségeinket.

Ez a helyzet tovább nem tartható. Úgy döntöttünk, hogy megfogalmazzuk azokat az elvárásokat, amelyek mentén a továbbiakban, a kormányzat tényleges cselekvési szándéka esetén – szakítva az eddigi gyakorlattal – esély lenne munkánk folytatására, illetve elvégzésére. Ellenkező esetben, a követeléseink elutasításával, komoly kormányzati változtatás és szándék hiányában nincs módunk arra, hogy felelősséget vállaljunk a kormány roma politikájának ügyeiben.

Miben elkerülhetetlen a változtatás, miben látjuk a közös munka lehetőségét?

1.

Mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a fejlesztési források felhasználása a roma integráció érdekében nem tervezhető, a hatása nem mérhető az etnikai adatok kezelése nélkül, ezért az etnikai hovatartozás szempontjainak érvényesítése az esélyegyenlőség elérése érdekében, illetve a roma integrációs és nemzetiségi érdekek érvényesítésére a kormányzati és közigazgatási eljárásban és az intézkedések minden szintjén fennálló kötelezettség. Ezt a jogot a kisebbségi törvény és az adatkezelésre vonatkozó törvény is garantálja az adatgazda személyes rendelkezése alapján.

A RIMB felszólítja a Kormányzatot és az önkormányzatokat, hogy haladéktalanul tegyék lehetővé az etnikai identitás kifejezésére vonatkozó törvényes jog gyakorlását a fenti

esélykiegyenlítő integrációs és nemzetiségi célokból, igazgatási, szolgáltatási és fejlesztéspolitikai eljárási rendszereikben. Az etnikai adatkezelés során nyert adatokat, mutatókat beépítve az állami és önkormányzati statisztikai rendszerekbe, tegyék nyilvánossá. Ezáltal ellenőrizhetővé, vizsgálhatóvá válik az integrációs célú fejlesztési és egyéb források tervezése, elosztása, felhasználása és monitoringja.

2

Követeljük az uniós és hazai fejlesztési források átcsoportosítását az etnikai hovatartozás miatt a múltban és a jelenben elszenvedett társadalmi méretű hátrányos megkülönböztetés, esélyegyenlőtlenség megszüntetésére, felszámolására.

3.

Követeljük a romák körében tapasztalható kirívóan magas munkanélküliség országos átlag szintjére csökkentését, a cigány nyomortelepek haladéktalan felszámolását, az oktatási szegregáció megszüntetését, minőségi oktatás biztosítását a tanuló nemzedéknek, a kulturális autonómia intézmény-rendszerének kiépítését, országos komplex cigány művelődési intézmény felállítását. Követeljük esélykiegyenlítő intézkedésrendszer haladéktalan bevezetését. Ennek érvényesüléséhez, nyomon követéséhez etnikai adatkezelés, kvótarendszer és esélykiegyenlítési szabályok kötelezettségével.

4.

Követeljük emberi méltóságunk tiszteletben tartását, a gyűlöletbeszéd szabályainak módosítását úgy, hogy az ne lehessen alkalmas a cigányság ellen uszító, kirekesztő tartalmak kommunikálására.

Felszólítjuk a Kormányzatot és az önkormányzatokat, hogy hatékony, a társadalmi kohéziót erősítő kommunikációval tudatosítsa a többségi és kisebbségi közösségekben egyaránt, hogy a társadalmi integráció mindannyiunk számára előny, és abból nem zárható ki a társadalom egyetlen csoportja sem.

5.

Mivel mindannyiunk számára köztudott, hogy a politika legfontosabb színtere a közforrások feletti döntés és ezek hatékonyságának ellenőrzése, elengedhetetlennek tartjuk, hogy a Roma Integrációs Tanács munkáját miniszter, vagy politikai államtitkár vezesse, aki érdemben tud állást foglalni a felmerült egyeztetési ügyekben. Elkerülhetetlennek tartjuk, hogy a Tanács határozatait, jegyzőkönyveit a professzionális közigazgatási működés szerint készüljenek a RIT és a RIMB megbízottainak ellenjegyzése mellett az üléseket követő 8 napon belül, a határozatok nyilvánosságra hozatali kötelezettségével és nyilvántartásával. Elengedhetetlennek tartjuk, hogy a RIMB monitoring munkájához megfelelő forrásokat biztosítsanak adatgyűjtésre, szakanyagok kidolgozására, felmérések elvégzésére, internetes interaktív jelzőrendszer működtetésére. Elengedhetetlennek tartjuk, hogy a tárcák roma integrációs célú intézkedési és jogszabálytervezeteit, pályázatait a véleményezéshez megfelelő időben kötelezően eljuttassák a RIMB részére. Követeljük a Roma Integrációs és Monitoring Bizottság hatáskörének kiterjesztését egyetértési joggal, valamennyi roma integrációt érintő fejlesztéspolitikai intézkedésre.

Kezdeményezzük a Roma Integrációs Tanács soron kívüli azonnali összehívását követeléseink megtárgyalására. A RIMB feltételül szabja további működésében követeléseinek elfogadását és teljesítését.

Balogh József: soros elnök MCF
Ruva Pál: Civil Ernyő
Daróczi Ágnes: Phralipe
Zsigó Jenő: Mo-i Roma Parlament
Berényi László: Lungo Drom
Dógi János CSzOSz

Dr. Bársony János szakértő (Phralipe), dr Pánczél Márta szakértő (Mo-i Roma Parlament), ifj. Bogdán János szakértő (MCF), dr Farkas Gabriella szakértő (Lungo Drom)

1. számú melléklet

Javaslatok az esélykiegyenlítés megvalósítására

Hol kezdjük a feladatok megoldását?

Először az államon. A Magyar Köztársaság még mindig az ország legnagyobb munkáltatója, emellett a legnagyobb megrendelője is. Ugyanakkor az állami alkalmazottak között minimális arányban foglalkoztatnak romákat.

Ez különösen szembetűnő azokon a helyeken, ahol a legnagyobb a feszültség, a roma munkanélküliség és a nyomor. Nem tűrhető, hogy diszkriminációs, vagy „kapcsolati tőkehiányos” okokból az állami foglalkoztatási körben arányainál meghatározóan kisebb arányban találhatók romák (állami intézmények, vállalatok, közművek, önkormányzatok és intézményei, állami megrendeléseken dolgozó vállalkozások tartozhatnak ebbe a körbe).

A probléma kezelésére nincs más tényleges lehetőség, mint a kvótarendszer.

Jelen esetben azon a módon, hogy kötelező alkalmazási arányokat kell előírni a válság-sújtotta régiókban, térségekben a foglalkoztatásra. Ez a kvóta, javaslatom szerint a romák szociológiaiilag feltárt települési arányszámának minimum az 50%-a kell legyen a foglalkoztatóknál. Addig csak kivételesen, a helyi roma képviselő testületi határozatával lehet nem romát alkalmazni ilyen feladatok ellátására új alkalmazottként e területeken, amíg a kvóta be nem telik, vagy az esélykiegyenlítésre jelentkezők el nem fogynak. (A szociológiai adatfelvétel 1994 óta jórészt készen áll (Kertesi Gábor és Kézdy Gábor : A cigány népesség Magyarországon, socio-typo, 1998). Vita esetén közigazgatási szakértői egyeztetéssel lehet konszenzust találni.

A kisebbségi választási névjegyzékhez hasonlóan fel kell állítani a roma esélykiegyenlítési névjegyzéket. Erre a településen azok jelentkezhetnek regisztrálásra, akik a foglalkoztatás területén roma voltak miatt hátrányban érzik magukat, és esélykiegyenlítésben kívánnak részesülni, erről írásban nyilatkoznak.

Az így jelentkezőket a helyi kisebbségi testület (önkormányzat, vagy civil szervezet) írásos nyilatkozatával testületileg ajánlja listára venni. A lista a munkáltatók részére nyilvános. Ehhez a jelentkezők nyilatkoznak adataik ilyenén kezeléséről. A jelen jogi környezetben semmi akadálya nincs, hogy a kisebbséghez tartozás adatait így használják.

A munkáltatók a kvótalistán szereplők közül választhatnak munkavállalókat a foglalkoztatásra. Szaktudást igénylő feladatnál a listáról lehet képzésbe irányítani munkavállalókat és a képzés befejezéséig ideiglenesen, meghatározott ideig lehet mást alkalmazni helyette.

Állami kedvezményben részesülő beruházók esetében a kedvezmény feltétele az esélyegyenlőségi terv készítése és a kvóta alkalmazása a foglalkoztatásnál. Ezt az államnak, önkormányzatnak szerződésben kötelező rögzíteni. Hasonlóan a közbeszerzésben résztvevőknél.

Ez lenne az első komoly lépés az esélykiegyenlítés irányába.

A másik feladat az európai uniós komplex fejlesztési források felhasználásánál a kohéziós, esélykiegyenlítő projektek, projektrészek támogatása szintén kvóták segítségével. Itt a kistérségi roma lakossági arány 50%-a lenne a kvótaminimum, amely szerint a forrás ilyen arányban roma integrációs célokra juttatandó. Ezt a kisebbségi testületek és a pályázatok folyamatosan ellenőriznék a leghátrányosabb térségekben. Projektek hiányában a pályázató

roma települési, településrészi komplex rehabilitációs pályázatot írhatna ki a forrásokra a lebonyolító, tervező szervezetek számára nyitottan, amelyben távlatos megoldást kell kidolgozni és végrehajtani a roma településrész lakás, foglalkoztatási, művelődési, infrastrukturális problémáinak együttes megoldása érdekében.

Oktatási diszkrimináció ellen

Szakmai javaslatunk van a roma oktatási diszkrimináció felszámolása és minőségének radikális javítása érdekében. Ennek lényege, hogy a kisebbségi szervezet, vagy önkormányzat tanfelügyelői minőségellenőrző szolgáltatást igényelhetne diszkriminációs esetben, ha az iskola nem nyújtja roma diákjainak a minőségi oktatást, illetve a roma fél ezt feltételezi. A minőség-ellenőrzés után minőséghiány észlelése esetén a kisebbségi önkormányzat megállapodna a pedagógussal és a szülővel a felzárkóztatási célról és a következő félév elvárt tudásszintjéről. Ennek eléréséhez esélykiegyenlítési utalványt ad a pedagógusnak a következő eredménymérés sikere esetén. Az utalványt a pedagógus válthatja be, és a költségvetés finanszírozza. Ismételt sikertelen felzárkóztatás esetén viszont a pedagógus köteles szakmai vizsgát tenni a pályán maradása érdekében, illetve előmenetelében visszaminősítik.

(A Phralipe Független Cigány Szervezet javaslata alapján)

2. számú melléklet

Az etnikai adatkezeléssel kapcsolatos szakmai dokumentumok Összeállította: Magyarországi Roma Parlament Civil Szolgáltató Iroda a Phralipe szakmai javaslatának (IV./2.) figyelembevételével Készült a RIT és a RIMB szakértői számára

I. A romák helyzetére vonatkozó elemzések a kormányzati dokumentumokban

1. Új Magyarország Fejlesztési Terv (kivonat):

„Olyan fejlesztéseket támogatunk, amelyek csökkentik a hátrányos helyzetű rétegek, mindenekelőtt a romák kirekesztettségét, és biztosítják e csoportok egyenlő hozzáférését a forrásokhoz. Ahhoz, hogy a fejlesztések ténylegesen eljussanak a romákhoz, a hozzáférést segítő célprogramokat, eljárásokat, hálózatokat kell működtetni. Előtérbe kell helyezni azokat a támogatási formákat, amelyek nem általános pályázati úton valósulnak meg. Hatékony koordinációs és monitoring rendszerre van szükség, amely összehangolja e fejlesztéseket, indikátorokat dolgoz ki, és külön vizsgálja a romák részvételét a fejlesztésekben.”

2. Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről szóló beszámoló (2005. február – 2007. február) (kivonat)

Az ÚMFT helyzetértékelése megállapítja, hogy a hazai cigány népesség foglalkoztatottsága, átlagos iskolázottsága, életszínvonala, lakhatási körülményei, egészségi állapota lényegesen rosszabb a társadalom egészénél. Az elmúlt évek romákra vonatkozó foglalkoztatási, oktatási, területi-települési adatai együttesen arra utalnak, hogy kialakulóban van egy olyan szegénységben élő réteg, mely minden szempontból tartósan kívül reked a társadalmon, és ezt a helyzetet gyermekei számára is nagy eséllyel átörökíti.

Az elmúlt évtizedben a romák és a nem romák lakhatási elkülönülése drámai mértékben nőtt, és hasonlóvá vált a harminc évvel ezelőtti állapotokhoz. A 2003-ban felmért cigány lakások 6 százaléka telepen, 2 százaléka a településtől távol, de nem telepen, 42 százaléka a település szélén, 22 százaléka a település belsejében, de kizárólag vagy túlnyomórészt cigány környezetben található.

Az oktatás területén nőtt a cigányok és nem cigányok közötti különbség. Ugyanakkor megváltozott a szegregáció mértéke és megnyilvánulási formái: az iskolán belüli szegregáció felől az iskolák közötti elkülönítés irányába tolódott el a folyamat.

A cigányok munkaerő-piaci helyzete a statisztikai felmérések alapján az elmúlt 15 évben nem javult. A 15 és 74 év közötti cigány népesség alig negyede foglalkoztatott. A cigány háztartások 82 százalékának jövedelme nem éri el a KSH által kiszámított létminimumot, és ebből a családok alapvető szükséglete csak részben biztosítható. A lakosság alsó jövedelmi tizedéhez tartozik a cigány háztartások 56 százaléka, e családok táplálkozása sem kielégítő.

II. Roma integrációval kapcsolatos szakpolitikákat elemző és ellenőrző vizsgálatok, tanulmányok, ajánlásokkal.

1. TÁRKI 2007. Az UMFT operatív programjainak ex-ante átvilágítása (kivonat)

- A romák helyzete számos tényező együttes és egymásra való hatásával magyarázható, azonban ennek kezelésére hivatott komplex programot nem találtak az operatív programokban és olyan is csak néhány akad, amelyik felismeri a romák hátrányos helyzetének többdimenziós jellegét.
- Az operatív programok beindulása előtt szükség van célzott adatfelvételekre, hogy a programok lezárása után a kezdeti állapotot rögzítő adatok birtokában lehessen

értékelni a fejlesztéspolitika eredményeit. A kiinduló állapotot bemutató adatok ismerete nélkül a legjobban kitalált indikátor sem több egy közönséges adatnál.

Az idézett értékelések azt mutatják, hogy a nemzeti fejlesztési tervek, illetve az ezek alapján kidolgozott operatív programok önmagukban nem voltak alkalmasak arra, hogy a cigányság felemelkedését szolgáló intézkedéseket, a hozzájuk rendelt támogatásokat és az elvárt eredményeket rendszerbe foglalják. Ennek egyik legfontosabb szakmai oka továbbra is az, hogy a programok céljaikban tartalmazzák a cigányság felemelkedésének kiemelt támogatását, azonban a támogatások célzottságának növeléséhez, illetve a célba érés méréséhez szükséges objektív indikátorokat – a korábban említett adatfelvételei tilalmakra való hivatkozással – általában nem alkalmaznak.

2. ÁLLAMI SZÁMVEVŐSZÉK Fejlesztési és Módszertani Intézet

A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértékéről és hatékonyságáról Összegző, helyzetfeltáró tanulmány, 2008. május Részlet.

Az eddigi kormányok romapolitikáinak közös jellemzője, hogy a végrehajtás koordinálására tárcaközi bizottságokat hoztak létre. Ezeknek ugyanakkor jelentősebb közigazgatási hatáskört nem adtak. Következésképpen az érintett minisztériumokra nem tudtak erős nyomást gyakorolni, ha azok a feladataikat nem, vagy késedelmesen teljesítették, illetve a tervezettnél kisebb forrást használtak fel a roma integráció céljára. Politikai szándék sem látszott az erőteljes nyomásgyakorlásra, a feladatok maradéktalan végrehajtásának megkövetelésére.

A romákra vonatkozó adatok gyűjtésének tilalma, a célcsoport meghatározásának bizonytalanságai lehetetlenné tették mérhető teljesítménykövetelmények rögzítését, és ezekre épített monitoring rendszer létrehozását. A számszerű adatok, indikátorok hiánya nem ad valódi értékelésre lehetőséget.

Akkor érdemes roma-célú programot indítani, ha a romák részvétele a programban legalább közelítő pontossággal megállapítható, és a program teljes időtartama alatt nyomon követhető, azaz a program monitoringjához az indikátorok és az egyéb feltételek megteremthetők.

Az Állami Számvevőszék javaslatai

- mielőbb meg kell teremteni annak feltételét, hogy a romákról helyzetük felmérése és javítása érdekében hivatalosan adatokat lehessen gyűjteni az európai adatvédelmi normák figyelembevételével;
- elvi döntést szükséges hozni arról, hogy milyen esetekben célszerű a költségvetési támogatások, a felzárkóztató programok célcsoportjaként kifejezetten a cigányságot, vagy annak egyes csoportjait nevesíteni. Ilyen programok esetén meg kell teremteni annak a feltételeit, hogy a cigányság részvétele a programban megbízhatóan mérhető és nyomon követhető legyen;
- olyan tervezési és beszámolási rendszert kell létrehozni, amely – az előző pontban foglaltak figyelembe vételével - nevesíti és nyomon követhetővé teszi a cigányság helyzetének javítására fordított közpénzeket, azok útját és hasznosulását;
- a kormányzati intézkedéscsomagok tervezésének, végrehajtásának és monitoringjának hatékony koordinációja érdekében
 - a tárcaközi koordinációt olyan testületre célszerű bízni, amely tényleges döntési jogkörrel is rendelkezik,
 - a több tárcát érintő programok megvalósításakor célszerű projektmenedzsmentet alkalmazni,
 - meg kell teremteni a programok folyamatos monitoringjának a módszertani és az intézményi feltételeit;

- a pályázati és pályázathasznosítási kompetenciák fejlesztésével, technikai segítségnyújtással esélyegyenlőséget kell biztosítani a cigányságnak a pályázati forrásokért folyó versenyben.

Az etnikai célú adatgyűjtés tilalma a roma integrációt szolgáló pénzek eredményes felhasználásának egyik legkomolyabb akadályát képezi.

Magyarországon 1994 óta semmiféle országos reprezentativitású rendszeres adatgyűjtés nem folyt a roma népesség helyzetéről. Az elmúlt tíz év *egyetlen magyar kormányzata sem* tartotta fontosnak, hogy rendszeres információk gyűjtésével bizonyosodjon meg a legnagyobb lélekszámú hazai kisebbség helyzetében bekövetkezett változásokról. A hazai statisztikai adatgyűjtés rendszerének továbbra sem része az, hogy miként, milyen rendszerességgel, milyen pénzügyi forrásokból, mely szervezeteknek kell a hazai cigányság helyzetéről adatokat gyűjteni. Erre még tervek sem állnak rendelkezésre. Az a tény, hogy a támogatások mértékét nem lehet még közelítő pontossággal sem megállapítani nem csak a támogatási rendszer átláthatóságát rontja, hanem ilyen körülmények között *nincs valódi tervezés és lehetetlen a szigorú számonkérés.*

3. A kisebbségi országgyűlési biztos 2005. évi jelentése: 1

„A dominánsnak mondható álláspont szerint, az etnikai adatok gyűjtése és kezelése elengedhetetlenül szükséges, mind kisebbségvédelmi, mind esélyegyenlőségi szempontból, a valóban hatékony és adekvát kisebbségvédelmi rendszerek, illetve antidiszkriminációs politikák és jogintézmények kidolgozása és megvalósítása megfelelő adatbázisok létrehozása nélkül elképzelhetetlen.”

4. Rasszizmus és az Intolerancia Elleni Európai Bizottság (ECRI) 2007. évi magyarországi jelentése.

Az ECRI jelentésében támogatta az etnikai alapú adatgyűjtést. Az ECRI meggyőződése, hogy az etnikai alapú adatgyűjtés és az ilyen adatok nyilvánosságra hozatala véghez vihető az emberi jogok tiszteletben tartása mellett, feltéve, hogy bizonyos követelmények teljesülnek. Az ECRI hangsúlyozza, hogy az ilyen adatok nagyon hasznosak a diszkrimináció azonosításához és a diszkrimináció elleni küzdelemhez. 2

5. Kivonat a kormány beszámolójából, amelyet a kisebbségek 2005.-2007. évi helyzetéről készített és terjesztett elfogadásra az országgyűlés elé

A Roma Integráció Évtizede Program (2005-2015) nemzetközi együttműködés a romák társadalmi integrációja és kirekesztésének megszüntetése érdekében. A hazai hosszú távú Stratégiai terv és kétéves intézkedési tervek biztosítják, hogy a romákat érintő kormányzati intézkedések egy hosszú távú, egymásra épülő intézkedési csomagon keresztül valósuljanak meg. Az intézkedések hatásait előre meghatározott indikátorok ellenőrzik. *A kormányzati programban előírt független pénzügyi és szakmai monitoring bizottság által működtetett egységes szakmai és pénzügyi utókövetési rendszer feladata nyomon követni a kormányzati intézkedések végrehajtását, a ráfordított erőforrások hatékonyságát.*

III. EU-s szabályozás és gyakorlat

¹ A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa 2005. évi beszámolójának bevezetője

1. Az Európai Parlament a Tanács a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról szóló 1995. október 24-i 95/46/EK Irányelvének 8. §-a meghatározza, hogy a tagállamok mely esetben nem tilthatják meg az etnikai hovatartozásra vonatkozó adatok feldolgozását. Ezek közül kiemelést érdemel:

- az érintett kifejezett hozzájárulását adta az említett adatok feldolgozásához, kivéve, ha a tagállam joga úgy rendelkezik, hogy a tilalom alól nem engedhető kivétel az érintett hozzájárulásával sem;
- az adatfeldolgozás az adatkezelő kötelezettségei és meghatározott jogai gyakorlása érdekében szükséges a foglalkoztatási jogszabályok területén, amennyiben a megfelelő biztosítékokról rendelkező nemzeti jogszabályok ezt lehetővé teszik;
- az adatfeldolgozás olyan adatokra vonatkozik, amelyeket az érintett egyértelműen nyilvánosságra hozott, vagy amelyek jogi követelések megállapításához, gyakorlásához vagy védelméhez szükségesek.

2. Az állam adatgyűjtési kötelezettsége az etnikai hovatartozásra vonatkozólag és nemek szerint elkülönítve:

Az ERRC kontra Görögország és az ERRC kontra Olaszország kollektív panaszok ügyében hozott döntéseiben a Szociális Jogok Európai Bizottsága kimondta, hogy amennyiben általánosan elfogadott megítélés szerint egy adott csoport elleni diszkrimináció vagy ennek lehetősége áll fenn, az államnak kötelessége a személyes adatok védelmének biztosítása és az ezzel kapcsolatos visszaélések kizárása mellett adatgyűjtést végezni, ide értve az etnikai hovatartozás és más szempontok alapján diszreggált adatokat. Az ilyen adatok alapvető fontosságúak a szociális felzárkóztatást megvalósító, racionális politika kialakításához.

3. A Szociális Jogok Európai Bizottsága hangsúlyozta, hogy "pozitív intézkedésre van szükség a romák társadalomba történő integrációja érdekében, és nyomatékosította, hogy közvetett diszkriminációt eredményezhet, ha nem történnek megfelelő lépések annak biztosítására, hogy az elvben mindenki számára rendelkezésre álló jogokat valóban mindenki gyakorolhassa. Az államot terheli a felelősség a hivatalos politikák megvalósításáért, és azért, nehogy a szóban forgó politika megvalósítása a romák további diszkriminációját, a társadalom peremére szorulását eredményezzék.

(Az ERRC kontra Görögország, ERRC kontra Bulgária (2006) kollektív panasz)

IV. A Magyarországi Roma Parlament javaslatai a kisebbségi adatkezeléshez és jogosultságkövetéshez (Összegző rövidítéssel.)

1. Etnikai adatkezelés a jelenlegi jogszabályi keretek között.

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. tv. 7 § (1)-(2) alapján „valamely nemzeti, etnikai csoporthoz tartozás (roma származás) vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga, ezért a kisebbségi csoporthoz tartozás kérdésében nyilatkozatra senki sem kötelezhető, kivétel, amennyiben a törvény vagy a végrehajtására kiadott jogszabály valamely kisebbségi jog gyakorlását az egyén nyilatkozatához köti. A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény 3. § (2) bekezdése („Különleges adat akkor kezelhető, ha a) az adatkezeléshez az érintett írásban hozzájárul...”)

lehetővé teszi az ilyen adatok gyűjtését. **A romákhoz romaként jutó fejlesztési forrásokhoz etnikai adatkezeléssel, az identitásról, származásról kiállított önkéntes nyilatkozat alapján a jelenlegi jogi keretek között is hozzá lehet jutni.** A nyilatkozatok a roma közösséghez tartozásról szólnak, ellenőrzésük biztosítására több lehetőség kínálkozik.

- Lehetőség van azok ellenjegyzésére roma civil szervezetek, ckö-k részéről.
- Ugyanennek a körnek lehet ellentmondási joggyakorolást biztosítani.
- Lehetséges eljárás az is, ha a pályázati tartalmak ellenőrzésénél a romák jogosultságkövetésére a monitoring az önkéntes nyilatkozatok ellenőrzésénél szakértőként bevonja a roma civil szervezeteket, illetve ckö-ket.

Az adatkezelés és a nyomon követés a fejlesztési források igénybevétele esetén is megegyezhet a roma ösztöndíjak esetében alkalmazott rendszerrel. Mindenki, aki UMFT fejlesztési programot valósít meg és azokba bevonja a romákat, vagy aki számára kötelező a fejlesztésre vonatkozó előírás szerint a romák bevonása, köteles az itt leírt módon bizonyítani a romák részvételét és nyomon követhetővé tenni azt amellet, hogy vonatkoznak rá az adatvédelmi jogszabályok, nem élhet vissza a tudomására jutott adatokkal, azokat köteles rendeltetésszerűen és célzottan kezelni Stb.

Ebben az esetben a fejlesztők feladata és érdeke a romák elérése, hozzájutásuk biztosítása és a hatékonyság eredményessé és ellenőrizhetővé tétele. Míg a legtöbb védett csoport esetében objektív módon látható az ok, (nők, munkanélküliek, fogyatéék...), a romák esetében a védettséget a származásról adott önkéntes nyilatkozat dokumentálja.

Ez a módszer a roma származáshoz nem negatív sztereotípiákat társít, hanem pozitív lehetőséget, a roma származás alapján juthatnak fejlesztők és romák egyaránt **közös** előnyökhöz. A megoldásnak ezért társadalmi tudatformáló hatása is van, fokozza a többségi és kisebbségi interakciókat, a kohéziót.

Ehhez a megoldáshoz a közigazgatási rendszernek "csak" a kisebbségi törvénnyel lehetővé tett identitás vállalás jogának gyakorlását kell biztosítania az adatkezelés rendszerének (digitális, statisztikai) kialakításával.

2. Integráció és esélyegyenlőség s fejlesztéspolitikán keresztül a Phralipe előterjesztése szerint.

A cigányság komplex hátrányainak felszámolását esélyegyenlőségi intézkedésként a fejlesztéspolitika egészében kvótarendszernek kell garantálnia. Valamennyi fejlesztési forrás felhasználásához –különösen a munkahelyteremtő, az oktatást fejlesztő és képzéseket megvalósító, lakhatási körülményeket modernizáló közösségi fejlesztések során- előnyben kell részesíteni megfelelő feltételek esetén a roma állampolgárokat a célcsoportokban mindaddig, amíg hozzájutásuk aránya (vagy résztvevőként, vagy a fejlesztés eredményéből részesülőként) el nem éri a 10 %-ot. A kisebbségi törvény alapján és az adatvédelemről szóló törvény szerint működtetett etnikai adatkezelő rendszer rögzítse a roma jogosultságokat és mérje az eredményességet. A RIÉP végrehajtásához kapcsolódóan évente tekintse át a RIMB az eredményeket és kezdeményezze a fejlesztéspolitikai rendszerek átalakítását, módosítását az integráció hatékonysága érdekében, amennyiben ez szükséges. A folyamatot kísérő társadalmi kommunikációs tartalmakat a roma közösségeknek kell meghatározniuk. A hatékonyságmérést a kiindulási állapotokat rögzítő célzott adatfelvételnek kell megelőznie, vagy olyan becsült adatsornak, amelynek realitását és legitimációját a roma közösségek és kutatók egyetértően megállapítják.

3. A RIMB, a kisebbségi ombudsman és a kormányzat szakértőinek

részvételével alakuljon etnikai adatkezeléssel kapcsolatos előkészítő munkacsoport, a kormányzat pályázati eljárásban tegye lehetővé, hogy szakmai műhelyek a témában ajánlásokat, javaslatokat, programokat, jogszabálytervezetek készíthessenek. (A MAT

(87/XII.18.) számú „Roma Nyomonkövetés” program (2007.) tapasztalatainak felhasználásával.)

IV. A Magyarországi Roma Parlament kezdeményezése a Roma Integrációs Tanács felé

- a RIT kormányzati döntés előkészítő hatáskörében eljárva, a roma közösség társadalmi integrációjáért fennálló felelőssége alapján haladéktalanul tűzze napirendre az etnikai adatkezelés és jogosultságkövetés témakörét és hozzon határozatot.

A Magyarországi Roma Parlament a Phralipe szakmai javaslatainak figyelembevételével a döntéshozatal előkészítéséhez a fenti szakmai anyagot állította össze a RIT tagjainak informálásához.

Egy működő példa

A Roma Parlament roma munkaerő-piaci programja (OFA tám.) mintaprogram, amelyben az ügyfelek cigány származásuk alapján jutnak szolgáltatásokhoz. Az OFA pályázata ugyan roma munkaerőpiaci szolgáltatásokat támogat, de nem vizsgálja, hogy azokat valóban romák kapják-e. A Roma Parlament mintaprogramja garantálja a romák hozzájutását a romáknak szóló pozitív intézkedésekhez, lehetővé teszi a jogosultság nyomon követését és a roma program roma szempontú hatékonyságmérését. Dokumentációs rendszere tartalmazza az etnikai származás kinyilatkozását. (A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény 3. § (2): „*Különleges adat akkor kezelhető, ha az adatkezeléshez az érintett írásban hozzájárul...*” .

Az etnikai származás vállalásának és kinyilvánításának jogát a romák számára a kisebbségi törvény biztosítja, azonban 1993. óta az állami statisztikai és közigazgatási rendszer azonban egyetlen szegmensében sem biztosítja e jog gyakorlásának lehetőségét. (*„Valamely nemzeti, etnikai csoporthoz tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga” A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény 7. § (1)-(2)).*

Az állami és önkormányzati szakpolitikai vakság, amely nem „látja” a cigányságot, mint statisztikai diszkrimináció, az állami diszkrimináció kirekesztést eredményező egyik formája, amelyet a hazai jogrendszer, az uniós alapjogok és nemzetközi egyezmények egyaránt tiltanak.

Az állami újraelosztó rendszer az ország legnagyobb ellátó- és nyilvántartó rendszere, amely statisztikai adatokat gyűjt. Jelenleg ez a rendszer nem biztosítja az etnikai identitás vállalásához és kinyilvánításához fűződő jog törvényes gyakorlását.

Amennyiben a közigazgatási ellátó rendszer jogszerűvé válik azzal, hogy biztosítja a származás kinyilvánítására irányuló jog gyakorlását, valamint az így keletkezett különleges adatok jogszerű kezelését,

- megteremtődik a roma jogosultságkövetés, láthatóvá válnak a romák,
- szociológia érvényes adatok generálódnak a becsült adatok helyére a foglalkoztatás területén elszorított hátrányokról,
- tervezhetővé és irányíthatóvá válnak a források,
- lehetővé válik a hatékonyság mérése és nyilvánvalóvá válnak a szabályozási és programkorrigációs igények
- felismerhetővé válik az adatok elemzésével a nyílt és rejtett diszkrimináció, valamint a nem szándékolt diszkriminációs mechanizmusok is, azaz az adatbázis önmagában egy jelzőrendszer.

A szolgáltató rendszerben nyerhető tényadatok a roma társadalom integrációjában **önmagában** tervezhetővé és ellenőrizhetővé teszik azoknak a forrásoknak a felhasználását, amelyekkel mind a Roma Integráció Évtizede Programban, mind az Új Magyarország Fejlesztési Tervben megfogalmazott célok és vállalások szerint a közpolitika és igazgatás a romák társadalmi integrációját garantálja, hiszen a romákat valóban elérő, sikeres munkaerő-piaci fejlesztések alapvetően hatnak ki a népcsoport jövedelmi, oktatási, egészségügyi és lakhatási helyzetére is.

dr. Pánczél Márta, szakértő

3. számú melléklet

A roma válsághelyzet történeti meghatározottsága

Magyarországon, a rendszerváltást kísérő gazdasági válság, piacvesztés, szerkezetátalakítás következtében drámai módon lecsökkent a roma lakosság foglalkoztatási rátája. Körükben a munkanélküliség mutatója a lakossági átlag nyolcszorosát is meghaladja. Különösen nehéz és szembetűnő ez a helyzet azokon a vidéki településeken, ahol amúgy is kevés a munka, nehéz a megélhetés.

Egyes régiókban a nyomor, és társadalmi hatásai: a bűnözés terjedése, a közbiztonság leromlása, a gyermekéhezés, járványveszély, a társadalmi béke és szolidaritás megbomlása a társadalmi tűrőképesség határait feszegeti, robbanásveszélyt hordoz. Ebben a folyamatban - történelmi okokból - a roma lakosságot többszörösen is sújtó szélsőségesegénység körében való felülreprezentáltságuk etnikai feszültséget váltott ki és bűnbakszerepet alakított ki ellenük a környezetükben. Erre a helyzetre rájátszanak, magatartásukkal „olajat öntenek a tűzre” szélsőjobboldali, parlamenten kívüli pártok, csoportok, félkatonai szervezetek. A meghatározó politikai pártok, társadalmi erők gyengesége, tétlensége, hallgatása politikai vetélkedéseik miatti figyelmetlensége teret engedett e folyamatok erősödésének, elmélyülésének. Ez viszont az egész nemzet, az egész ország békéjét, nyugalma veszélyezteti. A folyamatokba való beavatkozás, a társadalmi béke, a jogállami feltételek megteremtése, az esélykiegyenlítés, a társadalmi szolidaritás megerősítésére, kinyilvánítására hozandó intézkedések megtétele immár nem tűr halasztást és mindannyiunk felelőssége.

Mik azok a történelmi okok, amelyek a jelenlegi helyzetet kiváltották?

1. A romák meghatározó csoportjai az elmúlt 250 évben döntően vagyontalan alávett csoportként a falvak szélén kiszolgáltatott zárványhelyzetben éltek. Nem rendelkeztek mezőgazdasági földtulajdonnal, jobbágytelekkel, saját házhellyel, megfelelő lakással. Megélhetésüket uradalmi napszámmunkából, kismesterségek gyakorlásából, ipari és építőipari bér munkából, valamint paraszt és roma családok közötti személyes alá-fölérendeltségen alapuló munka-termékcseré kapcsolatokon keresztül biztosították. Az állam csendőrterrorral, folyamatos zaklatással igyekezett a jogállamon kívül rekedt tömegek körében a státus quot, a kiszolgáltatottságot fenntartani.
2. A múlt század ötvenes éveitől a gépi nagyipar és modernizálódó mezőgazdaság bér munkásszükséglete elérte a cigány közösségeket, településrészeket is. Romák tömegei kerültek segéd munkásként az építőiparba, a nagyiparba: bányász ként, kohász ként, szállítómunkásként, stb. Az évtizedek során sokan közülük szakképzettséget is szereztek ezeken a területeken vasbetonszerelőként, öntőként, bányász ként. A nagy ipar városokba elsősorban ingázóként, munkásszállások lakóiként kerültek - hasonlóan falusi sorstársaikhoz. Bér munka jövedelmük alacsony szinten létbiztonságot adott családjaik számára, sokuk hosszú lejáratú hitelek segítségével általában az átlagnál gyengébb minőségű házakat is építeni tudott magának kibocsátó falujában. A hetvenes évektől az állami egalitárius ideológia és a közös bér munkás sors megtapasztalása a romák között is kialakította a jogegyenlőség igényét. Születő értelmiségük emancipációs mozgalma meghallgatásra talált körükben. A korábbi, nyelvi, törzsi, kisközösségi identitási meghatározottságokat lassan felváltotta a közös magyarságtudat és mellette a közös cigányságtudat. A pártállam kezdetben nyíltan kényszerasszimilációs politikát folytatott, tiltva a romák nyelveit, kulturális örökségét, mesterségeik gyakorlását, A nyolcvanas években ez enyhült és helyébe a burkolt, de totális ellenőrzés igénye lépett (besúgó hálózat kiépítésével, a romák közösségei,

közlekedése, családi viszonyai, stb. rendőri ellenőrzésével). A szocializmus negyven éve alatt a cigányság hatalmas erőfeszítéseket tett oktatási, képzettségi hátrányainak ledolgozására, de ez döntően a tömeges analfabétizmustól a 8 általános elvégzéséig volt elegendő, miközben a társadalom korosztályos átlaga már a középfokú végzettség megszerzése, sőt a felsőfokú tanulmányok tömegessé válása felé haladt. Így az olló alig szűkült.

3. A rendszerváltás és az ezt kísérő gazdasági válság a romákat több szempontból érintette tragikusan. Zömmel elvesztették korábbi nehézipari, építőipari, mezőgazdasági munkahelyeiket ezeknek az iparágaknak a leállásával, átstrukturálódásával, a TSz-ek feloszlásával. Bezártak a munkásszállások, megszűnt a különélési pótlék, a kedvezményes utazás lehetősége, így visszakényszerültek falusi lakóhelyeikre, amelyek még a korábbi, szerencsésebb foglalkoztatási periódusban sem tudtak megélhetést biztosítani számukra. A romákat már korábban kihagyták a földosztásból (- a háborús körülmények, hadifogságok miatt a falunak ők biztosították az új birtokos parasztság olcsó mezőgazdasági bér munkaszükségletét -), ennek következtében kimaradtak a kárpótlásból is, ami a falusi új tulajdonmegosztás alapjait adta. A mezőgazdaság gépesített volta és kisbirtokra épülő jellege nem tette lehetővé az iparosítás előtti megélhetési struktúrák feléledését. Az ipari segéd munkás lét korábbi monokultúrája zömében megfosztotta őket azokról a szükséges információs, hitelezési és kapcsolati tőkéktől, amelyek vállalkozási, vagy munkavállalási lehetőségeket nyújtottak szerencsésebb helyzetű környezetüknek. Ezt súlyosbították a képzettségi hátrányok és a politikai érdekérvényesítés gyengesége, valamint a romákat kollektívan sújtó „faji alapú” előítélet-rendszer. Az állami politika a nemzetiségi jogok törvényi garantálásával megerősítette a romák emancipációs tudatát, elvárásait, ugyanakkor a mindenkori pénzszűkére hivatkozva csak jelképes forrásokat biztosított a problémák kezelésére, így a romák többsége a mindenkori szociálpolitika kiszolgáltatottjává vált munkanélküli tartalékseregként. Ezt csak a feketemunka zsigerien kiszolgáltató lehetőségei enyhítették. A „lecsúszás” nem csak a foglalkoztatottságban jelentkezett, hanem az élet számos területén. A lakhatásban a korábbi ingyenes, vagy olcsó hosszú lejáratú hitelek piaci kamatozásúvá váltak, amelyek a munkanélküli család számára megfizethetlenné lettek, hasonlóan az egyre dráguló közmuóidjakhoz. Ez a lakhatás biztonságának elvesztéséhez vezetett, de a felújítás, karbantartás költségei is kitermelhetlenné váltak nagy tömegek számára. A romák lakókörnyezete a tömeges mélyszegénység hatására slumosodott. Nyomortelepi milióvé vált számos helyen, még olyanokon is, ahol korábban már megoldott volt a probléma. Az egészségügyben a gyógyszerre nem jutó források miatt mindennaposak a tragikus választások a gyógyszer vagy fűtés, vagy élelem szükségletei között. A munkanélküliség és a nyomortelepi környezet számos mentális betegség és deviancia forrása. A létbizonytalanság és a változtatásra való tehetetlenség, valamint a tulajdonnélküliség, presztizshiány együttesen aláássa az önbecsülést, a hasznosság emberi tudatát és az öntevékenységet. A kiszolgáltatott nyomor letargiája újabb nemzedékek létét fenyegeti és ösztönzi ellene lázadásra az esélyek, kilátások nélkülieket. Roma családok tömegei kétségbeesetten keresik a kiutakat, hatalmas erőfeszítéseket téve gyermekeik oktatásáért, jövőjéért, de még többen követhető minták híján és a letargia, bizonytalanság és korábbi keserű, kudarcos oktatási intézményi élményeik hatására erre sem látnak kiutat. Persze a roma gyermekek számára gyakran mindennapos élmény a minőségi oktatás lehetőségének elérhetetlensége is.

dr. Bársony János
szakértő

Számolatlanul

A romák statisztikai szegregációja – az etnikai adatkezeléssel kapcsolatos szakmai dokumentumok

I. Új Magyarország Fejlesztési Terv megállapítja:

„Olyan fejlesztéseket támogatunk, amelyek csökkentik a hátrányos helyzetű rétegek, mindenekelőtt a romák kirekesztettségét, és biztosítják e csoportok egyenlő hozzáférését a forrásokhoz. Ahhoz, hogy a fejlesztések ténylegesen eljussanak a romákhoz, a hozzáférést segítő célprogramokat, eljárásokat, hálózatokat kell működtetni. Előtérbe kell helyezni azokat a támogatási formákat, amelyek nem általános pályázati úton valósulnak meg. A fejlesztéseket úgy kell megvalósítani, hogy azok ne növeljék a szegregációt és a problémák koncentrálódását, valamint ne fokozzák a romákkal szembeni előítéletet. Hatékony koordinációs és monitoringrendszerre van szükség, amely összehangolja e fejlesztéseket, indikátorokat dolgoz ki, és külön vizsgálja a romák részvételét a fejlesztésekben.”

A származásra irányuló adatgyűjtést jogszabály teszi lehetővé, azonban nem végeznek ilyen adatgyűjtést sem a közigazgatási, sem a fejlesztéspolitikai eljárások. Ennek hiányában az ÚMFT fenti rendelkezési pedig végrehajthatatlanok.

II. Roma integrációval kapcsolatos szakpolitikákat elemző és ellenőrző vizsgálatok, tanulmányok ajánlásokkal

1. A Társi 2007-ben ex-ante átvilágította az ÚMFT operatív programjait, és többek között megállapította, hogy:

- „A romák helyzete számos tényező együttes és egymásra való hatásával magyarázható, azonban ennek kezelésére hivatott komplex programot nem található az operatív programokban, és olyan is csak néhány akad, amelyik felismeri a romák hátrányos helyzetének többdimenziós jellegét.”
- „Az operatív programok beindulása előtt szükség van célzott adatfelvételekre, hogy a programok lezárása után a kezdeti állapotot rögzítő adatok birtokában lehessen értékelni a fejlesztéspolitika eredményeit. A kiinduló állapotot bemutató adatok ismerete nélkül a legjobban kitalált indikátor sem több egy közönséges adatnál.”

Az idézett értékelések azt mutatják, hogy a nemzeti fejlesztési tervek, illetve az ezek alapján kidolgozott operatív programok önmagukban nem alkalmasak arra, hogy a cigányság felemelkedését szolgáló intézkedéseket, a hozzájuk rendelt támogatásokat és az elvárt eredményeket rendszerbe foglalják. Ennek egyik legfontosabb szakmai oka továbbra is az, hogy a programok céljaikban tartalmazzák a cigányság felemelkedésének kiemelt támogatását, azonban a támogatások célzottságának növeléséhez, illetve a célba érés méréséhez szükséges objektív indikátorokat – az adatfelvételei tilalmakra való hivatkozással – általában nem alkalmaznak.

2. Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet 2008 májusában jelentette meg összegző, helyzetfeltáró tanulmányát. A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértékéről és hatékonyságáról címmel, amelyből most néhány, ide vonatkozó részt emelünk ki.

„Az etnikai célú adatgyűjtés tilalma a roma integrációt szolgáló pénzek eredményes felhasználásának egyik legkomolyabb akadályát képezi. Magyarországon 1994 óta semmiféle országos reprezentativitású rendszeres adatgyűjtés nem folyt a roma népesség helyzetéről. Az elmúlt tíz év egyetlen magyar kormányzata sem tartotta fontosnak, hogy rendszeres

információk gyűjtésével bizonyosodjon meg a legnagyobb lélekszámú hazai kisebbség helyzetében bekövetkezett változásokról. A hazai statisztikai adatgyűjtés rendszerének továbbra sem része az, hogy miként, milyen rendszerességgel, milyen pénzügyi forrásokból, mely szervezeteknek kell a hazai cigányság helyzetéről adatokat gyűjteni.

(...)

1993 óta a magyar jog előírásai szerint a faji vagy etnikai hovatartozással kapcsolatos adatkezelés az érintett személy írásos beleegyezése hiányában nem megengedett. A kutatók már több mint egy évtizede állítják, egy roma nem attól lesz roma, hogy annak vallja magát, hanem azáltal, hogy annak tekintik/észlelik, és az etnikai hovatartozással kapcsolatos olyan adatkezelés, mely az ilyen észlelésén alapul, nem tilos.

(...)

Az a tény, hogy a támogatások mértékét nem lehet még közelítő pontossággal sem megállapítani, nemcsak a támogatási rendszer átláthatóságát rontja, hanem ilyen körülmények között nincs valódi tervezés, és lehetetlen a szigorú számonkérés.

(...)

A romákra vonatkozó adatok gyűjtésének tilalma, a célcsoport meghatározásának bizonytalanságai lehetetlenné tették mérhető teljesítménykövetelmények rögzítését, és ezekre épített monitoringrendszer létrehozását. A számszerű adatok, indikátorok hiánya nem ad valódi értékelésre lehetőséget.”

Az Állami Számvevőszék javaslatai

- Mielőbb meg kell teremteni annak feltételét, hogy a romákról helyzetük felmérése és javítása érdekében hivatalosan adatokat lehessen gyűjteni az európai adatvédelmi normák figyelembevételével;
- Elvi döntést szükséges hozni arról, hogy milyen esetekben célszerű a költségvetési támogatások, a felzárkóztató programok célcsoportjaként kifejezetten a cigányságot vagy annak egyes csoportjait nevesíteni. Ilyen programok esetén meg kell teremteni annak a feltételeit, hogy a cigányság részvétele a programban megbízhatóan mérhető és nyomon követhető legyen;
- Olyan tervezési és beszámolási rendszert kell létrehozni, amely – az előző pontban foglaltak figyelembe vételével – nevesíti és nyomon követhetővé teszi a cigányság helyzetének javítására fordított közpénzeket, azok útját és hasznosulását;
- A kormányzati intézkedéscsomagok tervezésének, végrehajtásának és monitoringjának hatékony koordinációja érdekében:

– a tárcaközi koordinációt olyan testületre célszerű bízni, amely tényleges döntési jogkörrel is rendelkezik,

– a több tárcát érintő programok megvalósításakor célszerű projektmenedzsmentet alkalmazni,

– meg kell teremteni a programok folyamatos monitoringjának a módszertani és az intézményi feltételeit;

- A pályázati és pályázathasznosítási kompetenciák fejlesztésével, technikai segítségnyújtással esélyegyenlőséget kell biztosítani a cigányságnak a pályázati forrásokért folyó versenyben.

3. A kisebbségi országgyűlési biztos 2005. évi jelentése

„A dominánsnak mondható álláspont szerint, az etnikai adatok gyűjtése és kezelése elengedhetetlenül szükséges, mind kisebbségvédelmi, mind esélyegyenlőségi szempontból. Másként fogalmazva, a valóban hatékony és adekvát kisebbségvédelmi rendszerek, illetve

antidiszkriminációs politikák és jogintézmények kidolgozása és megvalósítása megfelelő adatbázisok létrehozása nélkül elképzelhetetlen.” 1

4. Rasszizmus és az Intolerancia Elleni Európai Bizottság (ECRI) 2007. évi magyarországi jelentése

Az ECRI jelentésében támogatta az etnikai alapú adatgyűjtést. Meggyőződése, hogy az etnikai alapú adatgyűjtés és az ilyen adatok nyilvánosságra hozatala véghez vihető az emberi jogok tiszteletben tartása mellett, feltéve, hogy bizonyos követelmények teljesülnek. A bizottság hangsúlyozza, hogy az ilyen adatok nagyon hasznosak a diszkrimináció azonosításához és a diszkrimináció elleni küzdelemhez.

III. A Magyarországi Roma Parlament javaslatai a kisebbségi adatkezeléshez és jogosultságkövetéshez

1. Etnikai adatkezelés a jelenlegi jogszabályi keretek között.

A romákhoz romaként jutó fejlesztési forrásokhoz a származásról szóló önkéntes nyilatkozat alapján lehessen hozzájutni.

A nyilatkozatok a roma származásról szólnak, ellenőrzésük biztosítására több lehetőség kínálkozik:

- Lehetőség van azok ellenjegyzésére roma civil szervezetek, ckö-k részéről.
- Ugyanennek a körnek lehet ellentmondási joggyakorolást biztosítani.
- Lehetséges a pályázati tartalmak ellenőrzése során a származásról szóló önkéntes nyilatkozatok ellenőrzésénél a roma civil szervezeteket, illetve ckö-k bevonása szakértőként.

Az adatkezelés és a nyomon követés megegyezik a roma ösztöndíjak esetében alkalmazott rendszerrel. Mindenki, aki ÚMFT fejlesztési programot valósít meg és azokba bevonja a romákat, vagy aki számára kötelező a fejlesztésre vonatkozó előírás szerint a romák bevonása, köteles az itt leírt módon bizonyítani a romák részvételét, és nyomon követhetővé tenni ezt úgy, hogy vonatkoznak rá az adatvédelmi jogszabályok és nem élhet vissza a tudomására jutott adatokkal, s köteles azokat rendeltetésszerűen és célzottan kezelni stb.

Ebben az esetben a fejlesztők (pályázók) feladata és érdeke a romák elérése, hozzájutásuk biztosítása, a hatékonyság eredményessé és ellenőrizhetővé tétele. Míg a legtöbb védett csoport esetében objektív módon látható az ok (nők, munkanélküliek, fogyatékkal élők stb.), a romák esetében a védettséget a származásról adott önkéntes nyilatkozat dokumentálja.

Ez a módszer a roma származáshoz nem negatív sztereotípiákat társít, hanem pozitív lehetőséget, a roma származás alapján juthatnak fejlesztők és romák egyaránt közös előnyökhöz. A megoldásnak ezért társadalmi tudatformáló hatása is van, fokozza a többségi és kisebbségi interakciókat.

2. A RIMB szakértőinek, a kisebbségi ombudsman és a kormányzat szakértőinek részvételével alakuljon kisebbségi adatkezeléssel kapcsolatos jogszabály-előkészítő munkacsoport. A kormányzat pályázati eljárásban tegye lehetővé, hogy szakmai műhelyek a témában ajánlásokat, javaslatokat, programokat, jogszabálytervezetek készíthessenek.

IV. A Magyarországi Roma Parlament, mint a RIT és a RIMB tagja kezdeményezi, hogy a RIT kormányzati döntés előkészítő hatáskörében eljárva, a roma közösség társadalmi integrációjáért fennálló felelőssége alapján haladéktalanul tűzze napirendre az etnikai adatkezelés és jogosultságkövetés témakörét, és hozzon határozatot.

Dr. Bársony János: Javaslat
Önkéntes regisztráción alapuló, esélykiegyenlítő foglalkoztatás-politikai
program beindítására a leghátrányosabb helyzetű vidéki térségek roma
lakosságának felzárkóztatása érdekében

Bevezető gondolatok

Magyarországon, a rendszerváltást kísérő gazdasági válság, piacvesztés, szerkezetátalakítás következtében drámai módon lecsökkent a roma lakosság foglalkoztatási rátája. Körükben a munkanélküliség mutatója a lakossági átlag hétszeresét is meghaladja. Különösen nehéz és szembetűnő ez a helyzet azokon a vidéki településeken, ahol amúgy is kevés a munka, nehéz a megélhetés.

Egyes régiókban a nyomor, és társadalmi hatásai: a bűnözés terjedése, a közbiztonság leromlása, a gyermekéhezés, járványveszély, a társadalmi béke és szolidaritás megbomlása a társadalmi tűrőképesség határait feszegeti, robbanásveszélyt hordoz. Ebben a folyamatban - történelmi okokból - a roma lakosságot többszörösen is sújtó szélsőséges szegénység körében való felülreprezentáltságuk etnikai feszültséget váltott ki és bűnbakszerepet alakított ki ellenük a környezetükben. Erre a helyzetre rájátszanak, magatartásukkal olajat öntenek a tűzre szélsőjobboldali, parlamenten kívüli pártok, csoportok, félkatonai szervezetek. A meghatározó politikai pártok, társadalmi erők gyengesége, tétlensége, hallgatása politikai vetélkedéseik miatti figyelmetlensége teret engedett e folyamatok erősödésének, elmélyülésének. Ez viszont az egész nemzet, az egész ország békéjét, nyugalomát veszélyezteti. A folyamatokba való beavatkozás, a társadalmi béke, a jogállami feltételek megteremtése, az esélykiegyenlítés, a társadalmi szolidaritás megerősítése, kinyilvánítására hozandó intézkedések megtétele immár nem tűr halasztást és mindannyiunk felelőssége.

Mik azok a történelmi okok, amelyek a jelenlegi helyzetet kiváltották?

1. A romák meghatározó csoportjai az elmúlt 250 évben döntően vagyontalan alávetett csoportként a falvak szélén kiszolgáltatott zárványhelyzetben éltek. Nem rendelkeztek mezőgazdasági földtulajdonnal, jobbágytelekkel, saját házhellyel, megfelelő lakással. Megélhetésüket uradalmi napszámmunkából, kismesterségek gyakorlásából, ipari és építőipari bér munkából, valamint paraszt és roma családok közötti személyes alá-fölérendeltségen alapuló munka-termékcseré kapcsolatokon keresztül biztosították. Az állam csendőrterrorral, folyamatos zaklatással igyekezett a jogállamon kívül rekedt tömegek körében a státus quot, a kiszolgáltatottságot fenntartani.
2. A múlt század ötvenes éveitől a gépi nagyipar és modernizálódó mezőgazdaság bér munkásszükséglete elérte a cigány közösségeket, településrészeket is. Romák tömegei kerültek segéd munkásként az építőiparba, a nagyiparba: bányász ként, kohász ként, szállítómunkásként, stb. Az évtizedek során sokan közülük szakképzettséget is szereztek ezeken a területeken vasbetonszerelőként, öntőként, bányász ként. A nagy ipar városokba elsősorban ingázóként, munkásszállások lakóiként kerültek - hasonlóan falusi sorstársaikhoz. Bér munka jövedelmük alacsony szinten létbiztonságot adott családjaik számára, sokuk hosszú lejáratú hitelek segítségével általában az átlagnál gyengébb minőségű házakat is építeni tudott magának kibocsátó falujában. A hetvenes évektől az állami egalitárius ideológia és a közös bér munkás sors megtapasztalása a romák között is kialakította a jogegyenlőség igényét. Születő értelmiségük emancipációs mozgalma meghallgatásra talált körükben. A korábbi,

nyelvi, törzsi, kisközösségi identitási meghatározottságokat lassan felváltotta a közös magyarságtudat és mellette a közös cigányságtudat. A pártállam kezdetben nyíltan kényszerasszimilációs politikát folytatott, tiltva a romák nyelveit, kulturális örökségét, mesterségeik gyakorlását. A nyolcvanas években ez enyhült és helyébe a burkolt, de totális ellenőrzés igénye lépett (besúgó hálózat kiépítésével, a romák közösségei, közlekedése, családi viszonyai, stb. rendőri ellenőrzésével). A szocializmus negyven éve alatt a cigányság hatalmas erőfeszítéseket tett oktatási, képzettségi hátrányainak ledolgozására, de ez döntően a tömeges analfabétizmustól a 8 általános elvégzéséig volt elegendő, miközben a társadalom korosztályos átlaga már a középfokú végzettség megszerzése, sőt a felsőfokú tanulmányok tömegessé válása felé haladt. Így az olló alig szűkült.

3. A rendszerváltás és az ezt kísérő gazdasági válság a romákat több szempontból érintette tragikusan. Zömmel elvesztették korábbi nehézipari, építőipari, mezőgazdasági munkahelyeiket ezeknek az iparágaknak a leállásával, átstrukturálódásával, a TSz-ek feloszlásával. Bezártak a munkásszállások, megszűnt a különélési pótlék, a kedvezményes utazás lehetősége, így visszakényszerültek falusi lakóhelyeikre, amelyek még a korábbi, szerencsésebb foglalkoztatási periódusban sem tudtak megélhetést biztosítani számukra. A romákat már korábban kihagyták a földosztásból (- a háborús körülmények, hadifogságok miatt a falunak ők biztosították az új birtokos parasztság olcsó mezőgazdasági bér munkaszükségletét -), ennek következtében kimaradtak a kárpótlásból is, ami a falusi új tulajdonmegosztás alapjait adta. A mezőgazdaság gépesített volta és kisbirtokra épülő jellege nem tette lehetővé az iparosítás előtti megélhetési struktúrák feléledését. Az ipari segéd munkás lét korábbi monokultúrája zömében megfosztotta őket azokról a szükséges információs, hitelezési és kapcsolati tőkéktől, amelyek vállalkozási, vagy munkavállalási lehetőségeket nyújtottak szerencsésebb helyzetű környezetüknek. Ezt súlyosbították a képzettségi hátrányok és a politikai érdekérvényesítés gyengesége, valamint a romákat kollektívan sújtó „faji alapú” előítélet-rendszer. Az állami politika a nemzetiségi jogok törvényi garantálásával megerősítette a romák emancipációs tudatát, elvárásait, ugyanakkor a mindenkori pénzszűkére hivatkozva csak jelképes forrásokat biztosított a problémák kezelésére, így a romák többsége a mindenkori szociálpolitika kiszolgáltatottjává vált munkanélküli tartalékseregként. Ezt csak a feketemunka zsigerien kiszolgáltató lehetőségei enyhítették. A „lecsúszás” nem csak a foglalkoztatottságban jelentkezett, hanem az élet számos területén. A lakhatásban a korábbi ingyenes, vagy olcsó hosszú lejáratú hitelek piaci kamatozásúvá váltak, amelyek a munkanélküli család számára megfizethetlenné lettek, hasonlóan az egyre dráguló közműdíjakhoz. Ez a lakhatás biztonságának elvesztéséhez vezetett, de a felújítás, karbantartás költségei is kitermelhetlenné váltak nagy tömegek számára. A romák lakókörnyezete a tömeges mélyszegénység hatására slumosodott. Nyomortelepi miliővé vált számos helyen, még olyanokon is, ahol korábban már megoldott volt a probléma. Az egészségügyben a gyógyszerre nem jutó források miatt mindennaposak a tragikus választások a gyógyszer vagy fűtés, vagy élelem szükségletei között. A munkanélküliség és a nyomortelepi környezet számos mentális betegség és deviancia forrása. A létbizonytalanság és a változtatásra való tehetetlenség, valamint a tulajdonnélküliség, presztizshiány együttesen aláássa az önbecsülést, a hasznosság emberi tudatát és az öntevékenységet. A kiszolgáltatott nyomor letargiája újabb nemzedékek létét fenyegeti és ösztönzi ellene lázadásra az esélyek, kilátások nélkülieket. Roma családok tömegei kétségbeesetten keresik a kiutakat, hatalmas erőfeszítéseket téve gyermekeik oktatásáért, jövőjéért, de még többen követhető

minták híján és a letargia, bizonytalanság és korábbi keserű, kudarcos oktatási intézményi élményeik hatására erre sem látnak kiutat. Persze a roma gyermekek számára gyakran mindennapos élmény a minőségi oktatás lehetőségének elérhetetlensége is.

Ez tehát a helyzet és ezek az okok. Mit tehetünk tehát a helyzet megváltoztatására?

Először is meg kell szüntetnünk az ügyben a lázas semmittevést és a mellébeszélést. Másodszor végre kellő forrásokkal, ellenőrizhetőséggel be kell avatkoznunk a tarthatatlan és igazságtalan, veszélyes viszonyok megszüntetéséért az esélyegyenlőség, a társadalom kohéziója és biztonsága érdekében. Nem dobhatjuk oda bűnbakként társadalmi bajaink miatti áldozatként a hazai romákat. Nem hibáztathatjuk kizárólag az áldozatokat helyzetükért.

Hol kezdjük a feladatok megoldását?

Először az államon. A Magyar Köztársaság még mindig az ország legnagyobb munkáltatója, emellett a legnagyobb megrendelője is. Ugyanakkor az állami alkalmazottak között minimális arányban foglalkoztatnak romákat.

Ez különösen szembetűnő azokon a helyeken, ahol a legnagyobb a feszültség, a roma munkanélküliség és a nyomor. Nem tűrhető, hogy diszkriminációs, vagy „kapcsolati tőkehiányos” okokból az állami foglalkoztatási körben arányainál meghatározóan kisebb arányban találhatók romák (állami intézmények, vállalatok, közművek, önkormányzatok és intézményei, állami megrendeléseken dolgozó vállalkozások tartozhatnak ebbe a körbe).

A probléma kezelésére nincs más tényleges lehetőség, mint a kvótarendszer.

Jelen esetben azon a módon, hogy kötelező alkalmazási arányokat kell előírni a válság-sújtotta régiókban, térségekben a foglalkoztatásra. Ez a kvóta, javaslatom szerint a romák szociológiailag feltárt települési arányszámának minimum az 50%-a kell legyen a foglalkoztatóknál. Addig csak kivételesen, a helyi roma képviselő testületi határozatával lehet nem romát alkalmazni ilyen feladatok ellátására új alkalmazottként e területeken, amíg a kvóta be nem telik, vagy az esélykiegyenlítésre jelentkezők el nem fogynak. (A szociológiai adatfelvétel 1994 óta jórészt készen áll (Kertesi Gábor és Kézdy Gábor : A cigány népesség Magyarországon, socio-typo, 1998). Vita esetén közigazgatási szakértői egyeztetéssel lehet konszenzust találni.

A kisebbségi választási névjegyzékhez hasonlóan fel kell állítani a roma esélykiegyenlítési névjegyzéket. Erre a településen azok jelentkezhetnek regisztrálásra, akik a foglalkoztatás területén roma voltak miatt hátrányban érzik magukat, és esélykiegyenlítésben kívánnak részesülni, erről írásban nyilatkoznak.

Az így jelentkezőket a helyi kisebbségi testület (önkormányzat, vagy civil szervezet) írásos nyilatkozatával testületileg ajánlja listára venni. A lista a munkáltatók részére nyilvános. Ehhez a jelentkezők nyilatkoznak adataik ilyenén kezeléséről. A jelen jogi környezetben semmi akadálya nincs, hogy a kisebbséghez tartozás adatait így használják.

A munkáltatók a kvótalistán szereplők közül választhatnak munkavállalókat a foglalkoztatásra. Szaktudást igénylő feladatnál a listáról lehet képzésbe irányítani munkavállalókat és a képzés befejezéséig ideiglenesen, meghatározott ideig lehet mást alkalmazni helyette.

Állami kedvezményben részesülő beruházók esetében a kedvezmény feltétele az esélyegyenlőségi terv készítése és a kvóta alkalmazása a foglalkoztatásnál. Ezt az államnak,

önkormányzatnak szerződésben kötelező rögzíteni. Hasonlóan a közbeszerzésben résztvevőknél.

Ez lenne az első komoly lépés az esélykiegyenlítés irányába.

A másik feladat az európai uniós komplex fejlesztési források felhasználásánál a kohéziós, esélykiegyenlítő projektek, projektrészek támogatása szintén kvóták segítségével. Itt a kistérségi roma lakossági arány 50%-a lenne a kvótaminimum, amely szerint a forrás ilyen arányban roma integrációs célokra juttatandó. Ezt a kisebbségi testületek és a pályázatok folyamatosan ellenőriznék a leghátrányosabb térségekben. Projektek hiányában a pályázatok roma települési, településrészi komplex rehabilitációs pályázatot írhatna ki a forrásokra a lebonyolító, tervező szervezetek számára nyitottan, amelyben távlatos megoldást kell kidolgozni és végrehajtani a roma településrész lakás, foglalkoztatási, művelődési, infrastrukturális problémáinak együttes megoldása érdekében.

Oktatási diszkrimináció ellen

Szakmai javaslatunk van a roma oktatási diszkrimináció felszámolása és minőségének radikális javítása érdekében. Ennek lényege, hogy a kisebbségi szervezet, vagy önkormányzat tanfelügyelői minőségellenőrző szolgáltatást igényelhetne diszkriminációs esetben, ha az iskola nem nyújtja roma diákjainak a minőségi oktatást, illetve a roma fél ezt feltételezi. A minőség-ellenőrzés után minőséghiány észlelése esetén a kisebbségi önkormányzat megállapodna a pedagógussal és a szülővel a felzárkóztatási célról és a következő félév elvárt tudásszintjéről. Ennek eléréséhez esélykiegyenlítési utalványt ad a pedagógusnak a következő eredménymérés sikere esetén. Az utalványt a pedagógus válthatja be,⁷ és a költségvetés finanszírozza. Ismételt sikertelen felzárkóztatás esetén viszont a pedagógus köteles szakmai vizsgát tenni a pályán maradása érdekében, illetve előmenetelében visszaminősítik.

Elkerülhetetlen a roma kisebbséghez tartozók egyéni és kollektív emberi méltóságának fokozottabb védelme a médiák területén. Ehhez garanciális szabályozások és kellő szankciók szükségesek a média jogalkotásban. Ez is feltétele javaslataim társadalmi közmegegyezésének kialakításához a politikai szféra meghatározó csoportjainak, intézményeinek, pártjainak konszenzusa kialakítása mellett.

Silaki István: A csoportidentitás jelentősége és az identitásfrász

Cigányság - identitás, kultúra, történelem: Országos konferencia 2008. február 22.

A csoportidentitás fogalma

- Az énünknek nagyon fontos részét alkotják azok az aspektusok, amelyek azokból az ismereteinkből, érzelmeinkből táplálkoznak, amelyek a csoportunkra vonatkoznak, a csoportunkhoz fűződnek
- A csoportidentitás úgy alakul ki, hogy
 - Magunkat az adott csoport tagjaiként kategorizáljuk
 - Mások bennünket az adott csoport tagjaként kategorizálnak

A csoportidentitás jelentősége

- A csoportidentitás alapértelmezésben pozitív, azaz, a saját csoportunkat számunkra lényeges szempontokból magasabbra értékeljük, mint az összehasonlítás szempontjából fontos külső csoportokat
- A csoporttag számára ennek az a jelentősége, hogy a saját egyéni önbecsülésünket legnagyobb részben abból a csoportból származtatjuk, amellyel azonosulunk

Azonosulás egy stigmatizált csoporttal

- A stigmatizált csoport tagját az a veszély fenyegeti, hogy az olyan negatív viselkedést is csoporttagságuknak tulajdonítják, amely valójában ettől független
- Ennek a fordítottja is áll: az irányában tanúsított pozitív viselkedést hajlamos a másik részéről az előítéletei túlkompenzálásának tekinteni

A stigma hatásai

- A résztvevők arcára sminkesek egy csúnya nagy sebet maszkíroztak, amit az elletők meg is nézhettek a tükörben
- Ezután állítólag egy a sminket rögzítő hidratálókrémet vittek fel, valójában eltüntették a „sebet”
- Azok, akik tévesen úgy hitték, hogy a csúf seb az arcukon látható, úgy érezték, hogy a velük való bánásmódban a sebnek óriási szerepe van

A stigma paradox hatása

- Egy stigmatizált csoport tagjának teljesítményét értékelték a többségi csoporthoz tartozó emberek
- Az illetőt vagy takarta előlük egy függöny, vagy látható volt számukra
- Az értékelés nagyon pozitív volt
- Amikor az illető takarásban volt, ettől javult az önértékelése, amikor látható volt, akkor csökkent

A pozitív önértékelés megóvásának lehetséges stratégiái

- A diszkriminációt a többiek előítéleteinek tulajdonítja
- Például azért nem kapta meg a munkát, mert a potenciális alkalmazó előítéletes
- Társas összehasonlítás csoporton belül
- Például úgy értékeli a helyzetét, hogy megy olyan jól a sora, mint a többi magyarországi romának

A gyengén azonosuló stratégiái: társadalmi mobilitás

- Ellenazonosulás a csoporttal

- A fő szokások és értékek feladása
- Önmagára mint magyarra gondol
- Eltávolodás a csoporttól
 - Ha van rá lehetősége, elrejtí csoport-tagságát

Az erősen azonosuló stratégiái: társadalmi változás

- Társas kreativitás: a roma kultúra értékeinek hangsúlyozása
- Társas versengés: jogi változások keresése, a romák jogainak védelme
- Átkategorizálás: a romákról és a magyarokról mint európaiakról gondolkodik

Az identitásfrász fogalma

- Social identity threat: a társas identitást érő fenyegetés
- Hasonló a sztereotípiáfráshoz
- A meta-sztereotípiákból indul ki: *az egyén vélekedése szerint a külső csoportok tagjai milyen sztereotípiákat alkalmaznak az illető csoportjának megítélésekor*
- A meta-sztereotípiák az identitásfrász forrásai lehetnek

Identitásfrász a kisebbségeknél

A meta-sztereotípiák fokozottan érvényesülnek kisebbségi csoportok esetében:

- Afrikai amerikaiak meta-sztereotípiái: megbízhatatlan, atletikus, agresszív, nem szorgalmas
- Ázsiaiak meta-sztereotípiái: intelligens, de zárkózott
- Mexikói amerikaiak meta-sztereotípiái: negatívan ítélik meg őket az intelligencia, a külső megjelenés és a jellem tekintetében
- Frankofon belgák meta-sztereotípiái: a franciák szemében nem elég jó a nyelvi készségük, nem olyan kompetensek, mint amilyen barátságosak

Az identitásfrászra adott reakció etnikai csoportok közötti érintkezés során

- Az etnikai csoportok közötti érintkezések **elkerülése**, vagy elmenekülés az ilyen helyzetek elől
- A külső csoportok **nézőpontjának elutasítása**
- **Viselkedésünk irányítása** a társas érintkezés folyamán

Önbecsülés és a külső csoport elutasítása

1. Sztereotípiával illetett embereket eleve hajlamosabbak vagyunk negatívabban megítélni
2. Ennek egyik funkciója az a késztetésünk, hogy fönntartsuk az önbecsülésünket. Épp ezért, ha az önbecsülésünket előzőleg megnöveli valami, akkor nincs szükségünk erre a mankóra, s ekkor kevésbé is fog érvényesülni
3. Ezzel szemben, ha önbecsülésünk veszélybe kerül – pl. negatív visszajelzést kapunk az intellektusunkról --, akkor fokozott az igényünk erre a mechanizmusra, s még inkább érvényesül a sztereotípiával illetett csoport tagja iránti előítélet
4. Ha módunk van rossz színben föltüntetni egy sztereotípiával illetett csoport egy tagját, akkor jelentősen helyreállíthatjuk az önbecsülésünket, míg ha a becsmért fél nem sztereotípiával illetett csoport tagja, akkor ez a mechanizmus kevésbé hatásos
5. Az önbecsülésünk fenyegetését megtestesítő esemény nem kell, hogy kapcsolódjék a negatív színben föltüntetett ember csoportjához, vagy tevékenységéhez, vagy bármi egyebéhez

Viselkedésünk irányítása a társas érintkezés folyamán

A többséghez és etnikai kisebbséghez tartozó emberek reagálhatnak úgy is az identitásuk fenyegetésére, hogy szándékosan megpróbálják úgy irányítani a viselkedésüket, hogy jó benyomást tegyenek partnereikre:

- úgy változtatják meg magatartásukat, hogy *elkerüljék* a sztereotípiák megerősítését
- úgy változtatják meg magatartásukat, hogy *összhangba hozzák* a csoportra vonatkozó sztereotíp elvárásokkal

Motiváció és az én hatékonysága

- Akik motiváltak a megfelelő benyomás kialakításában, és hisznek is a sikerben, abban, hogy megvan hozzá a szükséges képességük, azok a viselkedés irányításának stratégiáját választják
- Akik nem motiváltak és/vagy nem hisznek abban, hogy képesek a benyomás sikeres alakítására, inkább a másik két stratégia – elkerülés vagy a külső csoport nézeteinek elutasítása -- egyikét választják

Az előítélet csökkentésének esélyei

- Egy masszívan előítéletes többségi embert elkerülni azt jelenti, hogy a kisebbségi csoport tagja megóvja magát a negatív előítéletektől. Egy kevésbé előítéletes elkerülésével azonban nincs mód az előítélet csökkentésére, ezért nem termékeny stratégia
- A leginkább káros stratégia az előítélet leküzdése szempontjából az etnikai csoportok közötti érintkezés kerülése
- A magasabb státusú csoportok tagjai esetében a kontaktusnak nagyobb és egyértelműbb szerepe van az előítéletek csökkentésében, mint az alacsonyabb státusú etnikai kisebbségek esetében
- Ha egyenlő státus mellett együttműködésről van szó, akkor az egyértelműen csökkenti az előítéleteket és az identitásfrászt mindkét oldal részéről
- Nem könnyíti az előítéletek csökkentését, ha önvédelemből a külső csoport tagjait becsmételjük

Dr. Bársony János : A roma-kép változásának történelmi folyamata Magyarországon

1. A középkor-végi gazdasági szerep és roma-kép Magyarországon

A romák magyarországi jelentősebb számú megjelenésekor a XIV. század végén, a XV. század elején a romák vándor, iparos szolgáltató mesterségei (vasmunka, kovácsolás, öntés, rézművesség, fegyverművesség, szerszámkészítés és javítás, bőrmunka, erődépítés, aranymosás, stb.), az országban keresett, élenjáró szaktudásnak számítottak, különösen az állandósult török veszély, az ország védelmének szempontjai miatt.

Az uralkodók ennek következtében menlevelekkel, privilégiumokkal, jogszolgáltatási és adózási autonómia biztosításával, a hadiipari központoknak számító királyi városokba (Pécs, Kolozsvár, Brassó) telepítéssel igyekeztek felhasználni a maguk számára ezeket az értékeket. A romák számára nyújtott autonómia mentesítette őket a jobbágyi szolgáltatásoktól, helyi adóktól, csak a királynak, illetve képviselőjének az általában udvari nemesi cigány fővajdának tartoztak fejadóként 1 Ft fizetésével, melyet két részletben évente fizettek.

Az autonómia másik eleme a jogszolgáltatás területén található, amely jóváhagyta, nem szólt bele a kumpániák belső szokásjogába, ugyanakkor a roma csoport tagjai és a külső környezet között felmerült jogviták eldöntését is a roma közösség vezetőjére, illetve ennek nem kielégítő volta esetén a nemesi fővajdákra ruházta. Az XV. század végére az országban területi alapon 5 fővajdaságot hoztak létre az adók beszedése és az autonómia működtetése érdekében.

/E rendszer utolsó nyomai, a korábbi magyar államiság hagyományait kisebb megszakításokkal őrző Erdélyben egészen a XIX. század elejéig fennmaradtak (lásd: kincstári taxás cigányok, aranymosó cigányok privilégiumai és szerveződése)/

A késő középkor ideológiai csoportképzője a kereszténység, az egyházközség volt, társadalmi szervezőereje a hűbéri lánc, amelynek csúcsán az uralkodó, a király szándéka illetve születési és lokális előjogok, jogszokások határozták meg a résztvevők szerepét, nem pedig a nyelvi vagy etnikai hovatartozás, különbözőség.

A romák a korábbi bizánci, balkáni évszázadok során felvették a kereszténységet, a "mi keresztények" és "ezek a pogányok", mohamedánok konfliktusos viszonyrendszerében integráltaknak tekintették őket, hasonlóan sok más itt élő néphez, népcsoporthoz.

A gazdasági, katonai szükséglet pedig segített annak tudomásulvételében, hogy a romák nem kötődnek meghatározott egyházközséghez, sőt a vándorló iparűzés igénye piaca elfogadtatta a központi hatalomtól való közvetlen függésüket az autonómiarendszer létjogosultságát is.

(Ezzel szemben a XVI. század végén az erdélyi fejedelmi trón meggyengülése és nagy népességvesztés idején léptek csak fel a rendek, a vajdarendszer megszüntetését követelve. A XVIII. század elején a Rákóczi-szabadságharcot követően szűnt meg a nemesi vajdai intézmény véglegesen, de Erdélyben a kincstár részben még tisztségviselői útján fenntartotta egyes részeleleit)

A magyar közjogi hagyományok már több korábbi példát adtak etnikai jellegű és katonai indokoltágú csoportautonómiákra, privilégiumrendszerekre (lásd: jászok, kunok, székelyek, szászok), de gyakran hasonló gyökerűek lehettek a városi autonómiák is. A különbség a romáknál a lokális területi elv feladása, azaz ennek az autonómiának a hajlékony alkalmazása volt a vándorló iparos-szolgáltató roma közösségekre.

A roma autonómia viszonylagos konfliktusmentessége a sajátos roma iparos-szolgáltató életforma jellegzetességéből is következett. Nevezetesen, hogy a romák nem törekedtek felhalmozásra, teaurálásra, zömében a helyben fellelhető vagy cserepartnereik által szolgáltatott nyersanyagokból, újrahasznosított alapanyagokból készítettek eszközöket, nem építettek fényűző házakat, így nem váltak irigység tárgyává a környezet számára.

A természet erőinek kiszolgáltató, sátrakban, utakon folyó életük inkább a sajnálat tárgya volt, hasonlóan a zarándokokéhoz. A vándor életforma ugyanakkor sok tudást, világ, nyelv és emberismeret felhalmozódását is eredményezte, amely hasznosulhatott a jórészt röghöz kötött jobbágykörnyezetben. A kialakult vándorkörök, szolgáltató csereutvonalak tették lehetővé azt is, hogy a romák az üzenetközvetítő, postás szerepet is elláták a korban.

Tehát szemben a kor másik vándor szolgáltató, kereskedő csoportjával a zsidókkal, a romák keresztényként integrálódtak, autonóm csekély vagyonúként pedig nem irigyelt elfogadottként éltek életüket ezért alig kényszerültek a külső védelemre, a fejedelmektől nagy pénzen megváltott biztonság érdekében. Tehát eltérő stratégiák és feltételek működtek esetükben.

(A nemzeti uralkodótól függő, a katonaságot kiszolgáló, privilegizált helyzet okozta az első konfliktusokat is a romákkal, amikor a nemzeti király Szapolyai János seregében lévő, korábban Dózsa György parasztvezért kivégező roma csoport ellen kémkedés és árulás vádjával emeltek vádat 1532-ben a Habsburg pártra állt nádor emberei, többüket kivégeztetve.)

A gazdasági szimbiózis és integráció kiemelkedően sikeres volt a romák esetében. Sőt elismert és privilegizált autonómiahelyzetről beszélhetünk e korban a Kárpát-Medencében.

2/ A romák szerepe Nyugat-Európában, a kettősség és okai

Nyugateurópában a XVI. századra megváltozott a korábbi, középkori ideológiai és társadalomszerkezet. Az új földrészek felfedezésével, gyarmatosításával új értelmet kapott a korábbi keresztény "mi" identitástudata. Ahogy Levi Strausz kultúrantropológus megállapította, a humanizmus új eszméje az európai fehér emberre korlátozódott, kirekesztődtek belőle a más földrészekeken megismert új népek, etnikumok. Velük szemben nem a keresztényi testvériségbe befogadó térítés, hanem az erőszakos, katonai és "kultúrfőlényen" alapuló leigázás szempontja került előtérbe.

Lassan kialakult az etnicizált nemzetfogalom és a központilag szervezett, ellenőrzött állam.

A nyugateurópai polgárosulás, ipar és kereskedelemfejlődés fő árama sem igényelte a romák szaktudásait, integrálódni csak perifériális területeken a központi hatalom ellenőrzési lehetőségeitől és kereskedelem hatásaitól távoli határterületeken, körzetekben volt esélyük, perifériális társadalmi csoportokhoz.

A kereszténység belső meghasonlása, a reformáció és a vallásháborúk ugyancsak a gyanakvás az etnikai intolerancia irányába hatottak. A szigorú egyházközségi szervezettség és ellenőrzés igénye e háborús viszonyok közepette nem tűrte, gyanússá tette a vándorló szabad roma csoportokat.

Ezek a tényezők vezettek a romaellenes üldözések, törvénykezés több évszázados folyamatához a térségben az etnikai különbségek, tulajdonhoz hatalomhoz való viszony eltérései mellett.

E folyamatok váltották ki a romákról kialakult ellenséggépet, gyanús idegenkénti megbélyegzésüket, tolvajként, csalóként bűnözőként, miközben a perifériális területeken működött a rejtőzködő integráció is, hiszen a romák termékei olcsók voltak, érdemes volt velük cserélni. E viszonyok között is új roma nyelvjárások, etnikai közösségek tudtak létrejönni (szinti, manus, kalo)

3/ Roma szerep és roma kép a XVI-XVII. századi Magyarországon

Magyarországon a török invázió és megszállás, az ország három részre szakadása konzerválta a korábbi társadalmi viszonyokat, ami jórészt kivédte a romákkal kapcsolatosan Nyugateurópában jelentkező negatív hatásokat.

Az ország területe több mint 150 évig hadszíntér, a kereszténység védőbástyája lett. A védelemre alig került külső segítség, a hadviselést döntően belső erőforrásokból kellett megoldani, hazai hadiipari erőforrásokból.

Ráadásul a kereszténység védelmének szempontjai ötvöződtek a nemzeti függetlenség valamint a reformáció hatásaként a vallásszabadságért való küzdelem ügyeivel.

A romák hadiipari szaktudása, mobilizálhatósága a várháborúk, rajtaütések, hadimenetek folyamában nélkülözhetetlen volt. Ez adott megélhetést a legtöbb roma családnak.

A kényszerű martalóc-rabló hadviselés, a mezőgazdasági területek kirablása és elnéptelenedése az utak bizonytalansága a romák tömegeinek életformáját is érintette. Sokan letelepedtek várak mellé, mezővárosokba, lettek ottani fémműves vagy egyéb szolgáltatók, marhahajcsárok, adták magukat jobbágysorba védelmet adni képes főuraknál, vagy lettek hajdúk, végvári vitézek, katonazenészek. (A Bocskay szabadságharc katonai vezetője, Lippai Balázs hajdú főkapitány is roma végvári vitéz volt.)

Alig működött a háborús helyzetben a korábbi autonómiát biztosítani képes központi hatalom védelme és a Habsburg uralkodók erről már nem is vettek tudomást. A Bécshez közeli területeken pedig már megjelent a nyugati roma kép és szemlélet intoleráns hatása is, etnikai szempontú üldözéssel, kiűzéssel a XVII. század közepén.

Csak az Erdélyi Fejedelemség jelentett kivételt. Itt az autonómia viszonyok továbbélése mellett viszont a földesurak háborúk és járványok miatti jobbágyéhsége következtében jelentős számú, elsősorban külföldről (hiszen a szomszédos Moldvában, Havasalföldön a romák rabszolgaságban éltek a XIX. századig) bemenekülő roma került jobbágysorba.

E korszakban fölerősödött a romák asszimilációja, beolvadása. Ugyanakkor a romák többségükben megőrizték korábbi pozícióikat, viszonylagos szabadságukat a háborús viszonyok közepette. Státuszukat jelezte, hogy jelentős katonatiszti karrierre is volt lehetőségük (Lippai Balázs, Horváth Ferenc ezeres kapitány).

4/ A XVIII. századi szerkezetváltás és válság

A török kiűzését követően a XVII-XVIII század fordulójának évtizedei a Tököly-Rákóczi féle nemzeti, kuruc szabadságküzdelmek elfojtása után - amelynek hadiipari bázisának biztosításában a romák szintén jelentős szereppel bírtak - megváltozott az ország társadalmi-gazdasági szerkezete.

A Habsburg birodalom konszolidálta a korábbi hadigazdaságot, hiszen a frontok az ország közepéről sokszáz kilométerrel távolabbi perifériákra kerültek, megerősítette a központi uralkodói hatalmat és ellenőrzést, fellépett a közbiztonság megerősítéséért a korábbi martalóc katonákkal szemben, az elnéptelenedett területekre sok helyen megbízható németajkú lakosságot telepített. Elejét kívánta venni a korábbi rebellió, a magyar nemzeti függetlenségi harc újjáéledésének.

E folyamat során már fokozatosan figyelmen kívül hagyták a romák korábbi privilégiumait, a közbiztonság érdekében helyváltozást korlátozó "csavargóellenes" szigorú intézkedéseket hoztak, a békés körülmények között megnőtt ipari konkurrencia éleződésével erősítették a

céhes ipar védelmét a céheken kívüli "kontár" iparosokkal szemben. Mindez a helyzet még súlyosabb volt amiatt, hogy a roma iparosok számára megszűnt a korábbi hadiipari felleveőpiac és az újjáépítés gazdasági igényei ezt alig ellensúlyozták. Ezek az intézkedések, folyamatok mind alapjaiban érintették hátrányosan a romák hagyományos létfeltételeit.

A Habsburg konszolidációs és szerkezetváltási folyamat végén a XVIII. század közepétől már kifejezetten célzott, a cigányok "megrendszabályozására" irányuló elnyomó intézkedések születtek.

Állami kényszerrel letelepítették őket a már üres jobbágytelkekkel alig rendelkező falvakba, ahol a nagybirtok és a parasztok részére olyan szolgáltatások végzésére kényszerültek a létfenntartás biztosítására, amelyeknek alacsony presztízse, sajátosságai miatt mások nem vállalkoztak (vályogvetés, útkaparás, sintérség, erdei munka, házi szolgáltatások, tapasztás, kosárkötés, stb.) Tehát a romák első komolyabb veszteségeiket, hátrányaikat a nemzeti függetlenségi küzdelmek szolgálata miatti retorziók illetve a gazdasági szerkezetváltás következtében szenvedték el.

Diszkriminatív királyi rendeletek tiltották a hagyományos vándor mesterségek folytatását a település elhagyását, az anyanyelv használatát, népviselet hordását, sőt, gyermekelvételei akciók fenyegették a romákat, stb. Ezek célja a cigány közösségek létének felszámolása volt. E folyamat megzavarta a már korábban beindult spontán asszimilációs folyamatokat is, súlyos veszteségeket szenvedtek a falvakban, városokban korábban letelepült, életmódot váltott roma családok is.

A külön igazgatott Erdélyben ezek a folyamatok sokkal enyhébben, visszafogottabban lassabban, sok kivételt hagyva érvényesültek.

A kényszerletelepítés, a drasztikus intézkedések folyamatos ellenőrzése a XIX. század közepéig nyomon kísérhető.

A romák státuszában, megítélésében ezek következményeként három csoportjuk esetében különböző közmegítélés, romakép alakult ki.

Az egyik a cigányzenészeké, akik a korábbi verbunkos és katonazenei hagyományok, a korabeli hangszeres műzene, valamint magyar és cigány népzene elemeiből építkező új sajátos magyar zenei stílust hoztak létre, ezzel a korban a magyar nemzeti érzések, a függetlenség iránti vágy kifejezőivé ébrentartóivá váltak. Talán ebben is kifejeződött a romákkal szembeni központi elnyomással szembeni neheztelés és szolidaritás. Itt a felsőbbbséges elfogadás jelentette a fő motívumot.

A másik a falusi kiszolgáltatott zselléri és szolgáltató munkából élő letelepült csoport. Ők idővel kialakítottak egy alá-fölérendeltségi viszonyon alapuló patriarchális jellegű szimbiózist környezetükkel. Egy-egy paraszti és roma család között munkamegosztás jött létre, melyben a romák némi élelmiszer és egyéb adomány ellenében napszámmunkát végeztek, fát aprítottak, elvégezték a nagymosást, meszelést, tapasztást a családnak, emellett jobbágyi szolgáltatásokat, valamint vályogvetést, úttisztítást, földmunkát, sintérséget kovácsolást, alkalmi zenélést végeztek megélhetésükért.

Ez a viszonyrendszer, az alávetettség a roma képben a korábbi agyafűrt, világlátott, dörzsölt, jég hátán is megélő romakép helyett a lesajnált, lusta, piszkos, nyomorult, buta, jogosan alávetett, "de a mienk" képet hozta elő.

A harmadik csoport az Erdély és délvidék felől folyamatosan beszivárgó u.n. sátoros, vándorló, hagyományos mesterségeiket és nyelvüket őrző romák voltak, akikkel szemben a

hatóságok folyamatosan hadakoztak, de gyakran volt igény termékeikre és szolgáltatásaikra. Velük szemben a kor romantikus szemlélete, az idegenkedés és félelem szülte mítoszok és rablómesék egyaránt motiválták a közvélemény ítéletét.

5/ A romák helyzete, roma-kép és kapitalizálódás

A a XIX. század ötvenes éveitől a XX. század hatvanas éveiiig a jobbágyság megszűntével a magyar falu újabb szerkezetváltása, kapitalizálódása zajlott. Ennek során a falusi agrárviszonyok változásának következtében a mezőgazdasági munkaalkalmak csökkenésével a roma közösségek jelentős része agrárproletár, idényjellegű summás megélhetésből, a nagy folyamszabályozásoknál és útépitéseken kubikosmunkából tartotta fenn magát. Emellett működött még a terményért végzett házi és napszámos munka korábban kialakult személyes, patriarchális alávetett viszonyokon alapuló gyakorlata a lakóközösség parasztgazdaságaival és egyes még korábbi szolgáltató tevékenységek továbbélése (zenélés, kovácsolás, famunka, sármunka).

A századfordulótól kezdve jelentkeztek a romákat "faji alapon" diszkriminálni kívánó nézetek, később intézkedések is. Névleg ez a vándorló csoportot érintette volna, de a mindenkori hatóság és környezet döntötte el azt, hogy ki kerül ebbe a "megbízhatatlan" csoportba. A folyamat betetőzése a porajmos, a roma holokauszt tragikus története.

A második világháború után a romák tömegei kimaradtak a földosztásból, ami eleve indulási hátránytényezőket jelentett a továbbiakban. A földosztásból kimaradás a lekezelő, önállótlan cigány képnek tükröződése, ideológiája alapján történt.

6/ Romák a "szocializmusban"

A a "szocialista ipar és mezőgazdaság" kiépítése során érintette a romáknak újabb gazdasági és társadalmi szerkezetváltással kellett szembenézniük.

Ez véglegesen szétverte a korábbi önálló szolgáltató egzisztenciákat és a munkamegosztásban cserepartner önálló parasztgazdaságokat is, felszámolva a kapcsolódó patriarchális együttműködési viszonyokat.

A romák jelentős része az iparban (bányászat, kohászat, építőipar, textilipar, stb. talált - elsősorban segédmunkásként - megélhetést. A legtöbben heti ingázó életformában, a városokban munkásszálláson laktak és hétvégeken jutottak el családjukhoz falujukba, ami a korábbi falusi családi értékrendeket sok esetben véglegesen fellazította.

Jelentős tömegek találtak munkát a TSZ-ekben (jórészt alkalmazottként és nem tagként) alacsony presztízszük és földnélküli voltak miatt.

A hetvenes évek elejére a roma férfiak foglalkoztatási arányai utolérték az országos átlagot, csupán 5-7 %-os különbség maradt az átlagos mutatókhoz képest. tehát szinte teljes foglalkoztatottságukról beszélhetünk. A nőknél az arányok csak 15-20%-kal maradtak el az átlagtól.

Nem, vagy alig sikerült viszont ledolgozni a hátrányokat a lakás és települési viszonyok illetve az oktatás területén. A meghirdetett építési és telep-felszámolási akciók csak csökkentett értékű házak építését szorgalmazták, a telepek egy része fennmaradt, csak a házak minősége differenciálódott, miközben a falusi települések modernizációja ennél sokkal gyorsabban haladt. A romák általában nem jutottak hozzá, illetve nem tudták igénybe venni a társadalmi mobilizációt serkentő állami oktatási akciókat (népi kollégiumok, fizikai dolgozók egyetemi tanulmányait segítő akciók).

Velük szemben az oktatás elvárása a 6-8 elemi elvégzése, ennek megfelelő szintű oktatási feltételek fenntartása, az extenzíven fejlődő, a minőséget másodlagosnak tekintő gazdaság

segédmunkás igényének kiszolgálása volt. Eközben az országban általánossá vált a középiskolai és szakmunkás bizonyítvány megszerzése az adott korosztályoknál, sőt jelentősen megnövekedett a főiskolai-egyetemi végzettségűek aránya.

A cigányságot a pártállam felszámolandó társadalom alatti réteggként kényszerasszimilációra ítélte, (tiltotta anyanyelve kultúrája ápolását, fejlesztését) és kiszolgáló, segédmunkásként kívánta tömegeit integrálni az alsóbb néprétegekbe.

Eközben általában eltúrta a faji megkülönböztetés gyakorlatát, diszkriminatív titkos belső rendőri szabályokat hozott létre a roma közösségek zaklatására "szigorú ellenőrzés alatt tartására", közöttük besúgóhálózat kiépítésére. A cigány közösség kollektív tudatának felszámolását politikai propagandaeszközökkel próbálta elérni, a társadalomban meglévő bűnözési tömegjelenségek bűnbakjának a rendszer propagandája a cigányokat tette meg, ezzel is meg kívánta törni a kisebbségi tudatot. A rászoruló cigány családok részére is biztosított minimális létfenntartást alig nyújtó szociális támogatásokat túlhangsúlyozó állami propaganda kialakította a cigányság "túltámogatottságának", élősdiségének hazug mítoszt, miközben a társadalmi javak újraelosztása során ténylegesen majd minden lényeges területen (oktatás, kultúra, infrastruktúra, egészségügy, stb. állami kiadások hasznélvezeténél) alulprivilegizáltak, vesztesek voltak. Kialakult és stabilizálódott a cigányságot, mint kisebbségi vagy "faji" kollektívumot sújtó előítéletrendszer.

7/ Roma-kép és rendszerváltás

A "szocializmus" összeomlását kísérő gazdasági válság és szerkezeti átalakulás felszámolta a romák többségének gazdasági létalapját.

Megszűntek a nagy állami építőipari vállalatok, bezártak sok kohászati üzem, bányát, textilgyárat. Másutt a tulajdonos és technológiaváltás miatt szorultak ki az üzemekből a létszámleépítésekkel. Kevesebb szükség volt szakképzetlen munkaerőre. Az előítéletek nehezítették helyzetüket és a romáknak kevesebb kapcsolati tőkéjük volt versenytársaiknál munkahelyük megőrzéséhez, vagy az új vállalkozásokba való bejutáshoz, tőkéjük is kevésbé volt saját vállalkozáshoz.

A mezőgazdasági kapacitások - piacvesztés és konkurencia miatti - drasztikus leépülése, a TSZ-ek átalakulása, meggyengülése, megszűnése, a gépesített magángazdaságok létrejötte ugyancsak minimálisra csökkentette az ebben az ágazatban foglalkoztatott romák arányát, miközben a korábbi városi ingázók is a falvakban kerestek volna megélhetést. A romák tömegei a korábbi földosztásból kimaradva kiszorultak a kárpótlási folyamatból is, amely nem tette lehetővé földhöz jutásukat. A gyenge jogérvényesítő képességük miatt a korábbi TSZ-tag romák többségét kisemmizték a gazdaságok átalakulásakor, nem kapták meg a nekik járó vagyonrészt.

A helyzetet súlyosbítják a települési egyenlőtlenségek is, hiszen a munkanélküliséggel fokozottan sújtott régiókban a romák aránya lényegesen, - gyakran többszörösen - meghaladja az országos átlagot.

Mindezek a folyamatok azt eredményezték, hogy a romák elvesztették korábbi, alacsony szinten meglévő létbiztonságukat. A korábban a munkaképes korú lakosság kb. 80 % -os (szinte teljes) foglalkoztatottsága kb. 30%-ra csökkent. A társadalom átlagában 10% körüli a munkanélküliségi arány, a romák körében ez 70 % körüli drámai mutató. A kétszázezernyi lehetséges roma munkavállaló közül 140 ezernek nincsen munkája. Majdnem minden negyedik munkanélküli roma. A roma családok többsége, több mint 350 ezer fő, munkajövedelem nélkülivé, a kormányzati szegénypolitika kiszolgáltatottjává vált.

Ez az ország lakosságának 3,5 százalékát jelenti, a romáknak pedig 70 %-át. Egy olyan etnikai kisebbséget, amely önálló kulturális sajátosságokkal, identitástudattal rendelkezik és általában rasszjegyek alapján is megkülönböztethető.

A munkalehetőség elvesztése, a szociális válság, adósságsapdát, a lakhatás elvesztésének veszélyét, a társadalomból, a munkamegosztásból való kiszorulást, az ebből adódó emberi együttműködési, érintkezési kapcsolatok drasztikus felszámolódását is jelentette. Ez a korábbi előítéletek felerősödéséhez, a negatív tartalmú, egyéntől elidegenedett, egész közösséget sújtó "absztrakt cigány kép" további térnyeréséhez vezetett, amely viszont újabb akadályokat jelent a helyzetből való kitörés, munkavállalás, vállalkozás lehetőségei előtt.

Az elvileg mobilizációs perspektívát nyújtani képes oktatási rendszerben mindennapos a romákat sújtó diszkrimináció. A roma gyermekek tömegeit irányítják át szociális, nyelvi, kulturális másságuk és az előítéletek miatt hátrányosan megkülönböztető zsákutcás oktatási formákba.

A felsorolt gazdaság- és társadalomtörténeti folyamatok valamint a hátrányosan megkülönböztető nyílt állami önkény és burkolt diszkrimináció több évszázados folyamatai határozták meg azokat a hátránytényezőket, amelyek a hazai cigányság válsághelyzetét, döntő tömegeinek tragikus elszegényedését, kiszolgáltatottságát, társadalmi munkamegosztásból való "kizuhanását" eredményezték.

Zsigó Jenő - Retusált társadalom

Érdekképviselő diszkrimináló mechanizmusok között.

A rendszerváltás és a cigányok. A társadalmi kirekesztés közösségi, politikai szintjei.

Zsigó Jenő (Magyarországi Roma Parlament, Fővárosi Cigány Ház - Romano Kher)
előadásának kibővített változata

Előszó

A rendelkezésemre álló rövid időben csak felvillantani tudom az általam legfontosabbnak ítélt történéseket, összefüggéseket. Azt is csak az utóbbi húsz évre korlátozva, holott az utóbbi száz év tárgyalása optimálisabb lehetőségeket kínálna az elemzéshez, a megértéshez. Az elmúlt öt évben gyakran lehetett olvasni olyan interjúkat, nyilatkozatokat, amelyekben a cigány értelmiség felelősségét firtatják, vagy ex katedra kőkeményen megfogalmazták, sokszor éppen azok a nem cigány közszereplők, akik számos eszközzel és módszerrel maguk akadályozták meg a cigány értelmiséget a közös sorstudat kialakításában, a cigányok szervezetté tételében, azaz történelmi feladataik elvégzésében. Ezért először röviden a munkámról beszélek, majd az állam és a cigányok kapcsolatáról, törvények értelmezésén keresztül. Közben kérem, tekintsenek bele abba a körülbelül harminc kiállított kiadványba, könyvekbe, újságokba, amelyeket kiadóként, szerkesztőként jegyzek, mint három évtizedes munkám itt felmutatható, kézbe vehető maradandó értékeibe.

Gyakran szóba kerül most, amikor katasztrofális helyzet alakul ki az országban, hogy a cigány értelmiség hol van, mit tett, milyen eredményeket tud felmutatni, vagy miért nem látszanak az eredményei. Én magam is közülük való vagyok, részben, mint a Roma Parlament és a Phralipe alapító társadalmi munkása, részben pedig azért, mert 22 éve igazgatója vagyok a Fővárosi Cigány Ház-Romano Khernek, amely a fővárosi önkormányzat cigány intézménye. Hivatásként 1980-tól dolgozom a cigányügyben.

A Cigány Ház elmúlt 22 éve alatt több mint húszezer fiatal, felnőtt tábortartottunk pedagógiai, képzési programokkal, elsősorban Visegrádon, Balatonszemesen, 2006-tól a fonyódi felújított, egész évben működtethető modern üdülőnkben. Közgyűjteményeket hoztunk létre, közöttük Európa legnagyobb cigány képzőművészeti közgyűjteményét 2500 alkotással, festményekkel, grafikákkal, faszobrokkal. Jelentős filmes, videós közgyűjteményünk van, évek óta mi látjuk el a főiskolákat, egyetemeket. A kezdetektől, 1987-től célunk volt a gyűjtemény létrehozása. A Filmtudományi Intézettől kaptuk meg a filmek másolatát, erre alapozva több cigány témájú filmfesztivált is szerveztünk alkotói ankétokkal, nemzetközi résztvevőkkel. Ösztöndíjat 22 éve adunk továbbtanuló cigány fiataloknak, középfokon 10, felsőfokon 20 ezer forintot. Velük minden hónapban találkozunk, személyesen ismerjük a családjaikat is, számtalan eszközt használunk azért, hogy befejezzék a tanulmányaikat, és tovább tanuljanak. Más ösztöndíjazási formákkal szemben, a közvetlen kapcsolattartás módszere nagyon sikeres, tanulóink bent maradnak a rendszerben, fejlődnek, tovább tanulnak. Két évtizede szervezünk nyári középiskolás és egyetemista táborokat és szabadegyetemet részükre, magas szintű ismeretanyag átadásával.

A Jogvédő irodánkban több ezer ügyfelet fogadtunk, és az együttműködő jogvédelem módszerével, a konfliktusmegelőző technika kidolgozásával és alkalmazásával komoly eredményeket értünk el ügyfeleink javára.(romaparlament.hu)

A kiadványok között, amelyekhez a Roma Parlamentnek és a Cigány Háznak is jelentős köze van, a Kisebbségek kisebbsége című (Új Mandátum Kiadó) az első, amit ajánlok. Tanulmánykötet, annak a két éves kutatómunkának az eredménye, amelyben az MTA intézményeinek kutatóival dolgoztunk együtt. A kutatás két éve alatt a Roma Parlamentben zajlottak a megbeszélések, a kutatók minden fázisban kontrollként használták a romák szempontjait, a mi szempontjainkat. 2010 októberében 11 nyelvű szótárt adtunk ki a cigány

nyelv mellett, amely nem csak terjedelme miatt új, hanem azért is, mert Magyarországon az első áttörő kísérlet az európai cigány nyelv lejegyzési módjának a kialakítására. Sok éves kutatás előzte meg Magyarországon is, dialektuskutatásokkal és gyűjtésekkel. Oroszlánrésze van benne Marcel Courtiades nyelvész-kutatónak, a kötet főszerkesztőjének, a Cigány Ház részéről pedig Rézműves Melindának. A Néprajzi Múzeummal közösen jelentettük meg a „Társadalom Peremén” című kötetet, 1989-ben jelent meg egy szociológiai kutatás eredményeként Az ember csak a maga sorsáról tud beszélni kötetünk. Bari Károly a szerkesztője a Madarak aranyhegedűn, és az Álomtanya köteteinknek, ez utóbbi európai költők cigányokról szóló műveit tartalmazza. A Bánom, hogy a szolgád voltam kötet Jónás Tamás novelláiból készült. Cigány nyelvű kiadványunk az Árgyelus Kis Miklós. című Kovalcsik Katalin szerkesztésében, a Püspökladányi cigány népdalok cd, a Tizenkét királyfi Bari Károlytól, az Első száz szavam cigányul nyelvkönyv, a Roma találós kérdések, valamint a Romane lile, amely József főherceg cigányokhoz írott levelezését dolgozza fel. A könyvben, amelyhez CD melléklet is tartozik, magyar, cigány és angol nyelven olvasható, hogyan levelezett egy főúr abban az időben a cigányokkal, és viszont. Nagyon figyelemre méltó a levelek stílusa, nyelvezete.

A képzőművészeti közgyűjteményünk anyagából válogatott CD Rom kiadványunk közel ötszáz alkotást tár az érdeklődők elé. Terveink szerint év végig reprezentatív albumot is megjelentetünk az elmúlt 40 év feldolgozásával, „Cigány Festészet. Magyarország. 1969-2009.” címmel (A kötet Zsigó Jenő szerkesztésében megjelent. Szerk.) Az „Ando Baro Foro” című DVD filmünk a 15 évvel ezelőtti budapesti cigány folklóréletet rögzíti, tíz együttes bemutatásával.

Alapító tagja, néhány évig szövivője, majd elnöke lettem a Roma Parlamentnek, amely megalapította az Amaro Drom roma újságot, most 20 éve. A 2008-as bekötött évfolyamot lapozom most önök előtt, több lapszámot pedig közreadtam. Az Amaro Drom szakújság, számtalan pedagógiai tárgyú írással, szociológiai, jogi, művészeti kulturális és nemzetközi témákkal, természetesen sok politikai elemzéssel. Fontos kordokumentum, miként a „Phralipe” című, az első alulról szervezett cigány civil szervezet lapja, amelyik már az előző rendszerben megjelent. Néhány éve megszűnt, de évekig meghatározó informálója volt a cigányságnak. Ez a lapszám, ami nálam van, az 1992-es, amelyben kifejtjük a kisebbségi törvényről a véleményünket.

Öt percben igyekeztem most érzékelteni, hogy sokunknak életformájává vált a munkája a cigányügyben, éjjel, nappal, ünnepnapokon, hétvégeken is a munkánknak élünk, lokálisan és társadalmi hatásában is rendkívüli eredményeket értünk el, a világ legtermészetesebb dolgának tartva a feszített, szünet nélküli munkatempót. Élveztük a munkát. Én személyesen is elmondhatom önöknek, a mai napig ugyan olyan élvezet számomra a cigányokért dolgozni, mint volt a kezdetekben. Esztétikai értéke és szépsége van minden erőfeszítésnek, sikernek, amit a munkatársaimmal, barátaimmal megszenvedünk, elérünk.

Előadásom témája a rendszerváltás és a cigányság. Elsőként a jogalkotás kirekesztő mechanizmusairól beszélek a demokrácia első 10 évében

Társadalomtörténeti áttekintés szükséges ahhoz, hogy megérthessük a roma közösség és a képviselőik számára a többségi társadalom döntéshozói és a hétköznapi faji előítéletesség által együttesen, de a cigányság nélkül kijelölt kereteket.

Kényszerű egypártrendszer

A rendszerváltás utáni években, a roma társadalomban és a többségi társadalomban egymással ellentétes folyamatokat indított el a jogi szabályozás. Magyarország demokratikus országgá vált több-pártrendszerrel, demokratikus választási szabályokkal, piacgazdasággal,

érdekképviselésekkel. A cigányság képviselőjét azonban a kisebbségi törvény és a hozzá kapcsolódó választójogi szabályozás egypártosította. Az első ciklusokban az országos cigány önkormányzat tagjai egy jelölő szervezet jelöltjeiből álltak.

„A kormány... a kisebbségi törvény (1993.) szabályai alapján közzétette, hogy egyetlen legitim politikai tárgyaló partnerként kizárólag az Országos Cigány Önkormányzatot fogadja el a cigányság ügyeiben! Nem lett volna akkora a baj, ha az országos képviselő választásának szabályai megfeleltek volna a demokrácia szabályainak, ahogyan a parlamenti választásoknál, vagy az önkormányzati választásoknál. A cigányoknál azonban nem így történt, hanem bevezették az egypártrendszer. Az OCÖ választási rendszerét törvénnyel alakították úgy, hogy amelyik jelöltállító tömörülés a legtöbb szavazatot szerezte meg, az mindent vitt. Az Országos Cigány Önkormányzat képviselőit kizárólag a legtöbb szavazatot elérő szervezet adta, nem voltak szavazati arányok szerinti mandátumok.

Munkahelyi, lakhatási, iskolai szegregáció

A társadalomban a rendszerváltás után működő piacgazdaság kedvezőtlen szelekciós hatásait állami szabályozás igyekezett enyhíteni. A cigányságra ilyen figyelem nem fordítódott. A rendszerváltáskor 75 %-ban foglalkoztatott népcsoport 75 %-a néhány év alatt tartósan kizuhant a foglalkoztatásból és soha nem került oda vissza. A tömeges munkanélküliség lakhatási szegregációt eredményezett. Az iskolában is lecsapódó kezelhetetlen problémátömeget az oktatási kormányzat csökkentett tananyagú oktatás bevezetésével „oldotta” meg, legitimációt adva, szabad utat nyitva ezzel a törvényes elkülönítésnek, az iskolai szegregációnak, illetve a roma fiatalok sorsát meghatározó munkaerő-piaci esélytelenség tartós konzerválásának.

A cigányok kikerültek a magyarokkal közös munkahelyekről, ami önmagában is a polgárháborús jövő biztosítéka. Mert akik nem dolgoznak együtt, nem érnek el együtt eredményeket, nem keresik együtt a kenyerüket, azok előbb idegenné, majd ellenséggé válnak. Törvényszerűen, mert genetikailag az emberi faj egyik jellemző tulajdonsága, hogy akit nem ismerünk, akik etnikailag – különösen bőrszínben - különböznek tőlünk, azoknál felülírjuk természettudományos és egyéb, például vallási, keresztyén ismereteinket, hitünket civilizálnak tartott korokban is, és hajlamosak vagyunk már nem egy emberi fajról beszélni, gondolkodni, hanem felsőbb és alsóbb rendűekről, elállatiasodott tömegekről, nem emberekről. Ahogy most naponta írnak a sajtóban a cigányokról. A többség egy jelentős részének ez határozottan „demokráciaélmény”.

„Kormányprogram szintű intézkedés nem volt arra vonatkozóan, hogy a több mint 70%-ban munka nélkül maradt cigányságot visszavezessék az állandó foglalkoztatásba. Faji előítéleteességet kiváltó jelenség a cigányok tömeges munkanélkülisége. Nem a cigányok hagyták ott tömegében a munkahelyeket. A legnehezebb munkát végezték, a legalacsonyabb bérekért, a munkájukhoz mégis értékesség-tudat és magas önbecsülés járult. Sem szakszervezet, sem politikai erő, sem cigány képviselő nem védte őket. Egyik napról a másikra veszítették el az életművüket, a megélhetésüket, vele együtt az önbecsülésüket, nehezen megszerzett társadalmi presztízisüket. Nem csak a cigányok váltak munkanélkülivé, de a rendszerváltás utáni 15-16 % munkanélküliségi ráta egy idő után lecsökkent 10, majd 5 %-ra, kivéve a cigányokat, akiknél maradt 70 % fölött, bizonyos országrészekben pedig növekedett és összességében nem csökkent soha egy százalékkal sem negyed évszázad alatt. Ezt joggal tarthatjuk a cigányokkal szemben állami foglalkoztatáspolitikai faji diszkriminációnak.

„A rendszerváltás utáni piaci mechanizmusok kiszorító versenyében a cigányok indultak a legrosszabb pozícióból. A gyors és tömeges munkanélküliségből megállíthatatlanul következő spontán szegregációs folyamatokban az oktatási szegregáció néhány év alatt kiszorította a

munkahelyekről kiszorult cigány szülők gyerekeit a közös iskolákból, osztályokból. A jogszabályi háttér az 1997-es OKM rendelet volt, amely csökkentett tananyaggal rendelte felzárkóztatni az eleve, ránézésre lemaradott képességűnek ítélt cigány gyermekeket, azaz ismét jogszabállyal erősítették meg a népakaratot, amelynek sok tízezer tanuló esett áldozatul. A jóságos állam megfizette a pedagógust, a tanintézményeket és az önkormányzatokat hogy elkülönítve tartsa - tanítsa a cigány gyermekeket vállalhatatlan, erkölcstelen szakmai programmal. A gyerekek között is végbement ugyanaz a társadalmi szakítás, amit szülei már átéltek munkahelyeik elvesztésekor. Az a gyerekpopuláció már felnőtt és most gyermekeiknek kényszerűen a determinált munkanélküliségi létből fakadó szocializációs mintákat ad át. Ám ennél sokkal drámaiabb következményekkel jár az, ahogyan a többségi társadalmi, politikai környezet törvényszerűen bűnöző, idegen, cigánynak tekinti, és aszerint is szocializálja őket. Nem ártatlan gyermekeknek, aminek születnek. Egy torzulásból – tömeges munkanélkülivé válás - száz nyílik és most senki ne a virágra gondoljon.

A Roma Parlament és a Romano Kher versenyt futott a szakmával azért, hogy megállítsa az iskolai faji szegregációt a jogszabály erejével előidézhető rendelet elfogadását. Hiába kerestük meg azonban minden formális és informális szakmai és korábbi, rendszerváltás előtt kialakult kapcsolatunkat. Hiába sorakoztattuk a szakmai érveket, hiába vetítettük előre mindazt, ami az oktatási szegregáció terén az elmúlt 20 évben bekövetkezett, figyelembe vennie nem volt kötelező senkinek, és szakmai tisztesség sem volt ahhoz, hogy mindez bekerüljön a szakmai párbeszédbe.

A szabad identitásválasztás kudarca

A rendszerváltás utáni új elit számára különösen fontos volt a nyilvánosság és a szólásszabadság. A társadalom nagyrendszereit és alrendszereit, a közérdekű adattá minősített állami, önkormányzati adatokat, digitalizált közigazgatási és statisztikai információs rendszerek tették egyre szélesedő körben elérhetővé, nyilvánossá és átláthatóvá. Európa szerte is széleskörű jogi garanciák védték a szólásszabadságot, a gyűlöletbeszéd tekintetében is.

A cigányság vonatkozásában az adatvédelmi törvény statisztikai diszkriminációt eredményezett. A szabad identitásválasztás virtuális joga ugyan nem tette láthatatlanná a cigányságot az előítéletek, a gyűlöletbeszéd és a gyilkosságokig fajuló fizikai erőszak számára sem, de munkanélküliségének mértékét, jóval a társadalom átlaga alatti egészségi állapotát, jövedelmi helyzetét, iskolai esélytelenségét, kirekesztettségét az állami statisztikák és nyilvántartások szintjén láthatatlanná tette. Színvakká lett az állam, amely saját törvényénél fogva nem tudta és nyilvánvalóan nem akarta a forrásaival megközelíteni a népcsoportot.

A közösség a gyűlöletbeszéd céltáblájává vált, amely a korlátozhatatlansága miatt a szélsőséges jobb és balszélről befelé terjedt, büntetlenséget biztosítva polgármestereknek, közigazgatási alkalmazottaknak, szakembereknek, egyetemi oktatóknak, orvosnak, rendőrkapitánynak, újságírónak, fajvédőnek, fasisztának, mindenkinek. A jogalkotás ugyan meglehetősen lassú léptekkel néhány jogágban korlátokat állított, a jogalkalmazó az igazságszolgáltatásban azonban rendre figyelmen kívül hagyhatta azokat.

Aronson - most volt itt Magyarországon-, Allport és mások fektették le azokat a szociálpszichológia alapismereteket, amelyek szerint az emberi játszmák a különböző embercsoportok és személyek között zajlanak. Leírták a technikát is: ahhoz, hogy büntudat nélkül elnyomják másokat, előbb meg kell fosztani emberi tulajdonságaiktól. A cigányok ebben a bilincsben élnek, a hamis " túltámogatott", „nevelhetetlen”, „bűnöző” mítoszokkal alakították ki körük, és nincs kitörés belőle. Ezért találnak a kutatók közel 80 %-os olyan lakossági arányt, amely elítéli a cigányokat, és helyesnek tartja az erőszakos asszimilációt. A büntető és szankcionáló jellegű társadalmi és önkormányzati kezdeményezéseket a kormány

átveszi, a népi akarat és indulat kiszolgálójává válik, sőt, igyekszik kezdeményezőnek feltüntetni magát. Kimeríthetetlen a tárház, ahogy a cigányokat bibliai alapon hetedízigen megbünteti a társadalom, amiért kiszorította a foglalkoztatásból, majd negyedszázadon át nem tett érte semmit. Újra és újra megbünteti a politikai hatalom, az értelmiségi elit, a pénz elit és maga a „nép” azokat, akiket már egyszer a munkanélküliséggel megbüntettek. Egy kilátástalan utat választott Magyarország, a cigányokkal szembeni szankcionálási kényszert, amely - úgy tűnik - megállíthatatlan.

Kirekesztés jogszabályokkal

Politikai jogfosztás törvénnyel, a Kisebbségi törvény - az első cigány törvény

A magyar társadalomban a választás a rendszerváltás után egyenlővé és titkossá vált. A romákat ezzel szemben a kisebbségi és választójogi törvény megfosztotta a helyi kisebbségi önkormányzati választáson keresztül gyakorolható politikai jogtól, hiszen a többség joga (is) lett a cigány kisebbségi képviselők megválasztása. A többségi számszerűségi fölény miatt esélyük sem volt a romáknak saját, legalkalmasabbnak tartott jelöltjeik megválasztásához, az önszerveződéshez, az öngazgatási rendszereik kialakításához, csiszolásához. A kisebbségi önkormányzatok ezért legitimáció nélkül jöttek létre alkalmatlanként a roma kisebbség képviselőit. Többségi választóiknak (többszire pártoknak) tartoztak felelősséggel. A kisebbségi önkormányzat diszfunkcionális és kontra produktív állami intézményként, kódolt eredménytelenséggel vált a kisebbségi öngazgatás egyetlen negatív eszközévé.

„A Kisebbségi Kerekasztalban többekkel együtt én képviseltem a cigányságot. A Phralipe és a Roma Parlament szakértői önálló kisebbségi törvényjavaslatot készítettek, megoldásait, javaslatait gyakran tárgyalta a kerekasztal is. A Kisebbségi Kerekasztal a kormányoldal képviselőivel végigtárgyalt pontról pontra számtalan javaslatot, hosszan egyeztetettük a véleményeket. A cigány tárgyaló delegáció végig azt képviselte, hogy a kisebbségi önkormányzatok ne a helyi önkormányzatoktól függjenek, hogy állami költségvetés garantsálja a működésüket, hogy a kisebbségek képviselőit a kisebbségek tagjai válasszák, a képviselők a kisebbségek közösségeinek feleljenek, és garanciákat kértünk a kulturális autonómia intézményrendszerének felállításához... Aztán kiderült, hogy a kisebbségi kerekasztal tárgyalásain elfogadott konszenzusos törvényjavaslat helyett egy, a Belügyminisztériumban készített változatot terjesztettek a parlament elé elfogadásra. Ez a törvény gyökeresen különbözött attól, amit a kerekasztal elfogadott. ... A cigányság nemzetiségi létezését ellehetetlenítő rendelkezés a törvényhez kapcsolódó választójogi szabályozás volt, amely szerint a többségi választók joga – is - lett megválasztani a kisebbséghez tartozók képviselőit. Lefordítva cigányra: az előítéletes, kirekesztő többség jogává tették a kiszolgáltatott, kirekesztett, a munkaerőpiacról kizuhant és a társadalom peremére sodródott kisebbség vezetőinek a megválasztását. A gyakorlatra lefordítva: valamennyi önjelölt cigány vezető azonnal rájött, nincs szüksége cigányokra, mint választókra, pártokhoz kell csatlakozni és támaszkodni a pártok támogató táborára.

Az értelmiség a rendszerváltás előtt helyet és lehetőséget biztosított a roma értelmiségieknek a rendszerváltó mozgalmakban. A roma értelmiségiek közül ketten pártszínekben parlamenti képviselőhez is jutottak. A párttagság ára azonban a pártfegyelem volt, amely felszámolta azt az érdekérvényesítési képességet, amellyel a képviselők roma értelmiségiként még rendelkeztek. Ugyanakkor a kifejezetten roma kérdésekkel foglalkozó szűk körű többségi értelmiség is elveszítette kormányzati és parlamenti pozícióba kerülve részben korábbi

„meggyőződéseit”, részben korábbi roma civil kapcsolatait, amelyek kontrollálhatták volna a kormányzati intézkedéseket roma társadalmi szempontból.

„Az elfogadott kisebbségi törvény gyökeresen különbözött attól, amit a kerekasztal elfogadott. Nem kérték hozzá a véleményünket, nem vették figyelembe a javaslatainkat, eldöntötték a közigazgatási szakemberek helyettünk és nélkülünk, hogy milyen kisebbségi törvény kell az országnak- politikai megrendelésre. Igazán csalódást nem is a szakpolitika okozott, hanem az a rendszerváltó értelmiség, amelyik szó nélkül mindezt eltűrte. Nekünk, romáknak az új rendszer struktúrájában nem volt helyünk, nem voltak jogosítványaink, szolidaritást, közvetítést az új, immár hatalomba került rendszerváltó értelmiségtől és médiáiktól vártunk. Hiába.”

„A kirekesztő jogalkotás első állomása a kisebbségi törvény volt. Mi (Mo-i Roma Parlament-szerk.) ezt a törvénytervezetet és az eljárást már a Phralipe 1992-es lapszámában is - elnyomónak neveztük és kifejtettük az érveinket. Arra is utalok ezzel, hogy mindig volt, van és lesz olyan elhivatott cigány szakértelmiség, amely időben,- jóval megelőzve a korát - kimond alapigazságokat, szakmai igazságokat, nem korrumpálható és nem vesztegethető meg. A Phralipében 1992-ben hét pontban foglaltuk össze a kisebbségi törvény alapvető kritikáját, amelyeket 10 év múlva igazolt vissza az Alkotmánybíróság, amennyiben a törvényt alkotmányellenessé minősítette. Mindez a Roma Parlament honlapján tanulmányozható.

A törvény az önkormányzati képviseleti rendszert leválasztotta a cigányságról, egy diszfunkcionális intézményrendszert hozott létre, és a cigányság már akkor elvesztette a papírforma szerinti hiteles képviseletét, amikor az még meg sem alakult. Ez volt az első lecke a barna demokráciából kezdőknek, a nyomorgó cigány munkanélküliek tömegének.”

A cigányok tudását, akaratát, érdekeit, részvételét nélkülöző állami szakpolitikákkal együtt a párttagság alapján választott lojális roma politika determináltan produkált negatív eredményeket az elmúlt 15 évben. 1994 után a kormányzat kizárólag az OCÖ-t tekintette partnerének, amely kontraszelektáltan, egypártrendszerű mechanizmussal jött létre. Tagjai között a diplomások száma elenyésző volt.

„Miután 94 %-os szavazati aránnyal 1993-ban elfogadták a kisebbségi törvényt, kerestek és felépítettek hozzá teljhatalommal és egypártrendszerrel egy megfelelő cigány vezért, aki azt nyilatkozta, amíg él, és politizál, mindig harcolni fog azért, hogy a többség válassza meg a cigányok vezetőit. Azért érdekes ez, mert 100 %-ban ellentétes minden demokratikus normával.”

„Az első két ciklusban a Lungo Drom nyert az MSZP színeiben. A Lungo Dromot az MSZMP, majd az MSZP építette fel évekkel az OCÖ választás előtt, később az MDF, végül napjainkig a FIDESZ alkalmazza szövetségesként. A „Kisebbségek kisebbsége” című kötetben áttekinthető, hogyan alakultak a cigány szervezet állami támogatásai. Minderről azért beszélek, hogy valódi ideológiai és természetrajzi mozzanatokra hívhassam fel a figyelmet.”

„A szervezet elnöke, aki a rendszerváltás előtt is elkötelezett híve volt az akkori politikai pártnak, mint OCÖ elnök azt nyilatkozta Kanadában, az akkori skinhead mozgalom erősödésétől megrettent és menedékjogot kérő, egyébként munkát és megélhetést kereső cigány emberek bevándorlási perében, hogy Magyarországon a cigányokat semmilyen hátrányos megkülönböztetés nem éri. Mindennek lélektani, szociálpszichológiai mozzanatairól is beszélnék. A cigányok, akik hittek a rendszerváltásban, rájöttek, hogy nincs fizikai esélyük megválasztani a vezetőiket, rájöttek, hogy a pártok a párttag cigány vezetőiken

keresztül felülírják az érdekeiket, és a szemük előtt marad totális érdekképviselő és érdekvédelem nélkül a „fehér demokráciában” sok százezer cigány ember.”

„A mechanizmus később sem változott. Nyolc év után, 2002-ben Kolompár Orbán lett az OCÖ elnöke. 2004-ben kijelentette, hogy az OCÖ nem a cigányság politikai képviselője. Nem sokkal később megfogalmazta azt is, hogy az OCÖ az ő vezetésével kéri a kormánytól – mindezt az első nemzeti fejlesztési terv időszakában - hogy a kormány ne vegye figyelembe az etnikai jellegből adódó hátrányokat a fejlesztési források tervezésekor és felosztásakor. A kormány legyen színvak, kéri az OCÖ elnök. Abszurd. Az átlagos munkanélküliségi ráta 4-6 % volt évekig, míg a cigányoknál folyamatosan 70 % fölött. Ezt a sokszoros különbséget a cigány vezető szerint a kormány ne lássa, ne vegye figyelembe, legyen színvak”.

„Az elfogadott kisebbségi törvény abszurd, amely a cigányokat papírforma szerint kisebbségi joggal látja el, de valójában jogfosztást eredményezett. Minderről nem tudnak ma sem az országban. Nem tudnak a jogászok, újságírók, pedagógusok, általában az értelmiségieknek fogalmuk sincs arról, hogy törvények eredményezték és rögzítették a cigányok kirekesztését a rendszerváltás utáni ciklusokban.”

„... a Roma Parlament –sajnos- az egyetlen szervezet volt, amely időben lerántotta a leplet a kirekesztő törvényről, amelynek kivétel nélkül minden cigány szervezet behódolt. De behódoltak a jogászok, a szakpolitikusok, a politikusok és kodifikátorok, akik szemrebbenés nélkül kodifikáltak egy teljesen nyilvánvalóan alkotmányellenes és az európai uniós elvárásokkal merőben ellentétes célkitűzésű törvényt. Számunkra - történelmi analógiájával élve - a kisebbségi törvény volt a rendszerváltás utáni első cigány törvény.”

Csökkentett tananyag – második cigány törvény

„Az iskolai szegregációt legitimáló 1997-es OKM rendelet csökkentett tananyaggal rendelte felzárkóztatni az iskola által felzárkóztatás címén szegregált cigány gyermekeket. Ismét jogszabály erősítette meg a népakaratot, amelynek sok tízezer tanuló esett áldozatul. Az állam megfizette a pedagógust, hogy elkülönítve tanítsa a cigány gyermekeket teljesíthetetlen szakmai programmal. Az a gyerekpopuláció felnőtt és most a gyermekeinek kényszerűen és determináltan munkanélküliségre épülő szocializációs mintákat ad át.”

Statisztikai diszkrimináció – harmadik cigány törvény

„A cigányság tekintetében a rendszerváltás utáni kormányok a színvakság politikai eszközét választották. A legitimációt jogszabály adta a kormányzati magatartás mögé a szabadon választható identitás törvényével.”

„A 3. cigány törvény, a szabad identitásválasztás törvényes joga, semmilyen módon nem alkalmazható a cigányok számára (szerk: rasszjegyek miatt). Lehetővé tette viszont azt, hogy a választásokon mindenki cigány lehessen. Három cikluson keresztül érvényben is volt a kisebbségi önkormányzati választásoknál, de érdemben semmi sem változott meg, hiszen most is bárki állíthatja magáról tetszés szerint, hogy mely kisebbséghez tartozik. Három cikluson keresztül viszont automatikusan minden választójogosult kezébe kapta a kisebbségi listát, általában senkit nem ismertek, de beiktatták - jellemzően az első öt jelöltet - vagy kikeresték például a Lungo Drom jelöltek neveit a listákról, akik megválasztására a pártközpontból felszólították őket. Ez volt a módszer, amely megakadályozta, hogy értelmes, okos, elkötelezett, tanulni képes képviselője lehessen a cigányságnak, ami viszont alapfeltétele minden demokráciában a közösségek önszerveződésének és érdekképviselőinek. Ott, ahol ez nem áll rendelkezésre, elnyomó mechanizmusok működnek helyette. A politikai elit akkor

alkalmazta ezt a módszert, amikor a társadalmi javak újraelosztása zajlott és akkor oldották fel, (2006.) mikorra az újraelosztás befejeződött.”

„A közigazgatási intézmény és feladatstruktúrájának nem része a kisebbségügy, nincs benne ilyen szint, hely, feladat. Nincs kisebbségi igazgatás, fejlesztéspolitika, felelősség. A Roma Integráció Évtizede Programnak nem célcsoportja a cigányság. Célcsoportja a hátrányos helyzetűek csoportja, akik között minden védett tulajdonságú csoport definiálható és elérhető, beazonosítható, csak a cigányok nem. Ők el vannak tüntetve, elérhetetlenné vannak téve.”

„Gyakran hallhatjuk, hogy a korszerű adatvédelmi törvény nem teszi lehetővé az etnikai adatok kezelését. Ez azonban nem igaz. Az adatvédelmi törvény nem tiltja meg az etnikai adatkezelést, hanem előírja, hogy hogyan kell kezelni az etnikai adatokat. Garanciákat állít a szenzitív adatok kezelése mellé, hogy azokkal ne lehessen visszaélni. Mulasztásos törvénysértésben van a közigazgatási rendszerünk, mert nem teszi lehetővé a nyomtatványain az identitás kinyilvánítását, holott annak jogát törvény biztosítja. Lehetnének tehát egzakt adatok a cigányokról, jóval kevesebb lenne a hiedelem, a félelem, a hazugság, amely körülveszi őket.”

Az állami diszkrimináció kiteljesedése

A jogalkotás diszkriminációs mechanizmusainak következményként az 1990-2009 közötti időszakban az állami diszkrimináció kiteljesedett. A cigányság képviselői nélkül zajló szabályozás következményeként egyre szélesebb körben törvényessé váló kirekesztés a cigányok társadalmi státuszában a közösség szociológiai jellemzőinek romlását, a cigányság társadalmon kívüli státuszának rögzülését eredményezte.

„A többség a cigányellenes indulatok keresztülviteléhez teljhatalmat kapott - jogszabályokkal védve -, elsősorban a korlátlan és büntethetetlen gyűlöletbeszéd szabadságán keresztül. Amíg fasiszta formát nem öltött, addig mindenki játszotta ezt gond nélkül, közmegegyezéssel, a cigányok bőrére, csak a cigányok számára volt diktatórikus és elnyomó rendszer a demokrácia. Akkor figyelt fel az „igazi” lehetőségekre az ország lelkesen, amikor politikai sikereket fűzött fel rá egy különítmény, egy párt. Menetgyakorlatokkal, fasiszta ideológiákkal, retorikai módszerekkel. Több településen végignéztem, ahogy a fasiszta beszédet hallgató nem cigány lakosság minden keményebb mondatnál vastapsban tört ki, valóságosan és képletesen egyaránt.

A cigányok eddig nem tudták, hogy az addigi jó magyar szomszéd, az óvónő, a boltos, a polgármester, mélyen azonosul a fasiszta szövegekkel. Visszajutottunk 1944-be? Amikor az embertársaik kiirtásában egyszer már együttműködött a magyar lakosság? Azért érdemes erről beszélni, mert tudom, nagyon sok elkötelezett pedagógus van itt, de ez most nem az ő idejük, és nem a cigányok ideje. A választások döntenek el, a parlamenti és az önkormányzati választások utáni arányok, merre mozdul a politikai hatalom. A népakarat pedig valószínűleg további erőteljes eszközökkel befolyásolja, irányítja majd a politikai hatalom birtoklóit a cigányokkal kapcsolatos döntéseiben, ami sajnos nincs is olyan nagyon ellenére a politikai hatalomnak, az államnak. Pedig éppen fordítva kellene lenni egy jogállamban, egy érték-központú társadalomban.

Abszurd rendszerben élünk. Az eltelt húsz évben a politika eszme és értékrendszere megbukott. Sajnálatos, hogy a tudomány képviselői is. Az MTA sem nevezte meg a cigányok humanitárius válsághelyzetét a leg súlyosabb társadalmi sorskérdések között. Figyelemre méltó, hogy éppen most van Budapesten egy magas szintű eu-s tanácskozás. A miniszterelnök, Bajnai Gordon úgy fogalmazott, hogy a következő évtized a roma integrációról fog szólni. Holott, az már zajlik, éppen mialatt ő volt a fejlesztési ügyek minisztere és most a miniszterelnök.

Ebben az időben zárták ki a cigányságot a fejlesztési forrásokból, miközben papíron 2005 óta „zajlik” a roma évtized programja, források és teljesítmény nélkül.

A Roma Parlament következetesen azt képviselte, hogy a roma közösségre vonatkozó szociológiai adatok nélkül a társadalmi kohéziós törekvések determináltan kudarcra vannak ítélve, mert a faji előítéletességgel körülvett megkülönböztethető népcsoportra vonatkozó egzakt adatok nélkül az integrációs törekvéseknek nincs alapja és nincs eszköze. Az integrációnak nincs tárgya, aki láthatatlan, azt nem kell integrálni. Az adatok, a tudás, a tények helyét hiedelmek, félelmek és negatív attitűdök foglalják el. Különösen fontossá vált ez a felfogás az uniós fejlesztési időszakban, ezért a szervezet civil eszközrendszerével folyamatosan és széles körben hívta fel a figyelmet arra, hogy ha a cigányság nem válik a fejlesztéspolitika célcsoportjává, (és ismételten kimarad a földosztáshoz és a rendszerváltás-kori privatizációhoz hasonlóan a társadalmi méretű fejlesztési forráselosztásból,) az determináltan megköti a népcsoportot a társadalmon kívül.

A szabad identitásválasztás, az etnikai jelleg definiálatlansága miatt egyik kormányzati programnak (ÚMFT-RIÉP) sem alanya, illetve célcsoportja a cigányság, legfeljebb deklarációk szintjén. A fejlesztési források a romákat romaként nem célozzák, és nem érik el, legfeljebb magyar állampolgárként, illetve feltételes módon - halmozottan hátrányos helyzetük alapján. A szegény politika alanyaként viszont a jobb helyzetű –a faji előítéletesség miatt ebben a csoportban minden nem roma az - csoportok ott is törvényszerűen „lefölözik” (in: Pulai Gyula ÁSZ,2009.) az elérhető előnyöket.

2009 áprilisáig az ÁSZ, a Társi, a kisebbségi ombudsman és a Roma Parlament tanulmányai publikálták a romák törvényszerű kimaradását a fejlesztésekből. A Roma Integrációs és Monitoring Bizottság (A Roma Integrációs Tanács roma oldala), a Phralipe és a Roma Parlament esélykiegyenlítő, a társadalmi integrációt célzó programjavaslatait kvótával, adatkezeléssel, nyomon követéssel a Roma Integrációs Tanács és a kormányzat elé terjesztette. Hiába.

„A Roma Integrációs Tanács roma oldalán, talán soha, de legalább is ritkán látott egységben érveltünk amellelt (8 roma gyűjtőszervezet + az OCÖ), követeljük, hogy a romák integrációját nagyon jelentős eu-s fejlesztési források célzott felhasználásával tervezze a kormány, a forrásokat tegyük tervezhetővé, nyomon követhetővé, számon kérhetővé. A Roma Parlament az etnikai adatkezelésről tanulmányt készített, a Phralipe szakértői javaslatokat terjesztett elő. Mi, romák, a kormány hivatalos tárgyalópartnerei kértük a kormánytól, szüntesse meg az állam színvak cigánypolitikai gyakorlatát, tegye egyértelműen láthatóvá, hogy óriási összegeket kíván fordítani közvetlenül, kifejezetten a cigányokon keresztül a társadalom fejlesztésére, a társadalmi-politikai igazságtalanságok és egyenlőtlenségek társadalmi szintű kezelésére. ”

Érveinket alátámasztotta a közben megjelenő ÁSZ tanulmány, amely bebizonyította, hogy követhetetlenek az állami romaprogramok az eredmények szempontjából és a roma integrációra fordított források sem ellenőrizhetők. Abból, hogy a romák helyzete nem javult, hanem romlott, egyenesen és megfellebbezhetetlenül következik e programok hatékonyatlansága, meg az is, hogy mindez senkit sem érdekel, hiába törvénnyel szabályozott közpénzek felhasználásáról van szó. ”

2009 áprilisában az ÁSZ kutatóintézetének tanulmánya így fogalmazta meg a problémát: a roma közösség összetett hátrányainak kezelése, kirekesztettségük megszüntetése, esélyegyenlőségük, a fejlesztési programokban való részvételük biztosítása törvényszerűen

hatékonytalan, mert a romákra vonatkozó megfelelő adatbázisok nélkül nem tervezhetőek és nem ellenőrizhetőek. Hasonló megállapítások olvashatóak ki a TÁRKI, az Eötvös Intézet, a kisebbségi ombudsman kutatásaiból, szakmai állásfoglalásaiból is. A fejlesztéspolitikai döntések azonban a kisebbségi törvény és más jogszabályok tradícióit követve a cigányság célzását a fejlesztési programokban elvetették, az államrendszer továbbra sem látja a cigányokat, a cigányság pedig a fejlesztési forrásokért zajló versenyfutásban törvényszerűen lemarad, majd azokból törvényszerűen kimarad. Hátrányainak kezelésére az elkövetkezendő hosszú távú időszakban nem mutatkozik külső, az európai unióból érkező nagyságrendnyi forrás, aminek a célzott roma integrációra fordítását az is indokolná, hogy nem kell az előítéletes többség közmegegyezését beszerezni hozzá, hiszen nem a hazai lakosság adóforintjait terheli.

Az elmúlt néhány évben számtalan tanulmány, szakmai anyag és publikáció jelent meg arról, hogy a roma közösség összetett hátrányainak kezelése, kirekesztettségük megszüntetése, esélyegyenlőségük, a fejlesztési programokban való részvételük biztosítása törvényszerűen hatékonytalan, mert a romákra vonatkozó megfelelő adatbázisok nélkül nem tervezhetőek és nem ellenőrizhetőek (Roma Parlament, RIMB, ÁSZ, TÁRKI, Eötvös Intézet).

A Nemzeti Fejlesztési Terv időszaka nem hozott, mert nem hozhatott változást a hazai cigányság helyzetében. Az Új Magyarország Fejlesztési Terv helyzetértékelése megállapítja, hogy „a hazai cigány népesség foglalkoztatottsága, átlagos iskolázottsága, életszínvonala, lakhatási körülményei, egészségi állapota lényegesen rosszabb a társadalom egészénél. Az elmúlt évek romákra vonatkozó foglalkoztatási, oktatási, területi-települési adatai együttesen arra utalnak, hogy kialakulóban van egy olyan szegénységben élő réteg, mely minden szempontból tartósan kívül reked a társadalmon, és ezt a helyzetet gyermekei számára is nagy eséllyel átörökíti”.

„A romák jelentős része az ország gazdasági, infrastrukturális és foglalkoztatási hátrányokkal sújtott kistérségeiben él. Az elmúlt évtizedben a romák és a nem romák lakhatási elkülönülése drámai mértékben nőtt, és hasonlóná vált a harminc évvel ezelőtti állapotokhoz. Az oktatás területén is nőtt a cigányok és nem cigányok közötti különbség. A roma tanulók döntő hányada jelenleg a szakképzésbe áramlik, leginkább a piacképtelen szakmákat adó osztályok és iskolák töltődnek fel velük, így egyszerre kerülnek szegregált körülmények közé és válnak „iskolakapun belüli” lemorzsolódottakká.

A cigányok munkaerő-piaci helyzete a statisztikai felmérések alapján az elmúlt 25 évben nem javult. A 15 és 74 év közötti cigány népesség alig negyede foglalkoztatott, 70 százalékuk segéd- vagy betanított munkás, 22 százalékuk szakmunkás. A cigányok döntő többsége kistérségekben él, amelyekben alig, vagy egyáltalán nincs munkalehetőség.

A cigány háztartások 82 százalékának jövedelme nem éri el a KSH által kiszámított létminimumot, amelyből a családok alapvető szükséglete csak részben biztosítható. A lakosság alsó jövedelmi tizedéhez tartozik a cigány háztartások 56 százaléka, e családok táplálkozása sem kielégítő. A 2003-ban felmért cigány lakások 6 százaléka telepen, 2 százaléka a településtől távol, de nem telepen, 42 százaléka a település szélén, 22 százaléka a település belsejében, de kizárólag vagy túlnyomórészt cigány környezetben található”. (Forrás: Új Magyarország Fejlesztési Terv)

„A Roma Integráció Évtizede Programnak nem célcsoportja a cigányság. Célcsoportja a hátrányos helyzetűek csoportja, akik között minden védett tulajdonságú csoport definiálható és elérhető, csak a cigányok nem. Ők el vannak tüntetve, elérhetetlenné vannak téve. A

rendszer zárt, a cigány képviselők kívül vannak rajta. Azt a mechanizmust, amellyel belülről kerülhetnének, nem tudják eszközök nélkül kényszeríteni, befolyásolni sem. Felelősség az állami rendszerben nincs.”

„Az Európai Unió fejlesztési forráselosztásában is zajlik a cigányok elűzése játék. Az állam szívak és nem köteles látni a több százéves közösséget, akik 10 évvel korábban meghalnak nem cigány kortársaiknál, sem a gyermekeket szellemi fogyatékosra minősítések megállíthatatlanságát, csak hátrányos helyzetűeket lát, pl. nőket, fogyatékkal élőket. Róluk nyilvánvaló, hogy kicsodák. Mindenki megvan a hátrányos helyzetű csoportokban, beazonosítható. A cigányság nem beazonosítható a képmutató állam számára, a szabadon választható identitás hamis ígéretével kibillentik őket innen is.

„Lefordítva cigányra: az identitásválasztás szabad, de a cigányoknak nem lehetséges. Kettős lehetetlenségről van szó. A láthatóan a cigány kisebbséghez tartozó személyek nyilatkozatát arról, hogy Ő magyar identitású –mint ahogyan minden cigány az is – az állam nem tudja hitelesíteni. Hogy finoman fogalmazunk nincs abban a helyzetben. Arról hogy ki cigány a hétköznapi gyakorlat, gyakran a hétköznapi fasizmus szintjén a társadalom tagjai, közösségei és intézményei döntenek. A cigányok dönthetnének úgy is, hogy:

- tömegesen felismerve a cigánysághoz tartozásuk súlyos faji diszkriminációval járó következményeit,*
- felismerve, hogy az állam kezében a színvakság az elnyomás eszközévé vált,*
- tudatosan és önként cigányként definiálják magukat a nagy állami alrendszerekben, például oktatás, foglalkoztatás, lakhatás, egészségügy, szociálpolitika-szociális ellátások és egyéb területek*
- világossá téve az állam számára elfogadhatatlan helyzetüket,*
- ezzel lépésekre is kényszerítenék az államot, közvetve az európai uniót, az ENSZ és más nemzetközi szervezeteket.*

*A tömeges éhezés, maradandó testi károsodások, embertelen lakáskörülmények, a megélhetési lehetőségek teljes hiánya és egyéb területeken. Hangsúlyozom, hogy **önkéntes és tudatos egyéni nyilatkozatról** lenne szó. Ez a második lehetetlenség, amivel a cigányok találkoznak, ugyanis ezt az állami statisztikai rendszerben egyetlen egy ponton sem tehetik meg. Az állam, megkérdőjelezhetetlen felelősséggel tartozik állampolgáraiért - tekintet nélkül a bőrszínre - az állam, e logika alapján azonban igazán nem szívak, hiszen közreműködik és eltűri a bőrszín alapján elkövetett faji megkülönböztetéseket.*

*Ha a cigány származású - cigány és magyar kettős identitású - magyar állampolgár a statisztikai rendszeren keresztül információt szeretne adni cigányként - hátrányos helyzetbe kényszerített kisebbséghez tartozóként - magáról az államnak, a világnak, nem teheti meg, nincs erre fizikai lehetőség az államigazgatás-közigazgatás dokumentumrendszerében. Az állam nem kíváncsi rá. **Ezt nevezzük igazából statisztikai diszkriminációnak.** Az embertelen életkörülményeket konzerváló cigánytelepek, gettók felszámolásához persze az államnak nincs szüksége regisztrációhoz, bárki is lakik-él ott, - persze: cigányok - a kormány ugyanis nem tűrheti el a cigánytelepek létét egy pillanatig sem nyugodtan. Mondom ezt például, mielőtt kiokosodna az állam valamiféle új szűrővel, feltételrendszerrel, amely késleltetheti lépéseit.*

„A szabad identitásválasztás törvénye tette lehetővé a többséghez tartozók számára, hogy a választásokon mindenki cigány lehessen. Minden választójogosult állampolgár kezébe kapta a kisebbségi listát. A csak szimpatizánsok jellemzően senkit nem ismertek, de beikszelték az első öt jelöltet. A beavatottak viszont kikeresték például a Lungo Drom jelöltek nevét, akik

megválasztására felszólították őket a pártközpontból. Ez volt a módszer, amellyel megakadályozta az állam, hogy értelmes, okos, elkötelezett, tanulni képes képviselője lehessen a cigányságnak, ami viszont alapfeltétele annak, hogy egy demokráciában etnikai közösségeket ne nyomhassanak el. És akkor alkalmazták ezt a módszert, amikor a társadalmi javak újraelosztása tartott.”

A költségvetési megszorítások és a demokratikus átmenet nehézségei, valamint a megosztó pártpolitizálás miatti elégedetlenség kényszerűen elindította a társadalmi, a politikai és egyéni szintek bűnbakképző mechanizmusait, amelyek szinte mindig szélsőséges utakat választanak megjelenési és megoldási formaként. Az igazságosztó, nemzetmentő szerepben tetszelgő paramilitáris alakulatok, - egyre több van belőlük - egyrészt félelmet keltenek, másrészt gyűlölettel teli feszültséggeneráló ideológiát, demagógiát kínálnak a hétköznapi és a politikai gondolkodás számára egyaránt. A siker óriási, a fellépéseket a nép kéri, prolongálja. A mérhetetlen elszegényedés fokozza a helyi konfliktusokat, amelyek kezelésére nincs intézményrendszer, antidiszkriminációs és politikai kultúra. A nacionalizmus politikai örökébe lép a XXI. század első évtizedében, nem old meg semmit, de igény van rá. A társadalmi szolidaritás maradékát, utolsó kapaszkodást nyújtó elemeit verik szét növekvő társadalmi támogatottsággal a szélsőjobboldal rasszista mozgalmai is. Pedig már nélkülük is elég nagy a baj.

„A közigazgatási intézmény és feladatstruktúrájának nem része a kisebbségügy, nincs benne ilyen szint, hely, feladat. Nincs kisebbségi igazgatás, fejlesztéspolitika, felelősség. A Roma Integráció Évtizede Programnak nem célcsoportja a cigányság. Célcsoportja a hátrányos helyzetűek csoportja, akik között minden védett tulajdonságú csoport definiálható és elérhető, csak a cigányok nem.”

„A büntető és szankcionáló jellegű és kényszerasszimilációs önkormányzati népi kezdeményezéseket a kormány is átveszi. Kimeríthetetlen a tárház, ahogy a cigányokat bibliai alapon hetediziglen megbünteti a társadalom, mert valamikor kiszorította őket a foglalkoztatásból és nem tett értük semmit. Újra és újra megbünteti a politikai hatalom, az értelmiségi elit, a pénz elit és maga a nép azokat, akiket egyszer már a peremre szorítással megbüntettek. Egy már többször bejárt utat választott Magyarország, a cigányokkal szembeni szankcionálási kényszerpályát, amiről már képtelen letérni.”

Önreprezentáció intézményrendszer nélkül – mai mechanizmusok

A Fővárosi Romano Kher

„A cigány nemzetiségi intézmények igénye évszázados, történetét dr. Bársony János kutatta és publikálta. A mi történetünk 1987-ben kezdődött. Akkor alapította a Fővárosi Önkormányzat a Romano Kher – Fővárosi Cigány Házat ideiglenes elhelyezéssel egy városperemi volt orvosi rendelő kb. 40 hasznos nm-én. A Cigány Ház elhelyezési kísérleteit (10) a fővárosi kerületek rendre megghiúsították, nem akartak cigány intézményt, változatos szabotázs technikákat vonultattak fel évekig. A főváros nem bírt a kerületeivel, ezért 1.5 milliárd ft.-al 2007-es kezdéssel új, zöldmezős beruházásról döntött, majd az összeget fél milliárddal csökkentette, később az egész beruházásról lemondott.”

„A város peremén elhelyezett Cigány Ház igazgatójaként 2000-ben a Roma Parlament jól megközelíthető józsefvárosi székházának irodái és közösségi tereibe (színház, kiállító terem) telepítettem a Romano Kher szociális és jogi irodáját, később az ösztöndíjazást, a roma művészeti programszervezést és általában az ügyfélfogadást. A Roma Parlament, mint civil

szervezet az infrastruktúrát ingyenesen biztosította 9 éven keresztül, 2009-ig a fővárosi önkormányzat roma intézményének a Romano Kher-nek. ”
(2010.jan.1-vel az intézmény megszűnt, jogutódja a FROKK)

Az Országos Roma Művészeti Központ

„A 2005-2015 közötti Roma Integráció Évtizede program első kormányzati akcióterve a 2008-2009 évi feladatok között nem tartalmazta az Országos Roma Művészeti Központ koncepcióját. A Roma Integrációs Tanács roma oldalán (RIMB-8 roma nagyszervezet + az OCÖ) együttesen elértük, hogy a Központ megalapítása, mint a kisebbségi törvényben garantált roma kulturális autonómia intézménye, bekerüljön a Roma Integráció Évtizede program kormányzati feladatai közé. ”

„Az etnikai jelleg definiálatlansága miatt egyik kormányzati programnak (ÚMFT-RIÉP) sem alanya, illetve célcsoportja a cigányság. A fejlesztési források ezért a romákat nem romaként, hanem magyar állampolgárként, illetve halmozottan hátrányos helyzetük alapján, a szegény politika alanyaként érhetik csak el, követni a romákra fordított forrásokat, hatékonyságukat mérni nem lehet. 2008 áprilisára civilek, kutatók, a kisebbségi ombudsman és a Roma Parlament tanulmányai bizonyítják a romák törvényszerű kimaradását a fejlesztésekből. Időközben a gazdasági válság, a hazai kedvezőtlen folyamatok tovább erősítették a korlátlan gyűlöletbeszéd romaellenes kirekesztő tartalmait. A gyűlöletbeszéd elszabadította az indulatokat: hat halálos áldozata volt a romákkal szembeni gyilkosságsorozatnak. Párhuzamosan pártállástól független erőteljes ellenállás bontakozott ki az önkormányzatok részéről az OKM és az SZMM EU-s alapelveken nyugvó deszegregációs, esélyegyenlőségi elvű támogatáspolitikai koncepciójával szemben. ”

„2008-ban egyeztető tárgyalásokat kezdtünk az országos művészeti központ funkcióiról és elhelyezéséről. A Cigány Házban és a civil szférában szerzett tapasztalatok alapján, a tárgyalásokon én képviseltem a koncepciót. 2008 májusában az OKM jegyzőkönyvben fogadja el az új épület zöldmezős beruházásának tervét. A Cigány Ház igazgatójaként a Gödör feletti helyszínt javasoltam, az OKM államtitkára egyetért. ”

„2007-ben a Fővárosi Önkormányzat felkérésére Daróczi Ágnes és dr. Bársony János elkészítette azt a roma kulturális térképet és igényfelmérést, amely a hazai cigányság művelődési folyamatait, mozgalmait és igényeit tárja fel. Tanulmányukban előterjesztették a cigány nemzetiségi intézményrendszer **fővárosi** koncepcióját. A Fővárosi Cigány Önkormányzat a koncepció támogatásáról 2008-ban határozatot hozott. ”

„2008. október 29-én azonban a Roma Integrációs Tanács ülésén az OKM képviselője (cigány származású magas beosztású értelmiségi alkalmazott) már tényként közli, hogy az országos funkciójú Roma Művészeti Központ

- zöldmezős beruházására semmilyen lehetőség nincs,
- nem találtak helyet a beruházás megvalósulására,
- a hazai források nincsenek meg a beruházásra,
- nem találtak uniós forrást,
- a beruházásra csak kiemelt pályázati programként lehetne uniós forrásokat lehívni,
- erre nincs engedély,
- a város-rehabilitációs programokon belül sincs lehetőség.

Kiderül – mint a kisebbségi törvénytől - a kormány és a főváros háttéralkuval az iskolának is alkalmatlan Szentkirályi úti épületben a józsefvárosi Palota-negyedben tervezi az országos központot. ”

„A bejelentésre válaszként a RIMB ismét megszavazza a zöldmezős beruházást, és többségi szavazással elutasítja az akkor még az országos központ elhelyezésére felvetett Szentkirályi úti iskolában felvázolt lehetőséget, döntését március 5-én nyilvánosságra hozza, és ultimátumot intéz a kormányzathoz a RIT tagság felmondásának kilátásba helyezésével.”

„Utolsó ülésén (április 1.) döntött a kormány: az Országos Roma Művészeti Központ létrehozásának tervét elvetette és a Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központ elhelyezésének (Szentkirályi úti 7. volt iskolaépület) 900 millió ft beruházási támogatásáról és további évi 200 millió forintos szolgáltatásvásárlásról. Az országos központhoz rendelt 900 millió forint átjátszását a fővároshoz azzal indokolta, hogy a fővárosi központ országos funkciókat is ellát majd. A kormány a döntést a cigányok kizárásával, a RIMB határozott döntésével szemben hozta meg.

„A miniszterelnök lemond, válságkormány alakul. A RIMB „Van megoldás” sajtótájékoztató sorozatában a válságkezelő kormánynak is új partnerséget ajánl, első lépésként az állami rasszizmus megszüntetéséhez. A kormányzat 2009. március 27-én a válságra adott egyik első válaszként döntött a roma telepek felszámolására elkülönített egymilliárd ft zárolásáról. (Az elmúlt három évben 31 településen indult lakhatási program, az előző ciklusban a több mint ezer telep közül 9 felszámolása kezdődött el. (kísérleti modellként).”

Demszky Gábor főpolgármester és Kiss Péter volt kancelláriaminiszter április 6-án a józsefvárosi Szentkirályi utca 7. számú ürest iskolaépületben tartott sajtótájékoztatón bejelentette a Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központ – FROKK - augusztusi megnyitását (ekkor az épület átalakításához még engedély, sőt tervek sem voltak).

A józsefvárosi képviselőtestület a sajtóból értesült a fővárosi döntésről (holott a javasolt épület a kerületben van), április 21-én sürgősséggel döntött arról, hogy a fővárosnak szakmai partnerséget, és a volt iskolaépületnél alkalmasabb kerületi helyszíneket ajánl a Művészeti Központ elhelyezésére. Az önkormányzat a kerülethez sok szállal kötődő cigányság intézményeihez befogadóbb környezetet, zöldmezős beruházáshoz ingatlanokat, illetve a Tavaszmező - Művészkert projekt helyszínét ajánlja, ez utóbbihoz a szomszédos ingatlant, illetve a Tavaszmező út sétáló utcává alakítását és parkosítását is. A Roma Parlament és a Phralipe közel 20 éves múltja ezen a helyszínen méltó és megfelelő előzménye lehet akár országos, akár fővárosi, akár civil roma intézménynek. A józsefvárosi javaslatot egyeztették a kerületi CKÖ- képvisellel és a civilekkel is.

A Fővárosi Önkormányzat április 29-i közgyűlésen megszavazza a részben országos funkciókat is gyakorló Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központ létrehozását a Szentkirályi utcában a Romano Kher és a Napház 2009. december 31. hatályú megszüntetésével.

Daróczi Ágnes (Phralipe - RIMB) felszólalása nyomán a Főváros Közgyűlése egyeztetési kötelezettséget vállal a beruházás megkezdése előtt a józsefvárosi és a roma civil kezdeményezésekről. Továbbá dönt arról, hogy levéllel keresi meg a Kormányt, szorgalmazva a civilek által kívánatosnak tartott országos hatókörű nemzetiségi intézmények létrehozását. <http://www.helyitema.hu/VIII.-Kerulet/A-fvaros-is-licital.html>. A döntés papíron és villámgyorsan megszületett, nevetséges és szakmaiatlan indokokkal utasítottak el valamennyi józsefvárosi ajánlatot.

2009. október végén az időközben funkciójáról lemondó Horváth Csaba fővárosi főpolgármester helyettes közgyűlés elé terjeszti a Romano Kher és a Napház (a két működő intézmény) megszüntetését dec. 31-el és az új központ megalakítását 2010. január 1-vel. Az előterjesztés az összes bizottságon átmegy annak ellenére, hogy ekkor már nincs mögötte egyértelműen a kormányzat támogatása, azaz sem a beruházáshoz, sem a működéshez szükséges kormányzat által ígért forrás, szerződés, kötelezettségvállalás.

„A Phralipe elnök-helyettesével ketten terveztük a felszólalásunkat, de jogunk nincs felszólalni, és nem biztos, hogy találunk olyan képviselőt, aki kezdeményezi a felszólalásunkat, és ha mégis, nem biztos, hogy a közgyűlés dönt is a meghallgatásunkról. Daróczi Ágnes szót kapott. Elmondta, hogy az a Demszky Gábor, aki vitathatatlan professzionalitású tanulmányt írt a romák „cs” (szerk.: csökkentett értékű) lakásokon keresztüli kifosztásáról, most „cs” művészeti központot akar építeni ugyanennek a csoportnak. Demszky Gábor a beszéd után a döntés elhalasztását kérte és a közgyűlés megszavazta azt. Az én hozzászólásomra ezért már nem került sor, viszont végignéztem a baloldali képviselők felháborodását, indulatait, amiért a romák számára kedvezőtlen döntésüket megakadályoztuk.”

(Szerk.: 2010-ben a Fővárosi Önkormányzat az FCÖ javaslatára a Napház volt igazgatóját választotta meg a FROKK igazgatójának, aki hamarosan felvette az intézmény állományába az őt jelölő, jellemzően szakképzetlen FCÖ képviselőket. A FROKK elmúlt egy évében megszűnt az ösztöndíjazás (2009-2010- ben több mint 600 ösztöndíjas volt), a Szociális és Jogvédő Iroda (korábban havi 150-200 fős ügyfélszámmal), megszűntek a gyermek és szakmai táborok (több mint húsz éves sorozata), minimálisra redukálódott a művészeti és szakmai programok száma, az intézményi létszám egyharmadára csökkent, a szakmai létszám megszűnt. Az új igazgatót a közelmúlt állami ünnepségén kitüntették.)

Roma Parlament - Művészkert közösségi tervezés

„2008 júniusában a Józsefvárosi Önkormányzat felmondta az Amaro Drom szerkesztőségnek is helyet adó Roma Parlament és a Phralipe bérleti szerződéseit, mert a székházat értékesíteni akarta. A roma szervezetek körül kialakul sok civil és magántámogatóval a Tavaszmező–Művészkert civil kezdeményezés, amely roma-magyar együttműködéssel egy fővárosi kulturális központ kialakítására tett javaslatot a műemléki védelemre felterjesztett épület megőrzésével. A kialakításra kerülő művészeti-kulturális közösségi tér a józsefvárosi és fővárosi hagyományokhoz és gyökerekhez kötődően jönne létre a roma szervezetek megerősített és kiteljesített funkcióival, szorosan együttműködve a telekszomszédos, 110 éves Műteremház–Művészkerttel, építve helytörténeti értékeire és művészeti gyűjteményeinek inspiráló gazdagságára.”

<http://tavaszmezo-muveszkert.bogracs.net>, www.romaparlament.hu, www.amarodrom.hu

„A józsefvárosi önkormányzat ingatlanfejlesztő cégével kapcsolódik a kezdeményezéshez, amelyben a roma és magyar civilek mellett építész, tájépítész, közgazdász, andragógus, kommunikáció szakos hallgatók kezdenek közösségi tervezésbe, hogy az épület roma magyar közösségi hasznosításának kész tervét terjeszthessék a tulajdonos önkormányzat elé.”

Időközben a Józsefvárosi Polgármesteri Hivatal a kész terveket, a hasznosítási és fejlesztési koncepciót megkapta, egyeztetésre, döntésre várunk./szerk.

Következmények

A legnagyobb hazai kisebbségnek nincs önreprezentációs lehetősége. Nincs nemzetiségi intézmény rendszere és nem tagozódhat be a többségi reprezentációs rendszerekbe sem. A

kisebbségi önazonosság legalapvetőbb keretei hiányoznak, miközben törvény garantálja a hozzá való jogot.

Összegzés

A Roma Integráció Évtizede Program (2005-2015) első harmada úgy telt el, hogy a roma tömegek és a társadalom közötti távolság az élet minden színterén nőtt. Miközben a különböző kormányzatok integrációs programokat hirdettek és terveket is készítettek, folyamatosan felerősödtek a dezintegrációs folyamatok, a szegénység, a nemzetiségi jogok érvényesülése és a diszkrimináció területein. A roma közösség tagjainak emberi méltóságát és állampolgári jogegyenlőségét a korlátozatlan, büntethetetlen gyűlöletbeszéd írja felül, történelmi sorsközösség helyett bűnbak szerep, fizikai erőszak és terrortámadások, szolidaritás helyett gyalázás, lenézés, gyűlölet és előítélet fenyegeti a cigány gyermekeket, családokat és közösségeiket.

Az elmúlt évek korlátok nélkül érvényesülő kirekesztő mechanizmusában mára felnőtt egy olyan többségi fiatal generáció, amely nem játszott, nem tanult, nem dolgozott és nem lakott együtt roma kortársaival. Nincsenek saját tapasztalatai, csak hiedelmei, félelmei és szocializációs mintákkal, médiabefolyással szerzett előítéletei. A társadalmi méretűvé nőtt távolságban a roma közösség számára nem nyílik út egy kohéziós elemekkel átszőtt többségi társadalomba, az ország pedig végleg elveszíti remélt esélyét és előnyét az ún. összetartó társadalmi mechanizmusoknak, aminek a címén az eu-s fejlesztési forrásokat kapta, bűnösen elmulasztva egy történelmi lehetőséget a cigányok társadalmi státuszának, presztízsének életlehetőségeinek a rendezéséhez.

Magyarország társadalma etnikai dimenziók mentén megkettőződik, teljessé és véglegessé válhat a cigányok szegregációja, elkülönítése. Megszűnik a többség és kisebbség közötti egyenrangú interakciós tér. A helyzet kezelhetetlenné és befolyásolhatatlanná válik, megoldására, demokratikus visszarendezésére nagyságrenddel nagyobb erőforrások és befektetések szükségesek annál, mint amelyek most az Európai Unió forrásainak jóvoltából rendelkezésre állnának, de ami még ennél is reménytelenebbnek látszik, teljesen új európai politikai elitre és szemléletváltásra is szükség lenne a változáshoz.

Attól a roma társadalomtól várni helyzete megváltoztatását, amelynek „egyetlen és legitim” képviselete politikai függőségben van a hatalom birtokosaitól, felnőtt lakossága 75- 90 %-ában munkanélküli, 82 %-ában általános iskolai végzettséggel bír, többségük halmozottan hátrányos településeken és régiókban él halmozottan hátrányos helyzetű állampolgárként, illuzórikus és méltánytalan. Politikai akarat, jogi szabályozás és rásegítő mechanizmusok nélkül a népcsoport továbbra is kimarad a fejlesztési forrásokból, és a sorsa generációkra megpecsételődik.

A diszkriminációs jelenségekkel szemben az antidiszkriminációs mechanizmusoknak széles tárháza áll rendelkezésünkre. A pozitív intézkedések körét alkalmazzák szerte a világban, annak érdekében, hogy teljes és tényleges, vagy ahhoz közelítő egyenlőséget érjenek el a gyakorlatban olyan csoportok tagjai számára, akik hátrányos faji megkülönböztetés miatt az élet minden területén hátrányos helyzetűek, és nap mint nap elszenvedik a hátrányok és a diszkrimináció következményeit.

A pozitív intézkedések megakadályozzák vagy kompenzációt nyújtanak a régi, felhalmozódott és az új típusú megkülönböztetésekre, elősegítik a tényleges egyenlőségek kialakulását azzal, hogy figyelembe veszik a hátrányos csoporthoz tartozó egyének és

közösségek speciális helyzetét és megtörik a hátrányok körét. Orvosolják a hátrányosan megkülönböztetett csoportok nem megfelelő képviselését, társadalmi alulreprezentáltságát, elősegítik a társadalmi sokszínűség, egyenrangúság bővülését. A pozitív intézkedések úgy fejtik ki antidiszkriminációs hatásukat, hogy befolyást gyakorolnak a társadalmi javak – mint például az oktatás, foglalkoztatás, lakhatás, egészségügy- elosztására.

A pozitív intézkedések előfeltétele a hátrányos helyzetű csoportok helyzetéről képet adó adatok összegyűjtése. Az ilyen adatgyűjtés célja az egyenlőtlenségek feltárása, amelynek ismerete nélkül hatékony pozitív intézkedés nem kezdeményezhető, nem tervezhető.

Ebben az írásban a diszkriminációs jelenségeknek, azok okainak és következményeinek értelmezésekor elsősorban az állami szinteket és felelősségeket vizsgáltam. Valójában a cigányok döntő többségének helyzetét determináltnan meghatározó állapot, elsősorban az állam által meghatározott állapot megváltoztatásához vezető eszközöket keresem, tárom fel és ajánlom.

A diszkriminációs jelenségek személyes szintjein, a világban való eligazodás közben természetesen és szükségképpen alkalmaznak az emberek valamennyien kategóriákat. Olyanokat is, amelyek másoknak ártanak. Ha hagyjuk, ha nem teszünk ellene, önálló életre kelnek és diszkrimináció lesz belőlük. Determinált emberi sorsokat teremtenek munkanélküliséggel, rövidebb élettel, megszerzhetetlen tudással, alacsony életminőséggel. Tudni, hogy a diszkrimináció mindenkinek árt, kevés. Meg kell akadályozni, hogy kialakuljon, és meg kell szüntetni, ha kialakult. Magunkban és magunk körül. A diszkrimináció magától, törvényszerűen kialakul, de magától soha nem szűnik meg. És egyaránt árt a diszkrimináltnak és diszkriminálónak.

Jól érzékelhető, hogy cigány értelmiségi értelmezésben a kezdetektől, minden elnyomórító, esélytelenítő, kizáró társadalmi folyamat mögött állami döntések, törvények, rendeletek, valós szándékok állnak, amelyek alapvetően meghatározták a későbbi társadalmi, politikai folyamatokat. Ebből az következik, hogy a pozitív változások alapfeltétele az állami cigánypolitika összes hibájának, bűnének, tévedésének a korrigálása, lenullázása, majd valódi európai normák szerinti újratervezése.

A tapasztalat az, minél többet hibázik az állam, annál többet hibázik a társadalom egésze a cigányokkal szemben. Fordítva is igaz: minél kevesebb a cigányellenesség az állami döntésekben, azzal arányosan csökken a társadalomban eddig felhalmozódott faji előítélet, fajgyűlölet. Az állam a jövő társadalmáról is döntött a cigányokat ellehetetlenítő törvényeivel. Ennek következményeit katartikus formában érzékelik a cigányok, Magyarország és unió politikai közössége, a művelt világ, nap, mint nap. Fegyveres internáló táborok létesítését, születésszabályozást, a munkanélküli támogatások, szociális segélyek megszüntetését, drasztikus csökkentését, kényszermunka jellegű közfoglalkoztatás bevezetésének a terveit dédelgeti keblében a lakosság és a politikai elit egy jelentős hányada. Pedig hol van még a hetedízigen vége?

Befejezem az előadásom, remélve hogy a mélyebb összefüggések gondolkodásra készítik önöket az állam valódi és/vagy kíváncsú szerepéről, vagy éppen a cigányok és helyzetük okainak reális, újszerű megítélése terén jutnak merőben új gondolatokhoz. Előfordulhat az is, hogy a cigányok megítélésében csökken a rájuk nagy erővel kivetített – kivetett „önhibás” teher és ítélet, és a döntő része átkerül az államot megillető valódi helyére.

Zárszóként javaslom, nyújtsa a legjobbat mindenki, amire csak képes a munkájában és a civil életben. Ha cigányokról van szó, akkor is.

Nagyon súlyos évek, évtizedek következnek. Szükség lesz minden egyes higgadt, becsületos, segítő gondolatra és cselekedetre.
Elvégre az Ember több mint a politika.

Magyarországi Roma Parlament: A Roma Művészeti Központ koncepciójának története (1987-2009)

A kormány a 1129/2006. (XII. 25.) Korm. határozat elfogadásával döntött a Roma Integrációs Tanács létrehozásáról. A RIT ügyrendje szerint a Kormány döntéseit előkészítő konzultatív, véleményező, javaslattevő testület.

E feladatkörében

- a) véleményt nyilvánít a romák társadalmi integrációját érintő szabályozási és intézkedési javaslatokról, illetőleg a hazai és nemzetközi jelentésekről, tájékoztatókról és beszámolókról;
- b) közreműködik a romák társadalmi helyzetének javítására irányuló kormányzati stratégia kialakításában, a hazai, illetve nemzetközi támogatással megvalósuló programok, cselekvési tervek kidolgozásában, a tárgyban készült jelentések, beszámolók elkészítésében;
- c) a romák társadalmi esélyegyenlőségének megvalósítását elősegítő jogszabály-módosításokat, egyéb kormányzati döntéseket, új programokat kezdeményez.

A Roma Irányító és Monitoring Bizottság (RIMB) létrehozására a Roma Integráció Évtizede program Stratégiai Tervhez kapcsolódó, a 2008-2009. évekre szóló kormányzati intézkedési tervről szóló 1105/2007. (XII. 27.) Korm. határozat VII.4. pontja értelmében kerül sor.

A RIMB a RIT roma civil oldala 2008. júniusától működik, tagjai a nagy roma civil gyűjtőszervezetek -Civil Ernyő, Cigány Szervezetek Országos Szövetsége (CSZOSZ), Magyarországi Cigányok Országos Fóruma (MCF), PHRALIPE Független Cigány Szervezet, Magyarországi Roma Parlament, Lungo Drom Országos Cigány Érdekvédelmi és Polgári Szövetség-, a Romaversitas Alapítvány és az Országos Cigány Önkormányzat.

A RIMB a Roma Integráció Évtizede Stratégiai Tervről szóló 68/2007. (VI. 28.) OGY határozatban, valamint az 1105/2007. (XII. 27.) Korm. határozatban foglalt feladatokhoz, programokhoz kapcsolódóan:

- az ágazati minisztériumok társadalmi egyeztetési rendszerein keresztül, valamint az államigazgatási egyeztetések során véleményt nyilvánít a hátrányos helyzetűek, romák társadalmi integrációját érintő jogszabály-tervezetekről;
- az egyes minisztériumokkal előzetesen egyeztetett módon és keretek között véleményezi a költségvetési támogatással megvalósuló, a romák társadalmi integrációját érintő programok-, valamint pályázati kiírások tervezeteit;
- a Nemzeti Fejlesztési Ügynökséggel előzetesen egyeztetett módon és keretek között véleményt nyilvánít az Új Magyarország Fejlesztési Terv Operatív Programjainak akcióterveiről, valamint a kapcsolódó pályázati kiírások tervezetiről;
- feladatainak ellátása érdekében jogosult az ágazati minisztériumoktól, a Nemzeti Fejlesztési Ügynökségtől információt, tájékoztatást kérni, egyeztetéseket kezdeményezni;
- javaslatot dolgoz ki az 1105/2007. (XII. 27.) Korm. határozat VII. 5. pontjában előírt monitoring rendszer működésére, módszertanára vonatkozóan, melyet betervezte a RIT elé.

Magyarországon 1993 óta a kisebbségi törvény biztosítja a kisebbségek kulturális identitásának gyakorlásához fűződő jogát, a romák tekintetében azonban a kulturális autonómia intézményrendszere ma sem áll e jog gyakorlásához a közösség rendelkezésére.

A kormány a 2005-2015 közötti Roma Integráció Évtizede Program első két éves intézkedési tervét 2008-2009. évre vonatkozóan készítette el. A kormányhatározattal elfogadott

intézkedési terv az UMFT-ből emelt át programelemeket és forrásokat, első változatban számos olyat, amely nem célozza a roma közösséget, legfeljebb a célcsoportjában vélhetően lesznek romák. Az intézkedési terv első változata nem tartalmazta a roma művészeti központ tervét. Néhány szétszabdalt részintézményt tervezett (pl.a Bárka befogadja a roma színházat.... A második Pécsre tervezte a művészeti központot, de nem a hazai, hanem az európai romák számára (Pécs Kulturális Főváros 2010 program keretén belül ki kell dolgozni az Európai Roma Kulturális Központ létrehozásának szakmai koncepcióját), ezeket a terveket azonban a RIMB –elsősorban a Roma Parlament részletes elemzése és javaslata szerint- elutasította és kigyomlálta a tervezetből a nem romákat célzó programelemeket is.

A 1105/2007. (XII. 27.) Korm. Határozattal végül a 2008-2009. évi akciótervbe bekerül a Roma Művészeti Központ így:

„A hazai és az európai cigány kultúra méltó bemutatása érdekében elő kell készíteni a művészeti és hagyományápoló csoportok, alkotóműhelyek helyszínének biztosítására, képzések, színházi programok, hangversenyek, ünnepi műsorok, koncertek lebonyolítására, konferenciák befogadására, múzeum és kutatóközpont, valamint szakmai műhely kialakítására alkalmas, állami felelősségvállalással működő országos roma kulturális központ létesítését és finanszírozását.

Felelős: oktatási és kulturális miniszter és a Miniszterelnöki Hivatal vezető miniszter

Határidő: 2008. december 31. Forrás: az éves központi költségvetés OKM fejezete

A Fővárosi Cigány Ház (Romano Kher) 1987-ben alapította a Fővárosi Közgyűlés és ideiglenesen a XV. Kerületben a város peremén egy volt orvosi rendelő kb. 60 nm hasznos alapterületén helyezte el. A főváros vezetői az intézmény és a roma közösség felől folyamatosan érkező igények alapján az elmúlt 20 évben néhányszor megpróbálták elhelyezni az intézményt, azonban az elhelyezést soha nem oldották meg. A Romano Kher szociális irodáját és művészeti programjait 2000-től együttműködési megállapodással a Magyarországi Roma Parlament fogadta be térítés nélkül.

A Roma Parlament Tavaszmező úti székházában:

- a Romano Kher fennállása óta folyamatosan gyarapított, mára több mint 2000 db-os (raktárban álló)

roma képzőművészeti közgyűjteménye állandó kiállítóhelyhez jutott a Balázs János Galériában,

- 400-500 főnyi budapesti roma fiatal ösztönijazását látja el a szervezet közösségi terein havonta,

- Szociális és Jogi Irodája budapesti ügyfelek számára nyújt segítő és munkaerőpiaci szolgáltatásokat

rendszeresen,

- a Harlem Színpadon művészeti ösztöndíjasoknak és kortárs roma művészeknek szervez rendszeres

koncerteket, biztosítva ezzel a roma művészet és művészek állandó jelenlétét a fővárosi program kínálatban,

- bekapcsolódik az Amaro Drom roma lapon keresztül a romák felé irányuló és a romákkal kapcsolatos rendszeres információszolgáltatásba.

- szakmai programokat szervez, tanácskozások, képzések (pl. Táboroztatók Fóruma, Roma Érzékenyítő Tréningek, Roma Akadémia sorozat ...)

A Fővárosi Cigány Ház (ig. Zsigó Jenő) több változatban is elkészíti és a szakmai programjában minden évben a fenntartó Fővárosi Önkormányzat elé terjeszti a Fővárosi

Roma Művészeti központ tervét. Az Önkormányzat, szembesülve a cigány intézmény elhelyezése során a kerületek ellenállásával, Zsigó Jenő intézményvezető javaslatára a fejlesztési tervében új, zöldmezős beruházás mellett döntött, amihez 1,5 milliárd forintot irányoz elő 2007-re, majd ezt az összeget először az intézmény megkérdezése és tájékoztatása nélkül 500 millióra csökkenti, utóbb törli a beruházást a fejlesztési tervéből. 2004-ben hagyja értékesíteni a Romano Kher használatában álló balatonszemesi gyermeküdülőt is, ahol az intézmény a nyolcvanas évek elejétől rendszeresen táboroztat gyermekeket, művészeti alkotó és egyéb táborokat szervez, majd a Romano Kher dolgozói és a romák tüntetése nyomán rendelkezésre bocsátja a fonyódi, évek óta használaton kívül álló volt gyermeknevelő intézetet. A Romano Kher önállóan bonyolítja az épület rekonstrukcióját, ahhoz külső forrásból pénzt szerez, két év alatt az üdülőt felújítja és 3*csillagos színvonalon használatbavételi engedélyt szerez. Az üdülő 2008-ban már fogadhatná a gyermekeket, működési költséget azonban a főváros nem állapít meg, a gyermekek 2008-ban nem tudják használatba venni. 2008-ban a főváros, mint nem kötelező feladatát, megpróbálja megszüntetni az intézményt, ez a szándék azonban megghiúsul, az intézmény a szociálpolitikai ágazatból átkerül az oktatási ágazatba, oktatási funkcióit megerősítve készíti el 2009. évi szakmai tervét, amelyet most áprilisban fogad el várhatóan mind az oktatási, mind a kisebbségi bizottság és a közgyűlés is.

Az oktatási funkciók gyakorlásához a Romano Kher számára sokkal megfelelőbb a Szentkirályi úti volt iskola, mint a XV. Kerületi városszéli orvosi rendelő, ezért annak tervét Zsigó Jenő –aki 1980 óta a városperemi intézmény igazgatója- a Fővárosi Cigány Önkormányzatban támogatja. Ugyanakkor a testület egyhangúan elutasítja azt, hogy ott országos roma művészeti központ jöjjön létre.

2008. májusában Zsigó Jenő az OM egyeztetésén vesz részt, az Arató Gergely államtitkár és Borovszky Tímea es egy igazgató részvételével zajló megbeszélésen jegyzőkönyv rögzíti, hogy Zsigó Jenő Romano Kher igazgató javaslatára az általa előterjesztett funkciókkal a résztvevők egyetértenek abban, hogy az országos központ zöldmezős beruházással jöjjön létre és megvalósulásában, helyszínében és kivitelében egyaránt a romák és kultúrájuk értékességét, presztízsét prezentálja.

Az OM munkatársa a RIT 2008. szeptemberi ülésén számol be az intézkedési terv végrehajtásáról, de előterjesztésében a művészeti központ nem szerepel.

A RIT 2008. október 29-i ülésén Zsigó Jenő kérdést intéz a RIT tagjaihoz a művészeti központtal kapcsolatban. Rauh Edit tájékoztatja a résztvevőket, hogy a MEH döntésének megfelelően a főváros és az OM egyeztet az ügyben.

Borovszky Tímea OM esélyegyenlőségi igazgató tájékoztatja a RIT tagjait, hogy a szakmai koncepció elkészítésébe bevonták a civileket (Zsigó Jenő 2008. május), ami után a Főv. Önk. felajánlotta a Szentkirályi utcában található épületet, és az épület alkalmassági vizsgálata jelenleg is zajlik.

Tájékoztat, hogy

a zöldmezős beruházásra semmi lehetőség nincs,
nem találtak olyan helyet, ahol ez a beruházás megvalósulhatna,
illetve a források nincsenek meg erre a beruházásra.

Tájékoztat, hogy nem találtak uniós forrást,

a beruházás mértéke miatt csak kiemelt programként lehetne uniós forrásokat lehívni,
erre nincs engedély.

A város rehabilitációs programokon belül sincs lehetőség.

Az október 29-i ülésen a Szentkirályi úti épületet a 9 tagú RIMB-ből 6 szervezet elutasítja, hozzájuk kapcsolódik a későbbi helyszíni szemle után az OCÖ és az MCF is, a Romaversitas a szavazáson nincs jelen. Kérdésre Kullman Ádám, az NFGM képviselőjében kijelenti, hogy a tárcához tartozik az uniós források tervezése, nem zárja ki, hogy van lehetőség Uniós források igénybevételére.

Később a Fővárosi Cigány Önkormányzat is elutasító határozatot hoz a Szentkirályi úti épületre vonatkozóan.

A RIMB 2009. március 5-én „Van megoldás” címmel ultimátumot intéz a kormányhoz: amelyben előrevetíti,

- hogy ha a roma közösség fizikai fenyegetettségének megszüntetéséhez,
- az európai uniós forrásokhoz való hozzájutáshoz,
- a közösség társadalmi integrációjához nem történnek meg haladéktalanul a legalapvetőbb és legszükségesebb lépések (etnikai adatkezelés, előnyben részesítés, pozitív intézkedések, művészi központ, ...stb)

- felmondja az együttműködést, kilép a Roma Integrációs Tanácsból és civil eszközökkel folytatja a párbeszéd helyett a munkáját.

A RIMB megdöbbenéssel veszi tudomásul, hogy a RIT és a RIMB döntésével szemben, azt figyelmen kívül hagyva a kormányzat 2009. április 3-i utolsó ülésén a Fővárosi Önkormányzattal együttműködve titokban a Szentkirályi úti ingatlanba helyezi fővárosinak nevezve a roma művészeti központ funkcióit és lemond annak önálló, megfelelő színvonalú megvalósításáról.

Kiderül, hogy a főváros a kerületi önkormányzattal sem egyeztetett.

A Magyarországi Roma Parlament álláspontja:

az Országos Roma Művészeti Központ elhelyezésére a Szentkirályi úti épület alkalmatlan, azt a RIMB döntésének megfelelően és a korábbi tárcagyegyeztetések szerint zöldmezős beruházként kell megvalósítani, a beruházásokat eu-s forrásból, illetve kiemelt UMFT projektként kell megvalósítani, lehetőleg (a Tavaszmező úti példa mintájára) közösségi tervezéssel, széles körű társadalmi nyilvánossággal,

a Szentkirályi úti épület alkalmas a Fővárosi Cigány Ház oktatási, képzési funkcióinak elhelyezésére, de nem alkalmas fővárosi roma művészeti központ céljára,

a Tavaszmező úti épület az érintett Roma Parlament és Phralipe, valamint a partner szakértők szerint kiválthatja, a Szentkirályi úti helyszínt, a közösségi tervezés (Roma Parlament, Phralipe, Józsefvárosi Önkormányzat, csatlakozó civilek, egyetemisták, pártoló tagok...stb) során kialakult elképzelések és az eltelt 20 évben gyakorolt funkciók szerint a helyszín jóval alkalmasabb a fővárosi roma művészeti központ funkciók ellátására, a Roma Parlament és a Phralipe közel 20 éves múltja ezen a helyszínen méltó és megfelelő előzménye lehet a fővárosi roma intézménynek.

Daróczi Ágnes – Bársony János: Az intézmények hiányáról

Ebben a fejezetben a roma kulturális intézmények megteremtése ügyében született elképzeléseket próbáljuk meg, időrendi sorrendben közreadni. Bár látszólag minden tanulmány a rendszerváltás óta született, a gondolat azonban, hogy ilyen intézményekre szükség van, nagyon sokkal korábbi. Egy Párizsban megrendezett nemzetközi tanácskozáson már 1876-ban megfogalmazták, hogy roma múzeumra van szükség. (lásd: Hegedűs Sándor: Kronológia). Ezzel szoros összefüggésbe hozható, hogy az 15000/1916-os belügyi rendelet azzal vette el a cigányoktól a vajda jelvényeket és serlegeket, ékszereket, hogy azok a létrejövő múzeumba kerülnek. Nem feledhetjük persze, hogy 1916 az I. világháború ideje. Az ékszereknek és vajdajelvényeknek nyoma veszett. Mint ahogy csupán töredékes kézirat maradt fenn a cigányok által használt vándorjelekről is.

Jómagam 1991-ben Rüdiger Vossen, a Frankfurt am Main-i múzeum igazgatójának kezében láttam azt a német nyelvű kéziratot, amely a cigányok vándorjeleit mutatta be különböző ábrákon. (lásd: Pallas Nagylexikon C mint cigányok fejezet – nagy valószínűséggel ez is Wlislocki Henrik gyűjtése nyomán). Úgy működhetett ez, mint a székelyek rovásírása. Talán nem olyan rendszerezett és részletes róla a fennmaradt kézirat, hogy rekonstruálása teljeskörű legyen, de elgondolkodtató az a tény, hogy a Rajko Gyurics jugoszláviai költő szerkesztésében napvilágot látott „Garadine alava – Eldugott szavak” című kötet számtalan olyan gyűjtésből származó mondókát tartalmaz, amelyben ezeknek a jeleknek a szóbeli lenyomata érhető utol.

Álljon itt néhány példa, amelyeknél sokkal többet találhattok - a reményeink szerint rövidesen megjelenő – Vrana mámi mesél című kötetünkben is.

Lolo tháv po krángo, mothol, kon szi bijándo.
Murs, sávo szi bijándo.
Piros cérna tűzve faágra, megmondja, ki jött a világra.
Fiú született.

Párno tháv po krángo, mothol, kon szi bijándo.
Séjóri szi bijándi.
Fehér cérna tűzve faágra, megmondja, ki jött a világra.
Leány született.

Lulugyá, phánglé lólé thávészá, sáj káthé zumávészá.
Sáj, káthé báhtálé ávászá.
Virágcsokor piros cérnával átkötve, ide érdemes betérned.
Érdemes, szerencsés hely.

Práho tháj ángár.
Káthé drábár.
Szén és por,
Na, itt jósolj!

Kotor pislo po drom.
Káthé sáj té bésén rom.
Anyatej fejve rongydarabra.
Békével el lehet itt minden roma.

Kotor morcsi tháj sing.
Nás, szo máj szig!
Nyers bőrdarab és tehénnek szarva
Menekülj, futva, rohanva!

Fontos megjegyezni, hogy ezek adalékok a mi elveszett történelmünkéből, vagyis manapság aligha lelhetők fel a vándorjelek, mint maga a vándorlás jelensége sem. A kérdés az, hogy pl. Románia vagy Törökország egyes részein a még vándorló közösségek mit őriztek meg napjainkra. Talán érdemes lenne kutatni.

A roma emancipációs mozgalom már 1984-ben is követelte, hogy legyen roma múzeum, könyvtár, kutatóközpont, cigány nyelvű kiadványozás, folyóiratok...

(1985-ben kormányhatározat mondta ki – nagystílusban és megengedően - hogy ilyen intézmények alapítására lehetőség van, de ez nem járhat az állami költségvetési kiadással. Vagyis a pártállam nem kívánt költeni a roma kultúra intézményeire.)

A következő nemzedékre marad az áttekintés felelőssége, s hogy az álmod, amelyről az előttek járók ábrándoztak virágba szökkentsétek, megvalósítsátok, s ne hagyjátok a keserű számadást az utátnak jövőkre.

Mert bizony, amikor ezeket a sorokat írom 2005 első hónapjaiban – még mindig nincs múzeumunk, színházunk, kutatóközpontunk, folyóirataink működési gondokkal küszködnek, mint ahogy a Rádió C is évről évre élet-halál harcot vív a fennmaradásáért.

Bevezető

Az alábbiakban egy olyan intézmény kiépítését javasoljuk, amely identitás-erősítő bázis, közösségi szintér lehet, de ugyanakkor a cigányság-ról szóló tudományos munkálatoknak is központja.

Vagyis egy intézmény létrehozását javasoljuk, amely a roma kultúra népszerűsítésére szolgál kifelé és a közösségek erősítésére befelé, amely önbecsülésre és toleranciára egyaránt nevel.

Helyzetelemzés

Amikor azon gondolkozunk, hogy a cigányság kulturális, politikai és érdekérvényesítési centrumait hozzuk létre végig kell gondolni azokat a folyamatokat, amelyek jelenleg hatnak, meghatározzák a cigányság sorsát, jövőjét.

Az új évezred küszöbén Európában a cigányság - különböző történelmi hatások eredményeképpen eltérő történelmi és politikai szituációkban - próbálja megtalálni fennmaradását, továbbfejlődését, annak esélyeit.

Vannak tényezők, melyek minden európai roma közösségre hatnak és vannak regionális illetve helyi hatások, amelyekkel számolni kell.

1.1. európai egységesülés, globalizáció

Globális tényezőnek tekinthetjük az európai egységesülés folyamatát, a posztmodern gazdasági és társadalmi feltételeket. Ennek hatásaiként felmerült egyes roma véleménymeghatározó csoportokban a cigányság európai kisebbségkénti definiálása és elismertetésének igénye.

E nézetek ideológiai alapja, hogy Európában a közeljövőben a nemzetállamok jelentősége elhalványul, a határok ellégiesednek, egységes európai piac alakul ki, közös pénzzel, közös munkaerőpiaccal, szabad letelepedéssel és vándorlási lehetőséggel az "európai polgárok" számára.

A nemzeti nyelvek helyébe világnyelvek és világszintű kommunikáció lép.

Ugyanakkor felerősödhetnek regionális és lokális nyelvi és kulturális folyamatok, melyek a nemzeti kultúrák oltárán eddig feláldozásra kerültek, elnyomottak voltak. A cigány nyelvnek és kultúrának ezek között szabadabb tér nyílna a fejlődésre.

Egymásra találhatnának, kiegészíthetnék egymást a különböző országokban élő romák kulturális hagyományai. Az új kommunikációs térben sztandardizálni lehetne a nyelvet. Hatékonyabb eszközöket lehetne találni az új európai intézményekben a kisebbségvédelemre, a szociális problémák kezelésére, a közösségi megmaradást biztosító programokra.

1.2. nemzetállamban gondolkodás

Ennek az útnak a kizárólagosságát hirdetőkkal szemben persze joggal felvethető, hogy a politikában és a kultúrában, szemben a gazdasággal korántsem merültek ki a nemzetállami

gondolkodás tartalékai. A különböző politikai rendszerekben, államokban a romák szerepét más-más módon, de szinte mindenütt alávett és alávétendő szerepben határozza meg a környezet.

1.3. “zárvány-helyzet” tudat

A roma közösségekben gyakran és elevenen él a “zárvány-helyzet” tudata. Nevezetesen az, hogy közösségeik fennmaradásának egyetlen záloga az a belső autonómia, amellyel minden helyzetben különbséget tesznek saját közösségeik és a gázsók társadalma között, és pontosan tudják, hogy azzal nem egységben, hanem szimbiózisban élnek (lásd Michael Stewart: *Daltestvérek* című kötete).

Persze ezt a “zárvány-helyzetet” folyamatosan bombázza a tömegkultúrában, a nemzeti kultúrában és kommunikációban megnyilvánuló információ tömeg, illetve a gazdasági fejlődésben meglevő együttműködési kényszer.

Ugyanakkor az európai szerveződés, az európai kisebbségkénti önmeghatározás túlhajtása azzal a veszéllyel is járhat, hogy a “zárvány-helyzet” európai szintűvé válhat, új minőségű elzárkózásokat indukálhat, amely megnehezítheti az adott közösségek és környezetük alkalmazkodását egymáshoz, közös kiutak megtalálását, egymással kapcsolatos problémáikból.

Mindezekkel együtt az európai kisebbségkénti önmeghatározás és az ebből eredő teendők nagyon fontos területe lehet annak a kulturális, nyelvi és politikai érdekképviselői rendszernek, amely segítséget nyújthat a jelenlegi problémákból való kilábaláshoz.

2. A regionalitás

2.1. Nyugat

Az elmúlt évtized végéig mind gazdaságilag, mind kulturálisan és politikailag kettéosztott volt kontinensünk, az un szabad világra és a szocialista tábor országaira. Európa nyugati felén a romák történeti fejlődése a szabad egyéni vállalkozás viszonyaihoz idomult, nem törte meg hagyományos kezdeményező képességüket az etatista állam magán szférába való totális beavatkozása. Sok helyen megmaradtak a vándorkereskedő nagycsaládok, a hagyományos mesterségek.

Ugyanakkor nem feledhetjük, hogy a fasiszmus a világ nyugati felén is a cigányság kiirtását tűzte ki céljául. A népirtás cigányokra való következményeinek elismerése és valamiféle rehabilitáció azonban napjainkig késik. Jellemző példa, hogy a németországi roma túlélők csak most kapnak kártérítést.

Ezekben az országokban is a perifériára szorultság, a közösségek kiszolgáltatottsága, szegénysége határozta meg sorsukat, tele műveltségi és kommunikációs hátrányokkal. A társadalmi gondoskodás, egyházi és karitatív szolgáltatásokban merült ki, az államok a távoltartásukra rendezkedtek be, gyakran jogellenes, diszkriminatív eszközök igénybevétele. (Anglia, Franciaország, stb.)

A helyzeten csak a nyolcvanas években született európai emberjogi és kisebbségvédő jogszabályok módosítottak valamelyest.

2.2. A Keleti blokk

Közép- és Kelet-Európa országaiban, valamint az egykori Szovjetunióban már korábban is eltérő gazdasági- történeti fejlődési folyamatok hatottak a romák viszonyaira, mint Nyugaton. Ezt az eltérést erősítette a szocialista etatista berendezkedés hatása.

A Szovjetunióban 1924-től 1936-ig a cigányságot beleillesztették egy liberálisnak mondható nemzetiségi politikába, amelyben ellensúlyozni akarták a nagy-orosz hegemoniát a kisebb, uralt népek kulturális létfeltételeinek fejlesztésével. Ekkor jelent meg az első cigány folyóirat, Romani Zarja – Cigány Hajnal címmel, cigány nyelvű tanítóképző iskolát alapítottak Moszkvában, könyvkiadás indult meg, roma termelészövetkezetek, ipari üzemek alakultak, hagyományőrző kultúr- csoportok működtek, amelyből kinőtt a moszkvai Romen Színház.

1936-tól, a sztálini alkotmány időszakától már nem kívántak gátat vetni a nagy-orosz hegemon törekvéseknek, sőt ezt felhasználva az egységes és totális szovjet állameszmére alapozták a diktatúrát. Így megszüntették a korábbi roma intézményeket is, egyedül a színház maradhatott fenn, mint a hadsereg egyik legfőbb szórakoztatója.

A II. Világháborút követően a szovjetek megszállta országokban is ez a jogfosztó, kényszerasszimiláló törekvés érvényesült a kisebbség-politikában - néhol némi késéssel. Ebben meghatározó ideológiai erőt jelentett az adott országokban a nacionalizmus ébrentartása, hiszen állandó volt a háborús készülődés, a totális állam nem tűrte a különbözőséget. A másik pillére ennek az ideológiának az a tétel volt, amely szerint “nemzetközivé lesz a világ”, vagyis nincs arra szükség, hogy a kisebbségek őrizzék saját identitásukat, hiszen a kisebbségeknek nincs jövője, rajtuk a legkönnyebb elkezdeni az egységesítést. Könnyen látható, hogy a két tétel egymásnak ellentmond ugyan, de mindkettő az állami elnyomást és beolvasztó nacionalizmust szolgálta.

E politika tünetei: a cigányság, mint nép létének tagadása párthatározatokkal és erőszakos hatalmi intézkedésekkel (Magyarország, 1961., Bulgária, 1959-1961, Szovjetunió 1956 – roma tömegek kitelepítése a kazahsztáni szűzföldekre és Szibériába, stb.)

2.3. A következmények

A totális állam felszámolta a roma közösségek korábbi létfeltételeit biztosító struktúrákat. Betiltotta az egyéni ipar gyakorlását, megszüntette a falusi munkamegosztásból keletkezett hagyományos patriarchális viszonyt, ellehetetlenítette a nagyobb cigány közösségek önálló továbbfejlődését. Az ipari és építési szükségletek a falusi szegénység és a cigányság tömegeit a városokba kényszerítették, vendégmunkásnak. A szakképzetlen munkaerőt igénylő segédmunka feladatai hárultak rájuk. Ez fellazította hagyományos közösségeiket, a családokat szétszakította. Erősítette a kulturális és nyelvi asszimilációt.

Az államszocializmus a kollektív elnyomás fejében ígért némi szociális biztonságot, a “jóllakás lehetőségét”. Alacsony szinten ugyan, de volt ingyenes orvosi ellátás, oktatás, nyugdíj, munkalehetőség, stb. A szocializmus elvekben egyenlőséget hirdető ideológiája elhitette a romákkal, hogy egyenlő jogaik-kötelezettségeik vannak környezetükkel és láthatták, hogy ez a valóságban nem működik. Egyre inkább átlátták, átérezték jogfosztottságukat.

Az 1989-90-es rendszerváltozás, a Szovjetunió összeomlása és az ezt kísérő gazdasági válság a volt birodalom roma tömegei számára nem hozta meg a remélt változást. Ahogyan számos roma vezető fogalmaz: a rendszerváltozás vesztesei a romák. A korábbi, torz gazdasági

rendszer ipari struktúráiban bekövetkezett változás a romák tömegeit munkanélkülivé tette. A piacok elvesztése, a romák képzetlensége, de a mindennapos diszkrimináció is ott van az okok között.

Kevés kárpótlást jelentett az elszenvedett veszteségekért – a munkalehetőség, az alacsony szintű, de biztos megélhetés elvesztéséért – a kisebbségi jogok törvényi biztosítása egyes országokban.

3. Helyi közösségek

A keleti régióban a romák helyi közösségei alapvetően két szervező elv szerint jelentenek kötődéseket.

3.1. törzsi-nemzetségi kapcsolatok

Az egyik identitásképző tényező: a régi törzsi-nemzetségi kapcsolatok, a közvetlen közös leszármazástudat rokoni, családi szálai. A kapcsolatban szerepe van a közös nyelvi dialektusnak, a régi hagyományos mesterség emlékeinek (pl.: kereskedő, kézműves, aranyos, teknővájó, medvetáncoltató, stb.), az értékrendi és hagyománybéli azonosságoknak, a közösségi szertartások szervező erejének (lakodalmak, temetések, búcsújárások, stb.)

Különböző települések rokoni roma közösségei ebben a rendszerben erős identitási közösséget alkotnak. Az ilyen csoportoktól távolabb élő egyének és kiscsaládok is ebben a közegben határozzák meg roma kötődéseiket.

Az egyes országokban élő romák csoportjai ennek az ismérvnek alapján erősen tagoltak nyelvi, törzsek szerint és a hagyományok alapján. Ezek a kapcsolatok a határokon is túlmutatnak, tágabb kötődéseket is jelenthetnek.

3.2. lokális, területi elv

A másik közösségi meghatározó: a lokális területi elv szerinti kötődés.

Az egy településen élő - bár különböző nyelvjárást, nyelvet beszélő, eltérő hagyományú roma közösségeket környezetük egyre inkább egy közösségként, "a cigányokként" kezelte. Ez a közös sors egységes sorstudatot, identitást hozott létre területi-lakóhelyi rendezőelvek alapján. Egyre jelentősebb identitásképzővé vált a nemzetségi kapcsolatokat is gyakran meghaladóan a települési roma közösségi identitás. Ez megmutatkozik az érdekképviselési viszonyok alakulásában és a kulturális kötődésekben, igényekben is.

A régióban a lakóhelyi közösségi formák nagyon sokszínűek. Egyes országokban, (pl.: Bulgária, Macedónia) több ezer, tízezer lakosú roma települések, városrészek jöttek létre jelentős belső munkamegosztási struktúrálttsággal (az értelmiségtől a bér munkás, szolgáltató, vállalkozó, jövedelem nélküli stb. csoportokig). Másutt a legjellemzőbb a falusi néhány száz fős, erős rokoni kapcsolattal is bíró települési közösségek léte. E csoportok között is vannak szegregált, telepi lakóhelyi közösségek és vegyes környezetben szétszórtan élők.

Az iparosítás következtében sok helyi és törzsi közösségi kapcsolat meglazult az egyéni boldogulás lehetőségének keresése és a hatalmi-gazdasági kényszer miatt. Kialakultak az iparvárosok, bányaközpontok cigány gettói, amelyek már nem jelentettek értékrendi, hagyománybéli, nyelvi kötődéseket. A kisebbségi kultúra helyébe jórészt a városi szegénység-

kultúra lépett, de a külső diszkriminációs nyomás itt is ébren tartotta a roma identitás tudatát átalakult, absztrakt, értékrendtől elszakadt formában.

A helyi roma közösségek identitásápolási szükségleteit csak a legritkább esetekben szolgálják az erre a célra létrehozott, vagy erre is alkalmas intézmények, mint például a saját templom, művelődési intézmény, iskola, stb. Az utóbbi évtizedekben néhány helyi közösség létrehozta ugyan saját klubját, érdekvédelmi központját, imaházát, de ezek aránya elenyésző a ténylegesen felmerülő szükségletekhez képest.

3.3. Az okok

Az okok között megtalálhatjuk az általános szegénységet, a vállalkozói, tőkeerős réteg szűk voltát és az ilyen alapítási hagyományok hiányát. De jelentős szerepe van a külső társadalom ellenérzéseinek, szegregáló reflexeinek, a "kényszerű beilleszkedési hajszának", és az intoleranciának, amely a romák minden közösségápoló kezdeményezésében ürügyet keres a település polgári közösségéből való kizárásra.

A romák helyi közösségei a környező lakossággal kialakult munkamegosztási kapcsolatokban, szimbiózisban alakultak ki és működtek. E kapcsolatok a történelem során vegyesen alá és mellérendelő jellegűek voltak. E kapcsolatrendszer a totális állam és a gépi nagyipar meggyengítette, tönkretette, ugyanakkor a bér munkás lét lehetősége, amelyet cserébe kínált, a gazdasági válság következtében jórészt ellehetetlenült.

Az identitás vállalás útjai

1. Asszimiláció

A keleti régióban hosszú évszázadok óta két folyamat egyidejű jelenléte figyelhető meg a cigányságnál: az asszimiláció és az integráció.

Az asszimiláció elsősorban individuális folyamat, amely a cigány közösség elhagyását, a környező népbe való teljes beolvadást jelent. Ez a beolvadási folyamat a középkorban például vallási ideológiák mentén szerveződött és könnyű folyamat volt, hiszen keresztények keresztényekhez, muzulmánok muzulmánokhoz idomultak, stb.

A XVIII-XIX századtól kezdve, a nemzeti ideológia térnyerésével ez a természetes asszimilációs folyamat nehezebbé vált. Az állam központosító szerepének erősödésével a nemzeti állam igényének megfelelően mindenfajta kisebbséggel szemben erőszakos asszimilációs nyomást fejtett ki a térségben. e nyomás indirekt eszközei a kötelező népiskola - államnyelven, az állami adminisztráció, stb.

E folyamat végső eleme a szocializmusban a kisebbségi létet tagadó gyakorlat.

2. Integráció

A másik folyamat az integráció: amely a külső környezet és a roma közösség közötti szerves kapcsolat alapján állandó alkalmazkodást, értékegyeztetést, munkamegosztást, együttműködést jelent, a roma közösség kulturális, nyelvi integritásának megőrzése mellett. Ennek az együttélésnek, egymás mellettiségnek, kölcsönhatásnak sokféle tartalmi, formai és minőségi megjelenésével.

Az integrációs folyamat Magyarországon a középkorban, vagy Szerbiában közjogi autonómiát is jelenthetett a roma közösségeknek. Később ez a kapcsolat visszaszorult a mikrostrukturális közösségi szintekre, egyre inkább a roma közösségek alávetett helyzetű alkalmazkodását igényelte. A szocializmus bukása után a romák kisebbségi jogainak törvényi szintű biztosítása jogi lehetőségeket teremtett az integrációs folyamatnak a polgári jogegyenlőség és a kisebbségek kollektív kulturális igényei szerinti megéléséhez.

Az integrációs folyamatnak gyakran kísérője és egyben tagadója is a szegregáció, az elnyomás elkülönítő formája, mind gazdasági, mind kulturális és politikai értelemben.

A kelet- közép-európai régió cigányságának folyamatos problémája az egyéni és közösségi asszimiláció, beolvadás, engedés az ilyen irányú nyomásnak, illetőleg a közösségek megmaradása az integráció útjának megtalálása partneri viszonyban, a kirekesztés, a szegregáció visszautasításával.

3. Feltételek

Mindkét út választásához előfeltétel a befogadó, többségi társadalom nyitottsága, az egyenrangú helyzet, az emberi méltóság elfogadása. Csak ezek megléte esetén biztosított az identitás szabad megválasztása, mind a kényszermentes asszimiláció, mind az integráció számára.

Sőt, az asszimilációnak is előfeltétele az integráció útjának biztosítása, mert csak akkor lehet szabadon megválasztani és megváltoztatni valakinek cigány etnikai kötődését, identitását, ha egyben szabadon lehet azt vállalni is.

A szabad választás kialakításához azonban elengedhetetlen a romák értékeinek felmutatása, polgári egyenlőségük és emberi méltóságuk, kisebbségi létük elismerése. Ennek részeként pedig identitásuk tartalmait megjelenítő és ápoló intézményeik megteremtése.

Roma sorskérdések

A közép-kelet-európai országok jelentős része, különösen a volt Jugoszlávia utódországai a megkésett nemzeti és állami fejlődés miatt forrongásban van, a múlt századi nacionalista, nemzetállam teremtő folyamatok máig húzódtak, összenőttek a feudálszocialista tendenciákkal. Mindezek gátként jelentkeznek mind az európai integrációs folyamatok mind pedig a romák kisebbségi jogainak biztosítása területén, sőt pusztán létük feltételeit is veszélyeztetik.

A térség roma lakossága számára két egymás melletti, de gyakran összenövő sors-probléma jelentkezik:

- a gazdasági válság következtében újból megjelent létbizonytalanság és elnyomorodás, amely történelmi okoknál fogva őket nagyságrendileg nagyobb arányban érinti, mint környezetüket,
- a kisebbségi létükből eredő problémák, közösségeik megőrzése, nyelvük megtervezése, kommunikációs rendszerük kiépítése, kulturális intézményeik és oktatási rendszerük megteremtése, illetve kisebbségi érdekképviseletük megteremtése

Mindkét kihívásra halaszthatatlan válaszokat kell kapniuk, illetve adniuk.

1. Szociális kérdés

Az elsőre az államok szegény-politikáján belül, illetőleg rehabilitációs programokon keresztül vezethetne az út. De a válság, a gazdasági átstrukturálódás ezeket az országokat amúgy is megrendítette, nem telik költséges szociális és rehabilitációs programokra önerőből. Folyamatban van ugyanakkor az állami szerepek leépítése, az olcsóbb állam kialakítása, az állam kivonulása jelentős szociális szférákból (lakásépítés, egészségügy, stb.), ami pont az ellenkező tendenciákat erősíti.

A romákat a szűkös szociális forrásokért és új munkalehetőségekért folyó versenyben akadályozza a diszkrimináció jelenléte, a helyi befolyás, kapcsolatrendszer, érdekérvényesítés gyengesége.

De az igényelt szociális és munkahelyteremtő programok finanszírozásához is politikai erőre volna szükség. Hiszen az országos politikai küzdelem döntően az erőforrások megszerzéséért folyik a különböző érdekcsoportok között.

Ezekben az országokban most van kialakulóban az új tulajdonosi osztály, folyik a tőkefelhalmozás. Az új tulajdonosok érdekei határozzák meg elsősorban a döntéseket az erőforrásokról.

Szociális intézkedésekre csak a maradékból telik és ebben is a választásban tömegesen, szervezhetően résztvevő, politikailag érzékenyebb csoportoknak vannak esélyei. A romáknak tehát ezen a területen is erős érdekképviselőre, szervezettségre, politikai szövetségességre, elfogadó környezetre lenne szükségük. De jelenleg nem látható olyan erős politikai törekvés ezekben az országokban, amely nyitott, előítéletmentes társadalom építéséért áldozatok meghozatalára, kellő források biztosítására hajlamos, hogy a szegény csoportok végletes leszakadását megakadályozza.

Ilyen külső körülmények között fokozott feladat lenne a roma érdekképviselő, a diszkrimináció ellenes polgárjogi küzdelem hatékony megszervezése és a tömeges létbizonytalansággal, szegénységgel sújtott közösségekhez tartozók vállalkozó szellemének és érdekérvényesítő szerveztségének erősítése.

De feladat lenne a hatékony propaganda megszervezése a romák elfogadtatásáért, a sorsukkal való szolidaritásért, értékeik, törekvéseik felmutatásáért, hogy leendő szövetségeseik tömegtámogatást tudjanak adni a közös küzdelemhez, a jövőt biztosító emancipációs, szociális és munkahelyteremtő helyi és országos programokhoz.

2. Kulturális kérdés

A második sorskérdés a közösségek, a nyelv, a kultúra megmaradásának, korszerűsítésének ügye. A korábban ismertetett "zárvány helyzetben lévő" közösségek egyre alkalmatlanabbá válnak a létfenntartásért, a kiszolgáltatottsággal, a kulturális és információs nyomással szemben folyó küzdelemben megmaradni. Új versenyképes stratégiát kell találniuk. Ehhez pedig kevés az "ellenkultúra", a folklór és a családi – rokoni közösségek egymást segítő, összetartó ereje.

Új, emancipációs ideológiára, polgári öntudatot adó értékek, példák felmutatására, múlt- és jövő-képre - ezeket megjelenítő és továbbadó kulturális, kommunikációs, tudományos és oktatási intézményre volna szükség. De e feladatok sem nélkülözhetik a hatékony érdekképviselőt, a plurális, nyitott társadalom érdekében elkötelezett szövetségeseket és megfelelő anyagi forrásokat.

A roma politikai és érdekképviselői, - ezzel együtt kulturális, művészeti, tudományos és kommunikációs-önszerveződési folyamatok országonként szerveződnek, más-más tartalommal, de országos hatókörrel, nem pedig regionálisan. Ez természetes, hiszen az érdekérvényesítés fórumai, a politikai rendszer is ilyen súlyozású (különösen az etatista irányítás korábbi hatásait is figyelembe véve). Az egyes országokban a romák nemzetiségi kisebbségként vannak jelen. A politikai és jogi környezet e kisebbségi létről különböző formákban vesz tudomást, illetve gátolja e kisebbségi helyzetből adódó jogos igényeket, követeléseket. A romák nemzetiségi létét elvileg védené az utóbbi időben alakuló nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer (kisebbségi nyelvek chartája, európai kisebbségvédelmi egyezmény), de az adott országok többnyire nem teszik lehetővé a nemzetiségi fejlődés kibontakozását.

Az országonkénti szervezeti és központi intézményi modellnek nem mond ellent az, hogy korábban egyes intézményeket, amelyek állami finanszírozással jöttek létre, vidéki központokba telepítettek (lengyelországi roma múzeum Tarnobrzegben, csehországi múzeum Brnóban, németországi dokumentációs központ Heidelbergben, stb.). Ezekben az esetekben döntően nem a helyi roma szükségletek, hanem az állami akarat látszik meghatározónak a helyi fogadókészség mellett. Az állami politika a cigány intézményeket gyakran lehetőleg távol tartaná a politikai centrumoktól és a roma közösségektől, érdekérvényesítési színterektől. Ez alól kivétel a Skopjei "Sutka" roma városrészben megalakult "Phralipe" színház esete, ahol a mintegy harmincezer helyben lakó roma közösség értelmiségi magja kezdeményezte és hozta létre az országos szintű, sőt azóta ezen is túlmutató európai színvonalú intézményt, amely a háborús kényszerűség és a finanszírozás nehézségei miatt jelenleg Németországban működik.

Az előzőekben ismertetett, létrehozandó intézmények szempontjából tehát három szint különböztethető meg:

- európai

(kommunikációs, tudományos és érdekképviselői bázishely)

- országonkénti

(kulturális, kommunikációs, érdekképviselői, tudományos, művészeti és közösség-szervezési központok) valamint

helyi és kistérségi

(érdekképviselői közösségi intézményekre volna szükség.)

Helykeresés

Mi lehetne a roma közösségek és kultúra szerepe, helye egy nyitott társadalomban?

A kérdés felvetése könnyen az utópiák és a romantika csapdáihoz vezethetnek, ezért igen óvatosan kell körbejárni.

A roma közösségek kinyílása és kulturális hagyományrendszerének köztudatba kerülése nyilvánvalóan színesítené az eltérő normarendszerekhez, kulturális különbségekhez alig szokott kelet-középeurópai országok kulturális közéletét, javítaná tolerancia-szintjét, növelné tűrőképességét, ezáltal a demokrácia stabilitását.

Közelebb vinne a globális gondolkodáshoz, a harmadik világ népei problémáinak megértéséhez. Hiszen a roma közösségek gondjai nagyon hasonlatosak a föld lakóinak többségét jelentő, harmadik világban élőkéhez.

A sikerrel végződő polgárjogi küzdelmek példái segítenének levetkőzni, a társadalmakban erősen ható, de rejtett, - ezért igen nehezen leküzdhető – feudális felsőbbrendűségérzetet és türelmetlenséget sugalló intolerancia-hagyományokat.

A modern roma emancipációs ideológiákban fontos szerepet kaphatnának meggyengült, elfeledett régi közösségi kulturális értékek, mint a sok idegen nyelv és kultúra ismerete, az üzleti érzék és tudás, állattenyésztési ismeretek, kulturális befogadókészség, a gyengéken, bajbajutottakon való segítség és a velük való szolidaritás, nyitottság a piacgazdaságra, a modern termelési ismeretek iránti fogékonyság, az idősekről, sérültekről való gondoskodás, a hagyományos béketeremtésre törekvés a közösségben, roma művészeti hagyományok megújítása.

Ezeknek kisugárzó erejük is lehetne a környezetre.

A sikeres roma gazdasági, politikai kulturális és kommunikációs emancipációs program megóvná e társadalmakat a szociális vagy etnikai okok kiváltotta feszültségektől, széteséstől. Javítaná a közbiztonságot, csökkentené a szenvedélybetegségek, járványok veszélyét, megóvná etnikai konfliktusoktól és a kollektív elnyomás- élmény demoralizáló hatásától. Gátolná a veszélyes nacionalista, emberellenes eszmék hatását, térnyerését. Segítené példájával egyéb, hasonló gonddal küszködő csoportok problémáinak oldódását.

Ráhatások

Milyen meghatározó tényezők hatottak idáig a roma emancipációs és öntudatosodási mozgalmakra és kezdeményezésekre?

1. Az egyházak és a vallás

Igen jelentős, de lehetőségeihez képest mégis elenyésző hatást gyakoroltak a folyamatokra az egyházak kezdeményezései.

Csak az utóbbi 30 évben születtek cigány bibliafordítások, voltak kísérletek a cigány pasztorációra roma közösségekben a római katolikus egyház részéről. (Pl.:Franciaországban “Joschka” Andre Barthelemy cigány nyelvű térítő szerepe, a Monde Gitan folyóirat, a Szent Sára búcsúk megrendezése, az Appona szervezet képző és karitatív tevékenysége, stb. , Olaszországban a “Lacho Drom” egyházi oktató szervezet és folyóirat, Magyarországon Hodászon cigány templom építése, Sója Miklós cigány nyelvű papi tevékenysége, cigány búcsúk szervezése, stb.)

A görög-keleti és protestáns egyházak még kevésbé aktívak e területen, viszont az utóbbi időben a kis felekezetek jelentős eredményeket értek el roma egyházi közösségek szervezésében és prédikátorképzésben Európa keleti és nyugati térségeiben egyaránt.

Az egyházak elsődlegesen közösség-szervező, nyelvvédő, közösségi kultikus rendezvények szervezésben és karitatív segítségnyújtásban rendelkeznek tapasztalatokkal, de a katolikus egyház támogat tudományos folyóiratokat és képzési programokat is egyedi esetekben. Az utóbbi években a Pápa erőfeszítéseket tett a katolikus egyház kezdeményező-készségének felkeltésére a romák iránti befogadókészség javítása érdekében (pl.: pápai körlevél a romák érdekében, El Pele spanyolországi roma mártír boldoggá avatása). A Katolikus Egyházat súlyos mulasztások, felelősség terheli a romák fasizmus alatti tömeges legyilkolásának eltűrése miatt.

A roma közösségek identitásapoló, közösségszervező stratégiájában a vallás közösségteremtő hagyománya - más nemzeti jellegű fejlődési folyamatokhoz képest - elenyésző, habár az utóbbi időszakban élénkül. Főleg a kisegyházak körében indult meg tudatos szervező munka roma közösségekre támaszkodva (Pünkösdisták, Jehova Tanúi, Hit Gyülekezete, stb.), de jelentős a roma közösségek szempontjából a katolikus búcsújáróhelyek szerepe is, ahol az utóbbi néhány évtizedben cigány búcsúkat is szerveznek. Elképzelhető, hogy ezek az új folyamatok rövidesen erőre kapnak és jelentőssé válnak az önszerveződés során.

2. A tudomány és a roma emancipáció

A romákkal foglalkozó tudomány, illetve az azzal való visszaélés is komoly hatást gyakorolt az egyes országokban élő közösségek sorsára.

A romák hosszú ideig a tudomány passzív megfigyelési tárgyai voltak. Különböző korok tudományossága ideológiát, fegyvert is kovácsolt az állami erőszak alátámasztására a romákkal szemben. A mai korban is van olyan jelentős "ciganológus csoport", amely elavult módon a többségi gőg torzító nézőpontján keresztül vizsgálja a romákkal kapcsolatos tudományos problémákat.

(A XIX.század végén tudományos mezben jelentkeztek azok az emberellenes eszmék (pl.: Gobineau, Lombroso) amelyekre támaszkodva ideológiák születtek a romák alacsonyabbrendűségéről, örökletes bűnöző hajlamáról. 1937-ben a náci Egészségügyi Minisztérium szervezésében Robert Ritter és Eva Justin irányításával létrehozták a Faji Tisztaság és Népeségbiológiai Kutatási Egységet, amely "tudományosan" kívánta megalapozni a romák kiirtásának programját. Több százezer cigány esett áldozatául ennek a tevékenységnek a náci uralom alatt. Ritterék munkásságát még a háború után is folytatta néhány "kutató". Még Magyarországon is jelenhetett meg a hetvenes évek végén olyan egyetemi tankönyv, amely a roma gyermekek örökletes szellemi alacsonyabbrendűségét, a bűnözési jelenségeket a romáknál genetikai okokkal próbálta bizonyítani.)

Az elmúlt ötven év legfontosabb történelmi folyamatai: a fasizmus bukása, a "harmadik világ" öntudatosodása, a gyarmatbirodalmak szétesése, az államszocializmus válsága a tudományt is nyitottabbá tette a romák problémáira. A korábbi "fehérember-központú" humanizmus értékrendje kitágult a társadalomtudományokban. Megjelent a kulturális antropológiai szemléletmód, amely tagadja az etnikus kultúrák hierarchiáját.

A pozitivista néprajz és történelemkutatás már a századforduló idején megteremtette az alapokat egy elfogulatlan, értékkímélő roma tudományos kép kialakításához, amelynek eredményei bázisul szolgálhatnak a modern roma identitás ideológiai megfogalmazásához .

Az utóbbi évtizedekben a modern kutatók egy része, eredményeivel jelentős hatást gyakorolt a roma öntudatosodási mozgalmakra. Különösen a kulturális antropológia és néprajz, a nyelvtudomány, a történelemtudomány, a művészetekkel foglalkozó tudományágak és a politológia területein születtek ilyen eredmények. Jelentős tudósok, maguk is részt vállaltak a roma mozgalom szervezésében. (Pl.: Milena Hübschmannova, Mozes Heinschink, Havas Gábor, stb.)

Időközben a romák körében is kialakulóban van egy tudományos kutató réteg. (pl.:Jan Hancock, Bari Károly, stb.)

3. Politikai rendszer és érdekérvényesítés

Az állami cigánypolitika Mária-Terézia koráig nyúlik vissza. A felvilágosult abszolutista uralkodók rendeletei azonban a romák számára –ahogyan ma mondanánk az erőszakos asszimilációt jelentették. Innen datálódik a romák egymás közötti házasságának megtiltása, a viselet, az anyanyelv, a saját szokások gyakorlásának tiltása, stb.

3.1. roma emancipáció a szocializmusban

- Egyedül Jugoszláviában nyílt lehetősége a romáknak kulturális és érdekképviselési szervezkedésre. A történelmi okok nem pusztán a másféle kisebbségpolitikára, de a romáknak a népfelszabadító háborúban való részvételére vezethető vissza.

- A szervezett roma emancipációs, kulturális és érdekérvényesítő mozgalmak kísérleteit a pártállami vezetés rövid idő alatt betiltotta, üldözte, visszaszorította (Magyarország 1959, 1974., 1986., Csehszlovákia 1971.).

A térség - kulturális szervezkedést igénylő - roma értelmiségi vezetői megpróbáltak kapcsolatot találni, résztvenni az 1971-ben Londonban létrejött Cigány Világszövetség (Romani Union) munkájában.

(A szervezet kevésbé volt alkalmas a problémák kezelésére, mivel sem megfelelő szervezeti háttere, sem anyagi bázisa nem tette ezt lehetővé.) Továbbra is folynak kísérletek európai szintű szervezeti élet megteremtésére az érdekképviselés, a nyelvi standardizáció, a kulturális csere, a kommunikáció területein.

Az önszerveződés helyi szinteken, klubokban, műkedvelő együttesekben, művészeti, irodalmi körökben indult illetve próbált működni.

- A pártállam hanyatló időszakában néhány országban a hatalmi gépezet megpróbált jól ellenőrzött, a besúgóhálózatra épülő állami korporatív cigány érdekképviselőket létrehozni, illetve a roma mozgalmakat megosztani, atomizálni, feudalizálni anyagi eszközök és kedvezmények ígéreteivel. Ezek a kezdeményezések a pártállam bukását követő posztoszocialista, megkésett nemzetállami fejlődési körülmények között is folytatódtak.

Igy a létrejött roma szerveződések jórésze megosztott és gyenge érdekérvényesítő képességekkel rendelkeznek. Néhány országban esetenként egy-egy roma képviselő a parlamentbe is bekerült, de ez inkább a látszat fenntartását, mint tényleges lehetőségeket jelentett.

Minőségi változást hozott a helyi roma érdekérvényesítő szervezetek sokaságának létrejötte az utóbbi tíz évben. A civil polgárjogi szervezetekkel való együttműködésük eredményes antidiszkriminációs küzdelmek megvívását is lehetővé tette (pl.: Székesfehérvár), de sikereket értek el - helyi gazdasági és kulturális céljaik megvalósításához - nemzetközi fejlesztési források megszerzésében is .

4. A roma önszerveződések típusai

Roma önszerveződések többféle szervező elv alapján jöttek létre és működnek. Persze a konkrét szervezeteknél a típusok között nagy az átjárás.

Leggyakrabban a következő típus-csoportok írhatók le:

4.1. Helyi vagy országos kulturális célú szervezetek, klubok, amelyeket roma értelmiségiek, művészek, cigány zenekarok, táncgyűttesek, hoztak létre szakmai érdekképviselési, menedzselési, bemutatkozási lehetőségeik megteremtésére, biztosítására, értékfelmutatásra. Ideológiailag emancipációs célúnak nevezhetők, általában a hatalom minimális támogatását élvezik. Hasonló jellegű elsősorban kulturális célú nemzetközi szervezetként működött a Cigány Világszövetség is.

4.2. polgárjogi, politikai, jogvédő szervezetek, céljuk a diszkriminációellenes küzdelem és érdekérvényesítés, az állampolgári egyenjogúság kivívása. Általában országos vagy regionális tevékenységi körben dolgoznak. Polgárjogi akciókat folytatnak, jogvédő szolgáltatásokat nyújtanak, propaganda tevékenységet fejtenek ki az emancipáció érdekében. Ilyen például Magyarországon a Roma Polgárjogi Alapítvány, vagy Németországban az RNC (Roma National Congress).

4.3. országos politikai érdekérvényesítő gyűjtőszervezetek, amelyek megpróbálnak beleszólást, partneri viszonyt teremteni, politikai érdekképviselést ellátni a romák érdekében.

4.4. Helyi politikai és kulturális érdekvédelmi és érdekképviselési szervezetek, gyakran gazdasági célokra is szerveződve. A romák települési kulturális, szociális jogainak kivívását, az ehhez a szükséges források feltételek megteremtését kívánják biztosítani.

4.5. Az állam által kreált és finanszírozott "kirakat" cigány politikai szervezetek, olyan látszatok fenntartása érdekében, hogy a hatalom beleszólást enged a romáknak a róluk szóló döntések meghozatalába. Céljuk a surlódásmentes együttműködés a mindenkori politikai hatalommal, valamint a résztvevők anyagi érdekeinek biztosítása. Ilyen például a Lungo Drom Magyarországon.

4.6. Nemzetségi-törzsi alapon létrejött érdekképviselési szerveződés, melynek elsődleges célja valamilyen törzsi vezető, vajda, bulibasa tekintélyének és gazdasági erejének politikai kifejezése. Általában üzleti vállalkozásokhoz és érdekérvényesítéshez is kötődik a szerveződés, nemritkán alvilági kapcsolatokkal. A politikai hatalom gyakran eszközként használja ezeket a zsarolható és politikai célokat nem követő szervezeteket a roma polgárjogi, emancipációs politikai szervezetek ellensúlyaként.

4.7. vallási, egyházi célú nyitott vagy elzárkózó jellegű szerveződések, közösségek

5. Következtetések

A térség roma lakosságának döntő többsége a válság és az ipari struktúraváltás következtében gazdaságilag ellehetetlenült. Kvalifikálatlan bér munkás létből a szociális eltartott munkanélküli helyzetébe került, amiből nem látszik – célzott akciók, befektetések nélkül - kilábalás. A korábbi ipari szolgáltatói hagyományok jórészt elértéktelenedtek, megszűntek, az ehhez vagy a patriarchális alávetettségén alapuló munkamegosztáshoz való visszatérésnek sincsenek perspektívái (a háztartás és a mezőgazdaság gépesített lett). A romák évszázados együttműködés után jórészt kiszorultak a társadalmi munkamegosztásból, ennek nélkülözhető eltartottjaivá váltak. Ez kiszolgáltatottá teszi őket a létbizonytalanságnak és a külső erőszaknak, de könnyen kiváltója is az intoleráns tömeges támadásoknak.

A romákat áthatotta a polgári egyenjogúság ideológiája és igénye, nem elviselhető számukra az új, tartós jogfosztás, alávetett, diszkriminált helyzet.

Így a romák ügye társadalmi robbanással fenyeget. A meglévő feszültségeket kezelni, oldani kellene, mivel ez a fajta elnyomás, illetve konfliktus a társadalmi demokrácia létét fenyegeti, a kisebbségellenes nacionalista, tekintélyelvű erők pozícióit erősíti, terrorizmus kialakulásának veszélyével jár.

(Több országban a romák aránya rövidesen eléri a 10-12%-ot, ami az amerikai feketék arányának felel meg, új minőséget jelent az erőviszonyokban). Ez a konfliktusok hasonló szintű jelentkezését igéri, mint a hatvanas évek végén az USA-ban, azzal a különbséggel, hogy ezek az államok korántsem olyan gazdagok, hogy önerőből hasonló kezelési programok végrehajtására lennének képesek a roma középosztály kialakítására, és nem olyan demokratikusak, hogy ilyen programokat önszántukból létrehoznának.

Természetesen az adott államok és a romák hosszú távú érdekei egyaránt a problémákkal való közös szembenézést, az ehhez szükséges tényleges megoldások kidolgozását, a diszkrimináció megszüntetését, polgári jogegyenlőséget, stabil társadalmat, az ehhez szükséges, célzott képző, munkahelyteremtő, vállalkozásfejlesztő és szociális programok beindítását indokolják.

Ezek az országok szegények, vezetőik erősen át vannak itatva nacionalista elfogultságokkal, előítéletekkel a romákkal szemben. Ezért a rövid távon olcsóbb, hosszú távon katasztrofálisan drága megoldásra, a problémák látszólagos kezelésére, eltagadására, "szőnyeg alá söprésére" éreznek késztetést. Ehhez gyakran a romák köréből is partnereket keresnek, vásárolnak a fékentartás és a látszat biztosítására. Kérdés, hogy meddig tartható fenn ez a helyzet és használ-e valakinek ténylegesen ennek a fenntartása távlatilag?

A romák közösségei, szervezetei az új társadalmi szituációban ideológiai vákuumhelyzetbe kerültek. Meggyengültek, már nem hatnak elég erősen a korábbi nemzeti hagyományok, értékrendek, a folklór és a munkakultúra szabályozói. Meggyengültek a modern társadalom bérmentés, tömegkultúrán alapuló kötőerői, ideológiai hatásai is.

Ebben a szituációban komoly veszélye lehet fundamentalista ideológiák jelentkezésének (elzárkózó erőszakos nacionalizmus, vallási köntösben jelentkező elzárkózás, stb.), térnyerésének, ami tragikusan tovább élezheti a konfliktusokat a romák és környezetük között a megoldás esélye nélkül.

Ugyanakkor van lehetőség a roma társadalom korszerű identitásának kialakítására, a romák ideológiai és kommunikációs esélyének megerősítésére. Egy haladó, vállalható önkép és értékrend kialakítására is, amely belülről alkalmassá tesz, méltóságot ad ahhoz, hogy egyenjogú partneri szerepben a közösségek és egyének tényleges erőfeszítéseket tudjanak tenni helyzetük változtatására, ehhez megfelelő szövetségeseket találjanak a demokratikus fejlődésben érdekelt politikai erők körében.

Ehhez a feladathoz viszont megfelelő intézményekre, műhelyekre van szükség és persze létrehozásukra pénz és szándék kell.

Az első lépés a hatékony kommunikációs és kulturális intézmények létrehozása. Kommunikációs (elsősorban televíziós és rádiós) intézményekre van szükség regionális, (esetleg európai) és országos szinten, és művelődési központokra legalább országonként.

A romák esetében a vallás kevésbé jelentős szervező erő, mint más kisebbségeknél. A vallás szervező erejét a népi kultúra helyettesítette.

A jelenlegi helyzetben a népi kultúra továbbfejlesztésével új értékrendek közmegegyezéssel kialakítására van szükség. Ehhez szorosan tartozik, hogy a korszerű roma identitási kép és ideológia kialakításával és propagandájával foglalkozó intézményre van szükség, amely alkalmas az adott ország roma közösségeinek kulturális, ideológiai, kommunikációs és érdekvédelmi problémáira válaszokat, alternatívákat kínálni.

Ez indokolja a művelődési központok kiemelt jelentőségét, amelyek szervező és ideológiai lehetőséget adhatnak a közösségeknek, hogy úrrá lehessenek bajaikon, választ tudjanak adni, az önfenntartás, az önértékelés és a versenyképesség problémáira.

Néhány modell példa a komplex kulturális és érdekvédelmi tevékenység létrejöttére és működésére

1. Bécsi Romano Centro

Az ausztriai cigányság döntő többségét a fasizmus ideje alatt elpusztították a nácik. Az életben maradtak és leszármazottaik a kilencvenes évekig semmiféle kisebbségi joggal, illetve érdekvédelemmel nem rendelkeztek.

Néhány nem cigány kutató (Mozes Heinschink, Erika Turner, Ursula Hemetek, Renata Erich, stb.) a hetvenes évektől kezdődően kutatta történelmüket, nyelvüket, néphagyományaikat, ennek során több közösséggel kerültek kapcsolatba, így a bécsi és a felsőöri roma csoportokkal, valamint később a volt Jugoszláviából bevándoroltakkal. Megismerték aktivistáikat, vezetőiket, művészeit, segítettek nekik kiállítást szervezni (pl.: Harri Stojka) könyvet kiadni (pl.: Celia Stojka), folklórhangversenyeket, közösségi rendezvényeket létrehozni. Az így kialakult munkakapcsolat, együttműködés során megérlelődött egy országos roma szervezet és folyóirat létrehozásának igénye, majd ezt követően, addigi rendezvényeik sikerei alapján állami támogatást és magánadományokat tudtak szerezni egy roma kultúrház és szerkesztőség létrehozásához. A szervezet célul tűzte ki a romák hivatalos kisebbségi státusának, intézményes jogvédelmének kiharcolását, ami néhány év alatt megvalósulhatott.

A szervezet sikeresen lépett fel a romákat sújtó diszkrimináció és erőszak ellen, védte a délszláv háború elől menekülő romákat, sikeres politikai, tudományos és kulturális rendezvényei vannak, ténylegesen az ausztriai romák kulturális és politikai centrumává vált. Színvonalas folyóirata segíti, tájékoztatja a közösségeket és a romák problémái iránt érdeklődőket.

2. Appona társaság Strassburg

A városban és környékén letelepült és utazó-kereskedő cigányok manusch és roma csoportok.

A manusch cigányok vezetői összebarátkoztak a terület katolikus plébánosával és kérték, hogy tehetséges gitáros jazz-zenész fiataljaik képzéséhez kapjanak segítséget. Az abbé vállalkozott a zeneoktatás megszervezésére, majd a kapcsolat továbbfejlődött, az egyházközség fiatal aktivistái és a cigány közösség tagjai rendezvényeket, baráti találkozókat tartottak, amelynek alapján egy cigány művelődési szervezetet hoztak létre, helyiséget szereztek, fesztivált hoztak létre a sikeres fiatal növendékek bemutatkozási lehetőségeinek

biztosítására, lemezt adtak ki, később bevonták a roma közösség tagjait is, az ő kultúrájuk nemzetközi reprezentánsait is meghívták a fesztiválra. Az Appona sikerrel pályázott állami kulturális források megszerzéséért.

A szervezet tekintélyének növekedésével, nemzetközi kapcsolatainak felmutatásával a város közéletével, vezetőivel is sikerült elfogadtatni céljaikat és eredményes érdekképviselői tevékenységet ellátni. A roma aktivisták az egyház fiataljaival közösen sikeresen elkészítettek egy dokumentumfilmet a család és a roma közösség életéről, közös külföldi utazásokat szerveztek más országok roma közösségeinek megismerésére, baráti kapcsolatok kialakítására. Zeneiskolájukban nemzetközi híru muzsikásokat neveltek (pl.: Birelli Lagren). Segítették létrehozni az Európa Parlament roma vitanapját és az ehhez kapcsolódó nemzetközi kulturális rendezvényt 1991-ben.

3. Nagyidai Sztojka Fardi Cigány Művelődési Bázis (később CSZMMK., majd Romano Kher)

Az intézmény roma aktivisták, művészek, szociális munkások kezdeményezésére jött létre 1982-ben Budapesten.

A bázis cigány gyermekek, középiskolás fiatalok részére nyári önismereti táborokat szervezett roma aktivisták vezetésével több ezer fiatal részére. Ehhez sikerült üdülőt is megszereznie. Klubjában rendszeres közéleti vitaesteket, ifjúsági rendezvényeket, művészeti és folklór bemutatókat tartott. A szociális munkások roma érdekvédelmi szolgáltatást nyújtottak. A Bázis kulturális kiadványokat, filmeket készített, tanfolyamokat képzéseket szervezett.

1985-től a tevékenység kibővült tehetséges középiskolás és egyetemista fiatalok részére adott ösztöndíj lehetőséggel, általános iskolás gyermekek tehetséggondozásával, fejlesztették a szociális segítő és jogvédő tevékenységet, folklór ápoló művészeti tevékenységet folytattak, cigány művészeti közgyűjteményt hoztak létre, nemzetközi tapasztalatcseréket és művészeti rendezvényeket szerveztek, könyvtárat, filmarchívumot, hangtárat létesítettek. Cigány témájú nemzetközi filmfesztivált és sorozatokat tartottak, roma közéleti vitafórumokat rendeztek. Tudományos és folklórkiadványokat adtak közre.

Sajnos az intézmény jelenleg is szűkös, méltatlan körülmények között végzi tevékenységét, ami az évek során tevékenységének szűkülésére is rányomta a bélyegét.

Javaslat
komplex roma kulturális intézményre

A fentebb írtak alapján tehát vannak tapasztalataink szerte Európában arra vonatkozóan, hogy milyen intézményeket tartanak fontosnak a romák, s melyek azok, amelyeket igénybe vesznek akár mint kulturális szolgáltató, akár mint identitási-referencia pontot.

Mindezek mellett van még persze olyan fontos funkció is, amelyet a romákkal foglalkozó szakemberek miatt fontos éppen egy ilyen intézménybe sűríteni. Így nem pusztán az elmélet és a gyakorlat egymásra találása biztosított, de a tudomány visszatérülése a gyakorlati munkába is.

Számtalan példa igazolja, hogy a romáknál, mint egy olyan csoportnál, amelynek pszichoszomatikus problémái is vannak saját kisebbségi mivoltának megélése körül - a mítoszok és mesék – lévén élő folklóruk – nagyon gyorsan visszakerülnek a hétköznapi

gondolkodásba és erősítik vagy gyengítik a sztereotípiákat. Ha ez egyszer így van, miért ne lehetne ezzel az eszközzel számolni és tudatosan kihasználni??

Ezért tartjuk különösen fontosnak, hogy a különböző funkciók egyidejűleg legyenek jelen. Természetesen ez a helyzet a különböző országokhoz igazodva egyedileg változhat – pl. Lengyelországban és Csehországban már van roma múzeum, ott főleg a tervezett intézménybe sűríteni, de még ilyen helyeken is szükség lesz pl. a roma mesterségek manifeszt megjelenítésére, hogy múlt és jelen közelebb legyenek egymáshoz és nyilvánvalóvá legyen, hogy a falu társadalmában milyen fontos szerepe volt a romáknak évszázadok óta.

Bizonyos értelemben ennek az intézménynek két funkciója van:

- a múlt tudatosítása
- a jelen birtokba vétele

Természetesen tudjuk mindannyian, hogy a jelen birtokbavétele az igazi cél, de ez lehetetlen a múlt tudatosítása nélkül. És nem pusztán a romák szempontjából, de a mindenkori többség szolidaritásának, együttműködésének elnyerése szempontjából is.

Az általunk tervezettek természetesen funkcionális feladatok, az egyes országokban tapasztalható helyzettől függ, mennyire lesz kiépítve az adott szerep. És még valami, éppen Magyarországon, ahol 1978 óta (a Magyar Művelődési Intézet jogelődjében) a Népművelési Intézet munkatársaként - alkalmam volt a romák kultúrájával hivatalból foglalkozni, és szorgalmazni a különböző kulturális intézmények létrejöttét – szereztünk tapasztalatokat az egyes intézmények illetve funkcióknak szükségességéről.

Meggyőződésem, hogy kiépített intézményhálózattal és a kultúrán keresztül közelítve, sokkal jobban szervezhetően, a romák aktívabb részesei lehetnek volna az ország és saját sorsuk alakításának. Jelenleg a dolgok csak történnek velük, érdekérvényesítő és artikuláló képességük rendkívül alacsony színvonalú, éppen ezért manipulálhatóak, kiszolgáltatottak, stb...

Lássuk hát azokat a funkciókat, amelyeket egy komplex roma kulturális intézménybe érdemes beletervezni.

Információs és módszertani központ

Továbbképzések szervezése különböző szakmák részére, népművelőtől az önkormányzati képviselőkön keresztül a pedagógusokig, stb., módszertani kiadványok készítése, oktatási segédanyagok iratása, kiadása, szerkesztéssel. Ez a részleg kapcsolatot tart a munkanélküliséget kezelő munkaügyi központokkal és saját tapasztalatai alapján tehet javaslatot új tanfolyamok, szakmák tanításának beindítására.

Művelődési ház

Közösségi tereket kell teremteni a különböző korosztályú és érdeklődésű roma közösségek számára. A művelődési ház funkció arra szolgál, hogy közösségek háza legyen, itt klubok együttesek, egyesületek működnek, biztosítva számukra az infrastruktúra. A művelődési ház rendezvények kivitelezője, menedzsmentet biztosít roma művészek, együttesek számára. Szociális- egészségügyi és jogi tanácsadással segíti az életvitelt.

Múzeum és kiállítóterem

Ahogy az igények diktálják vagy igazi múzeum, állandó kiállítással és időszakos részleggel, vagy csupán a történelem egy fontos epizódját kiemelő kiállítási sarok. A képzőművészeti

kiállítások számára azonban elengedhetetlenül fontos a kiállítóterem, amely ha nincs múzeumi rész, a művelődési ház részlegének feladatkörébe kell beleférjen.

Kutatóközpont és dokumentációs tár

Néprajzos, történész, szociológus, stb. kutatók részvételével a romák történelmének és közelmúltjának feltárása folyik-folyyna ebben a részben. A különböző szakterületek tudósai a jelenlegi helyzetben csak nagyon véletlenszerűen jutnak hozzá roma kutatásokhoz. Ez a tervezetten és átgondoltan folyó kutatás – szakterületek közötti munkamegosztásban és folyamatos konzultációval - nagyon gyorsan bekerülhetne az iskolák és egyetemek oktatási tananyagába. Szembe kell néznünk ugyanis a helyzettel, hogy a keleti blokk országaiban sem az általános, sem a felsőfokú oktatás szintjén nincs a roma kisebbségről szóló tananyag, az esetlegesen fellelhető szintje pedig legtöbbször értékelhetetlen.

Ugyanennek a részlegnek lenne feladata a dokumentációs tár létrehozása. A romákkal kapcsolatos kiadványok, filmek, könyvek, CD-k, stb. gyűjtése, sajtóvisszhang dokumentálása, nemzetközi viszonylatban és hazai keretek között egyaránt. A dokumentációs tár szolgáltatást is nyújthatna, sajtófigyelő biztosítása, stb., kiépítéséhez természetesen a legmodernebb technika kellene, mikrofilm és AV-eszközök, stb.

Színház

Bulgáriában, Szlovákiában a rendszerváltást követően talán az első országos roma intézmények voltak a színházak. Ebben bizonyára szerepet játszott a moszkvai Romen színház példája, és a skopjei Phralipe színház nemzetközi sikere is. Tánc-színházi kezdeményezés Magyarországon is született 1992-ben, a hivatalok vesztőútjain azonban elhalt az ötlet, miképpen múzeuma sincs még a magyar romáknak. A színház előnye a nagy közönséget mozgatni tudás, a vidékre járó képesség és a tömegkommunikációba is könnyebb betörni egy-egy sikeres darabbal...

Népművészeti stúdió

Vállalkozásba adható részleg, amely a még élő szakmák számára kiállítási és árusítási lehetőséget nyújt. A vállalkozás sikeréből a központ is részesülhetne. Árubemutató és raktárról árusító üzletként rendkívül széles skálán segíthetne különböző – hagyományos roma - foglalkozások újjáélesztésében pl.: szőnyegszövés, kosárfonás, kovácsolás, gyermekjátékkészítés, népviselet készítés, stb.

Kommunikációs központ

A romák napjainkig szóbeli kultúrában élnek. Számukra a rádió és a televízió nyújtotta információ sokkal hatékonyabban működik és többükhöz jut el, mint az írott sajtótermékek. Ezért is van különösen nagy jelentősége az elektronikus médiának a romák esetében. A Patrín magazin megszüntetése körül tapasztalatok valamint az a tény, hogy helyi médiáknál sem sikerült mindezidáig elérni, hogy felkészült roma szakembereket megfizessenek – csak megerősíteni látszik az igényt az önálló, avagy független média iránt. Független, amennyiben nem egy kormánynak kiszolgáltatott és nem egy-egy szervezetnek alárendelt média. Amely a romákról szóló objektív tudósítások elkészítésekor nincsen alárendelt helyzetben – késztermékeit pedig piaci nyomástól függetlenül tudja kínálni. Ha meg akarjuk változtatni a romákról kialakított közvélekedést, nem lehet a romákról szóló média kiszolgáltatva az előítéletes elvárásoknak és a tragikus helyzettel szembesülni nem akaró politikának.

Visszatekintés

A romák közművelődése a Magyar Művelődési Intézetben

A Népművelési Intézetben 1978-ban kezdődött el Magyarországon hivatalosan is a cigányság kultúrájával való foglalkozás. Jőmagam is akkor kerültem oda – rögtön az egyetem népművelés-magyar szakának elvégzése után .

Korábban az Intézetnek nem volt ilyen munkatársa, és sem itt, sem más intézményben senki sem foglalkozott professzionálisan a roma kultúrával. Ha valamely tudományos intézményben a roma kultúra mégis a kutatás tárgyát képezte az csupán érintőleges, véletlenszerű és esetleges volt. Az egyes kutató elkötelezettségén és a főnökség lelkiismeretén avagy elnéző magatartásán múlt, múlik ma is. Az is kétségtelen tény azonban, hogy a legnagyobb kutatók, pl. a népzeneben-néptáncban (Martin György, Kovács Ágnes, Nagy Olga, stb) mindig is munkájuk szerves részének érezték és szívesen kutatták a romák kultúráját is. A legutóbbi időkben pedig az MTA Népzene-kutató részlegének és a Néprajzi Múzeumnak is van cigánysággal foglalkozó munkatársa. (Az írás születése óta már működik a MTA Kisebbség-kutató Műhelye, cigány vonatkozású publikációikról meglehetősen kevés információ van...)

A cigányságról szóló – tudományosan megalapozott - ismeretanyag rendszerezése és publikálása azonban napjainkig megoldatlan, rendszertelen. Így például hiányzik a kisebbségről szóló ismeret a tananyagból is.

Népművelési Intézetbeli munkám során számomra éppen az volt a legfontosabb, hogy a roma kultúra gazdagságával csodálkozásra készítsünk mindenkit és elfogadhatóvá tegyük a romák számára saját identitásuk természetes állapotként való megélését.

Két utat választottunk ehhez:

- I. objektív ismeretek nyújtását – az értelemre hatva
- II. művészeti értékek bemutatását – az emóciókra hatva

Az alábbiakban néhány esemény, amely elvezetett egy mozgalom kibontakozásához, melynek lényege az öntudatosodás folyamatként írható le.

1979: az autodidakta cigány képzőművészek I. országos kiállítása, 14 képzőművész részvételével. Korábban csak Balázs János naív festő és Péli Tamás festőművész neve volt ismert. Ettől kezdve a roma képzőművészet bevonult a közéletbe. Ez abból is tapasztalható volt, hogy a város peremén megrendezett kiállítást ezek látogatták, nagy sajtó visszhangja volt, egy éven belül pedig 35 csoportos és egyéni kiállítást szerveztek roma képzőművészek részvételével az ország különböző pontjain.

A kiállítást színes katalógus kísérte (lásd melléklet fénymásolva). Ekkor azonban még nem lehetett elérni, hogy a kiállítás legszebb darabjait a kulturális kormányzat vásárolja fel a létesítendő roma múzeum számára.

(A képzőművészeti szabadpiac azonban nem maradt tétlen, vásárolt, aprópénzért. 15 év múlva – egy magángyűjtő, busás haszon fejében - a legértékesebb kollekciót ajánlotta fel az államnak. Ezt az anyagot azonban sokkal kevesebb ráfordítással és nagyobb erkölcsi haszonnal idejekorán megszerzhették volna a létesítendő múzeumnak.)

A kiállítás megszervezésében a Népművelési Intézet szakterületi felelős munkatársai – (a naív festéssel foglalkozó Karsai Zsigmond, aki maga is festőművész és a roma ügyekért felelős

Daróczi Ágnes) olyan kitűnő szakemberekkel dolgozik együtt, mint a nemzetközi hírnévű múzeológus, művészettörténész Bánszki Pál, a festőművész Péli Tamás, az író Lakatos Menyhért és Bársony János kisebbségkutató, aki már az első felfedező utakon is ott volt.

1981: hagyományörző cigány folklór együttesek első országos találkozója. Eladdig a népzenei és néptánc mozgalomban roma együttesek csak elvétve tűntek fel, mint például a Kalyi Jag együttes, amely 1979-ben elnyerte a “Népművészet ifjú mestere” kitüntető címet. A roma folklórt legfeljebb a kutatók és persze maguk a romák tartották számon. De a köztudatban a kávéházi cigányzene jelentette a roma népi kultúrát.

Márpedig a népzenei és néptánc együttesekbe tömörülés nem pusztán önművelésre volt alkalmas és arra, hogy közösséget kovácsoljon a résztvevőkből, hanem művészeti erejénél fogva talán a leghatékonyabb eszköznek bizonyult az előítéletek letörése és az öntudat ébresztése vonatkozásában is.

Az 1981 májusában a tatai szabadtéri színpadon első ízben megrendezett együttlétalkozót olyan félelem és előítélet előzte meg a népművelők illetve a “felelős elvtársak” körében, hogy közönséget ugyan nem szerveztek, de a rendőrség jelenléte fokozott volt. Még a színpadon próbáló csoportokra is kutyás rendőrök “vigyáztak”. Az ódzkodó félelem és rettegés ellenére magas színvonalú, nemzetközi mércével mérhető produkciók születtek.

Dr Martin György, az MTA néptánckutató főmunkatársa, aki az egyik legfőbb segítő - az Akadémia számára rögzítette az együttesek műsorát a próbákra, így ez az anyag ma is megtekinthető. Martin mellett Erdélyi Tibor néptáncos-koreográfus, Felföldi Fászló néptánckutató és dr Bársony János kisebbségkutató segítette a rendezvény létrejöttét.

Ugyan újabb négy év kellett mire legközelebb anyagi feltételeket biztosított az Intézet és a kulturális tárca a cigány folklór együttesek országos találkozójának megszervezéséhez, de azt követően évente fesztiválok és helyileg szervezett roma kulturális napok árulkodtak-árulkodnak arról, hogy ezen a területen létezik egy mozgalom, amely helyet követel magának a kulturális rendezvények sorában.

1978 óta nyaranta: cigány gyermekek olvasótáborát rendezik országszerte. A gyermekek többsége eloször kerül olyan helyzetbe, ahol saját identitását félelmek és retorziók nélkül élheti meg, ahol népe múltjáról és jelenéről hallhat előadásokat és egyben az iskolai sikerességét szolgáló segítséget kap. A táborvezetés természetes módon vegyes, vagyis roma és nem-roma szakemberek együtt tanítják ugyanarra a fiatalokat.

1979-1992 továbbképzések népművelők, cigány közösségek, együttesek, klubok vezetői számára. Ezeken a találkozókra a legkitűnőbb szakemberek tartottak előadásokat, vezettek szemináriumokat a közösségszervezés tudnivalóiról, pedagógiai, néprajzi, történeti, stb témákban. A módszertani eszmecsere nem pusztán a képzetlenebb, de a roma szokásokat jól ismerő, tekintélyes roma vezetőknek volt fontos, de hasznosnak bizonyult a cigányságról ismeretekkel nem vagy alig rendelkező népművelőknek is.

A találkozásoknak, együttgondolkodásoknak is köszönhető, hogy egy évtizeden belül a roma együttesek száma mintegy hatvanra volt tehető, a cigány klubok, művelődő cigány közösségek száma pedig meghaladta a kétszázat is az országban.

Azt szerettük volna elérni, hogy a művelődési házakban a roma közösségekkel való foglalkozás természetes velejárója legyen a népművelői munkának és a művelődés terei -

tehát kulturált körülmények - legyenek a helyszínei a találkozásnak romák és nem-romák között. Megerősítve a csoport-tudatot, de egyszersmind a másik csoport méltányolását is.

1980: "cigány dolgozók a fővárosi építőiparban" című kutatás.

A megállapítások és javaslatok azonban a kor sajátos módján kéziratban maradtak, mindössze 50 számozott példányban jelenhettek meg a tanulmányok - pusztán a minisztérium néhány kíváncsi munkatársa számára kínálva érdekes olvasmányt...

1984-92 között: nemzetközi kulturális cserék,

1984: Először a francia APPONA Társaság meghívására 28 tagú magyar delegáció utazik Strasbourgba. A Városházán megrendezett kiállítás vendége volt Péli Tamás festőművész és Bada Márta festőművész. A zenei műfajokat olyanok képviselték, mint a világszerte ismert: Boros Lajos által vezetett öttagú kávéházi cigány zenekar, a Szakcsi Lakatos Béla – Babos Gyula neve által fémjelzett BDSZ-collection jazz formáció, valamint a roma folklórt játszó Kalyi Jag együttes Balázs Gusztáv táncpedagógus koreográfus vendégszereplésével.

1985: magyar részvétel a Sandra Jaya festőművésznő kezdeményezésére 1985 májusában a párizsi Conciergerie-ben megrendezett "Roma Képzőművészek I. Világkiállításán"- 5 festőművész alkotásaival.

Az első sikerek után a roma együttesek gyakran kaptak meghívást külföldi fesztiválokra, fellépésekre. A menedzseri munka során kifejezetten ügyeltünk arra, hogy a nagy élményt és fejlődési lehetőséget adó kiküldetésekre a legjobb együttesek váltakozva kapjanak meghívást és valóban mozgalom erősödjön az esetleges rivalizálás ellenére is. A kulturális cserék bonyolításához azonban itthon csak nagyon szerény pénzügyi támogatásunk volt, azt mindenféle ügyes árukapcsolással kellett megoldanunk.

1989: A másodszor megrendezett "autodidakta cigány képzőművészek országos kiállításának" már olyan rangja van, hogy a Néprajzi Múzeum ad neki otthont, megnyitója pedig valóságos néppünnpély. a kitűnő helyen lévő Néprajzi Múzeumban .

A cigány múzeum szükségességét a paralell megrendezett roma néprajzi és fotókiállítás csak megerősíti. Magas a kiállításlátogatók száma és jó a sajtó fogadtatás is.

Ezúttal a kiállítás előkészítésénél már piaci szempontok is érvényesülnek. Az állami támogatás csekélysége ellenére - a szponzoroknak köszönhetően - a kiállításához kétnyelvű katalógus készül. Sőt a legfontosabb alkotásokat sikerül felvásároltatni a hön áhított cigány múzeum számára. Ez a válogatás ma is a Népművelési – jelenlegi nevén: Magyar Művelődési Intézet -ben található.

A kiállítás legfőbb támogatója a Soros Alapítvány, a rendezésben pedig Bánszki Pál mellett ezúttal Kerékgyártó István művészeti kritikus is segít.

1989: A hagyományőrző folklór együttesek nagyszabású zenei-táncos bemutatót tartanak a Budai Park-színpadon. Az előadást rögzítette a Magyar Televízió és műsoros kazettát készített belőle. Azóta is ez az egyetlen – az iskolai oktatásban is felhasználható audiovizuális kiadvány.

Az együttműködés szép példája volt 1989-ben egy nagyszabású franciaországi vendégszereplés, melynek felmerülő költségeit a magyar televízió fizette, cserébe a

lehetőségért, hogy utifilmet forgathatott, amelyet aztán nagy sikerrel be is mutattak “Vizek találkozása címmel”.

Böjte József rendezésében – Daróczi Ágnes szakértői közreműködésével – díjnyertes dokumentumfilm készül “Vigyél magaddal!” címmel.

1990: A megalakuló Amalipe egyesület – amely szorosan kapcsolódik a Népművelési Intézet roma kultúrával foglalkozó részlegéhez - kiadja a Bari Károly által gyűjtött cigány népmesék eredeti cigány nyelvű szövegeit.

A “Le veseski dej – Az erdő anyja” c. népmesekötet azon kevés kiadványok egyike, amely a roma nyelv szépségét, gazdagságát kitűnően reprezentálja. A nyelv egységesülését (standardizálását) és újraélesztését egyaránt szolgálja.

1991: a Magyar Tudományos Akadémia által szervezett romákról szóló tudományos konferencia folklór-rendezvényét szervezi az Amalipe egyesület.

A nemzetközi tanácskozás kísérő rendezvényének programja a kétnyelvű mesélésen keresztül a középkori táncokig és a rituálék bemutatásáig nyúlt. A szakemberek számára is meglepetéseket okozva az élő folklór erejével.

1992: A televízió felkérésére elindult a Patrin roma magazin, amely az első romák által készített tv-műsor volt (Daróczi Ágnes vezetése alatt.) A jobboldali kormány sajátos média-politi-kájának és a roma-ügyekben érvényesülő egy-párt rendszernek következtében hatalmi nyomásra 1999 februárjában megszűnik a Patrin magazin. Az objektív tájékoztatást és a szólásszabadságot képviselő szerkesztőséget elnémítják.

a Roma Képzőművészek III. Országos Kiállításának újra a

Pataki Művelődési Központ ad helyet. (A visszatérés lehet szimbolikus is...) A kétnyelvű katalógus teljes anyaga megtalálható az Intézet honlapján (www.mmi.hu/roma)

A folyamatot talán azzal írhatnánk le a legpontosabban, hogy egy tekintélyes intézménnyel a háttérben a roma kultúra értékeinek felmutatása történt meg, országos és nemzetközi szinten. Egy pezsgés indult meg az önszerveződésben és a romák aktívan vettek részt a művelődési intézményekben, rendezvényeken. Az intézményi háttér fontos szerepet játszott szakmai és szervezeti szempontból egyaránt.

Budapest, 1999.

Kis roma rádió történet

1. rész:

Álmodozások kora

Rendszerváltó idők jártak. Már túl voltunk a Gettóellenes Bizottság tapasztalatain, tudtuk az erőnket és hogy nem vagyunk egyedül. De azt is tudtuk, az elnyomatásból kikerülni nem olyan egyszerű. Hittünk is meg nem is, mertünk is meg nem is. Nagyot merni azonban - valljuk be őszintén – nem volt merszünk. Régóta álmodtunk ugyan arról, hogy a romákról szóló műsorokat készítsünk. De önállóan belevágni?!

Néhányunknak volt is tapasztalata. Jómagam – irodalomszakos egyetemistaként – férjem, Bársony János társaságában szereztem némi tapasztalatot a médiában is. 1975-ben például kétnyelvű, zenés műsort készítettem a roma irodalomról. Persze segítségemre volt, hogy Bíró Yvettől, Szekfű Andrástól, Kis Jenőtől hallgattam kommunikációelméletet és esztétikát, meg filmelemzést..., de az elmélet nem gyakorlat. Márpedig evés a puding próbája.

Történt egyszer, egy Wallenberg gyűlés után, hogy az akkoriban hazatért Bíró András hétvégi eszmecserére invitálta a Phralipe Független Cigány Szervezet akkori vezérkarát. 1990 kora nyarát írtuk.

Bíró mindenfélét kérdezett, arról, hogyan képzeljük: politikai pártként, vagy társadalmi szervezetként, elit csapatként vagy tömegszervezet gyanánt? És hogy mit látunk legnagyobb problémának. Miért nem csináltok rádiót? - kérdezte egy ponton. Kinevettem.

Honnan tudod, hogy ilyesmiről álmodunk?- kérdeztem vissza. És keserűen jegyeztem meg, ugye nem gondolod komolyan, hogy frekvenciát adnak nekünk?

Miért kellene várni rájuk? Csináljatok közösségi rádiót! Az sokkal kevesebbe kerül. Én láttam példákat a nagyvilágban, hajóról és hegy tetejéről kalóz adókat működtetnek minimális költséggel fiatalok. A Balatonról vagy a Dunáról ti is adhatnátok – volt a válasz.

Így indult a közösségi roma rádióról szóló gondolat. A folytatás is érdekes, elmondhatom. Lázár Guy – az azóta már elhunyt tömmegkommunikáció kutató és Róka Zsuzsa, - most a magyar rádió párizsi tudósítója – önként szegődtek álmodó társakul.

És hogy szavamat el ne felejtsem, Bíró András körbe vitt fél Európán. Tanulmányútra mentem az ő társaságában Németországba. Alkalmam volt tanulmányozni a multikulturális Frankfurt török rádióját és vendégül látott bennünket a Freudenberg Alapítvány. Potenciális adakozók előtt hitelesítettem Bíró András törekvéseit. (A legemlékezetesebb este a Civitatis-díj átadó ünnepsége volt – a média kiemelkedő - toleranciára nevelő - alkotásait komoly összegekkel díjazták. Az ünnepi szónok Willi Brandt volt. Csak emlékeztetek rá, innen a mi Tolerancia-díjunk ötlete.)

Ígéretet kaptunk, ha elindul a Roma Rádió szívesen segítenek náluk feleslegessé vált technikai eszközökkel és persze pénzzel is. A következő tanulmányút Párizsba vezetett Lázár Guy társaságában, ahol zsidó, arab és örmény közösségi rádiót is láttunk. Legnagyobb meglepetésünkre ott kormánytámogatásra is számíthatnak ezek a kisebbségi orgánusok.

Közben a triumvirátus vezetésével csapatot szerveztünk többnyire roma - de nem kizárólag - fiatalokból. Az akkori Népművelési Intézet – ma Magyar Művelődési Intézet - helyiségeiben péntekenként este folyt az önképzés. Komolyan vettük magunkat. Az első támogatást – hétvégi stúdiólátogatásra még a frissen alakult Autonómia Alapítványtól kaptuk. Nem akármilyen csapat képezte magát. Tettrekész, áldozni tudó és akaró, felelősen gondolkodó fiatalok verődtek össze, akiknek nagy emberismeretük volt, tájékozottak voltak a világ dolgaiban, tapasztalatuk volt a roma kultúrában, legalább érettségizettek voltak és ők fizettek, hogy dolgozhassanak. Mert sem eszközeink, sem a vidékről jövőeknek útiköltség

támogatásunk nem volt. De ez nem lehetett akadály. Mindenki, mindent ingyen csinált. Ocsenás Tibor – a technikus, aki pedig nagy tapasztalatú szakember volt - a Rádió Brigde-től akkor menesztették, munkanélküli volt, de azt mondta: gyerekek ez a kezdenéyzés olyan klassz, és a csapat is, akkora jövő van benne, hogy addig, amíg kialakul a helyzet, nem helyezkedek el másutt, nektek fogok dolgozni.

Közben a műsorstruktúrán is dolgoztunk. Volt változatunk a 24 órás és a 12 órás adásra is. A fiatalok elkezdtek szakosodni. Más műfajban gondolkozott az esti beszélgetéseket vezető és a népszokásokat feldolgozó, a hírszerkesztést azonban mindenkinek gyűrnie kellett.

De mire minden körvonalazódott és mindenki tudta tervezett feladatát, mire megírtuk a – ma úgy mondanánk: projektet – bekövetkezett az első válság.

Vezetőről kellett volna szavazni. Lázár Guy úgy gondolta, ennek a rádiónak csakis ő lehet a vezetője. A mi fiataljaink azonban öntudatosan azt kérdezték: miért gondolod, hogy egy roma rádiónak gádszó kéne legyen a vezetője? Te csak tábornokként tudod magad elképzelni? És ha idehívjuk Lojkó Lakatos Józsefet, a rendezőt, vagy Bari Károlyt, a költő-folkloristát, aki szintén évekig tanult rendezést, vezessen ő bennünket, akkor közkatonaként már nem is érdekel a dolog?

És Bari elfogadta a meghívást.

“Ez természetesen csak csapatmunka lehet – kezdte. Ha elvállalom, mellém kell gazdasági szakember, aki a pénzszerzésről és a kifizetések korrektségéről gondoskodik és persze kell szervező vezető, aki a napi adások lelke, de a minőségről, a színvonalról szívesen gondoskodom.”

A lelkesedésünket megkeserítette, hogy ilyen feltételek mellett Lázár Guy csak kívülálló, megfigyelő óhajtott lenni.

Azért dolgoztunk tovább. A vezetői válság hatására az Autonómia megtagadta a további támogatást, de egy barátom első szóra adott 100 ezer Ft-ot, amit a következő bentlakásos képzésre fordíthattunk. Sőt, a József Atilla Alapítványnál elnyert 500 ezer Ft-os támogatás már eszközök beszerzését is lehetővé tette. Tíz darab diktafont, sok-sok kazettát és videoszalagot vettünk. Ez utóbbiakra technikusunk százával írta át a jobbnál jobb zenéket. És elkezdte egy 32 csatornás pult építését is. A Romédia Alapítvány pedig jelentkezett a kiírt frekvencia pályázatra – negyvenezer forintunk bánta.

És megindult a helykeresés. Még Lázár Guy javaslata volt a IX. kerületi magas házak legfelső szintje. Nézegettük, hogyan férhetnénk el, hol lehetne a stúdió, hol a technika... Kicsinek találtuk.

A legszívesebben a Kodály köröndi házak padlásán láttuk volna a Roma Rádiót. Ezzel az ötlettel kerestem meg a Fővárosi Ingatlankezelő Vállalatot. Legnagyobb meglepetésemre falubelim volt a vezető.

A Kodály körönd nem jó, túl sokba kerül a kialakítás – keserített el. De én tudok jobb helyet a rádiónak - és a Lujza utca 7-be kalauzolt. Vagyis a mostani Rádió C működési helyére! Akkor még az épület egy részében a Kisgazdapárt működött, de a Józsefvárosi tagozat hamarosan megszűnt.

A gondosan tervező Borsa Gyuszi azonban tartalékolta a helyet, a Roma Rádiónak. Úgy látszik az ötlet őt is megfogta. Készüléssel és várakozással telt az idő. De nem nyertünk a pályázaton. Ígéret ugyan volt újabb pályázatra, de a készülődés irama és a lelkesedés érezhetően alábbhagyott.

1992 májusában csoda történt. No nem lett rádiónk továbbra sem, de az akkori TV2, (ma M2) csatorna intendánsa, Peták István egy értekezletet követően meghívott a televízióhoz dolgozni. “Csak akkor vállalom – mondtam, ha önálló szerkesztőséget alakíthatok ki és nem cenzúrázzák a műsort.” 1992 szeptember 5-én elindult a Patrin magazin. Munkatársai között ott voltak a Roma Rádióról álmódók. Ugyan nem rádiót, de médiabeli lehetőséget kaptunk, a Patrin magazin mindannyiunk számára lehetőség és kihívás volt.

Frekvenciapályázatot Roma Rádióra ugyan adtunk be még egyszer, de újra sikertelenül. Évek teltek el, mire újra hallani lehetett Bíró András felmelegített ötletéről. Ezúttal a már televíziós tapasztalatokat szerzett és főiskolai tanulmányokat folytató Mohácsi Viktória lett a projektfelelős az egykori “Tilosos” Németh Vladimir és (milyen kicsi a világ) a szintén főiskolát végzett kisöcsém, Gábor társaságában. De az idő haladtával egyszercsak azon vették észre magukat, hogy ki vannak felejtve a projektből, amelyet immáron az Amaro drom újság főszerkesztője, Kerényi György jegyez Németh Vladimírral közösen.

És lássatok csodát: frekvenciát kaptak, még hozzá a Fidesz kormány alatt. Ezzel az álmodozások kora lejárt, új szakasz kezdődött a roma rádiózás történetében.

2. rész

Rádió C

A Rádió C egy vállalkozás, amelynek tulajdonosai vannak. Az Autonómia Alapítvány igazgatója Csongor Anna, Kerényi György és Németh Vladimir személyében tisztelhetjük az első tulajdonosokat. (Igaz a frekvencia 7 évre való megkapásának az is feltétele volt, hogy az akkori OCÖ is delegálhasson tulajdonosokat. De ne szaladjunk annyira előre az időben, haladjunk sorjában!) Hogy honnan tudom mindezt? No nem a cégbíróság könyveiből, hanem maguktól a tulajdonosoktól.

Történt pedig, hogy részint a régi álmódók, no meg újak, az egy hónapos próbaadás ifjú titánjai etikai kódex kimunkálásába kezdtek, hogy valamiféle garanciát kapjanak a műsorok színvonalát, a romák, no és persze a munkatársak érdekeit képviselendő. Sokadik kérdésüknek eleget téve végülis elmentem a tanácskozássra.

“A makrostruktúrában keressétek a biztosítékokat!” – voltam bátor figyelmeztetni őket. És persze nagy-nagy köszönötet mondtam mindannyiunk nevében a sikeres küzdelemért, hogy ők hárman mégiscsak frekvenciát szereztek a roma rádiózáshoz. Ez még egészen az elején volt. “A tulajdonosi szerkezetnek kellene tükröznie azt, hogy ez egy roma intézmény – mondtam sokadszor is. Mert ugyan mit szólna hozzá a világ, ha mondjuk Erdélyben egy ottani magyar rádiót csupa román tulajdonolna és legfeljebb munkatársként, sokadik beosztottként közreműködhetnének magyarok?” Előbb halogatás, majd kész helyzet elé állítás volt a válasz és persze vádaskodások: miért nem adott nektek a Ti szoclib kormányotok frekvenciát, miért akarjátok a sült gesztenyét, mikor azt mi kapartuk ki? - érveltek. És két hét múlva elmondták, hogy már beengedtek cigányokat is a tulajdonosi körbe dr. Lázók Tibor jogász és Farkas Tibor író-újságíró személyében.

Nem értették akkor sem és úgy tünik máig sem a mi érvelésünket.

Pedig egyszerűen csak a függetlenséget és a beágyazottságot szerettük volna biztosítva látni, no meg a színvonalat, amikor azt kértük olyan nemzetközi tekintéllyel rendelkező romákat hívjanak a Rádió C vezetésébe, akiknek a neve garancia. A romák számára, hogy az övék a közösséginek mondott rádió és a külvilág számára, hogy a szponzorok örömmel adakozzanak.

Keserőséggel vettük tudomásul, hogy megint fölöslegesekek és legfeljebb fügefalevélnék valók vagyunk. A hatalom jobban bíz a gázsókban, a gázsók pedig jobban tudják mi kell nekünk. Távoltságot tartottunk az első időkben, de természetesen a mieink és egyáltalán a nagyközönség tájékoztatása számunkra nem megkérdőjelezhető cél, tesszük a dolgunkat, akkor is, ha nem kéri. Egyszerűen elmegyünk műsorba és tájékoztatunk, örülünk, ha hírt adhatunk munkánkról, álláspontunkról.

Azonban azt is látni kell, hogy ez a “kétéves nyeretlen csikók csapata”. És nem azért, mert nincsenek képzett, alkalmas újságíróink.

(Erről a frekvencia kiosztása előtt a Népszabadságban már értekeztem, nem minden hátsó gondolat nélkül - segíteni akarván a sikeres pályázást.)

Tévedés ne essen, nem magamról beszélek – (még mindig túl sok a tennivaló, mondhatni sok a szűz terület a romák esélyegyenlőségének megteremtése és a kultúra intézményi szerveződése területén, úgyhogy ha tíz életem lenne, az is kevésnek bizonyulna) – de értelmiségi romák bölcsész és zenész diplomával több tucatnyian alkalmasak rádiót csinálni. Persze a feltételek nem közömbösek. A szellemiség és a professzionalizmus – lehetne a két fokódzó.

De tessék mondani, miért van az, hogy a Rádió C olyan gyorsan leamortizálta még azt a néhány profit is, akik a kezdeti eufóriában osztolni tudtak minden nehézségben??? Horváth Margó és Fátyol Tivadar, Daróczi Dávid és Setét Jenő hova lettek, hogy csak néhányukat emlegetsem?

A legkínosabb az egészben, hogy most újabb választások után, új OCÖ elnök lévén az annak idején is kritikával élni merő Horváth Aladártól kéri számon, miért nincsen a Rádió C-nek biztos pénzügyi háttere, támogatása.

Egyik részről a tulajdonosi szerkezetben semmi nem változott, még azt a kevés profi roma újságírót is nélkülözik, aki hozzájuk szegődött, de azért azt hirdetik magukról ők az alfa és az omega. Miért nem a menedzsmentjükön – és persze a tulajdonosokon - kéri számon a finanszírozás hiányát? Hogyan tud működni a többi kis rádió? Van-e például kiadókkal (zenei és könyv is számításba jön) reklámszerződésük? Pályáztak-e már (esetleg más médiával közösen) uniós pénzekért? Eszükbe jutott-e, hogy a EU-csatlakozás kapcsán tájékoztatókat, hirdetéseket is közre lehetne adni? Ez csak néhány a feltoluló kérdésekből. A választ a minőség és a menedzselés sikere fogja megadni.

Azonban tény, szükség van roma médiákra, legalább annyira, mint amennyire a tömegkommunikációban szükség lenne roma arcokra, munkatársakra.

S talán az sem véletlen, hogy az új vezetésű Országos Cigány Önkormányzat arról álmodik, lesz egyszer országos hatáskörű, közösségi roma rádió is.

De az már tényleg profi legyen!

Daróczi Ágnes: „Jöjjön el a mi időnk!”: Fohász a Cigány Múzeumért (Megjelent a Népszabadság 2004. november 10-i számában)

A nyomor álmodik, szebb életről, jobb sorsról. Jóllakásról, elégedettségről. Nem csak fizikai értelemben. Minthogy "lelkes" teremtmények vagyunk, s más szemével látjuk önmagunkat, a társadalmi státus, amelyet mások megbecsülése által kaphatunk, legalább olyan fontos az egyén számára. Ahogyan Adam Smith írja: szeretetre, megbecsülésre vágyunk mindannyian. (Népszabadság)

Mindez a Romano Kher - a Fővárosi Cigányház által a Műcsarnok lépcsőin rendezett kiállítás kapcsán jutott eszembe. Ők is álmodnak: Cigány Múzeumról. Ezért rendezték a Műcsarnok lépcsőin ezt a szimbolikus kiállítást. Ha már a kultúra palotájába a romák képzőművészete nem fér be. Ha már évtizedek óta hiába álmodnak-álmodunk róla, legalább másoknak is megmutatjuk álmaink kiváltó okát. A Romano Kher ezerötszáz alkotást gyűjtött össze az évek folyamán. Az alkotók sora hosszú, Orsós Teréztől Dilinkó Gáboron és Bada Mártán keresztül Balogh Tibor grafikusművészig közel negyven alkotó számára jelenti szinte az egyetlen felvásárlási lehetőséget a Romano Kher gyűjteménye. Sem megyei múzeumok, sem állami, sem magángalériák nem sietnek gyűjteni, vásárolni a Balázs János nyomdokain járó roma alkotók festményeit, grafikáit, szobraiát. Az üdítő kivételt a Néprajzi Múzeum és a Magyar Művelődési Intézet roma gyűjteményei jelentik csupán.

Még az "autodidakta cigány képzőművészek I. országos kiállítása" után történt, valamikor a nyolcvanas évek közepén, hogy Dutka Sándor újságíró és régiségszakértő létrehozta az első magángyűjteményt roma alkotók műveiből... Neki volt a legnagyobb Balázs János-gyűjteménye, de jó szemmel felvásárolta Pongor Beri Károly, Szécsi Magda, Oláh Jolán sok művét is. Amikor Dutka Sándor nyugdíjba vonult, gyűjteményét az akkori kulturális kormányzat felvásárolta a "létesítendő roma múzeum" számára. Ez 1993-ban történt. Ma ez az imponálóan értékes vagyon is a Magyar Művelődési Intézet kezelésében van. Halott gyűjteményként. Kiállítási tér híján ugyanis minden érték halott. Nézők nélkül semmi esély arra, hogy az alkotók által megfogalmazott üzenet eljusson a ma vagy éppen a holnap emberéhez.

Több mint egy évszázados ügy ez már! Magyarországi kutatók már 1887-ben is azt hangsúlyozták egy nemzetközi folklórkonferencián, hogy szükség van egy roma múzeumra. Hermann Antal is a létesítendő cigány múzeumra hivatkozott, amikor 1915-ben az ő javaslatára belügyi rendeletben írták elő, hogy a romáktól el kell venni a vajdabotokat, kelyheket, az előjárói rangot szimbolizáló arany és ezüst ékszereket, jelvényeket. Az első világháború elvitte a begyűjtött, vagyont érő nemesi jelvényeket, de múzeum azóta sincs... A roma emancipációs mozgalom a hetvenes évek elejétől követelte a roma múzeum létrehozását. 1985-ben egy képmutató kormányhatározat azzal támogatta "elvieken" az országos cigány múzeum létrehozását, hogy az nem járhat központi költségvetési kiadással.

Nem tagadom, csalódottan és reményvesztetten írom e sorokat.

Amikor friss diplomásként 1979-ben az első roma kiállítást szerveztem a X. kerületi Pataky Galériában, nem vártam, hogy kulturális közéletünk megmozdul, és azonnal lesz helyük az újonnan betörőknek. (Balázs Jánost és Horváth Vince szobrász-népművészt kivéve csupa új arc - tizennégy alkotó követelt figyelmet.)

Amikor tíz év múlva, a rendszerváltás évében, a Néprajzi Múzeum palotájában kapott helyet a kiállítás - már méltán hihettem én is, hogy a változás a roma kultúra intézményeinek megszületésében is ki fog teljesedni. A rendszerváltás időszakában hittünk a Solt Otília megfogalmazta jelszó megvalósulásában: "Méltóságot mindenkinek!".

1993-94-ben még hihettük, hogy álmaink valóra válnak, mert megindult egy komplex feladatokat ellátó roma művelődési központ tervezése, melyben egyaránt helyet kapott volna

kutatóintézet, színház, kiállítási tér a képzőművészet és a tárgyi kultúra, a történelem számára. A volt Szovjet Kultúra Házában. A parlament kisebbségi bizottsága egyhangúlag támogatta a javaslatot, mégsem lett belőle semmi. Az épületet a Magyarok Világszövetsége kapta meg második székháznak a meglévő mellé.

Az egymást váltó kulturális kormányzatok a Roma Múzeum létesítésének ügyét "ad acta" tették. A kiskirályság uralma jött el. Az országos cigány önkormányzat - hozzáértés nélkül és minimális pénzzel - egy silány külvárosi gyári művelődési házra váltotta be a roma kulturális intézmény rég dédelgetett álmát.

A magyar állam pedig lemondott róla, hogy megváltoztassa a közgondolkodást a romákról, a közös múlt bemutatásával és a legjobbjai által létrehozott alkotások szakszerű, méltóságteljes felvonultatásával. Mert a hiteles kép bemutatására a nem romáknak legalább annyira szükségük van, mint a folyamatosan önértékelési zavarokkal küszködő romáknak maguknak.

Az OCÖ (Farkas Flórián elnöksége alatt) bizonyítani akarta, hogy ellátja az államtól átvállalt feladatot. A kevesek által látogatott, nem megfelelően őrzött és pláne nem megfelelő körülmények között kiállított képzőművészeti anyag persze megsérült. Ez azonban nem akadályozta meg az elnök urat abban, hogy az egész gyűjteményt követelje, amit munkatársaimmal (Kerékgyártó Istvánnal, Bódi Zsuzsával) huszonöt éve gyarapítunk, többnyire külső forrásokból és pályázatokból.

Gondolom, nem kell részleteznem, hogy nem akármilyen csörtére került sor az OCÖ és a Magyar Művelődési Intézet között - a kulturális tárca szeme előtt és közvetítésével. Földiák András igazgató úr úgy érezhette, csatát nyertünk, kezelésünkben marad a roma gyűjtemény, melynek ma már többbezer könyv-, plakát-, népművészeti tárgy- és metszetgyűjteménye is van. Sőt, Kerékgyártó István nyári alkotótáborainak adományaiából tovább bővült a képzőművészeti részleg is.

A modern technikát és a virtuális teret igénybe véve gyűjteményeinkről folyamatosan hírt adunk, és érdeklődés esetén valóságos kiállítást is szervezünk az internet lehetőségét kihasználva. Ha valaki a www.mmi.hu weboldalára kattint és ott a roma kultúra osztályát keresi, láthatja a sokszínű kínálatot.

A virtuális tér persze egy létező lehetőség, de nem igazi múzeum! Márpedig az kellene. Úgy is, mint szimbolikus értékű, politikai jelentőségű lépés.

Amikor Bari Károly barátom a nyáron arra kapacitált, írjam meg, hogy végre kéne már egy cigány múzeum, a funkcióját kereső egykori Divatcsarnok volt az apropó. Az építészeti értékeinket bemutatni vágyó Kamara és Építész Szakszervezet bizonyára sikeresen lobbizott, s reményeik beteljesedhetnek a Lotz Károly tervezte gyönyörű házban. Sok sikert nekik. És nekünk?!

Talán alkalmas hely is kínálkozik Roma Múzeumnak a Hagyományok Háza lassan elkészülő tömbjében. Persze tudom, a megszorítások éve következik. De az az igazság, hogy nekünk minden év az elmúlt százhuszból azt üzenve, most nem telik rá, majd legközelebb, fontosabb dolgaink vannak

Mikor jön el a mi időnk? - kérdezem.

Annál is inkább, mert segélykérésemre a kulturális tárca illetékese sajátos módon felelt a napokban: - Szétosztjuk a Magyar Művelődési Intézet és a Néprajzi Múzeum roma gyűjteményét a megyei múzeumok között! Integrációt akartatok, nem?

Ez lenne hát a megoldás?

Vajon mit szólnának határon túli magyar barátaink, ha önálló országos gyűjteményt létrehozó erőfeszítésükre az ottani kormányzatok hasonlóan reagálnának?

Ahelyett, hogy a megyei múzeumok számon tartanák a roma alkotókat is, vásárolnának tőlük, ösztönzést és megélhetést biztosítva nekik, rendszeresen gyűjtenék és bemutatnák környezetük roma kulturális és történelmi értékeit - tehát tényleg integrációban gondolkoznának, most rátennék a kezüket az évtizedek munkájával, nagy nehézségek és sok adomány segítségével összegyűjtött országos jelentőségű anyagra? Amelynek egyik legfontosabb értéke éppen számosságában, gyűjtemény mivoltában van?!

Az integráció elképzelhetetlen a romák egyenrangúságának jelképértékű demonstrálása nélkül. A múzeum mint intézmény erre adna esélyt. Az integráció jelszavának ellenünk fordításával ez az esély is elvétetik. És ez több mint hiba, bűn.

Félreértés ne essen, nem volna baj, ha lenne a különféle megyei múzeumoknak is roma anyaga. Néprajzi, történelmi és képzőművészeti egyaránt. Sőt, legfőbb ideje! A közös múltat és a közös jelent tudatosítani kell. De ehhez a helyi értékeket kell feltárni és bemutatni, tanítani.

Az országos gyűjtemény szétzilálásával kapott zsákmány - gyűjtő szándék és szemlélet nélkül - a raktárak mélyére kerülne csupán, nem szervesülne a megyei állandó kiállításokon.

Annak idején pártállami minisztériumi felettesemnek egyetlen megjegyzése volt az országos roma képzőművészeti kiállításhoz: "Nem gondolod-e, hogy ez cigány nacionalizmus?".

Gyurcsány miniszterelnök úr programbeszédében cigányul és magyarul úgy fogalmazott: "Egy Magyarország van, romák és nem romák közös országa"

De jelenleg nincs egy olyan intézmény, tér, múzeum, ahol cigányok és nem cigányok szembesülni tudnának közös múltunk folyamataival, a roma kultúra értékeivel. Ahol a közös múlt tanulságai alapján felsejlene az elérhető közös jövő is, amire ez a történelem: elődeink sikerei és kudarcai ítélték bennünket. Ahol szembesülhetnénk a roma értékekkel, amelyek így válhatnának a köztudatban közös értékeinkké.

Daróczi Ágnes: “Önmagával kötve, mint a kéve”

(Népszabadság, 2004. november 15.)

A Népszabadság november 10-i számában adtam közre “Jöjjön el a mi időnk” címmel írásomat, amely fohász volt a Cigány Múzeumért. Mára a sajtó tele van egy MTI hírrel, miszerint márciusban már meg is nyílik az Országos Cigány Önkormányzat Dohány utcai székházában a múzeum és a könyvtár, valamint a cigány népfőiskola. A magam részéről rendkívül öröndetesnek tartom Kolompár elnök úr és az Országos Cigány Önkormányzat problémaérzékenységét és naprakészségét. Szeretném azonban felhívni néhány apróságra figyelmüket.

El kell dönten, hogy mi a cél: a probléma, (vagyis az intézmény hiánya) kipipálása vagy tényleges megoldása. Az OCÖ elnökének nyilatkozatából, mely szerint mindössze 10-20 millióból az országos múzeum kivitelezhető, úgy tűnik nekem, hogy ők az első mellett tették le voksukat. Mondhatom úgyis: kihúzták a tüskét a mindenkori kormány talpából és a magukéba nyomták. Nem kell nekünk a kulturális tárca elutasítására várni, hivatkozva az ország nehéz gazdasági helyzetére, a megszorításokra. Nemet mond nekünk a saját érdekképviseleti szervünk is azzal, hogy kevéssel beéri. József Attila sorai jutnak eszembe ebben a helyzetben: “önmagával kötve, mint a kéve”.

Vajon az OCÖ számolt-e azzal, hogy nem pusztán az esetleges dicsőség lesz az övék, de a kárhóztatás is. Ha ugyanis egy méltatlan, semmilyen szakmai feltételeknek meg nem felelő úgynevezett cigány múzeumot kalapálnak össze, a beláthatatlan jövőbe tolják ki, vagy örökre elveszik egy méltó intézmény létrehozásának esélyét.

De mondhatom úgyis, szakmailag, technikailag, pénzügyileg is biztosítani kellene a feltételeket. Két, negyven négyzetméteres terem és néhány iroda nem nevezhető: múzeumnak. Most arról nem beszélek, hogy az alap kutatásokon kellene kezdeni. Például fel kell tárni más múzeumok roma anyagát és összegyűjteni, kiállítani, hogy hazai és európai történelmünk évszázadait tudós kutatóknak kell dokumentálnia, kutatnia, hogy a szellemi és tárgyi néprajz legkülönbözőbb területeit is ismertetni kell, hogy iskolai csoportok számára kell vezetést tartani, de a kultúra más szakemberei számára is kitűnő továbbképzéseket lehetne szervezni... Egyszóval hozzáértő szakembereket kell összegyűjteni múzeumi/kutatóintézeti körülmények közé és méltó feltételeket kell biztosítani. Jó helyen, hogy tömegek juthassanak a tudáshoz és ismeretekhez, amelyre olyan nagy szüksége van minden magyar állampolgárnak. Nem pusztán a közös múltunk, de közös jövőnk szempontjából is, mert az objektív ismeretek (melyeket egy ilyen roma intézmény nyújthat) segíthetnek a békés hétköznapiak és az előítélet-mentesség kialakításában.

Az elnök úr által javasolt körülmények között nagyszerűen lehetne működtetni, például egy roma kismesterek, népművészek és képzőművészek alkotásainak bemutatására, árusítására szolgáló galériát. Arra is nagy szükség van. Divatba lehetne hozni, (mint annak idején például az amerikai indiánok tették) a roma kultúrát és népművészetet. Gyermekjátékok és használati eszközök, (a kovácsoltvas holmiktól a cirokseprűig) népviselet és kép, zeneárusítás egyaránt nagy lehetőségeket rejt magában.

De az országos intézményt méltó feltételek között szabad csak megvalósítani. Érdemes hozzá összefogni.

Daróczi Ágnes, alelnök (Phralipe Független Cigányszervezet) a Fővárosi Közgyűlésben 2009.04.30

Tisztelt Főpolgármester Úr! Tisztelt Közgyűlés!

Köszönöm a kivételes lehetőséget, hogy szólhatok önökhöz.

A magyar kormány cigányokkal kapcsolatos politikájának társadalmiasítására Roma Integrációs Tanácsot hívott életre. Ebben a Roma Integrációs Tanácsban a különböző szaktárcák képviselője van jelen, valamint az Országos Cigány Önkormányzat mellett a legnagyobb országos cigányszervezetek, így a Phralipe Független Cigányszervezet – bocsássanak meg, hogy előre mondom, de ennek a szervezetnek vagyok alelnöke –, a Magyarországi Romaparlament, a Civil Ernyő, amely maga is harminchat kisebb szervezetet tömörít, az MCF, vagyis a Magyarországi Cigányok Fóruma, az MCOSZ, a Magyarországi Cigányok Országos Szövetsége. Kit felejtettem ki? Segítsenek! A Lungo Drom Országos Érdekvédelmi Szervezet. Úgy tűnik tehát, hogy a legnagyobb országos romaszervezetek, amelyeknek számos tagszervezetük van az ország különböző pontjain, mind elmondhatják és képviselhetik szervezeteik véleményét és egyeztethetnek a kormánnyal.

Az idők folyamán rá kellett jönnünk, hogy hatékonyabban tudjuk az érdekeinket képviselni, ha legalább minimális politikai programmal állunk elő. Hosszú és tudatos munka árán ez a minimális program tulajdonképpen megszületett, és ennek egyik első pontja, hogy legyen vége végre a nemzetiségi elnyomásnak, szülessenek meg végre a nemzetiségi autonómia méltó intézményei; példának okáért a komplex országos művészeti központ, és hogy legyen méltó, természetesen a legjobb lenne, ha zöldmezős beruházás lenne. De ennél is fontosabb, hogy funkcionális legyen, vagyis hogy a szükségletekre reflektáljon, legyen benne megfelelő hely az önreprezentációra, a kultúránk bemutatására, és nem egyszerűen arról van szó, hogy a cigányoknak legyen benne jó, hanem hogy adjon módot és lehetőséget arra, hogy ez az ország megtanulja és tudatosítsa, hogy több száz éves közös történelmünk van.

2007. december 27-én 1105-ös, ha jól mondom, kormányrendelet született 1105-ös számon, amely elfogadta a roma szervezetek kezdeményezését és döntött arról, pontosabban elismerte ilyen intézmény iránti igényünket. 2007, ugyanaz az év, amikor a főpolgármester úr – és ezúton is köszönjük neki – nagy cigánytömeg előtt mondta el álmát arról, hogy egy méltó, sokfunkciós intézménye legyen végre a romáknak, ahol bemutathatják, hogy mi az, amire méltón lehetnek büszkék.

Legnagyobb meglepetésünkre... Bocsánat, még egy adalék: 2007, ugyanaz az év, amelyben Horváth Csaba főpolgármester-helyettes úr felkérésére – és ezúton is köszönjük neki – Bársony János társaságában alkalmam volt megírni egy több tíz oldalas tanulmányt, amely semmi mást nem tett, mint áttekintette az országban és Budapesten lezajló, a cigányok kultúrájával kapcsolatos folyamatokat, eseményeket, illetve egy térképet készített a szükségletekről. Ennek a dolgozatnak a végén javaslatcsomagot tettünk a Fővárosi Önkormányzat asztalára stratégiai romatervként. Ennek a stratégiai tervnek két pillére van. Megállapítottuk, vagy javaslatot tettünk rá, hogy az oktatás, képzés, esélyegyenlőség – tehát funkcióban gondolkodtunk – intézményét kellene létrehozni a fővárosban, és egyszersmind, a másik típusú funkciókat nézve, komplex kulturális intézményt kellene életre hívni.

Hogyan jutottunk erre a javaslatra? Engedjék meg, hogy elmondjam! Határon túli magyar barátainktól tanultuk, hogy mindössze két kisebbségi kérdéskör van: az egyik a versenyképesség kérdésköre, a másik az identitás kérdésköre. Az identitás kérdésköre, miközben feltételezi egy csomó belső közmegegyezés kialakítását az identitás tartalmáról, elsősorban kifelé irányuló, sugárzó folyamat. Vagyis a többség számára próbálja meg megmutatni, mit jelent kisebbséginek lenni. Hangsúlyozom: nem feltétlenül és mindig a máságra, éppen ellenkezőleg és nagyon gyakran a hasonlatosságra téve a hangsúlyt.

Ugyanakkor azonban a versenyképesség témakörében egy elsőrendűen befelé irányuló folyamatra van szükség, amikor a kisebbséghez tartozók maguk készülnek fel, és tesznek magukévá minden tudást, amivel helyt tudnak állni egy modern világban.

Úgy tűnik ebből az előterjesztésből, hogy a Fővárosi Önkormányzat megfogadta javaslatunkat, hiszen a Szentkirályi utca 7-be csupa ilyen funkciót tervez, hogy könyvtár, dokumentáció, kutatási-tudományos részleg, de leginkább pedagógiai részleg, rendezvényszervezési részleg, szolgáltató-kiegészítő részleg és hasonló, tehát még véletlenül sem kulturális funkciókat. Mondhatnám azt is, hogy ez az esélykiegyenlítő pont. De kérdezem én akkor: vajon tudatában van-e a főváros képviselő-testülete, hogy azzal az apró lépéssel, hogy a kormány által erre a célra biztosított 900 millió forintot is igénybe akarja venni, a beláthatatlan jövőbe tolja ki az általunk olyannyira vágyott komplex, méltó kulturális intézmény létrehozását? Vagyis már megint azt üzenik nekünk: ti csak tanuljatok, készüljetek, illeszkedjetek be, de ne számítsatok arra, hogy megmutathatjátok a közös történelmünket, a közös kultúránkat, a büszkeségeket!

A Szentkirályi utca 7. 2338 négyzetméter, ebből több mint 500 négyzetmétert elvisz a lépcsőház. Korábban dekoratőriskola volt, ami azt jelenti, hogy oktatási célokra használták. Oktatási, képzési, esélyegyenlőségi célokra ez az intézmény ma is kitűnően megfelel. Ha azonban ráaggatjuk a kulturális központ címkét is, akkor abból sokan úgy gondolhatják a cigányok közül, hogy a kormány és a főváros szövetkezett, hogy megfosszon bennünket a lehetőségtől, hogy valaha is legyen egy méltó, az önreprezentációt és a kulturális sokszínűségünket bemutatni képes intézményünk.

900 millió forint, miközben a nyilatkozatokból azt halljuk, hogy két liftet terveznek bele, festést, a fűtés és a villamoshálózat felújítását. Én eredetileg népművelő lennék – ma ezt úgy mondják, hogy kulturális szakember –, szükségképpen elég sokat járok művelődési intézményekben. Abban a kivételes szerencsében is volt részem, hogy a VI. kerületben, az Eötvös utca 10-ben is járhattam, amely még nem üzemel, de funkcióját kitűnően ellátni képes, eredetileg is művelődési, művészeti intézménynek épült új, vagy felújított, újonnan kialakított, 4200 négyzetméter, és 1,1 milliárdba került.

Kérdezem én: ha egy 119 éves épületre, két liftre és az elsorolt feladatokra elköltünk ebben a gazdasági helyzetben 900 millió forintot, akkor mit fog mondani ez az ország? Már megint a cigányokra! Már megint adtak nekik! Azt akarom mondani ezzel, hogy mérhetetlenül megerősödnek az ellenünk irányuló indulatok és az előítéletek, miközben nem jöttek létre a megfelelő intézmények. Tudom, hogy a fővárosnak kötelezettsége a saját intézményei megalakítására és a főváros roma lakosságának ellátására szól, de nem lehet nem látni, hogy ez egy dominó. Ha a főváros lenyúlja azt a 900 milliót, ami elvileg az országos intézmény létrehozására van, akkor ezzel az egész építmény megborul, mármint hogy talán soha nem lesz kulturális intézményünk.

A Roma Integrációs Tanács civil oldalának soros elnökeként azzal a feladattal lettem ideküldve, hogy Budapest Főváros Közgyűlésétől türelmet, együttműködést és összhangot kérjek. Türelmet, mert ha eddig nem volt olyan nagyon sürgős a főváros létező intézményeinek elhelyezése méltó helyen, akkor egy picit talán még várhat; együttműködést, mert nem lehet nem látni, hogy ahogyan kitűnő kollégánk mondta, a beláthatatlan jövőbe tolják ki a vágyott intézmények létrehozását; és összhangot a felelősen és a jövőért is gondolkodó roma értelmiséggel és roma országos civil szervezetekkel.

Tudom és elismerem barátaink, a Fővárosi Cigány Önkormányzat jogos igényét. Igazuk van, és látnunk kell, nem véletlenül presztiziskérdés számukra, hogy lesz-e ilyen intézmény, de ők is felelősséget viselnek, és nagyon helyesen mondták, hogy a kérdés az, hogy szembeállítódik-e az országos és a fővárosi intézmény létrehozásának igénye és folyamata. Örömmel kell elmondanom tapasztalatomat, amit ezúton is köszönünk, mert amit én kérek önöktől, az azon kevés ügyek egyike, amelyben pártpolitikától függetlenül megegyezésre

kellene, hogy jussanak; az örömöm oka a VIII. kerület, amely meghallgatta cigányszervezeteink kezdeményezését, és pártpolitikai szempontokon felülemelkedve támogatólag állást foglalt. Ezúton is köszönjük Kocsis Máté alpolgármester úrnak és Benga-Oláh Tibornak, aki a kisebbségi tanácsnok, hogy összhangot, egyetértést kerestek, és felajánlással élnek. A VIII. kerület szívesen bocsátana akár több helyszínt is megvizsgálásra, hogy végre létrejöjjön az a bizonyos régen vágyott intézmény.

Ha kérhetek az engem küldő szervezetek nevében valamit önöktől, akkor az az, hogy vegyék le a napirendről ma ezt a döntést, ne döntsenek elhamarkodottan, és vizsgálják meg a lehetőségét annak, hogy hogyan tudja a főváros a saját feladatát ellátni, saját intézményeinek méltó helyszínt biztosítani, és egyidejűleg, mint körülbelül 150 ezer lakosának, polgárának felelős képviselője, hogyan tud az ügyben is lépéseket tenni, hogy az országos intézmény megszülessen. Kérem, támogassák javaslatomat: vegyék le a napirendről ezt a döntést, ne döntsenek elhamarkodottan. Köszönöm. (Taps a hátsó padsorokban, valamint a Fidesz padsoraiban.)

Daróczi Ágnes (Phralipe Független Cigány Szervezet) a Fővárosi Közgyűlésben 2009. 06. 03.

Tisztelt Főpolgármester Úr! Tisztelt Közgyűlés!

A Roma Integrációs Tanács civil oldalának soros elnökeként állok önök előtt, úgy is, mint a Phralipe Független Cigány Szervezet képviselője. Annak a Phralipének, amely fontos szerepet játszott a rendszerváltásban. Még meg sem alakult, amikor tagjai már kénytelenek voltak létrehozni a Miskolci Gettóellenes Bizottságot. Tettük ezt azért, hogy figyelmeztessük az országot: a közvagyon elherdálása nem szolgálja sem a cigányok, sem a többség érdekeit.

És most, húsz évvel a rendszerváltás után újra ugyanabban a helyzetben találom magam. Arra kell, figyelmeztessék, hogy a Szentkirályi utca 7. alatt a főváros által erőltetett úgynevezett FROKK, avagy béka nem szolgálja sem a cigányok, sem a többség érdekeit. Miért nem? A Szentkirályi utca 7. homlokzata műemlékileg védett, ami egyben azt is jelenti, hogy nem lehet a kaput megnagyobbítani, vagy megkisebbiteni. Ez egyben azt is magában rejti, hogyha azon a kapun bemegy 315 ember, a 316. már ki kell hogy jöjjön tűzvédelmi előírások miatt.

Milyen központot álmodtak nekünk? Olyat, amibe befér 315 ember? Ez lenne hát a Millenáris park méretű, impozáns, európai színvonalú roma kulturális központ? Szintenként 129 négyzetmétert elvisz a folyosó. De nincs egyetlen olyan terem, amelyik legalább ugyanennyit tudna. Vizes a talapzat, és több helyütt beázik az épület, mint ahogy több helyütt beázik a tornaterem is.

Határidő is van: jövő év, de még választások előtt. És forrás is van. Állítólag és elvileg. A kormánynál. Még hozzá nem más, mint az a 900 millió forint, amit a mi romaszervezeteink erőszakoltak ki. A Miniszterelnöki Hivatal is elismeri, hogy a magyar költségvetésben nem szerepelt ez a 900 millió forint, kizárólag és csakis azért került bele utólag a tartalékalapból, mert mi, romaszervezetek egységesen követeltük azt. De a romaszervezetek valódi megoldást szorgalmaznak. Európai színvonalú múzeumot és művészeti központot. Nevezhetjük REMMEK-nek is, két m-mel. És nem FROKK-nak, ami angolul egyébként békát jelent. Úgy tűnik, a Szentkirályi utca 7. javaslatában még a béka alsó fele alatt sincsen - hogy a magas labdát leülsem.

A Fővárosi Közgyűlés most, úgy tűnik, dönt. Dönt egy beruházásról, amelyhez a pénz nem áll rendelkezésre, de azt a költségvetésből megpróbálja lehívni, de egyben meg is köti a saját kezét. Megköti a saját kezét, azt mondván, hogy csak beruházásra költhető, és megköti a saját kezét, amennyiben határidőt szab. De ilyen megkötés a büdzsében nem volt eredetileg, ezeket a gátakat a főváros vezetése maga szabta önmagának.

Mi a mi javaslatunk? Ahogy a VI. kerületi Önkormányzat válaszából is kiderül, semmi akadályát nem látják annak, hogy a 4200 négyzetméteren funkcionálisan megtervezett kulturális teret akár erre a kulturális célra bérbe vehetnénk. De ha nem is az egész 4200 négyzetméterben gondolkodunk, és nem is végleges megoldásban, természetesen ki lehetne bérelni akár csak részét is az épületnek, és át lehetne vágni azt a szalagot, amely szimbolikus, politikai értékű gesztus lenne.

Tisztelt Közgyűlés! Ami jó Budapestnek, jó kell legyen az országnak is. De hogyan lehet úgy jól tenni, ha azok, akikről szó van, ezt másképpen gondolják? Vajon nem kellene-e komolyan venni a cigány értelmiség folyamatosan hangoztatott más elvárásait? Nem kellene-e inkább elsődlegességet biztosítani annak az útnak, amely a közös történelem újratanulásáról, valódi kulturális terek és közösség építéséről szól? Ugyan miféle érdekek szólnak amellet, hogy a Fővárosi Önkormányzat által fizetett Fővárosi Cigány Önkormányzatot tekintse egyetlen és meghatározó partnerének a főváros?

Ha önök most szavaznak, szeretném, ha tudnák: aki e mellett az előterjesztés mellett dönt, az a jövőt veszi el tőlünk, az a kifosztásunkra esküszik föl. Azt a 900 milliót próbálja meg egy

semmire sem való, elherdálást szolgáló épületre költeni, amelyből akár az önök szakértői által is állított módon az Erkel Színház mellett kiszabályozható telken létrehozhatná a méltó intézményt. S ha önök nemet mondanak, legalább a reményt nem veszik el.

Mi tudunk jobb megoldást. A mi javaslatunk az, hogy azonnal meg kell alapítani a főváros és a kormány által közösen finanszírozott REMMEK-et, avagy roma múzeum és művészeti központot.

Ideiglenesen el lehetne helyezni az Eötvös utca 10-ben, és alapkövét le lehetne rakni az Erkel Színház mellett. Amikor döntenek, Budapest sorsáról, de a békés egymás mellett élés és a közös tanulás sorsáról is döntenek. Köszönöm, hogyha nemet mondanak.

Daróczi Ágnes, a Roma Integrációs Tanács tagja a Fővárosi Közgyűlésben 2009. 10.29.

Köszönöm szépen a szót. Főpolgármester Úr! Tisztelt Közgyűlés!

A kocka el van vetve. Azzal, hogy a szocialista-szabad demokrata többség megszavazta az új roma intézmény székhelyének a VIII. kerület, Szentkirályi utca 7-et, csupán az a kérdés, mi lesz ebben az intézményben, és ki, mire fogja használni, kinek a vezetése alatt.

A mi javaslatunk az, hogy ez az intézmény viselje a Roma Esélyek Háza nevet, és funkciójában is szolgálja az esélyegyenlőség európai eszméjét, ösztöndíjközpontként, jogsegélyszolgálatként, klubházként, tanácsadással és munkaközvetítéssel, tanfolyamok szervezésével stb.-vel, segítse hozzá a főváros mintegy 200 ezerre tehető roma lakosságát, hogy állampolgári mivoltát a lehető legteljesebben tudja megélni.

Javasoljuk továbbá, hogy a két vezető maradjon a helyén, és a két fővárosi intézmény tevékenysége változatlanul folytatódjon mindaddig, amíg pályázattal az új vezetőt megtalálják. Javaslatunk mögött az az aggodalom áll, hogy szeretnénk, ha a fonyódi üdülő és továbbképző központ beruházása sikeresen folytatódhatna, és mindazok a megkezdett munkák, amelyek a két intézményben vannak, nem szenvednének csorbát.

Ha december 31-ei határidővel Zsigó Jenőnek felmondanak, elzavarják, ezt nem tudjuk másképpen értékelni, csak kizárólag politikai motivációjú tettnek, hiszen Zsigó Jenő egyike azoknak az értelmiségieknek, akik a kezdetektől más véleményen voltak ennek az intézménynek a létrehozása körül. Ugyanakkor a leghatározottabban tiltakozunk az ellen, hogy kulturális központnak hívják a Szentkirályi utca 7-et, és úgy tegyenek, mintha ez az iskolai közüzemként működő épület alkalmas lenne kulturális feladatok ellátására.

Tisztelt Közgyűlés! A tudomány diszkrepanciának, az egyszerű ember pedig hazugságnak vagy képmutatásnak hívja, ha a szó és a cselekedet között nincsen összhang. Ha erre az épületre és a funkcionálisan ott végezhető munkára azt mondják: ez a cigányok kulturális központja, önök szerint melyik kifejezés lesz használatban?

Milyen abszurd egy helyzet, hogy annak a Demszky Gábornak a vezetése alatt, aki a legteljesebben tárta fel és publikálta a '70-es években a „CS” csökkent értékű lakásakció során elkövetett visszaéléseket, most egy „CS” csökkent értékű akció valósul meg, de a cigány kultúra területén. Amiért ez nekünk különösen fáj, hogy ezzel a mozdulattal nem a fővárosi politikusokra, még csak nem is a szocialista-szabad demokrata vezetés fejére fog hullani a megvetés, hanem a miénkre, a cigányokéra és a mi kultúránkra, amelynek továbbra sem lesz kibontakozási lehetősége.

Tisztelt Fővárosi Politikusok! A rendszerváltó roma értelmiség napjainkra olyan kiszorítva, szélre sodortan, mélyen van, hogy annál mélyebbre csak akkor kerülhet, ha börtönbe vetik vagy öngyilkos lesz.

Nyugodtan kérdezhetik: miért, hogyhogy? Elveszítettük volna tömegkapcsolatainkat, elemző képességünket vagy bátorságunkat? Nos, sem az egyik, sem a másik. Az ok az, hogy túl sokan vannak a barátaink. Barátaink, akik azt állítják magukról mély meggyőződéssel, hogy ők jobban tudják, mi fáj nekünk, mire van szükségünk, mi lehetne a kivezető út. És ehhez mindig találnak nekik bólogató cigányjánosokat. És csodálkoznak, ha a kommunista cigánypolitika folyamatos továbbéléséről, nemzetiségi elnyomásról beszélünk.

Szeretném kérni, ne kezeljenek bennünket különlegesként, akiket ők jobban ismernek. Maradjanak meg jó hazafiaknak és hűséges demokratáknak. Adjanak intézményt, pénzt és lehetőséget a kezünkbe, mert az erősödő szélsőjobb és az egyre inkább rasszista közhangulat ellen mi tudjuk hatékonyan felvenni a harcot. Igen, éppen a kultúra erejével. Nem ötven férőhelyes helyiségben, hanem a világszínvonalon megszólalni tudó main stream fősodorban. És éppen azért, mert mi tudjuk, hogy ezt hogyan kell megtennünk, nem mondunk le a kulturális intézmények iránti igényünkről, továbbra is követeljük cigány múzeum, színház,

kutatóközpont, hangversenysterem létesítését európai színvonalon, hogy alkalmunk legyen az elnyomatásból kiszabadulni, európai polgárként, fővárosi és magyarországi polgárként állampolgárságunkat a magunk méltóságában megélni.

Köszönöm, hogy meghallgattak, és kérem, támogassák javaslatunkat: ha már ennyire ragaszkodik a főváros vezetése a Szentkirályi utca 7-hez, legyen az a Roma Esélyek Háza. Üzenjen a nevével is a politikának és a közéletnek, hogy nincsen még esélyünk, azt meg kell teremteni. Köszönöm. (Taps.)

Daróczy Ágnes: A mostohagyerek felnőtt...

Nem először ragadok tollat, hogy szóvá tegyem a roma kulturális intézmények hiányát és szükségességét. Mostani megszólalásom oka, hogy miközben a Főváros úgy tesz, mintha roma kulturális központot adna, elveszni látszik a lehetősége is egy komplex, funkcionális, méltó intézménynek.

Budapestnek 1987 óta van roma kultúrával foglalkozó intézménye. Egy korábbi orvosi rendelőben működik a Romano Kher – méltatlan körülmények között. Nagy zsúfoltságban (talán ha 50 nm a hasznos területük) ám rendkívül színvonalas, hiánypótló munkát végeznek. A kiállításoktól a hangversenyszervezésekig, néprajzi- és szakkönyvtári feladatokig, több tízezer főt látnak vendégül a „Romajálison” és a nyári olvasótáborokban, stb. Fővárosi intézmény a Napház is, amely egy mozi átalakításával lett közösségi tér. Tegyük még hozzá, hogy a főváros lakosságának 5 esetleg 10 %-a kettős identitású, tehát magyar-cigány, avagy cigány-magyar. Ahogyan az ország népességének is. Minden tizenötödik, de sokak szerint minden tizedik magyar állampolgár egyben ehhez a kisebbséghez is tartozik.

Az önreprezentáció, a hasonlóságok és különbözőségek megjelenítésének méltó feltételei nélkül mind a mai napig. Vagyis a rólunk kialakított kép alakulásába nem tudunk beleszólni - intézmények híján.

A Kormány 2007. december 27-én a roma szervezetek követelésére döntött úgy, hogy a „Roma Évtized Program” következő két évében létrehozzák a kisebbségi kulturális autonómia máig hiányzó országos intézményeit. A Roma Integrációs Tanács civil oldala – a nyolc legnagyobb cigány társadalmi szervezet és az Országos Cigány Önkormányzat – nem pusztán örömmel fogadta a végre megszületett elszánást, de konkrét javaslatokat tett az új intézményre.

Komplex, funkcionálisan tervezett épületet szeretnénk, amely az önreprezentáció méltó helyszíne, ahol van pl: múzeum és kutatóközpont a közös történelem tanítására, kutatására, színház- és hangversenyerem, rendezvényközpont, kiállító és alkotóterem, néprajzi és képzőművészeti gyűjtemény stb. Mindez európai színvonalon, zöldmezős beruházással, a Roma Integráció Évtizede Program akciótervnek, és a romák javaslatainak megfelelően kerüljön kialakításra. Hogy legyen végre polgárjoga a roma kultúrának és általa a roma népnek.

A tervezés elindítására az OKM költségvetésében tavaly 75 millió forintot irányoztak elő. Máig nem tudjuk, mire költötték. Ugyanis legnagyobb meglepetésünkre az egyetértés – a civil oldal és kulturális kormányzat között – ellenére tavaly novemberben ultimátumot kaptunk: zöldmezős beruházásra semmi esély, vagy elfogadjuk a Főváros felajánlását, vagy nem lesz művészeti központunk. Idén áprilisban aztán megdöbbenve hallhattuk a részleteket: a Főváros és a Kormány egyezséget kötött, a Szentkirályi utca 7 szám alatti – volt dekoratőr iskola – épületében alakítják ki a - mit is?

Az elején még arról szólt a fáma, hogy országos központot, ahol minden lesz. Aztán már csak fővárosi oktatási és kulturális központot ígértek, amelynek azonban országos kihatása lesz.

Ezt a fordulatot természetesen elutasítja a Roma Integrációs Tanács civil oldala. Mert miközben azon munkálkodtunk, hogy a fővárosi és az országos cigány kulturális központ törekvéseket összesodorva egy fenntartható, sokoldalú, színvonalas intézmény jöjjön létre – nem kettő, csupán egy, hiszen a főváros lakossága fogja leginkább látogatni – egy alkalmatlan épületre akarnak százmilliókat elkölteni, fölöslegesen.

Megértjük és melegen támogatjuk a főváros törekvését, hogy saját intézményeit végre méltó körülmények között akarja elhelyezni, azonban látnunk kell, hogy ez a szándék óhatatlanul

ütközik az országos intézmények létrehozásával. Ha a főváros költheti saját (szakemberek véleménye szerint is alkalmatlan) épületére azt a 900 millió forintot, amelyet a kormány – a civilek nyomására – a roma kulturális intézmények megteremtésére elkülönített – a beláthatatlan jövőbe tolódik ki a roma kulturális intézmények létrehozása. Egy ilyen nehéz gazdasági helyzetben ez több mint vétek.

Mi a baj Szentkirályi utca 7-tel?

A korábbi dekoratőr iskola belmagassága kb. 4,5–5 méter, 2338 nm összterületéből egyharmadot elvisz a lépcsőház. Fenntartása, kifűtése a szakmai feladatok elől fogja elvinni a költségvetést. Ugyanakkor, és ezt mind a nyilatkozatokból, mind szakemberek elemzéséből tudjuk: nem terveznek szerkezeti átalakításokat. De ha terveznének, az épület akkor sem alkalmas sem színház, sem múzeum, sem hangverseny, stb. funkciók ellátására. Tehát országos – és általunk régóta vágyott funkciók oda nem telepíthetők. Fővárosi oktatási-kulturális intézményként is csupán tanácskozásokra, összejövetelekre, maximum kisebb kiállításokra kerülhetne sor benne. A 900 milliós – ám szerkezeti átalakításokat nélkülöző beruházás során esély sincs arra, hogy az épület megközelítse pl. a VI. ker. Eötvös út 10. szám alatti 1,1 milliárdból felújított 4200 nm-es művészeti centrum színvonalát és funkcionalitását. A főváros által erőltetett megoldás azt üzeni a cigányság számára, hogy ezzel a megoldással ismét végleg lemondanak az országos cigány nemzetiségi intézmény létrehozásáról.

Nem feledhetjük azt sem, hogy a közvélemény szemében felerősítik a túltámogatási mítoszt, miközben a cigányok nem kapnak, hanem elvesznek tőlük. A jelenlegi két fővárosi intézmény (Napház, Romano Kher) ez év végére elhatározott megszüntetésével ugyanis többet vesztenek a romák, mint nyernek. Az új intézményben a tervezett munkatársi létszám kevesebb, mint fele a két intézmény jelenlegi alkalmazotti létszámának. Hogyan lehet majd csökkentett létszámmal bővülő feladatokat ellátni?

Tudunk jobb megoldást

A Józsefvárosi Önkormányzat egyhangú határozattal több helyszínt is ajánl, amelyek alkalmasak. De hosszútávon gondolkodva javasoljuk a leghatékosabb változatot elfogadni: új építésű, funkcionális, a hiányzó intézményeket egy komplexumban életre hívó modern épületet, amely illeszkedik a városképbe, és a város kulturális vérkeringésének szerves részét képezi. Például a Gödör fölött vagy az Erkel Színház szomszédságában. Méltó körülmény és méltó feltételek.

Javasoljuk, hozzák létre még az idén az Országos Roma Művészeti Központot. Párhuzamosan kezdődjön el a beruházása a funkcionálisan tervezett, komplex intézménynek. S minthogy a jelenlegi gazdasági válsághelyzetben a telepfelszámolás elhalasztását megengedhetetlennek, a munkahelyteremtést halaszthatatlannak tartjuk, javasoljuk, hogy a tervezett 900 millió egy részét fordítsa csupán a kormány a művészeti központra – önrészként. De vegye igénybe az európai forrásokból finanszírozott Agora programot. A regionális kulturális központok támogatására kiírt pályázat profiljába nyugodtan beleférhetne a legnagyobb hazai kisebbség jogos igényeinek kielégítése. És miért ne lehetne önálló kiemelt pályázati program a roma önreprerentáció országos hatókörű nemzetiségi intézménye, európai uniós pályázati támogatásból? Mint az Eszterháza-Közép-Európai Kulturális Központ, vagy a Tokaji Fesztiválatlan kialakítása, vagy a XX. Századi Emlékpontok, a Gödöllői Várkastély, hogy csak néhány, már jóváhagyott kiemelt pályázattal példálózunk.

Ez könnyebbé tehetné a magyar költségvetésnek anélkül, hogy sérülne az önreprerentációhoz való jog, s hogy eltévesztenénk a fontossági sorrendet: munkát és emberi lakhatást biztosítani a rászorulóknak – ez a mi prioritásunk is. De mondhatjuk azt is, a mostohagyerek felnőtt és beleszólást követel sorsa alakulásába.

Prológ: Budapest önkormányzata – a civilek tiltakozása ellenére a Szentkirályi utca 7-ben valósítja meg a „Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központot”. Működéséhez a miniszterelnöki hivatal és az oktatási tárca évi 100-100 millió Ft „szolgáltatásrendeléssel” járul hozzá. A Roma Integrációs Tanácsnak bemutatott jövő évi tervben a roma múzeumra és színházra már nem szerepel forrás. Egyetlen fillér sem.

Daróczi Ágnes: Roma képzőművészek Európában

„a jövő felé vezető út is a jelen döntéseinek kritikájával kezdődik”

Wright Mills

Roma képzőművészekről a történelmi időkből is vannak ismereteink: Leonardo da Vinci kortársa volt Antonio Solario (1495), akit El Zingaroként is megőrzött a művészettörténet, képei a Louvre-ban és a Nápolyi Nemzeti Múzeumban láthatóak ma is. Otto Müller (1884–1930), a Die Brücke expresszionista csoport tagja, vagy Serge Poliakoff (1900–1997) a XX. századi avantgárd képviselője előkép lehetett a mai alkotók számára. „Roma képzőművészet”-ről azonban, mint fogalomról csak 1979 májusa, a magyarországi első csoportos kiállítás óta beszélnek Európában.

Az „autodidakta cigány képzőművészek I. országos kiállításá”-nak megszervezésére a Magyar Művelődési Intézet – és a mögötte húzódó roma értelmiségi csoport vállalkozott. Jelentkezésük mögött nem titkoltan politikai szándékok is húzódtak, hiszen a romáknak sem a világ kommunizmus által uralt keleti- sem nyugati féltekéjén nem voltak kisebbségi jogai. (Kivéve a meglehetősen elszigeteltségben működő Jugoszláviát, melynek akkori kisebbségi politikája hivatkozási pont volt a romák számára...)

A csoportos jelentkezés egyszerre szólt az erőszakos asszimiláció tagadásáról, és az elit kultúrába való betörésről, az előítéletek rombolásának szándékáról. A kiállítás szervezőjeként – Balázs János és Péli Tamás munkásságának ismerőjeként, sőt Péli barátjaként – óhatatlanul szembesülnöm kellett a két festőművész alkotásainak nagyon különböző stílusa ellenére is –, tematikájuk és színviláguk hasonlóságával. Sőt, munkásságuk, ikonográfiájuk különbözősége ellenére is hasonlóképpen ható kisugárzásukról, mondhatni felszabadító erejéről kell beszelnünk. Ez a felszabadító erő két irányban érvényesült. Egyik oldalról nemzetközi képzőművészeti sikerük alkotásra sarkallt jó néhány romát, akiknek szerény iskolázottságuk és társadalmi státuszuk okán talán soha nem jutott volna ez eszébe. Másrészt cigány alkotóként való elismertségük a társadalmi közgondolkodást formálta elfogadó irányba.

Az ő talentumuk okán – éppen, mert cigány képzőművészekként tartották őket számon – a méltó megbecsülés igényével, a cigányok társadalmi presztízsének követelésével találkozhattunk a hetvenes évek elejétől – nem pusztán a romák, de a velük szolidáris többség részéről is. Annak ellenére így volt ez, hogy a salgótarjáni filozófus-remete, Balázs János – „a kisebb részben naiv, nagyobb részben vizionárius festőművész”³ – meglehetősen megvetéssel gondolkodott saját népéről, s számára nem volt hangsúlyos dimenzió saját származása.

³Kerékyártó István: A magyarországi roma képzőművészet c. tanulmánya, in: Roma Képzőművészek III. országos kiállítása katalógus bevezetője, Budapest, 2000. MMI

Oláh Jolán: Zenészek

Talán ellentmondásnak tűnik, de az általa „járhatóvá tett út”, vagyis hogy magas iskolázottság nélkül is lehet valaki értelmiségi és elismert művész, ugyanazt az üzenetet hordozta, mint az 1934-ben rendezett magyarországi „Östehetség” kiállítás. Móricz Zsigmond írta az „Östehetségek – kortünetek” című cikkében utalva a sajátságos folyamatra, hogy egyszerű paraszt emberek festéssel, szobor faragással foglalmazták újra a világot a maguk teremtette képi-formai nyelvezettel – „a nép, a földműves nép milliói, egészen a világháborúig alig adta jelét annak, hogy a tehetség hogyan küzd a lehetetlenséggel, az ő mindent eltakaró kebelében. De most, egészen közel, a világháború lezajlása óta, az utolsó tizenöt évben egyre rohamosabban indul meg az a sajátságos folyamat, hogy a nép fiai átlépik az iskola zónáját, és iskolán kívüli önművelődéssel egyszerűen beleavatkoznak az életbe”.

A többnyire alapiskolázottságot is nélkülöző, nemhogy szakirányú magas iskolázottsággal rendelkező roma képzőművészek csoportos megjelenése ezt az „östehetségek jelentkezése” folyamatot reprodukálta. A mindaddig kívülállóként – a róluk kialakított kép alakulásába szinte semmilyen beleszólási lehetőséggel nem rendelkező, magukat cigányként is meghatározó képzőművészek – szemlélődő alkotók egyszer csak kollektív cselekvőként jelentek meg. Mindaddig – jobbik esetben a romantikus vad, szertelen, szabadságszerető imázsra számító, rosszabb esetben a stigmákkal, előítéletekkel sújtott cigányság soraiból – egy származását felvállaló, tudatos, értelmiségi szerepre vágyó csoport megjelenése elképzelhetetlen volt mind Magyarországon, mind Európában.

Sajátosan erősítette ezt a folyamatot Péli Tamás művészete, aki az amszterdami Állami Művészeti Akadémiáról történt 1973-as hazatérése után programszerűen törekedett a cigány képzőművészet megteremtésére, és tanítványokat gyűjtött maga köré. Péli a reneszánsz képzőművészet eszközzrendszerével és amolyan „D’Artagnan”-i, a világot birtokba-vevő attitűddel meghatározó alakja a roma értelmiségnek. Származásának tudatos vállalása és képzőművészetében a cigány kultúrára támaszkodó mitológia megteremtése munkásságának meghatározó része. A „Világ teremtése” vagy éppen a keresztyvő Jézus stációit megjelenítő sorozatában természetesen vannak jelen a mi cigány arcunkat hordó alakok. Historizálás ez, a létező világ elfogadhatatlanságára, a „bevett” értékrend megtagadására készítő lázítás.

Balázs János és Péli Tamás képzőművészete miközben összetéveszthetetlenül egyedi, sajátos, cigány képzőművészeti iskolát is teremtő egyben. Ennek az iskolának azonban nem elsősorban stílusjegyei, formai vagy színvilágbeli egyezései vannak, hanem attitűdbeli és tematikai sajátságai.

Tagadása annak az irracionális létnek, amelyet a hidegháború árnyéka és a világ kettéosztottsága jelentett. A provincializmusnak, amelyet az országhatárok zártsága és a

művészeti élet kiszakadása az európai folyamatokból jelentett. A rendi társadalomnak, amely létezett, s amely a képmutatón hirdetett egyenlősdi politikája ellenére a társadalom legaljára száműzte a cigányságot, pusztán származása okán.

Balázs János a maga teremtette szürrealis világba menekül a létező világából, képei lüktető színei mögé, aszkétizmusával fizikailag is kivonulva a pénzért, hatalomért folyó tülekedésből. Többek között Vízio, Kígyó őszállatokkal, Emlék, Csenedlet, Történelem című képein a világ teremtésének és történetének újrafogalmazásával a szürrealista látásmódú filozófus a kortárs képzőművészetre is nagy hatást gyakorolt. A szín-kontrasztokkal, árnyalatokkal képi mélységeket teremtő ecset nyomán egy feltartóztathatatlan erővel szóló festőművész vall, emlékfoszlányokat dobálva egymásra. A töredékek azonban történetekké, a foszlányok lán-colattá állnak össze, sajátos képi és formai világot teremtenek.

Péli Tamás a világ teremtését, a cigány nép, mint entitás megszületését, de a Kiűzetés misztériumát is cigány alakok felvonultatásával fogalmazza újra, mintha jelenlétünk igazolását, békés bevonulásunkat, „beiratásunkat” a népek sorába örökítené meg.

Mindez a hatvanas évek utolsó periódusában, a hetvenes évek első felében felerősödő folyamat, a magyarországi cigány értelmiség megszületésének és jelképes „honfoglalásának” időszaka, az emancipáció követelésének hangja a művészetek eszközszerével.

A keleti blokkban ez a kor a prágai forradalom és az új gazdasági mechanizmus beindulásának időszaka, a kommunizmus átalakulásának és egyben deficitjének felszínre kerülése. Magyarországon ekkor jelentkeznek az irodalom és az előadó-művészet területén is a cigányság jelenlétéről és elnyomottságáról hírt hozó művészek.

A kortárs költészetbe ekkor robban be elemi erővel az alig tizenhat éves Bari Károly, majd a novella és regényírás magyar „Marquese” Lakatos Menyhért és a világirodalmat, magyar klasszikusokat cigány nyelven is megjelenítő Choli Daróczi József. Az ország közvéleményét az erőszakos asszimilációs állami politika ellenére is sikerült felrázni, a televízió élő kulturális versenyén mondott cigányokról szóló versekkel. Az emancipációért, a társadalmi elismertségért folytatott mozgalom ezzel vette kezdetét.

Emancipációs mozgalom

Az 1974-ben – Balázs Jánosnál tett személyes látogatásunk alkalmával – azt kellett tapasztalnunk, hogy Balázs sugárzó ereje szűkebb pátriájában másokat is alkotásra késztetett⁴. Ugyanakkor voltak ismereteink az amatőr és a népművészeti mozgalom területén elismertségre szert tett roma művészekről.

Hányan lehetnek az országban, akiket a képzőművészet ejtett rabul, alkotásra késztetve? – kérdeztem magamban, akkor már kultúraszervező menedzserként.

Annál is inkább fontos volt ez a kérdés számunkra – éledező roma értelmiség számára, mert a Monszun együttes nyomdokain, (párhuzamosan a magyar táncház mozgalommal) már elindítottunk egy cigány folklór- és klub mozgalmat. Kerestük a lehetőséget és eszközszerdzt, hogy hírt adjunk a cigány nép jelenlétéről, hasonlóságáról és különbözőségéről.⁵

Az első adandó alkalommal (akkoriban egy roma lány részéről valódi szenzációnak számító friss egyetemi diplomával) első munkahelyemen, a Magyar Művelődési Intézetben (akkor

⁴Balogh Balázs András és Oláh Jolán ugyanazon a Pécskö-dombi cigánytelepen élt, mint Balázs János. De innen származik a szobrászművész Szabó Tamás és a költő Szepesi József is.

⁵A nagyvárosi építkezéseken, a fejlődő iparterületeken munkát kereső cigány tömegek vállalatok munkásszállóin éltek ekkoriban – a polbeat mozgalom részeként működő Monszun együttes előbb gyűjtési, majd együttzenélési szándékkal kereste fel ezeket a munkásszállókat. Így kerültek roma fiatalok is az együttesbe, s indult meg az az erjedési folyamat, amely az emancipációs mozgalom része is volt, miközben a nagyvilág színpadait nyitotta meg a roma folklór számára, s mára a világzenét, mint önálló műfajt is befolyásolja.

Népművelési Intézet) erre a kérdésre kerestünk kollektíven választ. A képzőművészeti osztály és az örömmel csatlakozó, szűk roma értelmiségi csoport országjáró felfedezéseinek egyenes következménye lett a Pataki Galériában, 1979 májusában megrendezett „autodidakta cigány képzőművészek I. országos kiállítása”.

A hazai és nemzetközi viszonylatban is meghatározó jelentőségű kiállításon 12 faragó és festő mutatkozott be. A széles alkotói oeuvre a népi fafaragó, életképeket fába álmódó Horváth Vincétől az akkoriban éppen monumentalisták útját járó, plakátszerű üzeneteket megfogalmazó Pongor Beri Károlyig (David Beer) terjedt. Volt közöttük naiv és a klasszicisták útját járó alkotó, de a szecessziós hagyományokra építő gödöllői iskola legfiatalabb hajtása (Bada Márta) is bemutatkozási lehetőséget kapott.

Az első kiállítás meghatározó kiindulásnak tartotta Balázs János művészetét. „Összekötve” című alkotásának részlete jelenik meg a katalógus címlapján, jelképezve a cigányság útkeresését is.

Balázs János: Összekötve

A szimbolikusan összeláncolt, útkereső emberi pár két lehetőség közül választhat: a bárány által és a keresztbe rakott nehéz bányász sorsot szimbolizáló csákány és gombos fejű sétatálca-vándorbot által jelzett út, vagy a mindentudás almáját és a szépségvarázslást magában rejtő virágcsokor jelképes út között. A férfialak távolba révedő nézése, felvetett fejű, kevély tartása elszántságát jelzi, hozzáláncolt, szinte botorkáló nőtársa apró gyermeket tart kezében. Mindketten hátat fordítanak az aprócska szarvakat hordó ördög-alaknak, aki tökéletes emberi formát öltött, csak úgy, mint a kezében kalapácsot szorongató, az ember faragását talán még be sem fejezett Isten-alak. A kép középpontjában hegyen-völgyön kanyargó út a napba vezet. A nap megjelenő glóriája azonban a Golgota keresztjét ragyogja körbe. A kép jobboldalának háttérében a Pécskö dombi apró, színes házak ellensúlyozzák a baloldal háttérének színes természeti képét.

Az első kiállítást nemzetközi visszhang is kísérte, alkotóitól a Frankfurt am Main-i néprajzi múzeum is vásárolt, híradások jelentek meg itthoni és külföldi lapokban, televíziókban, sőt a következő évben 35 egyéni és csoportos kiállítás követte a roma képzőművészek jelentkezését. 1979 májusában megszületett a roma képzőművészet Magyarországon.

A kiállítás kedvező fogadtatásának, és a rendezése kapcsán kialakított nemzetközi kapcsolatoknak köszönhetően hamarosan kezdetét vette egy „Roma képzőművészek Európában” című kötet előkészítése. A Corvina kiadó – akkoriban a legrangosabb képzőművészeti kiadó, sok nemzetközi kapcsolattal – örömmel fogadta kezdeményezésemet a kötet megszerkesztésére, s komoly levelezés kezdődött művészettörténészek és műkritikusok felkérésével, tanulmányok kérésével. A mintegy másfél évig tartó előkészítő munka következtében összeállt egy kötet, amely a kelderás-kovács hagyományokra építő svéd ezüstműves Rosa Taikon munkásságán keresztül a lírai szürreális képek alkotójáig, a bolgár Szuli Szamuil Szeferovig számos ma is ismert képzőművészt hozott közel. Szerepelt a kéziratban Coucou Doerr, Torino Ziegler és a jazz gitárosként ismert Django Reinhardt éppúgy, mint a sajátos üvegtechnikájáról híres Ruda Dzurko.

A reményteljes előkészületeknek a Corvina új igazgatója vetett véget, aki igazgatói pozíciójában meg sem melegegde szerződést bontott, nem tartott igényt a kötetre. Nyilvánosan ki nem mondott vélekedésében ugyanaz a vád merült fel, mint a kulturális tárca vezetésében – nacionalista szervezkedésnek minősítették a cigány képzőművészek csoportos jelentkezését. A kötet tanulmányai azóta is a szerkesztő padlásán porosodnak, minden elővételük mély sebeket szánt.

Még a kötet szerkesztésének lezárása napjaiban történt, amikor egy ismeretlen önként jelentkezőtől hozott a posta levelet. Párizsból Sandra Jayat küldött friss kiállításának katalógusából és fejtette ki szándékát, hogy szerepelni akar az „Európai roma képzőművészek” kötetben. A sürgető határidők, a ránk nehezedő váltás miatti félsz és a nemzetközi kortárs képzőművészeti élet nem kellő ismerése egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy jelentkezését elutasítottuk. Elzárkózásunk indította el az európai roma képzőművészeti élet legizgalmasabb pezsgését.

Bada Márta: Virágzó május 2

Sandra Jayat, aki Picasso és Chagall kortársa, személyes barátja, s elsősorban mitikus költészete révén volt közismert – sajátos lebegésű, szürrealista képeket is festett. A francia kulturális közéletben jártas Sandra Jayat elutasításunkon feldühödve 1985-re megszervezte a Cigány Képzőművészek Világkiállítását. A Conciergerie Kápolnájában megrendezett impozáns kiállítás harminc alkotónak és a Csehországbeli Jihlava roma szakkörének bemutatásával mérföldköve volt és kiteljesedése a jelképes helyfoglalásnak. 1985 óta beszélünk európai cigány képzőművészetről, a képzőművészet területén is jelenlévő roma alkotókról.

Nacionalizmus vagy lázadás az elnyomás ellen

Ahogy arról már az 1979-es magyar roma kiállítás kapcsán is szóltam, a kultúrpolitika részéről nem kapott támogatást a roma képzőművészet Magyarországon. Megtiltani ugyan nem merték a kiállítás szervezését – a politika lázadó fenyegetésének tartott Vitézy Iván vezetése alatt a Magyar Művelődési Intézet az ellenzék mentsvárának számított – de sem vásárlással, sem megrendeléssel, sem hazai és külföldi kiállítások szervezésével nem támogatták az alkotókat. A tucatnyi kiállító közül mindössze egyetlen egynek, a több kötetet is illusztráló Orsós Teréznek sikerült csupán Képzőművészeti Alap tagságot kapnia. Kiállításai és eladásai sikere mögött valóságos piaci kereslet és érdeklődés fedezhető fel, s ez így maradt a legutóbbi időkig.

Képzőművészeink számára a közgyűjteményekben való esetleges fennmaradást csupán néhány intézmény és akció biztosította.

Amikor tíz év múlva, a rendszerváltás évében a Néprajzi Múzeum biztosított helyszínt a II. országos kiállításához, remélhettük, hogy végre rendszerváltó dolgok történnek a romák elfogadásában is. Tegyük hozzá, 1989 eufórikus hangulatú, rendszerváltó tavaszán ez szimbolikus gesztus volt. Mintha a Néprajzi Múzeum maga is kvázi politikai szerepet vállalt volna a romákról való gondolkodás megváltoztatni akarásában.

Esély volt a szolidaritás megteremtésére, hittünk a cigányság felemelkedésében – kultúrájának közkinccsé válásában. Kezdeményeztük Cigány Múzeum létrehozását, ahol történelmi, néprajzi, képzőművészeti kiállítások és oktatói- közművelődési munka segítségével alkalmunk lehetett volna a közgondolkodást alakítani, a társadalmi diskurzus részévé tenni az együtt töltött évszázadokat.

Cigány Múzeum azóta sincs Magyarországon.

1995-ben a szabadon választott magyar Parlament (az akkorra már⁶) egyetlen roma képviselője, Hága Antónia kezdeményezésére, nagyszabású rendezvénysorozatra került sor „Rom Som – Cigány vagyok” címmel, amelynek nemzetközi képzőművészeti kiállítás is része volt. A nemzetközi mezőnyt azonban alig néhányan képviselték (a szervezők későn találták meg a logisztikában is járatos megfelelő szervezőt). A magyar roma kiállítók mellett azonban tízezrek ismerkedhettek meg Sandra Jayat, Karl Stojka és Ruda Dzurko képeivel, köszönhetően a kiállításnak helyet biztosító Néprajzi Múzeum frekventált helyszínének és jó hírnevének.

A 2000-ben, újra a Pataky Galériában (az első kiállítás helyszínén) a Magyar Művelődési Intézet által megrendezett Roma Képzőművészek III. Országos kiállítása a folyamatosságot és a visszarendeződést egyszerre jelentette. A kultúraszervező roma értelmiség felelősségének és összefogásának köszönhető, hogy sok külső forrást megmozgatva újabb bemutatkozási lehetőséget biztosítottak a folyamatosság jegyében a képzőművészeknek. Ugyanakkor a visszarendeződést nem csupán a kiállítás azonos helyszíne, de a kíváncsi intézmények megszületésének kiáltó hiánya is jelentette. Akkor is így van ez, ha a Roma Parlament épületének szűk kiállítótere állandó kiállítási helyszínt biztosít a roma képzőművészeknek, s köszönhetően az új kultúra-menedzselő nemzedéknek rangos külföldi kiállításokra is sor kerül néha. A „targeting”-en túl ugyanis legfőbb vágyunk a „mainstreaming”, a bekapcsolódás a kulturális közélet lüktető vérkeringésébe.

Intézményi háttér

⁶1990–1994 között ugyan a Szabad Demokraták soraiban láthattuk Horváth Aladárt is, valamint a MSZP soraiban Péli Tamást, 1994-ben azonban Péli elhalálozott, H.A. pedig kikerült a SZDSZ-ből.

Ahogy arról már fentebb is írtam – a tiltott kategóriából, ha nem is a támogatottba, de legalább az eltűrtbe szerettük volna transzponálni az úgynevezett „cigánykérdést”. Ehhez szinte az egyetlen intézményi háttérrel a Népművelési Intézet – ma Magyar Művelődési Intézet – biztosította.

Elsődleges eszközünk a szakmai megközelítés volt. Képzőművészetről lévén szó az esztétikát és elemzéseket hívtuk segítségül, hiszen számíttunk alkotóművészek és zsűrizésben járatos lektorok segítségére. A mainstream felé nyitásban – mint ez azóta is számtalanszor bebizonyosodott – a lehető legjobb irányba vettük utunkat.

Az Intézet pedig megnyugvással könyvelhette el, hogy igazán értékmentő, értékfeltáró munkásságot tudhat magáénak. Ráadásul egy eddig ismeretlen területre irányítva a figyelmet. A szűkös anyagiak ugyan nem tették lehetővé, hogy rögtön az első kiállítás után vásárlásba kezdjen a Népművelési Intézet, mintegy megalapozva az olyannyira vágyott „Cigány Múzeum” gyűjteményének kialakítását, de rajtunk nem lehetett csupán anyagiak miatt kifogni...

Az Intézet megszokott munkásságához alkalmazkodva alkotótáborokat szerveztünk, amelyeknek résztvevői egy-egy kép, vagy szobor felajánlásával járultak hozzá a saját gyűjtemény kialakításához. A Néprajzi Múzeumban megrendezett második kiállítás a rendszerváltás évében – és tegyük hozzá a lassan kialakuló mecénási, szponzori felajánlások, támogatások révén – nem kis részben Soros György alapítványának köszönhetően – már nem csak a két nyelven megjelenő katalógus megjelentetését, de a legfontosabb képek, szobrok – ugyan nyomott áron történő – megvásárlását is lehetővé tették. Ezzel elkezdődött a Cigány Múzeum törzsanyagának megalapozása.

Sőt! A rendszerváltás utáni első független kormánynak éppen Intézetünkben kikerülő egyik főosztályvezetője felhasználva személyes ismereteit és elkötelezettségét hozzákezdett a Cigány Múzeum intézményi feltételeinek kimunkálásához. Kovács Sándor roma értelmiségiekből és szakemberekből grémiumot toborzott, amely hosszú hónapokig tervezte a múzeum funkcióit, méretét, költségvetését.

Dilinkó Gábor: Hóviharban

Mi több, a megfelelő épületet is megtaláltuk a volt „szovjet kultúra” házában. Javaslatainkat melegen támogatta a parlament kisebbségi bizottsága is, de a Kormány jobbnak vélte a kiszemelt épületet második székházként a „Magyarok Világszövetsége” birtokába adni.

Az Intézet munkatársai persze tovább folytatták-folytatják a gyűjtőmunkát, különböző pályázati forrásokból, a szerzők adományából, alkotótáborok résztvevőinek felajánlásából Kerékgyártó István és Bódi Zsuzsanna kollégák nélkülüm is folytatták a gyűjtemény gyarapítását, gondozását – nagy elkötelezettséggel és kitartással. Jómagam időközben a közszolgálati televízió munkatársaként az ország nyilvánossága előtt kísérleteztem az egyes alkotók népszerűsítésével, és a Múzeum-alapítás gondolatának ébrentartásával. Kevés sikerrel. Alkotóink közül ugyan néhányan nagy elismerésre és közmegebecsülésre tettek szert, a múzeum-alapítás azonban továbbra sem szerepel – elérhető időbeli célként – a különböző kormányok terveiben.

A Magyar Művelődési Intézet időközben elévülhetetlen érdemeket szerzett a roma képzőművészek itthoni és nemzetközi elismertetésében. Része volt 1984-ben a Strasbourgban, a Városházán megrendezett Bada Márta – Péli Tamás kiállítás megszervezésében, hozzájárult a legerőteljesebb magyar reprezentációhoz az 1985-ben a Conciergerie-beli első világkiállításon, Balázs János, Bari Károly, Pongor Beri Károly, Bada Márta és Péli Tamás alkotásainak eljuttatásával. Megrendezte a második és harmadik kiállítást is Budapesten, nem beszélve arról a tényről, hogy Pozsony, Krakkó, Bécs, Párizs, London és Stockholm nézőinek is elvitte a roma képzőművészet Magyarországon nevelkedett romlatlan virágait.

Helyt adott az első között megalakuló független roma kulturális szerveződésnek, az Amalipe Hagyományörző Cigány Kulturális Egyesületnek és a Romédia Alapítványnak, mint ahogy máig gondozza a roma folklórmozgalmat és együttes mozgalmat.

2006 áprilisában a nemzetközi roma nap alkalmából a kultuszminiszter jelképesen átadta a Kortárs Roma Galériának szánt, felújításra szoruló 180 négyzetméteres helyiséget. Ez ugyan nem fogja pótolni a vágyott roma múzeumot, de helyszínt és fórumot nyithat a roma képzőművészetnek. Továbbra is várat magára azonban a klasszikus múzeumként funkcionáló intézmény, amely lehetne a roma kultúrákutató fellegvára is.

Az identitás tartalma

Teljesen nyilvánvaló, hogy a nacionalizmus vádját hangoztatók a kultúrában is megnyilvánuló elnyomás tényét próbálják tagadni. Az alapkérdés egyrészt ugyanis az, mennyire van alkalma a cigányoknak alakítani a róluk kialakított képet, másrészt az, hogy a roma identitás milyen tartalmakkal telítődik.

Mennyire pontosan tükrözi az elnyomás tényét, hogy művészeink majdnem mindegyike az iskolán kívüli önképzés révén jutott csak el a képzőművészetig, s ugyanakkor az általuk létrehozott értékek még mindig nincsenek közintézményekben, múzeumokban jelen.⁷

Kosztics László – Pharrajimos

⁷Csupán Balázs János néhány alkotása és Szentandrassy István 2006-ban – a kultuszminiszter által adományozottan – jutott el a Nemzeti Galériába. Naív művészeink, Horváth Vince, Orsós Teréz, Oláh Mara – Bánszky Pál művészettörténész és Moldován Domokos filmes jóvoltából – a kecskeméti Naív Művészek Múzeumának alkotásai között is megtalálhatók. Az egykori Luzsoki Tájház cigány gyűjteménye a pécsi Rácz Aladár Közösségi Ház bemutatótermében tekinthető meg.

De a megyei múzeumok, a helyi gyűjtemények, a kortárs művészeteket felvonultató intézmények fókuszába nem fér bele a roma képzőművészet, mint ahogyan a mesterek-mesterségek között is elfeledkeznek rólunk, és a néprajzi gyűjtemények állandó kiállításairól is gyakran hiányzik a romák jelenlétét, országépítését tükröző anyagok sora.

A jelenben csupán szociális problémaként létezünk, gondot és terhet jelentve az országnak, a múltból pedig egyszerűen kitöröltek bennünket. Szimbolikusan ezzel persze a jövőnket is elvették, és ez maga az elnyomás.

Az erőszakos asszimiláció nyomásának kitéve az öngyűlölet és a menekülés természetesen megszülető reflexió. De bármennyire is nagy az igyekezet a cigány származástól való megszabadulásra, ha nincsen befogadó többségi akarat, nyitottság, a törekvések zátonyra futnak. A kirekesztettség és elnyomottság tudata pedig könnyen szül dühöt, lázadást.

A hetvenes évek elején jelentkező roma értelmiség ezzel a hiábavaló törekvéssel szemben követelte a választás szabadságát. Olyan toleráns társadalom megteremtését, amelyben minden egyén szabad akaratából döntheti el, identitásai közül melyik a számára fontosabb (a cigányok esetében mindig többes identitásról beszélünk, amelyek szerencsés esetben nem szembeállíthatóak egymással), hogy asszimilálódni, jeltelenül feloldódni, vagy emancipálódni akar, cigány identitásának büszke vállalásával és életmódbeli felzárkózással. A szabad választáshoz-vállaláshoz azonban a feltételek megteremtése állami és politikai akaraton múlik. Roma intézmények és oktatási reform kellenek hozzá. A cigányokról való gondolkodás alapvető megváltoztatása, hogy a roma-cigány kifejezés ne jelentsen mást, mint ha bármely más népről, kisebbségről szólnánk.

Kétségtelenül szükség van a romák önmagukról kialakított képének formálására is, identitástervezésre. Ennek az új identitásnak nem lehet része, hogy a gádzsók-nem romák ellenségeink, hogy hiába minden igyekezet csak a megvetés és kirekesztés lehet részünk.

Ezzel szemben tudatosítani kell, hogy nem vagyunk a vesztesek népe, hogy népünk túlélését a modern szakmai tudás és a piac igényeire való gyors reagálás biztosította mindig. S ha régen ez a modern tudás apáról fiúra szállt is, a jelenben ezt csak az iskolarendszerben, a Gutenberg galaxis és a számítógépek világának meghódításával lehet megszerezni. Hogy a régi roma hagyományok közül sok van, amelyet nem csak megtartanunk, de a külvilágnak is megtanítanunk kell. Ezek sorában a békeszeretet és a béketeremtés képessége, a sok nyelv tudása és a jó emberismeret, a kereskedői érzék éppúgy helyet kell kapjon, mint a szolidaritás hagyománya, az elesettek és öregek iránti tisztelet és segítőkészség.

Amikor a romák által létrehozott képzőművészet felsorakoztatásával a magas kultúra területére próbáltunk meg betörni – a rácsodálkozás és kíváncsiság felkeltése volt eszközünk arra, hogy hasonlóságunkra és értékeinkre hívjuk fel a figyelmet.

Ideje, hogy észrevétessünk!

D. Magyar Imre: A cigány irodalom fogalmáról*

A *cigány irodalom* fogalmát használja a közbeszéd és használja az irodalmi diskurzus is, s kimondásakor, leírásakor ugyanarra gondol mindenki: cigány szerzők műveire. A fogalom igazából a hatvanas évek vége, a hetvenesek eleje óta használatos: 1970-ben adták ki Bari Károly első verseskötetét¹, 1975-ben Lakatos Menyhért első regényét² – a „művelt nagyközönség” (hogy mellékesen magam is egy, nehezen definiálható és körülhatárolható, tulajdonképpen virtuális, netán ma már virtuálisan sem létező csoportot említsek) mindmáig jóformán csak kettejük nevét ismeri, ha ismeri (műveik ismeretét ne is firtassuk); Balogh Attilát, Holdosi Józsefet, Osztójkán Bélát, Szécsi Magdát vagy újabban Jónás Tamást – a szerintem legjelentősebbeket sorolva tovább – tapasztalatom szerint már csupán az ingyencek tartják számon. (Oka van ennek: Bari Károlyt és Lakatos Menyhértet jelentkezésük idején viszonylag nagy sajtóérdeklődés kísérte, nevüket az átlagos újságolvasó, rádióhallgató, tévéző is megjegyezhetette. A rendszernek kapóra jött a cigány alkotók jelentkezése, legitimálhatta magát velük: lám, mi törődünk a cigányokkal, akiknek, tessék megtekinteni, nem csalás, nem ámitás, költőik és íróik is vannak, akiket mi támogatunk, már persze ha velünk vannak, nem ellenünk.)

A cigány irodalom fogalmának köznapi jelentésében tehát konszenzus van. Szerintem érvényes a fogalom tudományosan is.

A *cigány irodalom* jelzős szerkezetet – mint ez Beck Zoltán egy írásából tudható³ – József főherceg használta először. 1887-ben Fiuméből írta Thewrewk Emil nyelvésznek (aki egyúttal a modern magyar klasszika-filológia megalapítója, de zenével is foglalkozott): „*Csudálm működését, sohasem hittem volna, hogy annyira kiterjedt a cigány irodalom, igaz, hogy keveset gondoltam vele, mert csak a nyelvészeti részét vettem igénybe.*” A fogalmon részben cigányokról szóló műveket ért, részben cigányok által írtakat. A főherceg kissé pontatlan, ami egy főhercegnek sem nézhető el.

Az alábbiakban a cigány irodalmat bemutató, szerintem legfontosabb összefoglalásokat tekintem át röviden, majd magam is teszek egy meghatározási kísérletet.

SZEGŐ LÁSZLÓ FELFOGÁSA ■ A cigány irodalom fogalma 1887 után csak közel száz év múlva merül fel, az 1960-as években, mikor az írott irodalom első szerzői publikálni kezdenek. Szegő László már magától értetődően használja az általa szerkesztett *Cigányok – honnét jöttek, merre tartanak?* című, 1983-ban kötetben⁴. Ebben külön-külön fejezet szól – mindkettő Szegő tollából – *A cigány népköltészetéről* és *A cigány irodalomról*, mintha a népköltészet nem lenne része az irodalomnak. Mindkét írásnak van – erős fenntartásokkal kezelendő – informatív értéke, szó esik a dalokról, balladákról, mesékről, illetve a 19. századi (Szegő írásmódjával) Nagy-Idai Sztojka Ferencről, Ipolysághy Balogh Jánosról, Boldizsár Józsefről, a Szovjetunió, Kelet- s Nyugat-Európa cigány alkotóiról, a kanadai Ronald Lee-ről, végül a magyarországi *Rom Som* című újságról, Bari Károlyról, Choli Daróczi Józsefről s az utánuk jelentkező, „*tehetségesnél tehetségesebb*” alkotókról. De a művekről magukról jóformán semmit nem tudunk meg, például Holdosi József *Kányák* című kitűnő prózájáról csupán annyit, hogy „*igen becses regény*”. Szegő elméleti kérdéseket sem érint, bár megállapítja (192. o.): „...a magyarországi cigány irodalomról szólva a tulajdonképpen, cigány nyelven megszólaló literatúrán kívül egy olyan irodalmi vonalra is gondolnunk kell, amely nyelvi szempontból a magyar irodalom része ugyan, de azon belül egészen sajátos színfoltot jelent, és tematikájában, fejlődésének jellegében, kifejezési eszközeinek tekintetében a cigány nyelvű irodalommal mutat számtalan hasonlóságot.” Hogy mik e hasonlóságok, nem igazán derül ki, bár később specifikumként megemlíti a páratlan természetközelség és az etnikai csoportöntudat. A következtetés pedig teljes hibás, ráadásul semmi nem adott rá okot:

„A jelenleg kitapintható tendencia tehát az, hogy a cigányul alkotott irodalom erősödése mellett a magyar nyelvű cigány alkotások száma lassacskán visszaszorulni látszik.” (192. o.) Szegő egy kérdést is feltesz (195. o.): „Végigolvasva a cigány literatúráról eddig elmondottakat, megkérdendő az ördög ügyvédje: ha a területileg-földrajzilag oly szétszórta élő cigányság eddig nem tudott társadalmi szempontból sem valamiféle egységes nemzetté kovácsolódni, akkor vajon beszélhetünk-e egységes, a többi nemzeti irodalmakhoz hasonló fejlődésű vagy akár csak fejlődési hajlamú-tendenciájú cigány nemzeti irodalomról? A kérdés jogos, olyannyira, hogy elhamarkodott dolog lenne azonnal és határozottan igennel felelni rá.” Határozott nemmel felelni kevésbé lenne elhamarkodott.

Szegő sokszor leegyszerűsít, sőt téved. Szerinte például a „magyar műirodalom”-ban a 19. század végén a „népies stílus, a folklorisztikus hangvétel volt irányadó” (182. o.). Mintha ma azt mondanánk, hogy napjaink irodalmát Paulo Coelho és Vavyan Fable determinálja.

A legnagyobb baj, hogy Szegő többször is megdöbbenően hamis, „vonalas”, folyvást a politikai rendszernek gazsuláló mondatok bukkannak fel néla s hiteltelenítik az egész szöveget: „...mindenképpen emlékeznünk kell rá, hogy a húszas-harmincas évek szovjet-cigány irodalmában formálódott ki a cigány nyelvű szocialista kultúra, az ebben a korban született prózai és lírai alkotások fejezték ki első ízben a munkásosztályba integrálódó cigány nép forradalmi, proletár öntudatát.” Ilyesmit a nyolcvanas esztendő elején már nem kellett leírni, sőt, azt hiszem, sosem „kellett” – ez korábban is egyéni választás és ízlés, tisztesség kérdése volt.

Tisztesség: Szegő egy korábbi tanulmányában is⁵, itt is nagy elismeréssel, a „tehetségesnél tehetségesebb”, a „legismertebb, legtermékenyebb” alkotók közt ír a cigány nyelven publikáló Andro Loleshtyéről, aki nem más – ahogy ez Mészáros Györgynek a Szegő szerkesztette *Cigány bölcsődal* című antológiáról írt kritikájából⁶ kiderült –, mint ő maga.

CSENGEY DÉNES FELFOGÁSA ■ Csengey Dénes a Murányi Gábor szerkesztette „*Egyszer karolj át egy fát!*” művészeti antológiába írt a cigány irodalomról⁷. Ügynek érezve a feladatot, értőn, érzékenyen, empátiával – ha szabad azt mondanom, szeretettel. Viszont igen barokkosan: akad körmondata, amelyik majdnem kitölt egy oldalt, huszonkilenc sor. Az esszén végigvonul a bírósági tárgyalás metaforája: „...azt mondanám első közelítésként: a magyar nyelvű cigány irodalom ... nem más, mint egyetlen és szakadatlan, olykor a bizakodó reménység hangján, de gyakrabban (és: hitelesebben) perlekedve, a megszorított reménytelenségben kihívó éllel, ítélet utáni vallomásos őszinteséggel előadott védőbeszéd, a história pulpitusa előtt lefolytatott bizonyítási eljárás.” Ez a hang nem a higgadt értekező prózáé, hanem a leginkább talán Csoóri Sándor írásaira hajazó lírai hevületű esszéé. Csengey úgy érzékeli, hogy ezt az irodalmat „...megsemmisítő, a hazudozás gyanújába hozó, de legalábbis igazoltató tartalmú, határozottan bírósági formajegyeket viselő attitűd fogadja”. Innen a felháborodás, a lírai hevület s innen a szerzők olykori felstilizálása, magyarán túlértékelése. Bátor s akkoriban komoly veszélyt is jelentő szavakat mond arról, miért állítja be a politika pusztán szociális kérdésnek a cigánykérdést, s miért követ el ezzel súlyos hibát: „... a cigány szellemiség autonómiája ellen folyik az elvermelt ötvenes évek utóvédharca, amelynek a magyar értelmiség jobbjai nem szentelnek elég figyelmet.” (Vajon hogyan olvashatta ezeket a passzusokat Pozsgay Imre, akivel Murányi Gábor interjút készített – talán nem véletlenül – a kötet élére? Pláne: hogyan olvasná?) Az esszé második részében Csengey elsőként Lakatos Menyhértet mutatja be („Pátriárkai személyisége Illyés alakjához teszi hasonlóvá...”, a *Puszták népéhez* hasonlított *Füstös képek* „...szellemi honalapító értékű indulása egy irodalomnak...” – íme a felstilizálás), majd Holdosi Józsefet, Osztójkán Bélát s végül – „legnagyobb” egyéniségként – Bari Károlyt. Befejezésül visszatér az indító metafora: „Gazdag irodalom, nagykorú művészet ez. Méltó arra, hogy a magyar kultúra hozzá való viszonyát taláros önjelöltek helyett a magyar szellem legjobbjai határozzák meg.”

Csengey Dénes nem definiálja, csak használja a „*magyar nyelvű cigány irodalom*” fogalmát. Egy esetben „*cigány költeménynek*” nevezi Osztójkán egy reprezentatív versét, a *Mint a pelikánok* címűt, teljes joggal, s ugyanazzal a mozdulattal össze is kapcsolja a magyar lírával, aminek „*egyik uralkodó költői szerepképzetét álmodja újra*” szerinte. (Ez az uralkodó szerepképzet, gondolom, a nemzethalál vizionálóinak „szerepe”; a Herder ihlette vízió, ami nagy erővel jelenik meg Vörösmarty *Szózatában* is.)

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF FELFOGÁSA ■ Choli Daróczi József cigány költőként, belülről közelít⁸ – a baj csak az, hogy ezt egy tankönyvben teszi.

Hangsúlyozottan szól a cigány nyelvű irodalomról, mondván, hogy a cigányság diaszpórában él, s a diaszpóra számára a nyelv „*az összetartozás-tudatnak legfontosabb eleme, az önfenntartás, a megmaradás legfontosabb tényezője.*” A cigány irodalom fogalmán is eltöpreng, úgy véelve, hogy még senki sem fogalmazta meg, mi az. Ezért kérdésekkel kezdi: „*Cigány irodalom-e a cigányok által a cigányságról, vagy a nem cigány világról cigány nyelven létrehozott írásművek összessége? / Cigány irodalom-e a cigány írók által megírt magyar nyelvű irodalom?*” E kérdéshez hozzáteszi: „*Ha igen, akkor cigány irodalomnak kell tekintenünk a cigány írók olasz, francia, lett, litván, kínai és jobura nyelven létrehozott írásműveit is.*” Magam ezzel teljesen egyetértek, ha kínai és a Nigériában beszélt „jobura” (helyesen joruba) nyelven írt cigány alkotásokról még nem hallottam is. De ilyen túlzások egy komolyan szánt szövegben iselfogadhatóak.

E rész után egy tartalmilag kissé homályos, nyelvtanilag kissé pongyola mondat következik, amiben mintha elhatárolódás, idegenkedés is lenne: „*Egyes írók, irodalomtörténészek és kiváltképpen egyes kultúrpolitikusok (köztük sok cigány származású magyar nyelven író művész is) hajlanak arra, hogy minden a cigányságról szóló, a cigánysággal kapcsolatos írásműveket annak (mármint cigány irodalomnak, DMI) tekintse (sic!).*” A folytatásban is van csöppnyi distancia: „*Ebből következik, hogyha mindenáron meg akarjuk határozni a cigány irodalmat, akkor beszélhetünk, beszélünk kell: / nem cigány nyelvű cigány irodalomról; / cigány nyelvű cigány irodalomról.*” Choli Daróczi fontosnak tartja, hogy csak a cigány írók által létrehozott írásműveket nevezzük cigány irodalomnak – ez magától értetődik. Aztán (szerintem) vitatható állítások következnek: „*A nem anyanyelvű irodalom, esetünkben a magyar nyelvű cigány irodalom sorsa és jövője törvényszerűen az asszimiláció. Ehhez a tragédiához nem kell más, elegendő, hogy a magyar nyelvű cigány irodalom képviselői a lehető legjobb úton haladnak a cél elérése felé. Közösségüktől elszakadtak, már csak az első generáció emlékezik a gyökerekre. / A »diaszpórában« élő, eredeti közösségüktől elszakadt magyar nyelvű cigány írók második generációja sem élményeiben, sem érzelmeiben nem fog emlékezni cigányságára. A cigányra mint közösségre. Márpedig az irodalom nem képzelhető el közösség nélkül. ... Ha nincs közösség, nincs kinek írni.*” Meg kell tehát teremteni a cigány nemzeti kultúra alapjait, elsősorban az egységes nyelvet. Ennek mintegy harcosai a cigány nyelvű cigány írók, szemben az asszimilációs irány magyarul író képviselőivel. Choli Daróczi végül azt is kimondja, hogy az asszimilációs, magyar nyelvű cigány irodalom „*zsákutca-irodalom*”.

Miért vitatható mindez?

Leginkább azért, mert tudjuk – a Kemény-féle vizsgálatokból⁹ –, hogy a három nagy nyelvi csoporthoz tartozó magyarországi cigányok soraiban 1971 és 1993 közt – többek közt a telepek jelentős részének 1965 és 1985 közötti felszámolása miatt – nagymérvű nyelvcseré zajlott le. A cigány nyelv valamely nyelvjárását beszélő oláh-cigányok aránya 21,2 százalékról 4,4 százalékra, a beásoké 7, 6-ról 5,5-re csökkent. A magyar anyanyelvű romungróké viszont 71 százalékról 89,5 százalékra nőtt. A két nyelven, cigányul és magyarul, illetve beásul és magyarul beszélők aránya a cigányságon belül 11,1 százalék (52 ezer ember), illetve 11,3

százalék (53 ezer ember). A kétnyelvűek aránya összesen 28,8 százalékról 22,4 százalékra csökkent, bár számuk 86 ezerről 105 ezerre emelkedett. (38. o.)

1993 és 2003 között a beás anyanyelvűek aránya 5,5 százalékról 4,6 százalékra csökkent, a cigány anyanyelvűeké 4,4 százalékról 7,7 százalékra emelkedett, a magyar anyanyelvűeké 89,5 százalékról 86, 9 százalékra csökkent. De ez a kerekítve 87 százalék a túlnyomó többséget jelenti.

A Keményék által 2003-ban 550–570 ezresre becsült magyarországi cigányság tagjainak tíz százaléka sem értené tehát a cigányul írt műveket. (2010-ben a Nmezeti Család- és Szociálpolitikai Intézet készítettett egy újabb felmérést, ez azonban a nyelvhasználatra nem tér ki. A felmérések alapján írt tanulmányok végleges változata 2011 szeptemebrétől lesz olvasható az intézet honlapján.)

Helyesnek és nagyon is szorgalmazandónak tartom az egységes cigány irodalmi nyelv kialakítását, nemkülönben hasznosnak, ha minél több cigány ismerkedik meg a legelterjedtebb cigány nyelvjárással (nyelvjárásokkal) s majd a szintén kialakítandó egységes cigány nyelvvel (ha lesz ilyen). De a világ cigányságának egészét ezen az egységes cigány nyelven beszélőnek vizionálni, azt hiszem, értelmetlen. A cigány és nemcigány többség a cigányul írt műveket csak fordítások révén ismerheti meg.

Choli Daróczi József szövegében a nemzeti kultúra megalkotásának követelésével kimondatlanul az is benne van, hogy a cigányságnak nemzetté kéne válnia. A szerző Bessenyei György *Magyarság* című röpiratának gondolatát parafrázeálja (55. o.): „...*minden nemzet a maga nyelvén LESZ tudós*” – mintha a tipográfia rejtetten, de öntudatosan azt jelezné, hogy a cigányság nemzet lesz. A nemzetté válás igen-igen bonyolult folyamat. Kíváncsi lenné, jó lenne, de hogyan is? Megkérdezhető az is, hogy ugyan miért vesztené el cigány identitását az, aki magyarul ír? Miért csak az asszimiláció zsákutcája a másik alternatíva? Elképzelhető persze az is, hogy egy alkotó, akinek a felmenői közt cigányok is voltak, már nem rendelkezik semmiféle cigány identitással: ezt megint szomorúan tudomásul kell venni. De valószínűbb, hogy többen vannak, akik számon tartják a gyökereiket, vagy legalábbis előbb-utóbb keresni kezdik. Ne feledjük, hogy a Magyarországra a középkorban betelepült nomád népek, a besenyők, jászok, kunok mai utódainak (nyilván nem mindegyiküknek) van besenyő, jász, kun identitása is, évszázadok alatt sem veszett el! Az ember meg akar valamiben kapaszkodni, s leginkább a saját gyökereiben tud.

A lírai költő – és nem a tényekhez ragaszkodó irodalmár – állításának tartom Choli Daróczi szövegében azt is, hogy a magyarországi cigányság az ősi indiai kultúra és irodalom örököse lenne, s hogy a cigány kultúra és a cigány irodalom megértéséhez (58. o.) „*elengedhetetlenül szükséges az ősi, az indiai kultúra és irodalom alapvető (inkább alapfokú, DMI) ismerete*”. Amitől még, alkotók és olvasók számára egyaránt, nagyon hasznos lehet az indiai kultúra, az európai és az indiai kultúra találkozásának, ütközésének tanulmányozása.

Mindezek után Choli Daróczi József először a cigány népköltészetéről beszél, a népmeséről, a dalokról, a balladákról és a siratóénekekről, majd a műköltészetéről, e csoportba sorolva az epikát is. Tizenöt alkotót mutat be név szerint. Kovács József Hontalanról szólva (66. o.) érthetően ellágyul a hangja: „*1975-ben Budapesten találkozott Lakatos Menyhérttel, Choli Daróczi Józseffal és Péli Tamással. Örök barátság szövődött a négy ember között, ők alkotják ma az úgynevezett első generációs cigány értelmiség magját, a cigányság szellemi embereinek, a cigány alkotóművészeknek első csoportját.*” A művek bemutatása, pláne elemzése helyett csak felsorolásukat kapjuk, filológiaiag kissé pontatlanul.

Azt hiszem, Choli Daróczi József és főleg Szegő László írásai értékeik ellenére közelebb állnak a naiv tudományhoz, mint a valódihoz.

SZUHAY PÉTER FELFOGÁSA ■ Szuhay Péternek a cigány irodalmat bemutató írása 2000-ben jelent meg¹⁰. Véleményem szerint mindmáig ez a legalaposabb, leghiggadtabb és

legjobb rövid áttekintés, ha épp rövidsége miatt műelemzésekre ebben sem jutott hely. Szuhay fontos megállapítása, hogy a romák – szemben a parasztsággal – ma is aktív folklóralkotók. Ő is kérdezi: „*Létezik-e roma irodalom attól, hogy vannak írók és költők, akik magukat, vagy akiket mások romaként definiálnak? Feltéhetően ez még csak nélkülözhetetlen előfeltétele ennek. A roma irodalomnak intézményesült fórumokra, kanonizált szövegekre, irodalmi nagyságokra, irodalomszervezőkre és szerkesztőkre van szüksége. A roma irodalomnak így meg kell önmagát konstruálnia. Mi a magyarországi roma irodalom nyelve? Részes-e a magyarországi roma irodalom a magyar irodalomnak? Hat-e, illetve visszahat-e a roma irodalom a romák széles tömegeire? A változó és visszahúzódó folklór irodalom helyébe képes-e lépni a magas irodalom? Megannyi kérdés, amelyre ma még csak bizonytalan válaszok adhatók.*”

Az érthető óvatosság mellett azért némelyikre adható (szerintem) biztos válasz is. Igenis létezik roma (és bármilyen) irodalom már pusztán attól, hogy vannak írók és költők, hogy vannak szövegek – a létező/megteremtendő intézményrendszer, irodalmi élet nem azonos az irodalommal, noha erre az intézményrendszerre rendkívüli szükség van. (Ennek ellenére a cigány értelmiség komolyan vehető része, élén Daróczi Ágnessel és Zsigó Jenővel, évek óta hiába küzd egy komplex országos művészeti központért.) A magyarországi roma irodalomnak három nyelve van, a magyar, s a nyelvjárásokban létező beás és cigány. A roma irodalom hatása viszont valóban komoly kérdés. Az irodalom – hogy a recepcióesztétika felé is tegyék egy főhajtást – végül is a befogadókban konstruálódik meg, a befogadásban, a befogadás által létezik. A romák „*széles tömegei*” azonban egyelőre a túléléssel vannak elfoglalva. Nagyon hangsúlyosan mondom: önhibájukon kívül.

A biztos válaszok Szuhay írásának végén, az irodalomtörténeti vázlat után is megjelennek, nagyrészt a saját kérdéseire is felelve: „*Összegzőként azt mondhatjuk, hogy Magyarországon ma már létezik roma irodalom. E romani nyelven megfogalmazott irodalom egyelőre küzd a mindenki által elfogadandó irodalmi köznyelv megteremtésével, ezzel párhuzamosan – mint a magyar nyelvű irodalom is – a kétnyelvűség segítségével elevenen él és hat. Létezik egy magyar nyelven írt roma irodalom is, amelyet immár a romák különböző etnikai csoportjai közös szellemi kincsnek tekintenek. Létezik és egyre erősödik egy beás nyelvű irodalom... Egyre világosabban kirajzolódik a roma irodalom belül azoknak a köre, akiket a romák és általában az irodalomkritika első vonalbeli íróknak, illetve költőknek tekint.*” Érdekes, hogy Szuhay is használja a „*roma nemzeti irodalom*” kifejezést; szerintem pontatlanul.

KELEMEN ZOLTÁN FELFOGÁSA ■ Kelemen Zoltán *Mint madarak*¹¹ című tanulmányában szól a magyarországi roma irodalom hagyományozódásáról és gyökereiről – ez az alcím is. Nagy invencióval mutatja be, hogy a cigány népmesék, a roma mitikus-mesei hagyomány egyes motívumai, fordulatai miként őrzik az archaikus gondolkodásformát (vagy inkább gondolkodásformákat), s hogy e motívumok, fordulatok miként élnek tovább a mai cigány írók és költők alkotásaiban. Példaként csak egyetlen mondat (128. o.), hisz a folklóról szólva vissza fogok térni ehhez a rendkívül, sőt túlságosan is gazdag anyagot vizsgáló s így kissé túlsúlyolt tanulmányhoz: „*Jónás Tamás És amikor eltelik az ezer esztendő című novellája sikeresen szintetizálja a természetistenekhez, erdei lényekhez, bengákhoz kötődő roma kozmológiát a természet ősi vadságának sejtetve-árnyaltan megvalósított leírásával meg a szándékosan homályban tartott sátánista, nekrofil-kannibalisztikus kultuszokkal, ahol lesbikus vérfertőző viszony és ősi boszorkány-kultúra keveredik ördögi beavatási rítusokkal.*”

Sok állítás ingerel vitára, de később térek ki rájuk.

Itt most az a fontos, hogy Kelemen (kissé sután fogalmazva) „*a roma irodalom első megjelenési formájaként*” tételezi az „*etnografikus jellemzők*”-et (97. o.), azaz, s ezzel mélyen egyetértek, a mindenkori népköltészetet is az irodalom részének tartja. Akkor is, ha a roma népzene és a népi irodalom „*roma eredetét folyamatosan megkérdőjelezi szinte az összes*

roma-kutató” (uo.). Erről még lesz szó. Kelemen ennek kapcsán a következőt is kijelenti (98. o.): „A Kárpát-medence-területén ... a romák váltak a magyar népi vagy mitikus hagyomány elsőrendű őrzőivé.”

Magát a roma irodalmat a szerző a tanulmány elején a következőképp definiálja (85. o.): „Roma irodalom lehet romákról szóló irodalom vagy romák által írt irodalom. Ez utóbbi lehet romákról szóló vagy nem romákról szóló irodalom, valamelyik roma nyelven vagy valamelyik befogadó ország nyelvén írt irodalom.” Ezzel már vitatkoznék: súlyos tévedésnek tartom a romákról s bármely más népről írt irodalmat a romák, az adott népcsoport irodalmához sorolni. Ezen az alapon nem kis bajban lennénk egy, a Mars-lakók közt játszódó tudományos-fantasztikus regény besorolásakor, illetve hát azt kellene mondanunk, hogy az opus a galaktikus irodalmon belül a marsi irodalom kategóriájába tartozik, ami nem igazán megnyugtató. Hová soroljuk az *Utópiát*, a *Gullivert*, *A gyűrűk urát*?

BECK ZOLTÁN FELFOGÁSA ■ A rendkívül felkészült és tájékozott Beck Zoltán, akinek munkahelye a pécsi egyetem romológia tanszéke, több alkalommal is írt a cigány irodalomról. Fontos munkája a külön kiadványként megjelent *A lehetséges cigány irodalom*¹², a témával való foglalkozás legjelentősebb eredménye pedig egy 2009-ben elkészült, komoly PhD-disszertáció, melynek címe: *A romológia írása*¹³. Ez az első, a cigány irodalommal foglalkozó monográfia. Három nagy fejezete: „A tudományt teremtő önkény – a romológia morfológiájának vázlata”, „A lehetséges cigány irodalom”, „Az elképzelt cigány (A magyar irodalom cigány-reprezentációjának alakulástörténetéhez”. Mint ebből is látszik, a munka inkább elméleti, mint irodalomtörténeti jellegű, nem ad általános áttekintést sem a cigány irodalom történetéről, sem az egyes életművekről, művekről – igen figyelemreméltó megállapításokat tesz viszont például „Lakatos Menyhért prózájáról”, „Holdosi és Osztojkán prózájáról”, „Bari Károly lírájáról” s egyes alkotásokról.

Beck Zoltán doktori értekezése egyelőre kéziratban létezik, illetve csak az interneten elérhető. A szöveg nyilván nem végleges. Méltánytalanságnak érezném, ha egy nyomtatásban még meg nem jelent – s remélhetőleg minél hamarabb megjelenő, de megjelenéséig nyilván változó – szöveget végső változatnak tekintve elemeznék, minősítenék, de kihagyni is hibának tartanám, hisz a szöveg létezik. A továbbiakban tehát fogok belőle, hol egyetértően, hol a vita szándékával (s természetesen a szerző felhatalmazásával) idézni s kitérni Beck két fontos, régebbi munkájára is.

Előtte azonban semmiképp sem hallgathatom el, hogy Beck Zoltán stílusát mindközönségesen *öngyilkos* stílusnak tartom, fogalmazásmódjával rendkívül megnehezíti az olvasást, gyakorlatlanabb olvasó számára pedig, legyen bár egyetemi vagy főiskolai hallgató, egyenesen lehetetlenné teszi a horizontok oly kíváncsú összeolvadását, mondhatnám, az artikulálódó tapasztalat korántsem esztétikai lesz.

Nem szerencsés a hermeneutikát összetéveszteni a hermetizmussal.

Beck Zoltán több régebbi és fontos írását lehetne idéznem – itt most csak doktori értekezésével foglalkozom, mivel ez legjelentősebb, összefoglaló műve s nyilván ez tükrözi mostani felfogását.

Ebben azt írja, hogy a cigány (roma) irodalom meghatározásakor a következőkkel kell számolnunk. „A cigány irodalom temporalitása a filológiai, irodalomtörténeti, tudománytörténeti vizsgálatokban mutatkozik meg, időbe vetettségét, alakulástörténetét és ily módon történeti kanonikus eljárásait, a bele értett szövegek delfinológiáját (a delfinológia Szörényi László fogalma, DMI) ebben a narratíva-vizsgálatban tartom elgondolhatónak. A területiális elgondolását egyrészt földrajzi értelemben az országhatárok adják, mint az európai térelgondolás kézenfekvő és lehetséges makro-rendje, másrészt leginkább a diaszpóra, a transznacionális lét fogalmakhoz köthető. ... Vertikális rendezettség a cigány-roma irodalomnak primer módon a társadalmi-közéleti színtereken van dominánsan jelen,

illetve a szövegek hierarchikus viszonyának vizsgálatakor, sorrendbe állításukkor, értékelő mozzanatok, esztétikai ítéletek esetében. Poétikai és szemantikai szempontok szerint egyfelől az írás vizsgálata, másrészt a recepció és a jelentésképzés esztétikai-morális között húzódó feszültsége, s ezzel a befogadó közösségek értékpreferenciáinak vizsgálata határozza meg a cigány, roma irodalmat. Szemantikai aktusának lényegi elemeként tekintünk reprezentáció és önreprezentáció belső struktúráira.” A 86. számú jegyzet szerint ez utóbbi szerint válhat indokolhatóvá – „de teoretikusan semmiképp sem védhetővé” – a dolgozat tagolása „a harmadik és negyedik fejezet tekintetében”. De – ezt azért megkérdezem – miért ne lenne védhető teoretikusan, s egyáltalán, miért kellene védeni, ha valaki – a fejezetcímek következnek – „A lehetséges cigány irodalom”-ról vagy „Az elképzelt cigány”-ról beszél? A „származási kontextus” Beck szerint „zavaróan spekulatív”, nemkülönben „korszerűtlen”. Én nagyon is használhatónak vélem. Sőt, legyen bármennyire korszerűtlen (mi a korszerű?), nem is tudok másból kiindulni. A használatban azonban nagyon is óvatosnak és körültekintőnek kell lenni.

Épp ezért az már sokkal kevésbé idegen tőlem, hogy Beck nem egy kanonikus narratíva szerint gondolja el a cigány irodalmat, s nem is csupán különálló szövegeknek tekinti a műveket, melyekről beszélve „[a] cigány jelző a szöveg valamiféle különössége lesz...” Ahogy írja, „dinamikus fogalomalkotásra” törekszik. „Arra törekszem, hogy ne csupán az egyes szövegek legitimálódjanak, de a kánon megképzése (akkor most van kánon vagy nincs kánon? DMI) eleve egy dialogikus viszonyba lépjen bele. (...) ...azokat a helyeket kell keresnünk, ahol ezek a kánonok (létezők és létrejövők) interakcióba léphetnek, kommunikálhatnak, egymásba írhatnak.” Erre törekszem magam is. Egyáltalán nem ragaszkodom a kánonalkotás fejlődés-ideájához, szintúgy nem tekintélytiszteletből következő statikusságához. Nem gondolnám, hogy a művészet, az irodalom fejlődne, főleg nem, hogy haladna valami felé, de ezt tagadva ma már talán nem kell a jeges ürrel szembenézni. A kronológiai rendszerezést nem feltétlenül gondolom elhagyandónak, a Pál-féle *Világirodalom* és a Gintli-féle *Magyar irodalom* is időrendben halad, sőt a Szegedy-Maszácz-féle tanulmánygyűjtemény is, *A magyar irodalom története*. Beck sem hagyja el. S nem akarnám kikapcsolni az értékelést sem, noha eszem ágában sincs kánont képezni. De bármennyire nincs, bármily bizonytalan is az értékről alkotott fogalmunk, az egyes műalkotások között értékkbéli különbségeket érzünk. Az értékelés megúszhatatlan, ha máshogy nem, magától megjelenik a szövegünkben. Beck is értékkel. Ha értékelek, természetesen én értékelek – valószínűleg valamely általánosabb értékrend alapján, de én. Önmagunkból, bármennyire szeretnénk, nem léphetünk ki. Lehetőségünk és vigaszunk (kötelességünk?) az önkorrekción és a nyitottság.

Nem tagadnám egy irodalom, az irodalom elbeszélhetőségét, elbeszélhetőségeit.

Nem tagadja Beck Zoltán sem, sőt elismeri, hogy a magyarországi cigány irodalom „jelentős intézmény”.

Definíciója végül is a következő:

„A cigány irodalmat megkísérlem a lehető legszélesebben érteni. Nem bizonyos szövegek zárt rendszereként kívánok tekinteni rá, hanem olyan rendezőelvként, amely szövegek, szöveghelyek újraértelmezésére ad lehetőséget. Így aztán a cigány irodalom részét képezik a cigány, roma szerzők szövegei is, függetlenül attól, hogy beás, romani vagy éppen magyar nyelven íródtak-e. A cigány irodalomnak részét képezik a cigány és nem-cigány szerzők szövegei (nyelvtől függetlenül), ha a szöveg a cigány, roma, traveller etc. lexémát ... szöveghelyzetbe hozza. A cigány irodalom részét képezik a szépirodalom etnikus természetű reprezentációs-önreprezentációs törekvései, stratégiái: milyennek látják a romákat a nem-romák, s milyennek látják a romák önmagukat, mi módon és miféle sztereotípiák kiépüléseinek színtere lehet az irodalmi szöveg. A cigány irodalom: a cigány népköltészet és a

magas irodalom, azok egymáshoz való viszonya, cigány és nem-cigány folklórszövegek, cigány és nem-cigány szerzők szövegeinek komparatív vizsgálata.”

E meghatározással – mely kapcsolódik Kelemen Zoltánéhoz –, mint az weddigiekből kiderült, csak részben értek egyek, noha jogosultságát és használhatóságát egy pillanatra sem vonnám kétségbe.

És örülök, hogy a cigány irodalom részét képezik a cigány, roma szerzők szövegei is.

RAJKO DJURIC NEMZETKÖZI ÁTTETKINTÉSE ■ E rövid felsorolás végén mindenképp meg kell említenem a Szerbiában született, a délszláv háború kitörésekor (1991) Németországba emigrált Rajko Djuric nagyra törő, de célját csak részben elérő, a teljes cigány literatúrát országok szerint áttekinteni akaró művét, melynek címe: *A roma irodalom*¹⁴ – a munka eredetileg németül jelent meg 2002-ben. Djuric nem bíbelődik a roma irodalom fogalmának meghatározásával, de az *Előszó* néhány mondatát érdemes idéznünk. „*A roma irodalom* – állapítja meg a szerző (9. o.) – *szóbeli és írásbeli hagyományokkal is rendelkezik, noha az utóbbi viszonylag fiatalnak minősíthető. ... Tehát népem írásos irodalma modern jelenségnek nevezhető, és alkotói elsősorban európai romák. Könyveik nemcsak romani nyelven láttak/látnak napvilágot, hanem számos más nyelven is.*” Továbbá: „*... főként a hajdani Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia alkotói, valamint a magyarországi roma szerzők a legjelentősebbek ... ennek az egész világon szétszóródott nép irodalmának kialakulása és fejlődése szempontjából.*” (10. o.). Djuric az előszóban beszél a romák „*nemzeti és kulturális újjászületéséről*” is, sőt nemzetként említi a romákat, ami szerintem (még?) indokolatlan. A következőkkel viszont nagy valószínűséggel egyetérthetünk: „*Habár a roma irodalom a legkülönbözőbb miliókben és nagyon eltérő történelmi feltételek mellett alakult ki, olyan, mindig visszatérő témákkal foglalkozott, amelyek a roma szerzők legfontosabb és leggyakoribb inspirációit jelentették. Ezek közé tartoznak a roma nép tragikus társadalmi tapasztalatai: hazátlanság és vándorélet, üldözés és társadalmi igazságtalanságok, a romák és nem-romák (gádzsók) közti ellentmondásos kapcsolat, a holocaust és a roma közösségen belüli konfliktusok.*” (10. o.) E témák mellé azonban újabbak léphetnek, lépnek (például Jónás Tamásnál).

Djuric szerint „*Az írásos roma irodalom atyjának John Bunyan (1628–1668) nevezhető*” (9. o.). Ezt aligha lehet ilyen határozottan kijelenteni – *A romák irodalma Nagy-Britanniában* fejezet elején Djuric is óvatosabb, ott már csupán „*(i)rodalomtörténészek feltételezése szerint*” lenne Bunyan irodalmi atya, s nem is a egész, hanem csupán az angliai roma irodalomé. Ez elfogadható – s érzelmileg érthető a másik kijelentés határozottsága is, az öskeresés, österemtés, a dicső múlt kreálása nem idegen a túlzottan lelkes krónikaíróktól. A *Világirodalmi Lexikon* Ruttkay Kálmán írta címszava¹⁵ nem említi ezt a feltételezést, de szól arról, hogy *A zarándok útja (The Pilgrim's Progress)*, 1675) nehéz sorsú szerzője – ha nem is egyhuzamban, de tizenkét évet töltött börtönben! – „*[s]zegény üstfoltozó fia volt*” s egy időben maga is „*apja mesterségét folytatva tartotta el (első) feleségét és négy gyermekét*”. A huszonkét kötetes *Dictionary of National Biography*¹⁶ kitér rá, mondván, hogy Bunyan cigány eredetének feltételezése valóban csak feltételezés. Ebben, mindaddig, amíg valamilyen kétségtelen bizonyíték elő nem kerül, megnyugodhatunk.

Természetesen külön fejezet *A romák irodalma Magyarországon* (49–56. o.). Felütése kissé mesei: „*Kiemelkedő zenei tehetségük révén viszonylagos tiszteletet, türelmet, szimpátiát ébresztettek maguk iránt az ország hatalmasaiban, kiknek gyakran jobbágyai voltak. Zenéjüknek köszönhetően a magyar lakosság elfogadta őket, mint egy olyan népet, mely tiszteli és ápolja a kultúrát...*” Mintha egy óriás zenekar lett volna itt... Djuric hét költőt, írórt sorol fel s jellemez röviden mint a legjelentősebbeket: Balogh Attilát, Bari Károlyt, Choli Daróczi Józsefet, Holdosi Józsefet, Lakatos Menyhértet, Osztójkán Bélát, Rostás-Farkas Györgyöt – az utóbbi neve Farkas Rostásnak van írva. (Hibák vannak az általa korábban

említett zenészek nevében is, akik közül ráadásul nem is mindenki cigány...) Megemlíti a Bukarestben élt Ábrahám Jánost is.

Három alkotóról részletesebben is szól, bár inkább bemutatja, mint elemzi Lakatos Menyhértől a *Füstös képeket*, Holdosi Józseftől a *Kányákat* s Bari Károly költészetét. Egy idézet a *Kányák* analíziséből: „*A felsorolt jelenetek a latin-amerikai irodalom mágikus realizmusára emlékeztetnek, a regény ezen rétegét társadalomkritikai és politikai sík vetületei formálják szerves egésszé.*” Egésszé formáló vetületek? Nem felejttem, hogy a mű az első összefoglalás a nagyon is bonyolult tárgyról, nem vitatom a jó szándékot, a (korlátozott) informatív értéket s Djuric irodalom iránti érzékenységet sem, de a mű, sajnos, Szegő és Choli Darócz írásaival együtt, leginkább a következő fejezetben bemutatott naiv tudomány kategóriájába tartozik. Az irodalomtörténet, ha rosszabb napjaimon magam is kételkedem ebben, mégiscsak egy szakma, komoly ismereteket és szaktudást igénylő szakma.

Befejezésül az átültető, Zsidó Ferenc egy mondatára térnék még ki, aki ezt mondja *A fordító előszavában* (8. o.): „*Talán furcsán hangzik, de az első összegző irodalomtörténeti munka megjelenése avatja igazán »irodalommá« – tudósi értelemben – egy adott népcsoport szépirói teljesítményeit.*” Ez nem csupán „talán”, hanem valóban furcsán hangzik: egy irodalom nem a tudomány által létezik. Ha van, akkor van – csak úgy. Nem a tudomány legitimálja, noha megismerésében, megismertetésében, értékelésében természetesen rendkívül nagy a szerepe. Az irodalomtörténész, az esztéta szerepe nagyon is fontos társadalmi szerep, felettébb terméketlen, öngyilkos skizofrénia lenne, ha ezt éppen én (és éppen itt) akarnám kétségbe vonni, főleg akkor, mikor előzékenyen és öntelten megteszik ezt mások.

MEGHATÁROZÁS ■ S akkor itt az ideje, hogy végre elmondjam (elismételjem), magam mit értek a cigány irodalom fogalmán.

Cigány irodalom a magukat cigánynak (is) valló szerzők által bármilyen nyelven írt szépirodalmi művek összessége, mely művek ugyanakkor természetszerűen részei az adott nyelv irodalmának s az egyetemes irodalomnak is. Véleményem szerint a népköltészet az irodalom része, azaz a magyarországi cigányságnak mindig volt irodalma, s csak az írott irodalma, írásbelisége kezdődött későn, az 1960-as években. Ezt a kezdetet köthetjük két reprezentatív könyv megjelenésének évszámához is: Bari Károly Holtak arca fölé című verseskötete 1970-ben, Lakatos Menyhért Füstös képek című regénye 1975-ben látott napvilágot.

A „bármilyen nyelvbe” természetesen beletartozik a cigány nyelv, a *romani* is, ami e pillanatban tulajdonképp nyelvjárások összessége – említettem, többen fáradoznak azon, hogy kialakuljon egy nyelvjárások fölötti, általánosan beszélt cigány nyelv. Erről nemrég nyilatkozott a ritkán megszólaló Bari Károly is: „...*a számtalan dialógusban beszélt magyar nyelvet a reformkorban tették alkalmassá a kor megkövetelte kommunikációra. Ma a cigány nyelvet kell egységesíteni, modernizálni. Ez, persze, spontánul is folyik. ... Én valahogy úgy képzelem az egységesítést, hogy a cigányok lakta országokban átfogó szógyűjtéseket végeznek ..., majd az így összegyűjtött, véleményem szerint igen nagy szóanyag, kizárólag szakmai érvek alapján egységesítve válna az egész világon érthető közös nyelvvé.*”¹⁷

Tudom – láttuk Choli Daróczi József esetében –, vannak írók, irodalmárok, akik (inkább) csak a cigány nyelven írt műveket fogadják el cigány irodalomnak. Magam ezzel nem értek egyet, de vitatkozni sem kívánok vele. Úgy gondolom ugyanis (említettem már), hogy a társadalomtudományokban s így az irodalomtörténetben – s a mindennapi életben is – egy kérdésről többféle jogos felfogás létezhet egymás mellett, s ezek, ha ellentétesek, különbözőek is, nem feltétlen oltják ki, sőt esetleg kiegészítik, gazdagítják is egymást. A választás joga a mindenkori olvasóé.

Megismételném, hogy az irodalom s így a cigány irodalom részének tekintem a népköltészetet is, s nem csupán lejegyzett, hanem imaginárius, virtuális, mert általunk megismerhetetlen állapotában is. Ennek értelmében úgy vélem, „csupán” a magyarországi cigányság *írott* irodalma kezdődött el a hatvanas években (aminek óriási a jelentősége!), irodalma, népköltészete, művészete a cigányságnak s ezen belül a magyarországinak mindig volt – a cigányok első hulláma a 15. század elején érkezett hazánkba (az első biztos adat ittlétükről 1416-ból, Brassóból származik) – ha ennek a népköltészetnek csak egy töredékét ismerhetjük is. Ráadásul ez a népköltészet ma is él, új művekkel gyarapszik.

S gyarapszik, ha a kezdetinél sokkal lassabb tempóban is, az írott irodalom is, figyelemre méltó verseket ír például Fátyol Kamilla, a Maladype Színház kiváló színésze. A jövő persze kiszámíthatatlan és megjósolhatatlan, de ez az irodalom természetéhez tartozik – s korántsem csak az irodalomra jellemző.

JEGYZETEK

*Tanulmányom részlet *A magyarországi cigányság irodalma* címmel, a Polgár Krisztina Emlékalap támogatásával készülő könyvemből, ami remélhetőleg 2012-ben jelenik meg Dupcsik Csaba *A magyarországi cigányság történelme* című munkájának (Budapest, 2009, Osiris) párdarabjaként.

¹ Bari Károly: *Holtak arca fölé*. Budapest, 1970, Szépirodalmi.

² Lakatos Menyhért: *Füstös képek*. Budapest, 1975, Magvető.

³ Beck Zoltán: *A cigány irodalom fogalomtörténetéhez. Friss kutatások a romológia történetében*. Pécs, 2002.

⁴ Szegő László: A cigány irodalomról. In uő.: *Cigányok, honnan jöttek – merre tartanak?* Budapest, 1983, Kozmosz. 179–195.

⁵ Szegő László: A cigány nyelvű irodalom történetének rövid vázlata. *Forrás*, 1975/5–6. szám.

⁶ Mészáros György: *A magyarországi szinto cigányok. (Történetük és nyelvük.)* Budapest, 1980, Magyar Nyelvtudományi Társaság. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 153./

⁷ Csengey Dénes: „Nehéz élet az ének” – cigány írók és költők a magyar irodalomban. In Murányi Gábor (szerk.): *„Egyszer karolj át egy fát!” Cigányalmanach*. Budapest, 1986, TIT Országos Központja Cigány Ismeretterjesztő Bizottsága. 80–95. o.

⁸ Choli Daróczi József: A magyarországi roma irodalom. In Várnagy Elemér, Dr. (szerk.): *Romológiai alapismeretek*. Budapest, 1999, Corvinus. /A hét szabad művészet kiskönyvtára./ 49–69. o. A sorozatot a Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola jelentette meg, sorozatszerkesztő: Dr. Bencze Lóránt.

⁹ Kemény István–Janky Béla–Lengyel Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Budapest, 2004, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. /A magyarországi cigány népesség helyzete./ 17–19. o.

¹⁰ Szuhay Péter: A cigány irodalom. In Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest, 2000, Press Publica. /Változó Világ 31. kötet./ 37–41. o.

¹¹ Kelemen Zoltán: Mint madarak. A magyarországi roma irodalom hagyományozódása és gyökerei. In uő.: *Szélkönyvek. Multikulturalizmus a közép-európai irodalmakban*. Szeged, 2007, Lazi Könyvkiadó. 77–162. o.

¹² Beck Zoltán: *A lehetséges cigány irodalom*. Pécs, 2003, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Romológia Tanszék. /Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 12./

¹³ Beck Zoltán: *A romológia írása – egy elbeszélhető romológia felé*. Pécs, 2009. Doktori értekezés, kézirat. Ezúton is köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát kollegiálisan rendelkezésemre bocsátotta és felhatalmazott az idézésre.

¹⁴ Djuric, Rajko: *A roma irodalom*. (Fordította Zsidó Ferenc.) Budapest, 2004, Pont Kiadó.

¹⁵ Király István–Szerdahelyi István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon 1–18*. Budapest, 1992–1996, Akadémiai Kiadó. 1. kötet, 1188–1189. o.

¹⁶ Köszönöm D. Rác Istvánnak a lexikon fellapozásának nehéz és fáradságos munkáját.

¹⁷ Murányi Gábor: „A származás nem esztétikai kategória.” *HVG*, 2010. június 12. 34–35. o.

D. Magyar Imre: Cigány alkotók a reprezentatív magyar irodalomtörténetben

Az alábbi tanulmány részlet a Polgár Krisztina Emlékalap támogatásával készülő, *A magyarországi cigányság irodalma* című könyvemből való, ami remélhetőleg 2012-ben jelenik meg az Osiris Kiadónál. Mintegy folytatásaként Dupcsik Csaba ugyanott megjelent, *A magyarországi cigányság története* című 2009-es munkájának. A konferencián a cigány irodalom fogalmáról beszéltem, most ezt a tételt bővítem irodalomtörténeti áttekintéssel.

Témaválasztásom az is indokolja, hogy a magyarországi cigányság irodalmáról eddig alig s csak röviden s olykor bár jó szándékkal, de szakszerűtlenül írtak (közülük a legfontosabb műveket egy következő fejezet tekinti át), a reprezentatív irodalomtörténetekből pedig, ha egyes alkotókat megemlítenek is, majdhogynem teljes mértékben hiányzik a bemutatása. Az első olyan átfogó munka, amely teljes egészében a cigány irodalommal kapcsolatos, Beck Zoltán nevéhez fűződik: *A romológia írása – egy elbeszélhető romológia felé* című doktori értekezése⁸ 2009-ben készült el, egyelőre csak az interneten olvasható. Beck, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Forray R. Katalin vezette romológiai tanszékének munkatársa, régóta foglalkozik a cigány irodalommal, disszertációjában több év kutatásait összegzi. Műve mindmáig (2011 őszéig) nem jelent meg nyomtatásban, így bemutatását, értékelését nem érzem illőnek, hisz az olvasó legfeljebb a pécsi egyetem adatbázisában keresheti meg a szöveget.

Az 1964 és 1966 között megjelent hatkötetes nagy mű, *A magyar irodalom története* (becenevén a *Spenót*)⁹ készülése idején még nem volt miről írni, hisz a cigány szerzők csak a hatvanas évek második felében kezdtek itt-ott publikálni – bár jelentkezésüknek voltak régebbi előzményei. A negyedik kötetben, amelyik az 1849–1905 közötti szakaszt tárgyalta, Németh G. Béla megemlíti¹⁰ (ifj. Hegedüs Sándor, Sajó Sándor és legifjabb Szász Károly nem különösebben illusztris társaságában) József királyi herceget – de csupán azt példázandó, hogy a 20. század elejétől már nem tekintettek valakit csak azért költőnek, írónak, mert az 1836 és 1952 közt működő, többek közt Bajza József, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály alapította, de addigra már tekintélyét veszített Kisfaludy Társaság tagjává választották. Hogy József magyar királyi herceg, osztrák főherceg (1833–1905), a Magyarországért, Pest fejlődéséért oly sokat tett József nádor fia, igényelte-e korától s az utókortól, hogy írónak, költőnek tekintsék, nem tudhatjuk, de arra talán – ha nem is ebben a fejezetben (*Hírlapok, folyóiratok és irodalmi társaságok az utolsó századnegyedben*) – lehetett volna utalni, hogy érdeklődött a cigányok iránt, írt nyelvükről és kultúrájukról.

Az akadémiai irodalomtörténet folytatásának¹¹ szintén hat kötete (a *Sóska*) az 1945 és 1975 közötti időszakot tekinti át. (Érdekes matematikai és filozófiai probléma, hogy a kötetek száma hat-e vagy négy: a költészetéről és a prózáról szóló két-két kötet félköteteknek is tekinthető, hisz jelölésük II/1. és II/2., illetve III/1. és III/2., oldalszámozásuk is folyamatos. Empirikusan mindenesetre hat kötetet látunk.) Az 1981-es, *Irodalmi élet és irodalomkritika* című első kötetnek a hetvenes évek folyóiratait bemutató része – Szabolcsi Miklós munkája – nem tud az 1975 és 1977 között megjelent, Choli Daróczi József szerkesztette *Rom Som*

⁸ Beck 2009. www.btk.pte.hu

⁹ Sötér 1964–1966

¹⁰ Sötér 1964–1966. 4. kötet, 589. oldal

¹¹ Béládi 1981–1990.

lapról. *A költészet* című kettős kötetben Kis Pintér Imre a 995–996. oldalakon röviden szól Bari Károlyról – de csak róla. Kis Pintér Bari líráját „a lírai ént végletes és tartalmilag egymásnak ellentmondó – önfelfokozó és önmegsemmisítő – gesztusokkal” felruházó, „a nyelv fokozott expresszivitását” követelő beállítottság „[k]ülönlegesen egyéni” változatának tartja. Népiességét még Sinka Istvánénál is archaikusabbnak véli, mondván, „verseiben egy évezredes szóbeliségben létező hagyomány – a cigányságé – fogalmazza meg önmagát magyarul, s európaian. Teljesítményét így nemcsak egzotikuma minősíti, hanem éppen ez a nagy ívű érzelmi feszültség: élmény és forma evidencia és elidegenítés között”. Kis Pintér bizonyos, az egyenes közlésből fakadó veszélyt is érez Bari lírájában – erről s az előzőekről még lesz szó a költő lírájának részletes tárgyalásakor. A prózáról szóló rész 1259. oldalán szó esik – szintén Kis Pintér Imrének köszönhetően – Lakatos Menyhértről, mint aki regényével, a *Füstös képekkel* „új valóságterületek felfedezésének az eleven izgalmát hozta”, bár „korántsem használta ki a téma lehetőségeit, és a tragédiás hangoltságú emberi-társadalmi tablót jócskán felhígítja a kalandregény igénytelenebb fordulataival”. Így van-e – meglátjuk. Valamivel később (1265. oldal) Holdosi József már csak egy félmondatot kap „látomásos cigánykrónikája”, a *Kányák* miatt.

Pomogáts Béla 1982-es „ismeretterjesztő jellegű” munkájából¹² megtudjuk, hogy Bari Károly pályája – másokéval együtt – „a népi hagyományok jegyében indult” (105. o.), a költő „a népi hagyományok korszerű átalakítását vállalta” (536. o.), „a hazai cigányság történelmi élményeit és mai törekvéseit szólaltatja meg”, kötetekben „a cigány folklór hagyományaiból merített, ezek a hagyományok adtak költői nyelvezetének »szürrealisztikus« jelleget” (538. o.), Lakatos Menyhért pedig a *Füstös képekben* „a magyarországi cigányok életsorsát” (157. o.), illetve regénye és elbeszéléskötete, a *Csandra szekere* „a hazai cigányság elesett életét mutatta be” (519. o.).

Mindez kétségtelen.

Az egykötetes, igen tömör, eredetileg a német olvasóknak (ha akadtak ilyenek) készült munkának, *A magyar irodalom történetének*¹³ *A legújabb kor irodalma* című részében Tamás Attila nem említ egyetlen cigány költőt, író sem.

A helsinki egyetem *Folia Hungarica*-sorozatában jelent meg Görömbei Andrásnak, aki 1989 és 1992 közt vendégprofesszorként tanított az intézményben, *A magyar irodalom rövid története* című munkája¹⁴. Utolsó, X. fejezete mutatja be *A második világháború utáni évtizedeket*. Nyilván a megrendelő által kurtára szabott terjedelem az oka, hogy a szerző ezt kénytelen írni: „A pályájukat a hetvenes-nyolcvanas években kibontakoztató írókkal ez a rövid irodalomtörténeti áttekintés nem tud érdemben foglalkozni”, bár szerencsére felsorol néhány nevet és a fejezet zárásaképp kitér az ebben az időszakban végbemenő szemléletváltozásra is. A felsorolásban cigány szerzők nem szerepelnek.

Kulcsár Szabó Ernő egyszemélyes, az 1945 és 1991 közti periódust tárgyaló s az oldott hangú népszerűsítés szándékával semmiképp sem vádolható irodalomtörténetének¹⁵ első kiadása 1993-ban, a második egy évvel később jelent meg. A szerző a cigány alkotók közül egyedül Bari Károlyt szerepelteti, példának hozva munkásságának megítélését arra, hogy a hetvenes évek irodalmának uralkodó beszédmódjai hogyan értékelődtek át (pontosabban le) az évtized végére. A VI., *A posztmodern és az „új érzékenység”* című fejezet *Az új nyelvi magatartás irodalmának kialakulása (1979–1990)* alcímű bevezető részében olvassuk: „...a hetvenes évek végére ... szemléletváltást kezdetét veszi egy olyan irodalmi beszédmód

¹² Pomogáts 1982.

¹³ Klaniczay (szerk.) 1982.

¹⁴ Görömbei 1992.

¹⁵ Kulcsár Szabó 1993, 1994, 160–161. o.

kialakulása, amely nem vezethető le az individuumszemlélet és a jelhasználat eladdig uralkodó formáit meghatározó létértelmezésből. Az is kétségtelen, hogy olyan korszak zárul le a magyar irodalomban, amelynek a harmincas évek elején rögzültek a kérdésirányai és a kínálkozó világgépi válaszok beláthatóságának főbb horizontjai. Erre a fejleményre vall rá az a tény, hogy a poétikai beszédmód Németh Lászlótól, Illyéstől, Juhásztól vagy Dérytől örökölt mintái mind kevésbé bizonyulnak közlésképesnek, legalábbis abban az értelemben, hogy a velük való új irodalmi párbeszéd létesítésének lehetőségei már távolról sem emlékeztetnek a hatvanas-hetvenes évek fordulójánál megfigyelhető irányzatmozgás folyamataira. Míg például a hetvenes évek első felében Balázs József epikája vagy Bari Károly versei lényegében az irodalmi beszédmódok akkori erőviszonyainak köszönhatték a túlértékelő fogadtatást, az évtized végére olyan kevés kisugárzó ereje maradt e hagyományosan prófétikus hangoltságú, érzelmies-patetikus kifejezésformáknak – valamint a bennük megnyilatkozó affirmatív (megerősítő, állító, DMI) művészi beállítódásnak –, hogy alig kínáltak már kapcsolódási pontokat a születőfélben levő új szemléleti tradíció számára.”

Gintli Tibor és Schein Gábor eredetileg egy középiskolai tankönyvcsalád¹⁶ első két kötetét írták meg az első és második osztályosok számára. (Elkészült a harmadikos is, de annak szerzői nem ők. A család végül – hogy a képzetkörnek megfelelően fejezzem ki magam – a kiadó hibájából csonka maradt.) Gintliék később az elkészült részeket átdolgozva, kiegészítve megírták *Az irodalom rövid történetét*¹⁷, ami a világirodalmat és a magyar irodalmat is áttekinti. Előszava, bevezetése, sajnos, nincs, de keletkezése alapján feltételezhetjük, hogy szerzői középiskolás olvasókra is gondoltak. Cigány alkotókat nem említene.

1.1.1.1.1. Grendel Lajos szintén egyszemélyes, a tizenkilencedik század második feléig, a modernizmus kezdetéig visszanyúló s máig haladó szellemes, mély és agymozgató vállalkozása, *A modern magyar irodalom története*¹⁸ sem szerepeltet cigány alkotót.

1.1.1.1.2. Gintli Tibor szerkesztette azt a 2010-ben megjelent, tehát legfrissebb irodalomtörténet¹⁹, ami minden bizonnyal sokáig lesz, teljes joggal, a felsőoktatásban tanulók tankönyve – az előszó is őket jelöli meg (részben) potenciális olvasóként. A több, mint ezeroldalas *Magyar irodalom* az Akadémiai Kiadó Akadémiai Kézikönyvek sorozatában jelent meg, ahol a Pál József főszerkesztette *Világirodalom* is 2005-ben. A 8–10. rész, amely három részre tagolva (*A második világháború befejezésétől a 70-es évek elejéig*, *A közelmúlt irodalma*, *Kortárs irodalom*) egészen napjainkig tekinti át literatúránkat, Schein Gábor munkája. Schein a cigány alkotók közül egyedül Osztójkán Bélát említi: a történelmi regény megújulásáról szólva Márton László, Láng Zsolt és Darvasi László egy-egy alkotása (*Testvériség*, *Bestiarium Transsilvaniae*, *A könnyemutatványosok legendája*) mellett az ő egyik művét is – *Átyin Jóskának nincs, aki megfizessen* – elemzi röviden, de igen lényeglátón.

A Szegedy-Maszák Mihály irányításával készült *A magyar irodalom története*²⁰ alapvetően nem irodalomtörténet(ek)nek tekintem, hanem inkább kronologikus tanulmánygyűjteménynek. (Angyalosi Gergely ugyan nagyvonalúan így összegez

¹⁶ Gintli–Schein 1998

¹⁷ Gintli–Schein 2003, 2007

¹⁸ Grendel 2010.

¹⁹ Gintli (főszerk.) 2010.

²⁰ Szegedy-Maszák (főszerk.) 2007.

kritikájában: „...mégiscsak irodalomtörténetről van szó. ... Ha valaki konkrét célok által vezérelve keres valamit, azt természetesen érheti csalódás. De esetleg talál valamilyen rokon problematikát, jelenséget, szereplőt, s ennek jóvoltából továbbléphet egy másik irodalomtörténethez. / Merthogy szükség lesz más jellegű, más típusú irodalomtörténetekre is...”²¹ Ilyen „más típusú” irodalomtörténet lett a Gintli-féle, amit fentebb említettünk, s ami természetesen nem teszi feleslegessé újabb irodalomtörténetek írását.) Tekintsük azonban bárminek a három vaskos kötetet: cigány alkotókról nincs bennük szó – és a bővebb, elektronikus változatban²² sincs.

E vázlatos áttekintésből is kiderül, hogy a cigány szerzők közül, ha egyáltalán szerepeltetik őket, a nagy áttekintések szerzői Bari Károly és Lakatos Menyhért nevét írják le, esetleg Holdosi Józsefét és Osztójkán Béláét. Kimarad Balogh Attila, Choli Daróczi József, Jónás Tamás, Kovács József, Rostás Farkas György, Szepesi József, Szécsi Magda – mindenki más. Teljesen jogos a kérdés: mi ennek az oka – azon túl, hogy egy adott munka készültekor még nem mindenkinek volt fontos köte? Jogosan kérhoztathatjuk-e mondjuk Görömbeit, hogy most miatta – műve finnül és ukránul is megjelent – nem fognak tudni Lakatos Menyhértről a messzi Rovaniemiben s a közeli Dnyipropetrovszkban, jogosan kérhoztathatjuk-e a többi irodalomtörténészt, akik az egyes alkotókat és alkotásokat figyelmen kívül hagyták? A kérdést azonban nem indulattal, nem számonkérőn s végképp nem vádlón, hanem higgadtan kell feltennünk s a választ is úgy kell rá keresnünk.

A szimpla figyelmetlenséget, pláne a lekezelést vagy a rosszindulatot okokként említenünk indokolatlan és komolytalan lenne. Alapvetően két fő okot tételezhetünk fel.

Az egyik ok a magyar irodalomban az írott cigány irodalom, Bari Károly, Lakatos Menyhért jelentkezése idején zajló paradigmaváltás, amit a Gintli-féle irodalomtörténetben Schein Gábor ezt írja (1935. o.): „A közelmúlt irodalmát hajlamosak vagyunk olyképpen látni, hogy a 60-as évek végén, a 70-es évek elején komplex és mélyreható változás zajlott le a különféle szépirodalmi műfajokban”, nemkülönben „a kritikai szemléletekben és nyelvekben”, sőt „az olvasóközönség irodalmi tudatában, ízlésében is.” (Ugyanakkor higgadtan figyelmeztet, hogy a „fordulat” és „váltás” metaforáival „nem árt óvatosan bánni”, mert megvan bennük a leegyszerűsítés veszélye, az egyszerűsítés pedig „az irodalom széles területeit szorítja feledésbe”. A változás ettől függetlenül kétségetelen, lényege, hogy a prózában és a költészetben új, „bonyolultabb poétikai formák” jelennek meg.

A cigány alkotók viszont – állapíthatjuk meg – ebből kimaradtak, azokhoz a régebbi formákhoz, költői magatartásokhoz kötődtek, amik most háttérbe szorultak, netán folytathatóságuk is kérdésessé vált. A kritika s az irodalomtörténet elsősorban – s ez teljesen érthető – az újra (radikálisan újra) figyelt, azt próbálta megérteni, értelmezni. 1979-ben jelent meg a váltás egyik alapműve, Esterházy Pétertől a *Termelési-regény (kisssregény)*, aminek kapcsán a kritikusok és irodalomtörténészek közül kivételesen sokan éreztek késztetést a megszólalásra. A Gintli-féle irodalomtörténet, teljes joggal, elsősorban két kiváló irodalmár, Balassa Péter és Radnóti Sándor nevéhez köti az új (elsősorban prózai) kánon kialakítását, az előbbi egyenesen „a 80-as évek legnagyobb hatású” kritikusának nevezve (1940. o.). Teljesen érthető, hogy az említettek első kötetekben²³ az esztétikailag újra s előzményeire figyeltek, Balassa Bereményi Géza, Esterházy Péter, Kornis Mihály, Mészöly Miklós, Nádas Péter, Ottlik Géza, Örkény István, Pályi András és Tandori Dezső alkotásaira, Radnóti – többek közt – Esterházy Péter, Hernádi Gyula, Kálnoky László, Krasznahorkai László, Márton László, Oravecz Imre, Nemes Nagy Ágnes, Petri György, Pilinszky János, Spiró György, Szentkuthy

²¹ Angyalosi 2009, 210–211. o.

²² elte.hu/villanyspenot/index/php

²³ Balassa 1982; Radnóti 1988

Miklós, Tandori Dezső műveire. (Ne tekintsük véletlennek az átfedéseket, s azt sem, hogy Balassa kötete Flaubert legfontosabb írásának analízisével indul, a tanulmány címe: „*A regény átváltozása és az érzelmek iskolája*”. Bókay Antal írja a strukturalista narratológiáról szólva²⁴: „Kétezer évig a narratív szövegek vizsgálata azon a sémán alapult, amely Arisztotelész Poétika című művében jelent meg, és amely a mindennapi, realista történetekhez nagyon közel álló ősi, epikus kifejezőmód általánosításából származott. Ennek használhatósága már Flaubert és Dosztojevszkij elbeszélő technikájával jelentősen megkérdőjeleződött...”, s Joyce műveinek elemzésére már szinte teljesen alkalmatlan volt.)

A cigány irodalomhoz visszatérve: azt hiszem, kezdeti s későbbi fogadtatásának esetlegessége, töredékessége kapcsán mindenekelőtt azt kell – ha sebeket is okozunk vele – tárgyilagosan megkérdeznünk, hogy a kitüntető figyelem hiányának legfőbb oka nem a művek (vagy a művek többségének) esztétikumában kereshető-e elsősorban.

Nem írnám ezt a könyvet, ha úgy gondolnám, hogy a cigány alkotóknak nincsenek fontos, jelentős, esztétikailag nagyon is értékes munkáik. Vannak, hogyne lennének, épp ezért szeretnék szólni róluk s ezért is szóltak róla mindazok, akik szóltak – mert természetesen akadtak, akik szóltak, s a fentebbiek azt is mutatták, hogy a reprezentatív összefoglalásokból sem hiányoznak teljesen. Ugyanakkor szerintem el kell ismernünk, hogy e munkák (többségének) esztétikai gazdagsága, izgalmassága nagy valószínűséggel alatta marad az amúgy is terjedelmi korlátok közé kényszerülő irodalomtörténeti elbeszélések középpontjaiban álló művekének.

Tudom, ez szigorú megállapítás, amit a szerzők akár sértőnek is találhatnak. Nyomatékosan szeretnék ezért utalni Szegedy-Maszák Mihály példaszerű Kosztolányi-könyvének egy mondatára. Szegedy-Maszák még a könyv elején, az *Előszóban* (16. o.) egy pillanatra felfüggeszti a szigorú tárgyyszerűséget s megvallja, azért ír épp Kosztolányi Dezsőről, mert Kosztolányi „*alkatilag*” közel áll hozzá. Ennek ellenére a könyv egy másik helyén (346. o.) nem rest megállapítani: „...*tagadhatatlan, hogy Kosztolányi elbeszélő prózai művei sokkal kisebb vállalkozások, mint a huszadik század első harmadának legjelentősebb nyugati teljesítményei.*”²⁵ Figyeljünk jól: egy alkatilag hozzá közel álló szerzőről mondja ezt, s ez a szerző Kosztolányi Dezső! Az említett elbeszélő prózai művek pedig a *Pacsirta*, az *Aranysárkány*, az *Édes Anna*, az *Esti Kornél*!

Mi tagadás, felmerült bennem, hogy Szegedy-Maszák túl zord. Szövege folytatásából kiderül, hogy a legjelentősebb nyugati teljesítmények említésekor (elsősorban) Proust és Joyce főműveire gondol. De biztos, hogy Kosztolányi művei nem is „*kisebb*”, hanem „*sokkal kisebb vállalkozások*”? Hol a mérleg, ami ezt megbízhatóan mutatja? Tegyük hozzá, egy írásában²⁶ Veres András – hogy egy bensőségesen múltidéző nyelvi fordulatot használjak – önkritikát gyakorol egy olyan összehasonlításért, amelyet Szegedy-Maszák tett. Veres Kulcsár Szabó Ernővel vitatkozik: „*Abban ... régi értelmező hagyományainkhoz kapcsolódik Kulcsár Szabó, hogy a magyar irodalom korszerűségét az európai élvonalhoz méri. Hajdanán (1972-ben, Az el nem ért bizonyosság című, Németh G. Béla szerkesztette hírhedt tanulmánykötetben, ami egy újfajta, többeket ingerlő irodalomszemléletet képviselt radikálisan s ezzel felkavarta az állóvizet. DMI) magam is elkövettem azt az aránytévesztést, hogy Arany János líráját a kortárs Baudelaire távlatából ítélt meg. Ma már nem gondolom, hogy például József Attila költészetének jelentősége azon múlik, hogy mennyire rokonítható Gottfried Benn-nel vagy Ezra Pounddal.*” (Szegedy-Maszák szerint ezt lehet, Veres ugyanezt ma már aránytévesztésnek gondolja. De az ember értékelő lény, nemigen

²⁴ Bókay 2006, 158. o.

²⁵ Szegedy-Maszák 2010, 346. o.

²⁶ Veres András: A referencia védelmében. In Veres (szerk.) 2004, 159. o.)

mondhatunk le az értéklésről s ennek kapcsán, ennek részeként az összehasonlításról. Azt azonban tudnunk kell, hogy értékelésünk a mi értékelésünk, noha felehetően kapcsolódunk valamilyen „értékelő közösséghez”. A „kor legjelentősebb nyugati teljesítményei”-nek kijelölése konszenzusos, de több konszenzus létezhet, létezik egymás mellett, ha egyik elterjedtebb is a többinél. Ne feledkezzünk meg tehát arról, de ne is tulajdonítsuk neki túl nagy jelentőséget, hogy Szegedy-Maszák és Veres magyar irodalmi alkotásokat hasonlított világirodalmiakhoz, én cigány szerzők műveit állítom párhuzamba magyar szerzők alkotásaival, azaz. ahhoz mérek, amit ők máshoz mérnek, mértek s találtak „kisebb” vagy „sokkal kisebb vállalkozás”-nak. Még véletlenül sem arról arról van szó, hogy a nyugati teljesítmények mindig jelentősebbek a magyar irodalom teljesítményeinél, amik viszont mindig jelentősebbek lennének a kisebbségi irodalmakénál. A legjelentősebbek közé sorolható teljesítmény bárhol születhet.)

Korunkban átalakulóban az irodalomtudomány, az irodalomtörténet-írás, sőt átalakulóban az irodalom fogalma is. Úgyszintén az értékelés alapelvei.

Egyetérthetünk Szegedy-Maszák Mihállyal: „*Valamely költemény, regény vagy színmű akkor maradandó értékű, ha különböző értelmezésekre ad lehetőséget.*”²⁷

Felmerült bennem természetesen az is, hogy én is túl zord vagyok: magyarán, elkerülendő az elfogultság vádját, kompenzállok. Hisz, ha indokolatlanul felértékelek egy cigány szerző alkotta művet, hiteltelenné válok. De akkor is, ha indokolatlanul becsülöm alá! Mindkettőt szeretném tehát elkerülni, amennyire csak lehet, bár objektív mérleg örök érvényű mérési eredményekkel valóban nincs. Teljesen tárgyyszerű értékelés mindenesetre lehetetlen: a mérleg, ami pontosan mérne, nem létezik. (az értéklés igen bonyolult problémájáról másutt esik szó.)

Összehasonlító, pláne kényszeres mérícskélésre amúgy nincs feltétlenül szükség, főleg, ha az összemérendők mindegyike, ha egyikük „kisebb vállalkozás” is, jelentős, netán maradéktalan esztétikai élményt ad. Ha olvassuk – vagy jobb lenne egyes szám első személyben fogalmaznom? – az *Édes Annát* vagy az *Esti Kornélt*, nincs hiányérzetünk, nem jut eszünkbe, hogy *Az eltűnt idő nyomában* „nagyobb”, sőt „sokkal nagyobb vállalkozás”. Bari Károly, Lakatos Menyhért vagy Osztójkán Béla legjelentősebb alkotásaitól is teljes (vagy majdnem teljes) élményt kapunk, ha később esetleg tudatosítjuk is, hogy Petri György, Esterházy Péter vagy Nádas Péter költészete és prózája „nagyobb”. A fércmű és a remekmű közt igen hosszú út húzódik, s ezen az úton megvannak azok a szakaszok, amiken belül elmosódnak a különbségek. A tökéletes remekmű amúgy elég ritka jelenség.

Ismételjük meg: a cigány szerzők kritikai fogadtatása, mint ezt Bódi Zsuzsanna igen alapos bibliográfiája²⁸ mutatja, egyáltalán nem maradt el. Érdemben foglalkoztak velük a roma lapok, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió csekély terjedelmet kapott cigány műsorai is, a Cigányfélóra, a Patrín magazin, nemkülönben a Rádió C.

Összefoglaló áttekintés azonban mindmáig nem született.

Ezt a hiányt szándékszik pótolni az általam írt kötet.

²⁷ Szegedy-Maszák Mihály: Nemzeti és világirodalom a huszonegyedik században. In Szegedy-Maszák 2008, 99–121.

²⁸ Bódi 2002.

Horák Magda: „...mint gyémántcsepp a szénben...,”

**Cigányszármazású magyar zeneszerzők, nótaszerzők, előadóművészek és
pedagógusok
1700 –2010**

Köszönetet mondok mindazoknak, akik a kutatásban, illetve a munkában szakmai, fordítói és egyéb segítséget nyújtottak:

Bársony Péter
Bartha Ágoston
Bosnyák Magda
Csányi Attila
Dombrowszky Ninette
Halper László
Kovács Ágnes
Róbert Zsófi

Ez a könyv nem készülhetett volna el a lelkes zenerajongók Internetre feltett anyaga, valamint az alább feltüntetett kiadványok nélkül:

Csemer Géza: Habiszti. Bp., 1994

Halper László: Zenészlegendák. Legendás történetek legendás romazenészekről. Bp., é. n.

Kroó György: Rácz Aladár. Zeneműkiadó Bp., 1979

Leszler József: Nótakedvelőknek. Bp., 1986

Markó Miklós: Cigányzenészek albuma. Bp., 1896

Markó Miklós: A régi mulató Magyarország. Híres cigányprímások. 1927.

Simon Géza Gábor: Magyar Jazztörténet. Bp., 1999

Cinka Panna
(1711-1772)

Cinka Panna hegedűje,
Hegedűje -
Mintha csak a sátán maga
Hegedülne:
Bűbájól a ringatója,
Bolondít a keserűje.

Ha vígan szól az a nótá,
Az a nótá:
Szent Dávid is táncra perdül
Fenn a holdba:
A kerek ég csupa csillag,
A kerek föld csupa rózsa.

De mikor bús a nótája,
A nótája:
Beborul a csillagos ég
Nagy rónája, -
S mintha egész Magyarország
Hervadozna, sírdogálna...

Endrődi Sándor, 1897

[...] Volt pedig ennek a csúf kis szörnyeteg cigányleánynak egy hegedűje, aminek a húrjaiból azok az ő sovány kezei oly csodaszép dalokat tudtak előcsalogatni a nyirettyűvel, hogy azokon megesett a szíve annak, aki hallgatta. Ő maga szerezte azokat. Lángész volt.

Csak a neveiket ismerjük már a legtöbb dalának. A „halott-tánc”, a „háromszáz özvegy nótája”, „ősapáink dala”. De sok sarkantyú összezengett, de sok pohár összezsengett; de még több kard összezengett ezeknek a hallatára!

Hosszú, unalmas tábori pihenés alatt ezeket a nótákat húzta Cinka Panna Ocskaynak, s húzta addig, míg a vezér leborult a fekhelyére zokogni, s majd megint felugrott, s a lábaival tombolt, és a karjaival hadonászott a levegőben. Jaj, de érti az a cigány: kicsalni a lelket a magyar ember szívéből! Ez a cigányleány jobban értette, mint valamennyi. – Emlegette azt az egész országot, mert aki egyszer meghallotta hegedülni, soha el nem felejtette. Arannyal fizette volna, tejbe-vajba fürösztötte volna akárhány nagyúr, csak nála maradjon; de nem hagyta magát megfogni; olyan volt, mint a vadmadár. Erdő, szabad erdő kell neki, hogy daloljon. Aztán olyan a cigány: pénzedet adod neki, húzza a hegedűből – de ha a lelket adod neki, akkor húzza ő is az egész lelkéből! És az egészen más! Valami más!

Jókai Mór: Szeretve mind a vérpadig, reg., 1882

Bihari János
(1764-1827)

[...] Eljött Füredre Bihari is, a híres cigánymuzsikus s a legnagyobb magyar zeneszerző. Még máig is a legnagyobb. Se Cinka Panna, se Lavotta, se Csermák, se Erkel, se a többi meg se közelíti az ő zenéjét eredetiségben, gazdagságban és magyar-ságban.

Vay Ábrahám biztatta föl Pesten, hogy jöjjön Füredre. S az öreg fölrakott két kocsira való cigányt, s egy este ott termett a lóakloknál.

Egy vegyes hangszerű zenekar volt akkor Balatonfüreden, vonó, fúvó, ütő és csilingelő szerzőkkel. A karmester Ruzsicska volt, a veszprémi székesegyház zenekarának igazgatója, akkor híres zeneszerző s néhány kitűnő magyar dalnak alkotója is.

Bihari az esti szürkületben fölballag a vendéglőhöz, s annak egyik hátulso szobájában zenét hall. Odaáll az ablak elé s hallgatja a zenét. Végre megfog egy háziszolgát, s megkérdezi: mi csoda zene ez?

- Ruzsicska úr új országgyűlési zenét komponált, azt tanítja be a kórusnak, most tartja a próbákat, holnap délután öt órakor fogja eljátszani a promenádon az uraságok előtt.

Biharinak rövid zsinóros dolmánya s rövid, vágott bajusza volt. Dolmányán rántott, bajuszán pödörített egyet, s aztán még egyszer nagy figyelemmel végighallgatta az új zenealkotást. Végighallgatta és megtanulta.

Visszaballagott társaihoz.

- Gyerekek, mondjátok meg a kocsisoknak, holnap reggeli négy órakor befogjanak, ti is a szerszámmal legyetek készen, megyünk Arácsra.

Ez egy szomszéd falu, tízpercnyi távolságban.

A cigányok kimentek oda, Bihari ott a Kassich-ház kertjében elhúzta Ruzsicska zenedarabját, s megtanította rá cigányait. Nyolc órára már úgy húzták, mintha gyerekkoruk óta mindig húzták volna, Tizenegy órára aztán visszamentek a fürdőtelepre, s azt mondták, most érkeznek Pestről, Veszprémben háltak az éjjel. Nagy volt az öröm az urak közt, s nyomban elhatározták, hogy az ebédnél Bihari játszik. Az ebédnél ott volt Ruzsicska is, és egy mellékasztalnál valamennyi kórusné-met.

»Kórusnémet«!

Igenis az. Mert a jó veszprémi kanonok urak a templomba a cigánymuzsikust be nem eresztik. Istennek és az ő szentjeinek s a boldog mennyei seregeknek fülét nagyon bántaná a cigánynak muzsikája. Reggel a templomban, délután a kocsmában muzsikálni nem lenne istennek tetsző dolog.

Magyar ember pedig nem megy muzsikus-nak még a szentek kedvéért se. Hoznak tehát Ausztriából és Csehországból muzsikust. Valamennyinek nagy haja, szemüvegje és kottája van. Háromszáz forint fizetést kap évenként s szabad élelmezést a kanonok urak asztalhul-ladéján. Ötven esztendeig legyen is ott, magyarul meg nem tanul. De a fia már mindnek jó magyar.

Nos hát ez a kórusnémet, így hívja őket a veszprémi polgár. Aki különben szóba se áll velük. Csak a kapcások, bábsütők, posztónyírók és kéményseprők állanak velük szóba, mert ezek velük egy országból valók többnyire.

A cigány egy óra alatt betanul egy operát kotta nélkül. A kórusnémetnek pedig egy hónapig kell egy csárdást tanulni kottából, míg megtanulja. S akkor se tudja igazán. De azért a kórusnémet lenézi a cigányt. Még a kottát se ismeri. Igaz, a cigány lenezésére se tartja érdemesnek a kórusnémetet.

- Még azt se bízom rá, hogy a hegedűt hozza utánam!

Megkezdődik az ebéd. A leves után jön az első pohár bor, a badacsonyi ürmös. S aztán fölharsan Bihari nótája.

Bihari nótája! Az az öröktől fogva szép magyar zene. Az a bús és büszke dallam! Az a háromszáz esztendősi nemzeti bánat! A győzelem rivallása, a bujdosónak búcsúdala, a kemény kurucnak sarkantyú-pengése, a menyecskének ezüst kacagása. Imádság, szerelmi mámor, harci dal és dalia mérkőzés együtt, egyszerre, egymás után.

Leveti dolmányát az öreg Bihari, s panyókán veti félvállára. Előre áll egy lépéssel, kemény szemeivel kinéz az ablakon, odabámul a napfényes egekbe, s egy pacsirtadalnyi előjáték után rázendíti Ruzsicska országgyűlési diadalzenéjét.

Elhallgatnak az urak, leteszik a kést és villát, erős érzés dagasztja a lelket, sohase hallották ezt a zenét. Odanéznek arra a lánglelkű öreg cigányra, s szívükbe ölelik szürke fejét.

Hanem ahány kórusnémet a világon van, az mind sóbálvánnyá meredt az első hangok után. A kórusnémet csak tud enni, ha van mit. Szeret is enni, ha ingyen adják. De lehetett ölelőttük akármilyen étel-ital, hozzá nem tudtak volna nyúlni egy világért. Hisz ez az a dal, amelyet ők egy hónap óta tanulnak. S az a cigány mégis húzza, mégis jobban húzza, pedig kotta sincs előtte. Hát ördög ez a cigány?

Szegény jó Ruzsicska! Holt ember lett abban a pillanatban. Először azt gondolta: megöli magát. Azután odament a tihanyi apáthoz, kezét csókolt neki, és sírvafakadt.

- Megyek haza, eressen el engem, azt gondoltam, hogy ezt a zenedarabot én csináltam. Nem vagyok én csaló, se tolvaj, se gazember.

Sírt, mint a zápor eső. A jó öreg apátúr megsajnálta.

- Ne sírj fiam. Bihari az, aki húzza a te zenédet. Inkább légy rá büszke, s köszönd meg neki. Megcselekedte ő már Beethovennel is ezt a bécsi kongresszuson.

Eötvös Károly: Balatoni utazás, 1825

[...] Egyik legjellemzőbb kultúrtünete ennek a szomorú kornak, hogy míg Csokonai majdnem éhen halt, Bihari János, híres cigányprímás, aranyban, bankóban ezreket muzsikált össze! Mélyen bevilágít a kor lelkébe ez a jelenség! A megkötözött költészet nem tehette kezét a nemzet ütőerére, a muzsikaszó azonban könnyű-szerrel megtalálta a szívekhez vezető utat. Hiszen a muzsika nem volt békóba verve. A cigány vonójáról egészen megfeledkezett a zord Ferencz császár. Nem is gondolta, hogy micsoda varázsos erő lehet abban. És egymás után születtek a Bihari kesergői, hallgató magyarjai, palotásai, toborzói és ott sírt, ott vibrált bennük mind az a sok visszafojtott keserűség, harag, fájdalom, mely a magyar lelkek fenekén húzódott meg addig zordonan! A Bihari muzsikája hangot adott ezeknek a fojtott érzéseknek. Ezt a zenét mindenki érezte s értette szöveg nélkül is. A Bihari hegedűjében benne volt az egész nemzet fájdalma, keserűsége. Ez a sötétszemű vad genie bele tudott látni millió meg millió magyar szívbe és igazán az egész országnak muzsikált.

Pataki József: A magyar színészet kezdő korszaka, Nyugat, 1920.

Pityók
(1700-1800 között)

[...] Megjön Pityók tizedmagával. Az öreg Pityók. A híres Pityók. A kinek a hegedűje ha megszólal, az angyalok is tánczra kerekednek. A kinek a hegedűje minden szívet megtölt s minden erszényt kiüresít. A ki Bihari Pesten és a Tisza mellett, az az öreg Pityók túl a Dunán. Hát ez a Pityók jött meg tized magával s kacskaringós hosszú szóval beköszöntött a ház urához. Hejh, mikor őt meglátta a fiatalság, mint a siserahad, úgy ugrált, úgy tapsolt, úgy vette körül a vén cigányt.

Itt a Pityók! Itt a Pityók! Ettek-e már, Pityók bácsi? Vinczellérné, elő csak hamar azzal az ennivalóval. Szegedy Róza is odafut a cigányok közelébe. Az öreg Pityók mögött a nagybögös áll. De a nagybögő mögött is áll valaki. A deli testőr áll ott. A költő. [...]

Eötvös Károly: Kisfaludy Sándor és Szegedi Róza. Vasárnapi Ujság, 1900. nov. 4.

[...] Országos hírt szerzett Pityók magának és hegedűjének. Balatonfüreden sokat muzsikált nyaranta a század elején. Győrben, mikor a franciák elfoglalták Győr várát, ő muzsikált a francia táncvigalomban. Ő volt a leghíresebb zenésze 1809-ben az inszurgens nemességnek is. Mikor Kisfaludy Sándor ezelőtt hatvanöt esztendővel viszályba keveredett a Tudós Társasággal, s Helmezy örökké tudós munkák készí-tésével zaklatta, azt írta a tudós uraknak: Ne zaklasson engem a Tudós Társaság. Nem vagyok én céhbeli tudós. Olyan vagyok én csak a poéták közt, mint Bihari és Pityók a muzsikuskok közt.

Eötvös Károly: Megakad a vármegye. elb., 1952.

Boka Károly
1808-1860

Tisztelt szerkesztő ur! Engedje meg, hogy erről a jó öreg hegedűsről hadd irjak ide egy kissé kedvem szerint; azért, hogy ő csak cigány és nem ballettánczosnő, vagy hirdetett író. Hiszen úgy is olyan kevés a distantia közöttünk, a mióta a cigányok jó nagy mértékben civilizálódtak, az írók egy kis mértékben cigányizálódtak, hogy szépen elférjünk egy categoriában, külö-nösen a vidéki közönség előtt, mellynek lajstromain nagyon hamar egymásután következünk a cigányok mellett: néha nem is elől, hanem hátrább.

A vén hegedűs, a ki különben nem azért vén, mert fehér a szakála, hanem majd később megmondom miért? mult héten érkezett Pestre. Nem dicsvágy hajtotta ide, nem is múltanulmányozási ok (mit tanulhatna ő itten?), hanem testi állapotok.

Ifju cigányok, fiatal barna zenészek nem úgy tettek ám az öreggel, mint ifju írók, ifju színészek az öreg íróval és színésszel, ki, ha megbetegszik, azt mondják neki: muzeumba öreg. Hanem összeszólalkoztak, vették hegedűiket, furulyáikat, s elmentek az ősz zenevajda ablaka alá, s elhúzták neki azokat a nótákat, a miktől a vén ember megifjodik s az ifju megvénül, a víg ember megszo-morul, a szomoru kedvre kap.

Más nap délfelé három legnyalkább ifju a barna bandából divatos fekete ruhában, felbodrozott hajjal, fehér keztyűsen elkocsizott a vén após szállására; benyi-tottak hozzá; tisztelettel üdvözölve. Egyik kezét akart neki csókolni. „Hagyd el ecsém, szólt az öreg ur; nem vagyok én pap.” Azzal a másik két gavallérhoz fordult: „Kezét fognék veletek, ecsém, de félek, hogy bepizskolom a keztyűt.” A keztyűk kíváratára lehuzattak, s azután lett szíves kézszorongatás. „Még ti igazi muzsikusok vagytok,” szólt az öreg, meglegedés hangján; a többi már nem az.” Azután komolyabb tárgyra tért a beszéd: „Hát a szerszám merre van?” Mondták neki, hogy a hangszereket már elvitte előre az inas a vadászkürtbe, a hol estére működni fognak. „Inas? szólt az öreg csodálkozva, s nagyot csóvált a fején; héj, ecsém, ecsém, ez már romlás; igazi muzsikus nem bizza a szerszámot másra: hanem hóna alá veszi a hegedűt, köpönyeg alá a czimbalmot, úgy megy a platzra.” Este azután ő is megjelent a vadászkürtben, a hol néhány ismerős ur elfoglalta a körül levő asztalokat. Meglátszott a Patikáru-sokon, hogy most neki hegedűlnék. Az öreg művész szerényen helyeslé, a mi tetszett neki. „Ezek igazán muzsikusok.” Egyszer azután ő is belemelegedett a lelkesülésbe, leveté kabátját, s tarka flanell reklíjében kiállt az elegans világ elé, azzal a szelid bizalmas mosolygással, a mi őszszakállas kékszemű barna arcának olly jól illik, s el kezdett hegedűlni. Az öreg Patikárus maga kontrázott mellette nemes művészi lemondással, a minőt cigá-nyoknál igen ritkán, íróknál, színészeknél, énekeseknél s más magasabb rangú cigányoknál még ritkábban találhatni. Ezek voltak ám a nóták! Idegen emberek, kik ott körül ülnek, el nem tudják érteni, mire busulnak ezek a vén táblabírák, mikor illyen nótát hallnak? mikor rá kezdte azt a hirhedett toborzót, a mit nagybátyja Boka Károly szerzett, mikor 1809-ben Debre-czen városa nyolczvan katonát állított, s a míg egyszer végig húzták azt a nótát az utcán, mind a nyolczvan ember kiállt rája, s azért maig is nyolczvan legényes verbunknak hívják azt; héj, de tudta a láb alá húzni, bizony kicsalt volna még bennünket is onnan az asztal mellől, hogy mentünk volna mi is mind a francziára; no de szerencsénk, hogy a francziára nem kell menni. Hát még a primás induló! és annak a frisse; az meg épen megszólal és beszél az emberrel. De másformák voltak ezek a jó régi magyar nóták, de tele voltak érzéssel, szellemmel, művészi nagy gondolatokkal, de különböznek a mi mostani csengő, bongó ürességeinktől, a mik közül egy sem él egy farsangtól a másikig; s csak lábnak és fülnek vannak írva, nem szívnek és léleknak. De jól esik azokat elhallgatnunk, velük szívünkig eltelnünk!... Maradj még itt, jó öreg Orpheus, tanítsd meg ezeket a te fiadat itten azokra a vén nótákra, miket nem a taktus, hanem az érzés szed rendbe, tanítsd meg őket, hogy kell az igazi cigány nevet megérdemelni, hogy annak a szép emléke ne vesszen el a mi földünkről!

Kakas Márton XXXVII. Levél: A csapszékben. Boka Károly hegedűje. Vasárnapi Ujság. 1854–1860.

Farkas Miska
(1829-1890)

— Farkas Miska az amerikai Egyesült Államok fővárosában, New - Yorkban, hamar lett ismeretes egyéniséggé, s az odavaló lapok kivétel nélkül a legnagyobb elismeréssel írnak úgy magáról, mint a derék győri zenekarról. Hazai zenészeink márczius 31-kén tartották első hangverse-nyüket az „Atlantic Garden”-ban, viharos tapsokra ragadva a hallgatóságot, a „New-Yorker Demokrat” című lap e hangversenyről többek között így ír: „A tegnapi estély megmutatta, hogy Farkas Miska hegedűje az új földre is áthozta azon bűbájt, melylyel a magyarok földén bír. Még csak az hiányzott volna, hogy az öröm viharos hullámai által föltartóztat-hatlanul elragadtatva, — az egész hallgatóság a palaczkot lelkesülten a balkézbe tartva, tánczba pördült volna! Azonban a főváros finom hangverseny-termében voltunk, az Atlantic-Gardenban, és mint jól nevelt egyéneknek, habár rosszul esett is, magunkat csendesen kellé viselni. Csak kezünkkel volt szabad minden darab bevégezése után tetszésünket nyilvánítani és kívánni újabb csárdások eljátszását. Farkas Miska saját maga által szerzett egy tüzes csárdását New-York városának ajánlotta és annak nevére czimezte el, és ugyanazon este művésze-tének erejét egy magánjátékban is bemutatta a „Bíró uram” eljátszásával.

Varásnap Ujság, 1875. máj. 2. 18. sz.

Fátyol Károly
(1830/34-1888)
(középen)

[...]Vacsora alatt folyvást húzta a cigány az előszobában. A Fátyol-fiúk bandája volt az. Abból a régi fajtából, amely nem tudott még máshoz, csak a magyar szíveket remegtető s vidító dallamokhoz. Közte volt Fátyol Károly, a híres kisbögös; a legragyasabb, de

legészbontóbb cigány. Akinek a kezében lelke született a szárazfának; sírt, zúgott, jajgatott, panaszkodott és regélt a gordonkája. Jöttek a hangok az égből, mintha a nefejejsmezők felől szállá fehér galamb szárny suhogtatásába az erdők fülemiléje csattogta volna bele az álmok dalát. Jöttek a hangok a pokolból; mintha vérző szívekből folyó lávaáradat sisteregne ki a leküzdhetetlen érzések hevét. Soha szépasszony annyi könnyet nem fakasztott férfiszemekből, mint Fátyol Károly; de soha szépasszony annyi csókot sem kapott, amennyit ez a keshedt képű cigány azoktól, akiknek a beteg szívét gyógyította, vagy még betegebbé tette. A csikósnoták megszeliíthetetlen vad madara volt Fátyol Károly. Amíg a vidám asztalok körül nagy volt a láрма, az élénkség, addig csak megszokott bújni a banda közt, szinte szótlanul. Az ő szerepe ott kezdődött, amikor a mulató szívek kezdtek megtelni azzal a jóleső fájással, amit csak azok érezhetnek, akiknek emlékeik vannak; borongó vagy édes emlékeik, amik azért mégis szomorúak, mert már csak emlékek. De ezt a fájást ösmeri az is, akinek reménytelen vágy égeti a lelkét.

...

Fátyol Károly rátette vonóját a kisbőgő húrjára s el kezdett játszani. Olyat, amiben kimondhatatlan epedés volt; ami bele-nyilall minden hangjával az ember lelkébe. [...]

Bársony István: Ingovány, 1900

Bunkó Vince
(1845-1910)

[...] s mindjárt ebéd után az országhíres szatmári cigány, Bunkó Vince harmad-magával. (Estére odaszivárgott lassan az egész banda.) Komor hallgatásba merülve ültek az urak az asztal körül, az én ázsiai, óriás magyarom kezébe temetett arccal. A cigány mellett egy hang sem esett. Én az ablakmélyedésbe vonulva bámészkodtam és hallgattam őket s egyszerre, magam se tudom miért és hogyan, megeredtek a könnyeim, elsírtam magamat egész csendesén. Azt hittem, senki sem látja. De a rabbiátus hetman észrevette: "Gyer ide!" mordult reám. "Ezt a gyereket megríkatta a cigány, sír a nóta mellett! Ebből ember lesz!" - kiáltotta, felkapott, megcsókolt, ölébe ültetett s úgy hallgattuk Bunkó Vincét sokáig.

Cigányoztam én aztán későbbén sokat. Többet is, mint lehetett. Értem, ismerem a cigányt s a nótát, amint ma talán kevesen. De az a szépség, az az érzés, ami akkor, soha többé már föl nem keres. Megölte a kultúra. [...]

Réti István: Feljegyzések. Nyugat, 1928. 3. sz.

Id. Banda Marci
(1847-1924)

A király kitüntette, a magyar zene művelése és fejlesztése körül szerzett érdemei elismerésül. A hatvanhatéves füstösképű cigány a kitüntetés örömeire korán kelt fel, és már reggel fogadta rendes kávéházában az üdvözlők egész seregét.

– Örülök bizony ennek a kitüntetésnek, mert egész életemben jótékony ember voltam. Vácon 30 éve egy szélütött ember árváinak adtuk a banda egész napi bevételét. A váci kápolnára is én csináltattam a kerítést 500 forintért. Szegény vagyok, de odaadom a lelkem.

Az öreg József főherceggel muzsikáltam, aztán cigányul beszélgettem vele. Megkérdezte tőlem: ”bok halesz szlej?” Éhes vagy? Cigányul válaszoltam, a legfinomabb falatokat hozatta nekem.

Banda Marci arany érdemkeresztje. Az Est 1913. március 14.

Banda Marci a magyar népzene egyik legkiválóbb tolmácsolója volt. Játéka az érzésnek őszinte odaadó melegségével volt áthatva. Nem cifrázott, nem cigány-kodott, nem illette magát. Egyszerűen és szerényen szólaltatta meg a hegedűjét. Az avatottak szűk köréből várta méltányoló és megértő közönségét.

Tagor Ignác: Vác az előadóművészetben

*

Banda Marci neve mindig fennmarad a magyar cigányzene történetében, és a leghíresebb cigányprímások között fog ragyogni.

Székellyhidi Ferenc

Dalok Banda Marciról

Ha engemet választana
A magyar nép királynak:
Banda Marcit szegődtetném
Udvaromba cigánynak. –
Banda Marci muzsikálna
Hajnalig a fülembe:
Koronám is félreállna
Sarkantyúm is pengene. –
Banda Marci hegedűjét
Csudafából faragták:
Benne sír a nemzet lelke,
Benne sír a szabadság.
Nem is, nem is hegedű az,

Magyarország szíve tán!
Könny kicsordul, csillag is hull
Felzokogó panaszán.
Ha engemet választana
A magyar nép királynak:
Banda Marcit szegődtetném
Udvaromba cigánynak. –
Banda Marci muzsikálna
Hajnalig a fülembe:
A kedvem is kivirítna,
A könnyem is peregne. –

II.

Banda Marci, sötét az ég, beborult,
Húzz valami nagyon búsat, szomorút!
Muzsikáld ki a könnyemet,
A szívemet, a lelkemet –
Húzz valami nagyon búsat, szomorút!
Banda Marci, húzd el az én nótámat!
Meglásd, hogy még a halott is föltámad –
Nem tudja úgy, mint te, senki:
„Mindnyájunknak el kell menni...”
Meglásd, hogy még a halott is föltámad!

Pósa Lajos, 1899

Öreg Marci...

Öreg Marci, jó cigányom,
Szürke madár száraz ágon,
Vedd elő a hegedűdet
Sirassuk a jó időket.

Gyere öreg, ide hozzám,
Huzzad el a kedves nótám,
Egyszerűen, símán, halkán,
Érezzem csak, meg se halljam

Azt a régi nótát
Tudod-e még? Hogy is volt hát?...
„Szárad a bokor a tetőn,
Haragszik rám a szeretőm...”

Legénykedő, kedves nóta,
Nem hallottam évek óta,
Kiben ez a nóta járta,
Hova lett a pesti csárda?

Akihez sírt a panaszom,
Hová lett a szőke asszony?
Szőke asszony forró csókja?
Elszállt az is, mint a nóta.
Elszállt az is, mint a nóta,
De más világ van azóta!
Régi tűzünk be kiégett,
Vége már a dicsőségnek!

Te is én is megrokkantunk
Hova lett a régi hangunk?
Hova lett a régi kedvünk?
Bizony nekiöregedtünk.

A hegedűd nem úgy szól már,
Nem vagy az már, aki voltál,
Sebaj Marci, így is jól van,
Én se vagyok aki voltam.

Vén költőnek, vén cigánynak
Keze reszket, szíve fáradt,
Le is tesszük már maholnap
Te a vonót, én a tollat.

Elég soká muzsikáltunk,
Szép csöndesen félreálljunk,
A költő is, a primás is...
Had huzza már egyszer más is!

Heltai Jenő (Nyugat, 1919. március)

Lányi Géza
(1849-1908)

Hogy nagyon meleg napok jártak akkoriban, egy éjjel kint hűseltünk a New-York-kávéház utcai rekeszén és eszünkbe se jutott, hogy hazamenjünk.

- Milyen érdekes, - szólt Feszty Árpád, - hogy mi négyen megint együtt vagyunk.

Egy furcsa kirándulásra emlékezett Feszty ezekkel a szavakkal. A kirándulás annak idején az ő komárommegyei tanyájára történt. Eltévedések és fölfordulások sűrűn tarkáztak benne. S négyen voltunk: Feszty és kívülem Pósa Lajos és Lányi Géza.

- Menjünk el valahova, - folytatta Feszty Árpád. - Mikor mi négyen összekerülünk, abból rendesen valami jó bolondság kerekedik.

Negyedóra mulva két bérkocsi vitt bennünket Cinkota felé.

Az egyik kocsin cimbalom is volt, meg egy cigánylegény. A cigánylegényre persze nem volt szükségünk, hiszen velünk volt az ország legjobb cimbalmosa.

Sohase jártunk Cinkotán, de éppen azért mentünk oda. Az ilyen utazásokban komolyan hiszi az ember, hogy visszaröppen az eltűnt századokon át a legendák idejébe, s a híres helyen talál valamit, ami még abból az időből maradt ottan.

Hát ha egyéb nem, az a kormos sötétség, amit mink Cinkotán találtunk, bizonyos, hogy ilyen fekete volt Mátyás idejében is.

A falu csendes. A kocsmá is. Még csak kutyaugatás se fogadott bennünket.

Zörgettünk a kapun, ajtón, ablakon.

Semmi felelet.

- No, itt nem lakik senki.

- Vagy hogy alszanak Mátyás király óta.

- De ha már ide kijöttünk, szárazon nem megyünk vissza!

A kocsmá ablaka nyitva. A bérkocsi lámpájával benézünk.

Hát itt sincsen senki.

Hanem a kármentőben egy néhány üveg áll, mi pedig szomjasak vagyunk.

Kapja magát egy a négy közül, bemászik az ablakon. (Hogy ki volt az az egy, nem nevezem meg, nehogy az utódai röstelkedjenek emmiatt, vagy hogy idő múltán valami gonosz festő képben is megörökítse, amint a híres és komoly férfiú benégykézlábol az ablakon.)

A cél az volt, hogy kinyitja belülről az ajtót, ami sikerült is.

Letesszük a kocsilámpást az asztalra. A cigánylegény is beállítja a cimbalját. Csak akkor lükken be az öreg kocsmáros.

- Kicsodák az urak? Mit akarnak? - harsogja mérgesen. - Éjjel itt nincs kocsmá! Hogy jöttek be? Nem adok bort.

- De már csak egy üveggel ád, ha már ennyire kijöttünk.

- Nem én, egy üveggel se!

Nagyon haragudott az öreg s nem is úgy volt öltözködve, hogy szolgáljon.

- Már pedig mink innen addig el nem megyünk, - dörögte vissza Pósa, - míg legalább egy üveg bort meg nem iszunk!

Az öreg erre kitett egy nagy üveg bort meg két üveg szikvizet az asztalra és így dohogott:

- Itt van, igyák meg. Nem kell az ára se!

Ezt mondvá becsapta megint az ajtót maga után.

Egy darabig tanakodtunk, hogy visszamenjünk-e vagy hogy megigyük előbb a bort. Végre abban állapodtunk meg, hogy a bort megisszuk, az árát pedig az asztalra tesszük és visszatérünk a városba.

Hanem még felére sem jártunk az üvegnek, kidöndül egy szép feketeszemű, vastag szemöldökű kisasszony. A ruhája divatos kék puffos nyári ruha. A lábán lakcipő. A kezén karperec. - Szóval mintha sétából érkezett volna.

- Bocsánatot kérek, urak, - mondja kedves meghajlással, - a papa nem aludt a múlt éjjel se, azért volt olyan haragos. Hanem itt vagyok én: parancsoljanak.

No erre a szép szóra mink is egyszerre otthonosabban éreztük magunkat. Lányi előhúzta a belső zsebéből a cimbalomve-röket és végigpengette a cimbalmot. A kisasszony két gyertyát gyújtott. A vastag poharakat finomabbakkal cserélte föl s bort is jobbat adott.

Még két barna és vastag szemöldökű kisasszony jött kisidő múlva elő. Mind a kettő csinosan felöltözködve, s mind a három a kocsmáros leánya. Nem mulattak velünk, de mint afféle fővárosi embereknek, körülöttünk figyelmeskedtek. Mink legalább ezt gondoltuk. Később azonban kiderült, hogy az egyikük látásból ismerte Pósát is, Feszty Árpádot is, s ahogy az ajtón kikandikált, egyszerre értesítette a családot, micsoda híres neves vendégek érkeztek

hozzájuk. Az öregot lepirongatták s nem is mert többet a szemünk elé kerülni, annyira restelkedett.

De mink minderről semmit se tudtunk.

Amint bort és szíves szót kaptunk, szépen dalolgatásba fogtunk: ettünk, ittunk s kedvünkre mulatoztunk.

Ekközben meg is virradt, s egy ostoros parasztember állított be az ivóba:

- Egy garasért pálinkát!

Megissza.

Benyúl nagykomolyan a mellénye zsebébe.

Kotorász.

- Hohó, - mondja Feszty Árpád, - ma itt nem fizetünk!

- Hogy-hogy? - mondja megdöb-benve a paraszt.

- Hát nem olvasta kend, hogy ki volt tegnap írva: Ma pénzért, holnap ingyen!

- Nem tudok olvasni, - mondja elbámulva a paraszt. - Hanem ha így van, akkor adjon a kisasszony még egy porciót.

És meglegedetten elkocog.

- Míg mink itt vagyunk, - mondja Feszty Árpád a kisasszonynak, - minden paraszt ingyen igyék, én fizetem.

Hát jöttek is egyenkint, fuvarosok, aratók, falubeliek. S mink most már azon mulattunk, melyik milyen arccal fogadja az ingyen pálinkát.

Volt olyan, aki közömbös arccal vette tudomásul az ingyenséget. De a többje megzavarodott. A falusi szemek kíváncsian vagy csodálkozva villantak ránk, miközben a szemöldökök le- és fölrándultak. Némelyik köszönt is. Másik gyorsan elsurrant és kis idő múlva nagyobb üveggel tért vissza. De mondom volt olyan is egy-kettő, aki se nem csodálkozott, se nem köszönt, csak ivott és odább ment.

Hanem, hogy már valami huszan megfordultak az ivóban, kezdtük nem állani a behordott tehénszagot és egyéb falusi illatokat, s a kisasszony figyel-meztetésére az udvaron levő tornác alá vonultunk.

Itt aztán mink elfelejtkeztünk az egész világról. Lányi remekül cimbalmozott, az egyik kisasszony meg gyönyörűen énekelt. Jókedvünket még mámorosabbá tette, hogy Pósa egy verset rögtönzött, amely így kezdődik:

Cinkotai csaplárgazda

tele van-e a pince

Megvan-e még az a híres

cinkotai nagy itce?

Hej ha én azt a nagy itcét

a kezembe kaphatnám...

Adja ide, csapláros úr,

nagyon nagyon ihatnám!

A versre mingyárt dallamot is találtunk, s abban a hiszemben, hogy az ördög sem ismer bennünket, szélesen mulattunk, s a velünk levő három kisasszonyt, sőt ha jól emlékszem a mamájukat is sűrűn megtáncoltattuk.

Közben teáztunk, kávéztunk. A nyári piros hajnal kellemes hűvös, a levegő tiszta volt. Észre se vettük, hogy ránk reggeledik.

Hanem, hogy már ugyancsak sokadozott a nép az utcán a kocsma körül, Lányi egyszerre megdörzsöli az orrát és azt mondja Fesztynek:

- Még mindig ingyen hordják ezek a pálinkát?

- Tyű kutyázom adtát! - pattan föl Feszty, - meg kell szüntetni most már a pálinkamérést!

Késő volt. A nép már ott tolongott az udvar kerítése előtt. Piros kendők, bekecsek, fehér ingvállak tolongtak ottan. Egy nagy nemzeti színű zászló is lebeg és közeledik a hullámozó sokaságon át és erre egy szeplősképű sárkefe-bajuszú kövér paraszt elordítja a kerítés mellett:

- Éljen Feszty Árpád, szeretett országgyűlési képviselőnk!

Gárdonyi Géza: Cinkotai nagytánc. Aranykorok. é. n.

Benczi Gyula
(1847-1924)

Az első cigányprímás, akivel jó kiadósan tanácskoztam a nótákról, [...] "népzeneész" volt. Benczi híres ember volt, híresebb, mint sok követ vagy színész. Jókai Mórrel vetekedett a híressége. Akit már Jókai se tudott meghódítani a regényeivel, azt a szívbeteg, kedélybeteg, általában tetszhalottat Benczi Gyula vette kezelés alá. Bencziről legalábbis annyian ábrán-doztak a régi Magyarország csendesedő kúriáiban, ritkuló lugasaiban, mindinkább zavart nyugalma méheseiben, mint Jókairól. Benczi mindig a szerelemtől muzsikált tizenhat tagú zenekarával. Jókai ugyancsak a szerelemtől írt kis pennájával. Egy Benczinóta meghallgatása kedvéért kétnapi járóföldről is eljöttek, akik a nótát szerették. Némelyek megházasodtak, tán csak azért, hogy a lakodalmukon Benczi Gyula húzza a kállai kettőst (ő még tudta), de volt olyan ember is, aki végrendeletében meghagyta, hogy a temetésén Benczivel muzsikáltassanak.

- Csak még egy nótát, Gyula! - kiáltottak olyanok, akiknek a tizenkilencedik században a halálba vagy Ameri-kába kellett menni.

Egész vagyonekat vertek el a kedvéért, mint akár a legszebb színésznőért. Benczi maga nem volt se gazdag, se szegény. (Igaz, hogy a saját házában halt meg a nyíregyházi erdőszélen, a háztető nádból volt, két öreg cigányasszony, a húga meg annak a barátnéja fogta le a szemét, mikor ötven és egynéhány esztendősen utolérte az a szívbetegség, amelytől reszketni kezd a hegedűhúr, reszket a vonó a kézben, a nóta közepén nem kap levegőt a tüdő, és nincs az a hatalom, amellyel végigmuzsikálni lehetne a "Repülj fecském"-et.)

Amíg muzsikált: száz nótát tudott eljátszani egy huzamban, ha kedvére való úriember is volt a hallgatója.

Ökörszemű, rövidre nyírt hajú, ol-dalszakállas, kipödrött, fekete bajszú férfi volt, elég testes, elég magas, olyan egyenesen állt, mint a gyertyaszál, amikor bal vállára helyezett egy fehér selyemkendőt, arra fektette a hegedűjét, mikor belefogott a muzsikálásba, minden erejét, gondolatát, érzését összeszedve mindig, mint egy régi táltos, aki a mennybélieknek misézik. Aki nem ismerte volna: az tán száját bigygyesztén e tornászati előkészület felett, mert a jó cigánynak kaszárban, féllábon is kell tudni muzsikálni. Csakhogy Benczi a méltóság-teljes régi cigányoktól tanult muzsikálni, akik mindig úgy játszottak, mintha egy dalra tették volna fel az életüket. Benczi Gyulának az anyja Boka lány volt (a híres debreceni Boka Károly prímás húga), a felesége Dombi lány, ugyancsak a cigányság főúri nemzetségéből. Mindig úgy hegedült, mintha egy Boka meg egy Dombi is volna a hallgatók között, mert "eredményében csak cigány érti a muzsikát, úr csak mulatni tud mellette".

Szabolcsban mindig nagy volt a cigánykultusz. Állítólag már a honfoglalók is cigányokat hoztak magukkal, mikor itt megtelepedtek. Ezer esztendőn át nevelték, ápolták, tartották itt a cigányokat. Dombi Laci, a Kacsarnóiak, törzsökös Szabolcs megyei cigányok megtették a magukét, de Benczi Gyulát szemük fényének, szívük hangászának, gondolatuk szó szerint való kimondójának tartották mindig azon a darab földön, amerre Zápolya vezér zászlója látszik.

Benczi Gyula is hűséges volt ahhoz a földhöz, amelyből fogantatott. Sok régi cigányságnak kellett Nagyállóban, Vár-dán, a híres cigánynevelő szabolcsi kúriákban muzsikálni, amíg a híres primás megszületett, és negyvenesztendőn át országos híresség volt. De ismerték külföldön is, mert egyszer rávették, hogy Németországban, Párizsban, Londonban vizitellen a bandájával. A Berliner Börsen Kurir című újság írt akkor Benczi európai körútjáról, és Szabolcsban, ahol kevesen olvastak németül, akkor telepedett meg egy Kunicke nevű német professzor, aki házról házra járt, és a Berliner Börsen Kurir cikkeit lefordította. (Kunicke később a feleségét is elhozta Németországból, és leánynevelő intézetet alapított Nyíregyházán.) Benczi azonban többet nem ment külföldre, sőt a budapesti Nemzeti Kaszinó szerződését is azzal küldte vissza, hogy szívesen muzsikál az uraknak, ha meglátogatják Nyíregyházán. A gőgös, kiskirályos, szabolcsi vér a primásnak is fejébe szállott. Különben Benczi otthon, a pátriában is olyan respektust tartott a maga személyére nézve, hogy kivételesen még azok se tegezték, akik a világ fennállása óta tegezik a cigányt. Vacsorákon, barát-ságos összejöveteleken éppúgy felköszöntötték a tósztoló urak a cigányprimást, mint a többi nevezetességeket Kossuth Lajos és Ferenc József után.

Bár minden éjszaka temérdek bort, pezsgőt megittak az urak a muzsikálás mellett: Benczi Gyula oly mértékletes volt, hogy boros állapotban sohasem látták őt. A néha napokig tartó muzsikálást nem is győzte volna másként, de meg valakinek józannak kellett lenni, amikor annyi hóbortos úriember volt a vármegyében. Nem volt ritkaság az ezerforintos bankó, amelyet honoráriumként Benczinek a kezébe csúsztattak.

Én nem hallottam tőle más nótát játszani, mint magyar nótákat, még pedig "nagymagyarokat". Ilyenek voltak Cser-mák nótái, Lavotta, Bihari dalai, Reményi hangszerelésében a "Repülj fecském". A keringőkre, modernebb muzsikára ott volt öccse, Sáray Elemér, aki pesti konzervatóriumot végzett, mielőtt a bandában helyet kapott. A "Kéknefelejcs" nóta volt a kedvence Benczinek.

Lehetőleg mindig az utolsó londoni divat szerint öltözködött, mint egy gentleman. Csak éppen a fehér mellényt aranygombokkal szerette jobban, mint más gavallér. Kevésbeszédű, nem nagyon lelkesülő férfiú volt; a hegedűje beszélt és lelkesedett helyette.

A balassagyarmati "cigányvizsgáló bizottság", amely az ottani árvaszéki elnök úr vezetésével öt-tíz esztendőnként beutazta Magyarországot, hogy megállapítsa, hol van a legjobb cigány az országban, két ízben is Benczi Gyulát jelentette Magyar-ország legjobb cigányának, miután több napon át hallgatta. Erre a jegyzőkönyvre nagyon büszke volt Benczi.

- A sok feketekává! - mondta, amikor 1916 tavaszán a Nagyerdő melletti házában meglátogattam, és a vonót muzsikálás közben reszketve ejtette ki kezéből.

Olyan bús volt, mint egy haldokló cigány. Csak akkor volt jó napja, ha Korányi Sándor bárótól néha levelet kapott. A leghíresebb magyar doktor leveleivel vigasztalta a menthetetlen páciensét. Olyan levelek, amelyek talán még a digitálisnál is többet használtak a szívbajos primás életének meghosszabbításában.

- Sokat muzsikáltam nekik – só-hajtott Benczi. - A Sóstón...

Benczi után nem maradt gyerek, ami cigánynál nagy ritkaság.

Krúdy Gyula: Szeretni kell tudni a nótának, mint a lánynak. Két primásról. 1930.

*

Magyar zene Berlinben. Berlini lapok napról napra terjedelmes leírásokat közölnek a hatásról, melyet Benczy Gyula zenekara arat. A «Börsen Courir» közelebb azt az estét írja el, mikor a

Central-Hotel üvegházában Joachim József hazánkfia, a hegedűkirály is megjelent, tanítványaival együtt, hogy hallgassa a magyar dalokat. Egyszerre Benczy a Joachim kedvenc csárdását kezdte játszani. «Az első hangok hallatára Joachim arcza átszellemült, mintha csak nap derült volna rajta», írja az említett lap. Midőn a zenekar végig játszotta a csárdást, oly viharos éljenzés következett, a minőt Berlinben ritkán lehet hallani. A közönség valószínűleg tombolt, s nem akart lecsillapodni. Midőn a hangverseny a késő éjjeli órákban véget ért, Joachim felsietett az emelvényre és Benczy Gyulához lépett. És ezután megragadó jelenetnek voltunk tanúi. Joachim megemelte főveget, s Benzynek jobbát nyújtva így szólt, "köszönöm önnek, kedves honfitársam; nagyszerűen, fenségesen, valóban fenségesen játszott. Benczy, kit e szavak egészen kihoztak sodrából, csak kézzorítással és tekintetével tudott válaszolni. Joachim felkérte a primást, hogy látogassa meg lakásában, s ezután barátságos kézzorítás és integetés közt távozott. Benczy Gyula büszke örömmel tekintett utána, és ajka nem tudott többet mondani; csak ezt suttogta : «Éljen Joachim».

Vasárnapi Ujság, 1881.28. évf. 29. sz.

Benczy Gyula hegedűje.

[...] Benczy Gyula országosan híres jó muzsik, cigányprimás volt Nyíregyházán. A legenda azt tartja róla, hogy ő volt a legfogósebb primás Magyarországon, nem muzsikált akárciknek, csak kiválasztott uraknak. Még a Nemzeti Kaszinót is ott hagyta Budapesten rövid idő alatt, pedig itt, mint a kaszinó szerződött cigányának évi negyvenezer forint fizetése volt bandájával együtt. Visszakivánczolt Nyíregyházára, az ő nyírségi, szabolcsmegyei uraihoz, azzal a kifogással, hogy nem bírja a gyomra a Nemzeti Kaszinó francia konyháját. Néhány év előtt meghalt a híres cigányprimás, miután halálos ágyán reszkető kézzel még egyszer eljátszotta kedvenc zenedarabját, a Repülj fecskémet. Csinos házikó, tekintélyes vagyonka maradt a bornemiszsa primás után, amelyet özvegye örökölt. Az atyafiság nem törődött a pénzbeli örökséggel, csak azért indult meg a harc: kié legyen Benczy Gyula hegedűje, amelylyel egy emberöltőn át felvidámitotta, vagy megzokogtatta a magyar urak kedvét ?

A hegedűről azt mondják, hogy régi olasz hegedű és legtöbb just formál hozzá Sárai Elemér, aki maga is jeles cigányprimás és Benczy Gyulának az öccse. Az özvegy asszony azonban nem akar megválni a hegedűtől. Tokjában bezárva tartja, vele hál, vele ébred, napközben sem teszi le kezéből. Hiába érvelnek a muzsik atyafiak, hogy a hegedű romlik a sok pihentetéstől, nem engedi, hogy bárki is megpróbálja elhált férje hangszerszámát. Esztendőig hiába folyt a háborúság a régi primás hegedűjéért. Most aztán érdekes fordulat történt a dologban. Az özvegy primásnének Juhász Sándor nyíregyházi uriember — akinek Etele nevű édesapja annyit hallgatta Benczy Gyula hegedűjét — olyan pénzösszeget ajánlott fel a hegedűért, hogy az asszony megvált a nevezetes örökségtől. A hegedű most már Juhász Sándor birtokában van. [...]

Krúdy Gyula: Nyíri emlék. (kisreg.) Nyíregyháza az örökváltság századik esztendejében. Szerk.: Szohor Pál. 1924

[...] Benczy Gyula született úr volt a maga portáján is. A Tokaji utcán építtetett magának úri házat. Huszonnégyezer forintjába került, olyan összegbe, ami akkor vagyonnak is beillett. Ha ismeretlen tévedt a hajlékába, azt hihette, hogy legalább is valamely vezető szerepet játszó megyei uraság házában jár.

Egy-két esztendőben egyszer az is megesett, hogy Benczy Gyula nem muzsikált, hanem magának muzsikáltatott. Ritkán jött rá ez a hangulat, de ilyenkor aztán megpihent az a hegedű, amit még híres primás édesapjától, Benczy Bertitől örökölt. Aki hajdanában a Kállayak, Ibrányiak, Jármayak, Vayak és más törzsökös famíliák bánatát gyógyítgatta és

élesztgette a száraz fával. Nagy időközökben másnak átmuzsikált éjszaka után őt is elfogta a keserűség... A folytatását Jósa András sokszor és így emlegette el: – Ilyenkor szerelmes lesz egy nótába. Beállít a gőzfürdőbe, daliás alakjával beáll a medencébe, egy bandájabelit ruhástól állít maga mellé és ezzel az egyetleneggyel addig húzatja, ameddig az szusszal győzi. Az már előre vigyorog a gyönyörűségtől, mert nemcsak új ruhára jár ki neki az elázott helyébe, hanem mert a rajkói még egy hét múlva is cukrászsüteménytől híznak.

Mint csendes bánat rágódott a lelkén, hogy nem volt utódja. Azon a szárazfán, amelyik mellett két nemzedék vígadt sírva, nem fakadt többé sóhajtás. Sokszor elso-páncodta: hej, be kár, hogy unokaöccsét, Sáray Elemért az Úristen nem az ő fiának teremtette.

Mégis ennek hegedűjében él tovább a Benczy-dinasztia. A fiatalabb Nyíregy-házának most már ő húzta a szívhez szólót, meg a talpalávalót. Deli alakjával ha megállt az éjjeli zenével ébresztgetett kisasszonyok ablaka alatt, először mindegyik a Madárdalát leste. Amit sem előtte, sem utána nem tudott senki négy húron szebben elcsattogatni, csicseregni. A Jósaház ablakai alatt ilyenkor egész lelkét beléöntötte a nótákba. Egyébként is gavallér volt, itt pedig még a hála is tüzelte, mert családján sokszor segített Jósa András orvosi tanácsa. Még csak tegnap volt, hogy hegedűje örök tavaszt ígért és ma már a fia, ifj. Sáray Elemér nótája hirdet új tavaszokat.

Néha vacsora közben Bakay László állított be Jósa Andráshoz. Hozta hóna alatt a tárogatót. Jósa András mindig az ebédlőasztalnak is használt régi, fedeles billiárd végében ült. Ilyenkor melléje került egy szék, a székre Bakay; onnan fújdogálta tompított hangon a fülébe a kuruckeserveket. Előtte a vinkós pohár, hogy a szusz, amelyik tüdejéből ki nem fogyott, a nyíri kurucok talajában üdüljön. Nevezetes tárogató volt ez. Akkor kerültek magyar földre a Rákóczi hamvai. Koporsója után a Bakay tárogatója kesergett, ő volt akkor a leghíresebb tárogatósa az országnak.

Mikor Jósa András a német múzeumokat sorra látogatta, egyik gyűjteményben egy tárogatófélét pillantott meg. Azt tartották addig, hogy csak egy maradt meg hírmondónak belőlük, az Andrásyok krasznahorkai várának régiségei között őrizve. A többi, amit úgy neveznek, csak amolyan Schunda-csinálta, tehát mondvacsinált műtárogató. Nem az az isi kuruchangszer, amilyenem sem azelőtt, sem azután nem fújtak magyar nótát. Kipuhította a német múzeumban látott hangszer eredetét. Azt a választ kapta, hogy azt 1780-ban egy Lotz nevű passauai hangszercsináló eszelte ki. De egy régész, aki a II. Lipótok unokáival is rokonszenvezett, azt is tudatta vele, hogy Lipót úr a szatmári béke utáni koronázásakor annak hangjai mellett szórakozott. Erre azt mondja Jósa András: „Egy kissé különösnek tetszik, amikor tudjuk, hogy a tárogató kiirtására mindent elkövetett. De nem lehetetlen, hogy valaha mint most, több handzsár van Magyarországon és Ausztriában, mint Boszniában, úgy a Rákóczi-féle szabadságharc után is több tárogató került Ausztriába, mint amennyi hazánkban menekült. Nincsen kizárva az, hogy Schundának élelmes passauai elődje az 1712-ik évben kiirtott tárogatókból lomtárában talált egy régen elfelejtett példányt, melyet mint saját találmányát Bassethorn név alatt forgalomba hozott, azonképen mint azt a Schundaféle tárogátónak keresztelt klarinétnál látjuk..”

Jósa András a magyar zenét minden megnyilatkozásában szerette. De emellett megállapította azt is, hogy lelket leginkább a cigány tud beléönteni. Ha aztán énekhang is megütötte ezt a mértéket, nem annak kiválósága kötötte le a figyelmét, hanem az az érzés, amivel szárnyalni tudott. Így mondja egy helyen jó barátjáról, Vay Istvánról: „olyan hangja volt, mint a törött fazéknak, de énekének kifejezése még azt is elbűvölte volna, aki soha életében magyar hangot még nem hallott. [...]

Jósa Jolán: Dr. Jósa András 1834-1918 és elődei. 1934

Pácsi János
(1850-1880)

[...] Kiesett a vonó a kezéből - örökre. Addig gyűjtögetta, addig melegítette édes nótáival, fájó nótáival a szíveinket, míg az övé elhidegült s nem mozdul meg soha többet.

Igazi cigány volt, fájának összes szenvedélye ott égett az arcán, ott zúgott, ott szilajkodott az ujjá hegyén. Mert az ujjában volt az ő szelíd ábrándokba ringatott, viharokat járó lelke. És ezek az ujjak most már meg vannak dermedve, és alácsüggnek a ravatalon, tehetetlenül... Idealizált cigány volt... Szőke haj, merengő szemek. Az alföldi rónák búzavirágjához hasonló színűek. Az alföldi rónák ragyogó népköltészete mosolygott ki belőlük, ha hegedült; az alföldi rónák egyhangúsága festékezett bennök, ha pihent vonója. S ezek a szemek most már le vannak csukva jól. És nem fognak többé mérgesen rátekinteni hátra a cimbalmosra, vagy a brúgósra, ha gikszert csinál, és megelégedéssel előre a közönségre, ha az el lesz ragadtatva

De nem is lesz elragadtatva. Vége van a szegedi népzeneének. Pácsi János halálát nem pótolja senki. "Kotyel" lesz, ami ezután jön, ahogy ő fejezné ki cigányosan a dibdabságot...

Pácsi szentesi gyerek volt, de Szeged volt az otthona. Nem tudott másutt meglegni. Többször elindult körútra, de bizony mindig utánvéttel került haza, mivel hogy az igazi cigányvirtus nem tűri meg a haszontalan földi "vagyomot", míg ellenben a "gőzmasina" nem hozza haza az embert "dili" módon, szép muzsikaszóért.

Nem szerette hát elhagyni a "szegedi birodalmat", ahol ő uralkodott, ahol az ő arany ujjá, selyemhúrja játszott a szívekkel és "dirigátora" volt annyi pici, apró lábnak

De míg hegedűje napról napra szebben szólott, az alatt a saját szava egyre tompább, halkabb lett. A gégéje sorvadott. A nyakában kapaszkodott meg a halál, és körmeivel kaparta. Ő azonban folyton szenvedélyének élt, mert nem mestersége volt neki a zene, hanem élete, mindene. Egész odaadással dült "hegedűjének", mintha kedvesére támaszkodnék, arca átszellemült, kipirult a lelkesedéstől, s mialatt nevetett, zokogott kezében az a jó szárazfa, mialatt könnyedén csalogatta ki belőle azokat a csodálatos, gyönyört fakasztó hangokat, amiktől kinyílt a virág, hullani kezdett a harmat, sugdostak a füvek, lágyan hajladoztak a faágak, és eltemetett érzelmek keltek életre a szívekben, addig az ő arcára a halálos verejték gyöngyei ültek ki.

Letörölte őket a könyökével és játszott tovább. Párbaj volt ez a halállal. Legyőzetett. Agyonmuzsikálta magát. Ma halt meg a tavasz legköltőibb napján, május elsején. Ma reggel, mikor éppen "terminusa" volt muzsikálni a bandával a Népkerthben. Ez a "másik" terminusa még "sürgősebb" lehetett, oda ment el, a banda nélkül.

Szegény Pácsi! Sokat vigadtunk, sokat búsultunk nótáidon. Letetted a vonót. - Hasztalan kiáltanánk: "Hogy volt!" - föl nem vennéd többé.

- Jancsi, így még egyszer sem szomorítottál meg!

Mikszáth Kálmán: Az Alföld legkitűnőbb muzsikusa. Szegedi Napló, 1880. május 1.

Dankó Pista
(1858-1903)

[...]

Magyar Dankó Pista, áldjon meg az isten!...
Kanyargó Ér mentén...Óh, szállj csak rám, álom! –
Lássam meg a múltat. Aranyozott szárnyon
Borulj rám: hadd tudjak gyermekmódra sírni,
Szálljon meg oly kéj, mit nem lehet elbírní...

Tele van szívem ...Holdas enyhe éjjel,
Mámorossá tesznek erős vadvirágok,
Kábultan pihenve hallgatok egy nótát,
Gyermek szemeimből a könnyű szivárog,
Egyszerre szakad rám kárhozat és éden,
Leányok nótáznak csendes faluvégen,
Reszket mellettem a vadba oltott rózsa...
Óh, szent, égből lopott, magyar lelkű nóta...

Magyar Dankó Pista, áldjon meg az isten,
Akinek a lelke elvágódik innen,
Akit kerget, hajszol, sóvár, beteg vágya,
Akinek a lelke magyar földön árva,
Megmenti, megtartja a te magyar lelked,
A te nagy bánatod, a te nagy szerelmed,
A te duhajságod, a te kacagásod...
Visszaadtál nekem egy elveszett világot!...

Kanyargó Ér mentén fekete, magyar föld
Volt az én testemnek életet adója,
Földből élő ember az édesapám is,
Olyan rég nem szóltam magyar szóval róla.

Visszajött az űzött, agyonhajszolt lélek,
Amit csak álmodtam, amibe' csak hittem!...
Magyar Dankó Pista, áldjon meg az isten,
Hogyne szeretnélek, hogyne szeretnélek...

Ady Endre: Dankó

Magyar héten a magyar cigánynak
Hadd hódoljon a magyar dalos,
Hadd maradjon emléked szívünkben
Könnyharmatos, virágillatos.

Húzd rá cigány, te örök, te áldott
Virulj mindig, dicső nótafa,
Halhatatlan híred ragyogását
Be ne fődje feledés hava!

Zeng nekünk a vásárhelyi térről,
Dorozsmai malomról dalolj,
A szegedi boszorkány varázslat
Szálljon reánk a vonód alól!

Magyar bánat és magyar reménység
Muzsikádban ölelkezzenek,
Magyar múltból a magyar jövőbe
Így marsoljon új dalos sereg

Diadalmas nótáid szavára
Némuljon az idegen silány,
Húzd szívébe az egész világnak
Igazunkat, szent magyar cigány!

Juhász Gyula: Dankó Pistának

Eltörött a Dankó Pista nótás hegedűje,
Halljátok-e, még keserűbb most a kesergő-je,
Halljátok-e, hogy megzokog szerteszakadt húrja?
Síró szellő a szegedi temetőbe fújja.

Pósa Lajos, 1903

Dankó Pista élete a legigazibb cigányélet, kacagó nyomorúság, megsiratni való derű. Cigány volt. Innét a dicsősége, ez a tragikuma. Ha nem e szerencsétlen faj gyermekének születik, melyet nyilván sírva vigadásában alkotott a teremő, sokra viheti. Azonban cigánynak született, cigányul élt és cigányul is halt meg. Meghódította az országot, fejedelem lett, aki vonójával kényekedve szerint hurcolta meg a szíveket. Az ég csillagaitól a mező fűszáláig magáénak mondhatta az egész világot, de voltak, napok, mikor nem volt betevő falatja, éjek, mikor nem volt fejét hol lehajtania. Mi szegediek ne felejtsük el, hogy ez a mi homokunkon nevelődött ütötköpött cigány egyik legnagyobb dicsősége a mi városunknak.

Annyi temperamentumot és olyan eredetiséget senki se vitt dalköltészetünkbe, mint ez az impresszionista cigány, akinek minden-kinél több adatott a néplélek erejéből és bájából.

Móra Ferenc, 1903

Szétröppentek az ország minden részébe a bűbajos szép dalok, amilyenekhez foghatók nem voltak azelőtt, s most, amikor költőjük ravatalon fekszik, elszomorodva, félve kell gondolnunk arra a veszteségre, ami a halálával éri a népdalköltészetet. A nótafa lelkéből hihetetlen gyorsan termettek elő a dalok. Azt lehet mondani, születtek, mert némelyik szinte készen pattant elő. Olykor csak egy-egy hangra volt szüksége, azt kereste, s ha megtalálta, a többi már magától jött. Szinte bajos volna elképzelni, hogy mi lett volna a magyar népdalból az utolsó két évtized alatt Dankó dalai nélkül, amelyek az őstehetség erejével vájtak maguknak utat.

Tömörkény István búcsúbeszéde, 1903

Egy cigány, aki márványszobrot muzsikált ki magának, páratlan dicsőség ez az egész világon.

Juhász Gyula, 1903

[...] A te szíved gondolata csattogott Pálmai Ilka ajkairól is a Páros élet dalban, a Népszínház színpadján. Te örökítetted meg a dorozsmai szélmalmost. A te húrjaidon zendült meg először a "Rám se nézett" nóta. Neked köszöni Vásárhelyi Béla cigány, hogy Tiszán túl, Dunán túl emlegetik a hegedűjét. Te zendítetted meg azt a dalt is: "Egy csillag se ragyog fenn az égen", s a nemzet csalogánya, Blaháné ma a Darumadár-nótával százak szívét ragadja a te költői álmaid világába. És még mennyi, de mennyi dalod cseng és zeng ajkon és húron, rónán és erdőn, bölcső felett és ifjú szerelmesek szívében!

A magyar daltermés megújult, mikor a te varázshegedűd megzendült.

Elárasztottad szép magyar hazánkat költészetednek tündérzenéjével, délibábos szívednek ragyogó gondolataival. Egy vagy azon ismeretlenek közül, akik a nemzet érzéseit, vidámságának csapongását, bánatának zokogását, örömet, keservét a saját szívük teremtményében dalnak alkotják, amely dalok, a költészetnek e bájos madarai minden időnkön átszárnyalva lebegnek közöttünk. Csakhogy a te nevedet tudjuk, mert egymagad többet alkottál, mint egy évszázad minden névtelen dalköltője. Az ismeretlenség homályából dalaid szárnyán emelkedtél ki. Tanítód volt a saját szíved, a természet és a magyar nemzet ősgénusza.

Nincs nemzet ez idő szerint a földtekén, amelynek hozzád hasonló dalköltője volna.

Gárdonyi Géza: Szüleim gyémántja voltam. Nóta egy cigányról 1996

Radics Béla
(1867–1930)

Bárcezi Gusztávnak 1910. XII. 19.

Megkaptam a magyar zenét, köszönöm Önnek. De mennyire más ez, mint az a benyomás, amelyet Radics hagyott bennem! [...] Olyan, mint egy szép pillangó az üveg alatt! A szárnyai még ragyognak, de már nem verdesnek, gazdag színei is megfakultak. Úgy látom, ami ezt a muzsikát illeti, Önök, magyarok, nem tudják pontosan megítélni az értékét! Hiszen ez saját életünk része, s annyira ismerős, hogy már nem tulajdonítják neki azt a művészi jelentőséget, amely oly teljességgel, oly mélyen sajátja. Figyelje csak meg egyébként, mivé lesz Liszt értelmezésében! Bármilyen zseniális, ő megszelídíti, háziasítja ezt a zenét [...] S az elveszti a szabadságát és a végtelenség érzését, ami oly jellemző rá. Radicsot hallgatva eltűnik a hely, ahol vagyunk. [...] Az erdők illatát érezzük, források csörgedezését halljuk; s ez egyben egy szív melankolikus vallomása is, amely szenved, vagy éppen nevet, jóformán egyazon percben. Véleményem szerint ehhez a muzsikához sohasem szabadna hozzányúlni. Mi több, meg kellene védeni, amennyire csak lehet, a "hivatásosok" ügyetlenségétől. Ezért [...] tartsák nagyobb tiszteletben cigányaikat, hogy ne csak egyszerű mulattatók legyenek, akiket dísznek hívnak egy ünnephez, vagy segítségül, hogy jobban csússzon a pezsgő! Igazából ez van olyan szép, mint az Önök régi hímzései, csipkéi [...] Hát miért nincs meg irántuk ugyanaz a tisztelet, ugyanaz a szeretet? Ifjú muzsikusaik hasznos ihletet meríthetnének belőlük, nem másolva őket, hanem az ő szabadságuk, az ő kifejezésre, fájdalomra és ritmusra való készségük átvételére törekedve. Wagner tanácsai sok zene és sok ország számára károsak voltak. Saját országunk népzenejét csak alapnak szabad használni, sohasem írásmódnak. Ez különösen igaz az önökére. [...] Szeressék olyan szenvedélyesen, ahogyan akarják, de ne öltöztessék iskolai egyenruhákba, ne tegyenek rá aranykeretes szemüveget! Bocsássa meg, ha olyasmibe avatkozom, ami talán nem tartozik rám [...] Csak hát olyan végtelenül szeretem a zenét - és nemcsak a francia zenét! -, hogy mindig fáj látnom, ha pazarolják kincseit, vagy elferdítik igazi értelmét, mondhatnám nemzeti jelentését! Túlságosan sok a német befolyás, Franciaországban túlságosan szenvedünk is tőle. Ne tegyék azt, amit mi, ne hagyják magukat félrevezetni az álmélység, az utálatos német "Modern-styl" által...

Claude Debussy – Levelek, 1884-1918. Párizs, 1980. Ford.: Rácz Judit Klára

[...] Radics Béla sokféleképpen tudott muzsikálni, hogy mindenkinek eltalálja a kedvét. Éppen az a cigány művészete, hogy mindenki nyomban megszereti, amint hallja. A jó cigánynak valóban születni kell, mint a költőnek; tanulni nem lehet a cigányságot, sem a költészetet.

A Szabolcs vezér emberei, akik otthon, a Nyírben cigány dolgában nagyon is el vannak kényeztetve, mert van egy Benczi Gyulájuk, akihez fogható nincs ezen a kerek világon,

eleinte csak úgy fél füllel hallgattak az „Arany Sas”-beli primás muzsikájára, mintha konyult bajszukkal legalábbis azt mondanák:

- Hát ez is muzsika?

- Ez is cigány? – javította ki a megjegyzést Kálnay, és kétfelé szoktatott császár-szakálla felett megigazította vékony selyemzsinóron függő csíptetőjét. – Maholnap mindenki cigánynak hiszi magát ebben az országban.

- Minden diurnista! – tódította Lányi Anti, az orvosi jegyző, aki ezt a foglalkozást nézte le leginkább az emberi foglalkozások közül, ugyanezért néha Sanyaró Vendel-élceket küldött a Borsszem Jankónak.

Igaz, hogy Radicsnak alig volt valami cigányos külseje, mint ahogy a cigány lassan „átváltozik”, ha sokáig a városban lakik. Pusztai szél, téli országút, sátor kell a cigánynak, hogy megmaradjon régi mivoltában. A cigány vadas ízét éppen az adja, hogy ugyancsak nomád emberektől, betyároktól, vándorlóktól tanulja a nótákat. Radicsnak pedig még kótafüzetei is voltak. Némelyek, Radics régi hívei közül, attól féltek, hogy Béla primás majd egyszer csak előveszi ezeket a hangjegyfüzeteket, és belőlük muzsikál, mint valami „német”. (De a hangjegyfüzetek a külföldi vendégek részére voltak a zenekar keze ügyébe helyezve, ha egyszer az „Arany Sas”-ba vetődne valamely angol, aki nem tudja elképzelni másképpen az igazi művészetet, mint kótából; hát Radics Béla azt is megmutatja az angolnak, hogy tud kótából olvasni.) Ám a magyaroknak csak fejből, szívből, „érzésből” muzsikált.

Annyi nótája volt, mint rétnak a virága.

Szálldosott egyiktől a másikhoz, mintha koszorúhoz válogatná a virágokat.

Itt egy piros, itt egy kék.

Rozmaring és rózsa.

Nem tudott elkészülni a virággyűjtéssel, mint ahogy a nótáknak se tudott véget vetni, ha azok elindultak a hegedűjén.

Olyan sorrendben jutottak azok eszébe, mint az arcok, amelyeket maga körül látott, mert minden arcnak megvan a magához való nótája.

Azért nem olyan nehéz vérbeli cigánynak lenni, eltalálni valakinek a nótáját.

Ránéz a cigány a maga emberére, és második, harmadik kísérletre eltalálja a szívet kinyitó nótát. Zártörőfüvet hordtak a régi haramiák maguknál. A cigánynak kincsasók vesseje van a vonójában. Éjfélkor is megtalálja az érzelem forrását a hallgatója szívében.

Szabolcs vezér hadai mind nagyobb figyelemmel hallgatták Radicsot, mert az ördögös cigány apránként jóformán mindenkinek eltalálta a nótáját, amint belemelegedett a hegedülésbe.

Lányi Anti, az orosi jegyző alig vette magát észre, amikor a verbunkos nótánál pengetni kezdte a sarkantyúját az asztal alatt, olyanformán, hogy összeütögette a csizmaszárát, mintha a lábszára hamarabb értette volna meg a nótát, mint az esze.

A gesztelyi pap, aki sokat adott arra, hogy titkolja a jókedvét, amíg lehet: egyszer csak abbahagyta a beszélgetést a szomszédjával, lenézett az asztal alá, ahol falába a reverenda alatt eddig türelmesen hallgatta a váltakozó nótákat. Mintha csak azt mondta volna a gesztelyi pap a falábanak: „Most jön a mi dalunk.” Radics Béla azt a nótát muzsikálta, hogy: „Elmegyek a templom előtt...”

A vérmesebbek, a bujiak, geszterédiak, kótajiak amúgy is már régebben megadták magukat sorsuknak, amikor a nóták kertjeit kinyitogatta előttük a cigányprimás. Őszi nótáik voltak többnyire a tizedeseknek, amelyeket halk, belső, hordóba, ablak közé zárt döngéssel, dongással, mormogással kísértek, mintha pókhálós szívük pincéjéből jönne a hang. Kertek alatti nóták, düledező garádok mellett lányos udvarokból kihangzó dalok, préházak énekei markolásták meg a szívüket; hol simogatva, hol dömöckölve, mint a fiatal kenőasszony bánik a fájó szívvel. Olyioknak vérbe borult arccal csapongtak a gondolatai ismeretlen tájakra, rezgő menyecske-szoknyák ráncaihoz. Így hívogatja a világ más tájain kóborló ördögöt a

cigány a hegedűjével; hiába énekelne valaki zsoltárt a gonosz szellem elriasztására, átalhangzik annak nevetése a legszentebb éneken is, ha azt cigány húzza.

Radics ilyenformán eltalálhatta sorban a sohase látott „hunok” nótáit is, amint egyenként szemügyre vette őket, a tekin-tetével végigmendegélvén a vendégeken, s nem hagyott ki egyet se az előbbi hitetlenkedők közül.

- Mintha Gyula húzná odahaza – mond önkéntelenül pohara felett a gesztelyi pap.

- Nem éppen – vágott vissza Kálnay László, akinek eszébe jutott, hogy ősei, mielőtt a Nyírbe költöztek volna, a Felvidéken laktak. – Van ennek a cigánynak a muzsikájában valami felvidéki íz, amint az őszi reggel más az Alföldön, és más a hegyek között. Mintha a dér csípte volna a nóták kökényét, szőlőfürtjét, amikor Radics húzza. Azért olyan zamatos a nótája.

Rövid tárgyalás után a Pest megyei urakkal: kiderült, hogy Radics Béla valóban felvidéki cigány...

- Születésére nézve Nógrád megyéből származna, és ez megérzik rajta hetvenhét esztendeig – mond Gullner Gyula, az elnök.

- Nógrádból? – kiáltott fel Kálnay László. – Ahol úgy szürcsölik a bort, mintha zöld ásszá változna minden úriember borivás közben.

- Igen, Nógrádból való Bélánk, ahol a legjobb cigány sorozóbizottság működik, amely időnként bejárja az országot, meghallgatja a különböző talpon álló cigánybandákat, és megállapítja időről időre, hogy melyiket illeti meg az elsőség érdeme – felelt némi borúval Gullner Gyula, mert titkon sajnálta, hogy ennek a bizottságnak a megalapításában Nógrád megelőzte Pest vármegyét.

- Béla már Nógrádban megnyerte az elsőégi díjat! – jelentették másfelől, mire Szabolcs vezér elérkezettnek látta az időt, hogy a kérdéshez ő is hozzászóljon:

- Lehet, nagyon lehetséges, hogy Radics Béla úgy is mint primás, úgy is mint zeneszerző érdemes volt az általam nagyon tisztelt nógrádi bizottság elismerésére, amelynek mindenkori elnöke a balassagyarmati árvaszéki elnök szokott lenni, de nem mulaszthatom el annak a megjegyzését, hogy más az alföldi cigány, és más a felvidéki cigány.

- Halljuk! – szólalt meg ekkor néhány öblös hun hang, mert nyilvánvaló volt, hogy Szabolcs vezér azért emelkedett szólásra, hogy az otthon maradt Benczi Gyula védelmét előadja. Ebben a feltevésükben a várakozók nem is csalatkoztak, mert Szabolcs vezér így folytatta szavait:

- Más az alföldi cigány, különösen annak jeles megszemélyesítője: a „mi Gyulánk” már azért is, mert azon a földrészen tanítja és gyakorolja a nótázást, a dalban való életet, a muzsikában való örökös elmerülést, amely földrészen a legnagyobb magyar Lant is ihletet nyert. Petőfi Sándorra gondolok, aki a legszebb dalokat írta Magyarországon, és hazája, az Alföld volt. Ez a különös Alföld a maga csodálatos égboltozatával, az Úristen tekintetére emlékeztető láthatárával, felséges pusztaságaival, amelyeken úgy szálldoshat az emberi hang, hogy az egyenesen a Teremtő számolya elé juthat, rejtelmes tájaival, kiismerhetetlen folyóival, ezer és ezer esztendőik titkait rejtegető nádasaival, a szél rejtélyes útjaihoz hasonló országutaival: ez a földrész szülhetett csak olyan embert, amilyen Petőfi Sándor volt, aki a magyarság legszebb mondanivalóit dalokban közölte az Úristennel, aki szép magyar Alföldjére hajtotta a fülét, mint egy rengő párnára... És azóta is Petőfi lelke él a magyar nótában, amely pacsirtaszóként emelkedik fel az Úristen számolya elé. Ennek a magyar nótának a hegedűse a mi Benczi Gyulánk, azért nem lehet őt a világ egyetlen cigányához sem hasonlítani. A cigányság Petőfi Sándora!

Mire idáig ért a pohárköszöntőjében Szabolcs vezér, a szép szavaktól fellelkesedett „hunok” többé nem bírtak a kedvükkel! Akárhogy tisztelték Szabolcs vezért, a végső szavaknál már felforrt lelkük a lelkesedéstől, mint a fazékban a víz, és kitört az éljenzés, a hujhujozás, a poharak szinte összeroppantak a markok-ban, és a koccintástól az „Arany Sas” sok mindent

látott ebédlőasztalai és székei ropogtak a terhek alatt, mert minden szív egyszerre megtelt, mint a zsák, a legfrissebb érzelmekkel.

A lelkesedés között csaknem elveszett Szemere Miklósnak az a kijelentése, hogy a „hunokon” meglátszik ősi származásuk, mert ők éppen oly kevésbé tudják a diplomáciát, akár őseik. Ha a vendégségben járó „hunok” értenék a diplomáciát, akkor mindenekelőtt a házi zenekar vezetőjét, Radics Bélát kellett volna felköszönteniök, mint a látogatóban járó császárok és királyok is rendszerint azt az országot köszöntik fel, amelynek vendégei. Lám, a német császár is, amikor Budán volt: Magyarországot köszöntötte fel.

Csak éppen azok hallották meg Szemere Miklós megjegyzését, akik a közelében ültek, de azok eltették maguknak mindörökké a diplomáciának ezt az ábécéjét, amelyet a nevezett uraság kifejtett.

Hallotta Szabolcs vezér Szemere Miklós megjegyzését?

Nem bizonyos, de az bizonyos, hogy állva maradt, mint aki még nem mondott el mindent, amire készülődött. És a lelkesedés csillapodásával csakugyan folytatta is pohárköszöntőjét:

- Ámde ne felejtjük el, hogy Magyarországon vagyunk, ahol a sík Alfölddel váltakoznak az erdő koszorúzza hegyek, a pusztaságokkal a kanyargós felvidéki tájak, a lomha Tiszával az ércnyelvű, csattogó hegyi folyók, az alföldi szilajsággal a felvidéki mélabú...

- Mint a szilvásszekér a búzas-szekérrel – szólt közbe Lányi Anti, az orosi jegyző, aki már régebben nem bírt magával, hogy majd szétszakadt rajta a mellény, hogy kedvére meg nem szólalhatott.

- Ismerjük ezt a felvidéki mélabút mi, alföldi emberek, akik szabadságidőnket, a nyári hónapok egy részét a tátrai hegyek között szoktuk tölteni. Már Kassánál hűvösödnek a reggelek és az esték, és a tornyok harangjaiban több az ezüst, mint az alföldi eklézsiák harangjaiban, ugyanezért muzsikusabb az órák ütése. És amint feljebb és feljebb hatolunk a hegyek közé, megismerkedünk a vendéglők különféleségével, a változatos borokkal: tagadhatatlanul észrevevesszük, hogy ezen a tájon működő cigányzenekarok is másként kezelik a vonót, mint a mi honi hangászaink. Divatba vannak az itteni cigányzenekarok előadásaiban a különféle indulók, francia négyesek, német valcerek, amelyeket délelőttönként adnak elő a fürdőhelyek zenepavilonjaiban, miközben a közönség poharával a forrás vizéhez járul, vagy a sétatéren egymásban gyönyörködnek a fürdővendégek...

- És házasságokat kötnek, amikor a fürdőzésnek ideje lejárt! – kiáltott megint Lányi Anti, aki csak egyszer volt életében a hegyek között, de mindvégig emlékezett az ottani szokásokra. Megházasodott volna bolondjában, ha már nem lett volna felesége odahaza.

- A felvidéki cigány tehát kótaismerő cigány, mert a divatos zenedarabokat kell neki tudnia, hogy megélhessen, akár Iglófüreden a nyári hónapokban, akár Eperjesen vagy Rozsnyón a téli bálók alkalmával – folytatta Szabolcs vezér. – Elpolgáriasodott a cigány is, együtt a felvidéki városokkal, elcivilizálódott, mint a természet vad fia, ha a vadonból városba kerül. Csak egyetlen faluban szaladtak mezítelen cigány-gyerekek kocsim után, amidőn hajdanában a Felvidéken utazgattam. S ezt a falut Hollólomnicnak hívják, nem messzire a lomnici csúctól. Itt láttam még valóságos cigányéletet, cigány szokásokat, cigány tempókat összes felvidéki utazásaim alatt. De sajnos itt sem a muzsikálás terén, hanem a kovácsság mesterségében, mert a hollólomnici cigányok mind kovácsok.

Lányi Anti megint közbeszólt:

- Holott az alföldi cigányságnak csak az alja, a cigányság parasztsága foglalkozik kovácssággal, míg a vérbeli úri cigány mind muzsikus lesz.

- Ez a különbség az alföldi és felvidéki cigányok között. Ugyanezért nagyon örülök, hogy az önök Radics Bélájában egy oly cigánnyal van szerencsém megismerkedni, aki nem lett kovács, hanem muzsikus, a magyar népzene mellett a magasabb zeneművészet művelője, amiért Isten áldását kérem rá, nagybecsű családjára, zenekarának tagjaira, valamint azok családjaira. Éljen!

Hát mégiscsak győzött a diplomáciai érzék a „hunok”-ban, az első elhamarkodott pohárköszöntő után elhangzott az a felszólalás is, amelyet mindenki joggal elvárhatott a messze földről érkezett, de művelt vendégektől, akik ugyan nem az udvarlás céljából érkeztek meg a fővárosba (hanem sokkal jelentősebb programmal), de íme mégis alkalomadtán eleget tettek az udvariasság követelményeinek is.

Radics Béla és bandája tussal válaszolt Szabolcs vezér üdvözlétére, és a tussból ügyes átmenettel rátért szép hallgató magyar nótákra, amelyek nappali társas összejövetelekhez valók, amikor még senkinek se jut eszébe komolyan a búsulás vagy táncolás, de még saját ének-művészetük gyakorlása sem (mint az esteli időben szokás), rábízott a cigányra, hogy csendes muzsikaszóval kísérje az emel-kedett társalkodást.

Krúdy Gyula: Etel király kincse, 1981.

Vörös Elek
(1874-1911)

[...] A borozó Ady Endréről van még sok írivalóm. Most fel akarom jegyezni róla, hogy nagyon kedvelte a cigánymuzsikát és voltak cigányai, akiket, ha úgy fordult a hangulata, maga mellé hívott, viszont ezek örömmel, szorgalommal muzsikáltak neki és olykor-sokszor rá is kondult hangicsálásukra a hajnali szomszédos harang. Kedves, finom, érdekes volt a viszonya Adynak zenés embereivel. Borral, jóval ellátta őket, de varázslóbb volt az originális magyarkodása és a mód, ahogy tegezve őket, bánni tudott velük.

Pesti élete alatt a győri származású Vörös testvérek voltak a cigányai, akik a Fővárosi Orfeum kávéházában muzsikáltak, ahova Ady akkoriban majdnem minden éjszaka eljárt. A Vörös testvérek közül az Elek volt a nevezetesebb, gyönyörű szál ember, aki körül az éjszakai romantika megforgatott minden hírhedtebb táncosnőt, sok színes szerelmi botránnyal ékeskedett, bár védekezve mindig vallotta, hogy jó családi ember, gyerekeiket maga szokta elvinni az iskolai beíratásokra, ám magas, karcsú alakjával, mulatságosan rózsaszínű arcával, ha kiállt a csillárok alá muzsikálni, megtörtént a baj. Szelíd, jóindulatú ember volt, cigányos nép között feltűnően naiv, Ady sokszor eltréfált vele és itatta, amire állandó epekedéssel hajlandó is volt, annyira, hogy a durva, nem válogatós italosság pusztította el szegényt, a háború második évében. Tevékeny zenélő volt Ady körül a másik Vörös testvér is, a Jancsi, ez volt a jobbik cigány, de Elek a látványosabb figura, ezért ő primáskodott a banda élén. Ady, ahogy ült a vigalmi asztal mellett, ahogy mulatozott, ahogy művelte a cerclet a társaságban levő emberekkel, oly domináló volt, hogy az egész zenekar figyelme feléje fordult, meghatóan megszerették. Ha Ady zenét kívánt, a primás mögül a pikulás ő felé rikkantgatott, a brácsás feléje rángatta a nyirettyűjét, a bőgős ő felé táncoltatta az instrumentumát, Ady egy-egy emberis-merő szóval, ugrató, pajkos megjegyzéssel magába bolondította a banda mindegyik emberét. Följegyezni való, hogy a zenekar egyik tagja, Károly klarinétos, valósággal rajongott Adyért. Ha megtörtént, hogy egyedül mentem be a kávéházba, a pocakos, öreg Károly mellém ült és Adyról beszélt megérintő áhítattal, a

rendkívüli embert megérző, különös ösztönösséggel, ha Ady ott volt, alázatoskodott, figyelmeskedett körülötte, néha magában tárogatózott és a legszebb hangjait lehelte Ady felé. Mi is szíveltük a jó nagyfejű, buggyanó szívű Károlyt és amikor egyetlen leányát férjhez adta, elfogadtuk a meghívást, elmentünk a lakodalomba. A násznép éjszaka muzsikált, tehát a lakzi is éjszaka volt. Éji delelő után jó három órával, Vörös Elek vezetésével elindultunk a lakodalomba, a Nagymező utcai Kovács vendéglőbe volt az ünnepély. Színi Gyula is velünk jött. Derült, meleg emlékem, ahogy Ady végig ismerkedett a násznéppel, a menyasszonnyal, Géza vőlegénnyel, a tisztességet megadó itt megjelent primásokkal, közvetlen, egyszerű, jobbra-balra könnyedén társalgó volt Ady és élénk tölték a legjobb húsokat, a legjobb borokat, inyenc muzsika is föl-fölhangzott minduntalan s ha csönd keletkezett, a cigányok cifrázták a fölköszöntőket is. Persze, bennünket is nógattak az ilyesmire és fészkelődő mindkettőnk helyett, a félénk Színi Gyula volt a bátorabb és olyan mókás, jóízű orációt mondott, hogy felviharzott tőle az egész lakodalom.

Bura Károly
(1881-1934)

A teljesség kedvéért elmondom, hogy Adynak Nagyváradon is volt egy kedves cigánya, Bura Károly, néha feljött Budapestre és ilyenkor Adyt mindig felkereste, éjszaka is mellettünk volt és elvonulóbb szeparékban, kölcsönként hegedűkőn, nagyszerűen játszott... Tüzelő, fűszeres éjszaka volt az is, amikor egyszer elmentünk a Rákóczi úti Adria kávéházba, hogy Kóczé Antalt meghallgassuk. Kóczé nem ismerte Adyt és mégis úgy alakult a helyzet, hogy alig ültünk ott egy félóra hosszat, Kóczé elfordult a nagy pénzeket osztogató vendégeitől és Adynak játszott. Ady passzív, csöndben mulatozó kedvében volt és így is, provokáló különösebb reagálás nélkül, egészen maga felé fordította Kóczét, odajött, Ady beszélgetett vele, meg is kínálta borral, egy szó sem esett arról, hogy ő kicsoda-micsoda, de a cigány idegzete megrezzent: érdemes játszani... A nagypénzű emberek már mind elmentek, a záró óra is ránk köszöntött, de Kóczé bejött velünk a belső termekbe és játszott, hatalmas, sugárzó volt ez az őserjú cigány, hangok szálltak a lestróft homályban, amik még most is muzsikálnak az emlékezetemben, illata, ígérete volt ennek a misztikus éjszakának [...]

A cigányt, az igazi, fajta cigányt azért szerette Ady, mert el nem torzult magyar dalokat tudott játszani. Ezek a vadrózsa-dalok megmozdították Ady hangulat-világát, felejtett, primitív dalocskák, ha megzendültek a cigány hegedűjén, olyan-féle érdeklődést váltottak ki belőle, mint mikor öreges, szívüket megőrző verseket olvasott, a Vörös család híres dunántúli cigánynemzetség volt és a nekünk muzsikáló ivadékaik elhozták számunkra a nótákat is, amiket az apjuk, nagyapjuk, ükapjuk a magyar ódonságukból mentettek rá a hegedűjükre, sok olyasmit hallottunk, amit nem ismertünk, merengő búsongásokat, amiknek szerzőjéről már ki sem tudott, kecses, friss ütemű vidámodást, hajdani elkallódott nomád talentumok kivirágzását, aztán Rózsavölgyi, Lavotta-„műdalokat” is, melyek öreg idők visz-szfényét mozgatták meg fölöttünk. Adynak ez a kíváncsi, kutató érdeklődése a régi magyar dalok iránt, ugyanolyan gyökerű volt, ahogyan a poézisével szeretett visszahajolni a Csokonai, Balassi-

időkbe, a magyar líra ősiségével érezte a rokonságot, akár vers, akár nóta, akár templomi zsoltár volt az, az utóbbiról lesz még mondanivalóm. [...]

Révész Béla: Ady Endre. Nyugat, 1921. 16.

Rácz Aladár
(1886-1958)

Kedves Rácz úr, még mindig élénken emlékszem az Ön kiváló előadásaira. Ön nemcsak általában védi meg a zenét, hanem korunkban, amikor a mesterséges internacionalizmus megpróbálja elnyomni a faji jelleget, Ön elég bátor ahhoz, hogy országa művészetét, egy zenész nép igaz művészetét hirdesse. A nemzeti jelleg művelése a művészetben annyit tesz, hogy biztosítjuk a jövő számára az idealizmuson alapuló valóságos internacionalizmus győzelmét. Az Ön cimbalma valóban jelképként szolgál. És én ezért megszorítom a kezét. Fogadja rokonszenvező érzéseim kifejezését.

Gustav Doret Párizs, 1925. március 26.

[...] Rácz úr, aki magasrendű művész, bemutatta nekünk, hogy mind történelmileg, mind esztétikailag indokolatlan, ha a cimbalom állítólagos cigányszármazásának foglya marad. Egy-egy oldalnyi Bachot és Couperint tolmácsolt nemes stílusban, bebizonyítva azt, hogy a legklasszikusabb zene is csak nyer ilyen átköltésben. E művek valóban ragyogóan érvényesültek a cimbalmon; és ez bizony megkapó felfedezés volt a muzsikások számára. Az ember nem is érti, ha a modern zeneszerzőkre jellemző új hangzások iránt érdeklődésre gondol, hogy miért nem gazdagodott még e nagyszerű hangszer irodalma olyan művekkel, amelyeket egyenesen cimbalomra komponáltak. [...]

Emile Vuillermoz Excelsior, 1927. jún. 27.

[...] A közönség csak most kezd igazán ráéjszmelni, hogy milyen mérhetetlen nyereség ennek a világhíró művésznek visszatérése hazájába, a Zeneművészeti Főiskola falai közé. Az a hangverseny, melyet Rácz legutóbb a Zeneakadémiában rendezett, – műsorán Couperin-, Paradies-, Canaille-, Scarlatti-, Bach-, Kósa- és Strawinsky-muzsikákkal és műsoron kívül remek népi improvizációkkal – bizonyára csak előfutára a további diadalmas Rácz-esték sorozatának. [...]

Tóth Aladár. Pesti Napló, 1939. márc. 2.

Sok neves magyart ismertem. Ez a kis ország, népességének számához képest több nagy zenészt adott a világnak, mint talán bármely más nemzet. A legdrágább emlékeim egyike Rácz Aladárhoz fűződik. Könnyű azt csodálni, ami nagy, ami hatalmas, ami terjedelmes, de az a bizonyos emlék, számos látogatásom otthonában, játéka és személyisége olyan értékes számomra, mint egy ritka ékszer. Kevés van belőle. Kevés ilyen tökéletes, ilyen szép, ami ennyire arányban volna a művész erőfeszítéseivel, ami olyan koncentrált, hogy a legkisebb

része is fontossá válik, oly csodálatossá, mint egy katedrális. Rácz Aladárban az a csoda testesült meg, ami a magyar zenében. A fejlődése egy emberöltő alatt az ősi gyökerektől a legkifinomultabb és leggyengédebb virágig. Rácz Aladár a cigányok hangszerét, a cimbalmot használta, áthidalva azt a távolságot, ami az ősi cimbalommuzsika és Bach zenéje között van, mely utóbbit olyan tökéletesen játszotta, mint talán egyetlen csembaló-játékos sem. Ebben a vékony, heves, elhivatott férfiban a zene csodálatos magaslatokra érkezett, s talán soha nem jutott nemesebb kifejezésre, mint Rácz Aladár cimbalmán.

Yehudi Menuhin (l. Kroó György: Rácz Aladár, 1979)

id. Berkes Béla
(Munkácsy Mihály szénrajza)
(1861-1935)

[...] Ó, ő még ilyenkor az Athenaum kiskocsmájában üldögél. Nem bír meglenni a nyomdafestékszagú emberek nélkül. Én soha se fogok abban a csárdában az asztalra könyökölni, várván, hogy a szerkesztők elfogadják-e művemet vagy kajánul visszaadják. Mária, én a Casinóban fogok vacsorázni, ahol Berkes bandája vonja a taffel-muzsikot. Egyik oldalon Szemere koccintgat, a másikon Üchtritz Zsiga...Béla pedig csak nekem húzza, akár reggelig is mindig csak a te nótádat: Kék nefelejcs virágzik a tó partján.

Krúdy Gyula: Aranyidő. A kis Mária kacérságai. Nyugat, 1923. 7. sz.

ifj. Berkes Béla
(1888-1950)

[...] Berkes Béla a Nemzeti Kaszinó primása volt. Már nagyapja is muzsikált a Kaszinóban, és édesapja, id. Berkes Béla zenekarával minden évben Edward walesi herceg vendége volt Angliában. Delibes és Saint-Saëns tapsoltak neki a párizsi világkiállításon 1878-ban. De fia, ifj. Berkes Béla felülmúlta apját és nagyapját is. Már tizenkét éves korában Ferenc Józsefnek játszott egy udvari bálon. A király megkérdezte a kisfiút, hogyan lehet ő olyan barna, mikor édesapja olyan szőke? „Édesanyám ilyen barna, és én ráütöttem” – válaszolta gondolkodás nélkül a gyerek. „No, adja Isten, hogy maga is nagyra nőjön” – mondta a király barátságosan,

bár kissé ötlettelenül. Az ifjú Berkes Béla nagyra is nőtt, ha nem éppen termetre, de teljesítményben. 1925-ben, csupán hege-dűje kíséretében toppant be Széchenyi László magyar követ washingtoni hivatalába, és az ő ajánlatára Amerikában maradt. Két évig játszott ott, majd hazajött, és itthon lett korának leghíresebb cigányprímása.

Azon az őszi estén, amikor a vendégek jövetele előtt egy órával megérkezett hozzánk Berkes Béla zenekarával mi, a gyerekek fogadtuk őket. Béla bácsi fölajánlotta, hogy még a mulatság kezdete előtt eljátssza kedvenc nótáinkat. Zsófi az „Esik eső csendesen” című nótát választotta, én pedig apám egyik kedvencét az „Él-e még az öreg cigány”-t. Ezután megvacsoráztunk, és felmentünk az emeletre szobáinkba. (...)

Amikor reggel felébredtünk, a vendégek már elmentek, szüleink is lefeküdtek és Béla bácsi embereivel is távozóban volt. Éppen a tokba akarta tenni hegedűjét a prímás, amikor meglátott bennünket. „Hadd játsszam el még egyszer a nótákat” – mondta kedvesen, noha igen fáradt lehetett. Mi pedig nem voltunk elég udvariasak ahhoz, hogy tiltakozzunk.

Az az „Öreg cigány” még mindig a fülemben cseng. Senki sem húzta olyan szépen és olyan csendesen – még Pertis Jenő sem, pedig ő aztán igazán tudott csendesen játszani –, mint Béla bácsi akkor. [...]

Alexander Bródy: Alakok – három kis emlék a régi világból. Bárka 2005. 2. sz.

id. Kóczé Antal
(1872-1926)

[...] A lánya menyegzőjén, amelyen volt szerencsém násznagykodni, a legnagyobb cigánylakodalomban, amely a huszadik században a Ráday utcában történt: a vendégségbe jött cigánybandák után Anti bácsi, az örömapa is kezébe vette a hegedűjét. Azt a cifra nótát játszotta el a második napon, hogy: „Azért, hogy egy kicsit ragyas, - Kend az én szeretöm, nem más.”

Kóczé Antal cigányprímás a legragyasabb arcú cigány volt Magyarországon, ami pedig nagy szó, mert a cigánygyerekek közül minden második átesik a hólyagos himlő név alatt ismert betegségen, némelyik bele is pusztul. De nem lehetett annyi ragya a cigányprímás arcán, amely csókot ne kapott volna, akár széplánytól, akár úrtól, akár lelkesült cimborától, muzsikától megbolondult hallgatótól. Kóczé észvesztően muzsikált, mint valami rücskös, csúnya kísértet az éjféle órában, aki azért szólaltatja meg a hegedűjét, hogy még azt a kis eszűket is elvigye a szerelmes nőknek, ami még megmaradott. A hegedűhang elrejtette a prímás ritkán borotvált arcát, apró sündisznószemét, garabonciásan elhanyagolt ruházatát, amely külsejével elmehegetett volna muzsikálni a babonás népmesékbe, keresztutakra, temetőbe, romba dőlt kastélyokba. Általában népmesebeli figura volt házának terpeszkedett természetével, gallért alig ismerő ingével, rosszul gombolt mellényével, boroskancsó mellett való hosszadalmas üldögelésével, halk, kemence melletti beszélgetésével. Úgy muzsikált, ahogy az Úristen tanította; a fényes pesti kávéházban is csak úgy húzta, mintha két-három elátkozott, hadaktól elmaradt kuruckísértetnek húzná egy beomlott pincében. Sohase tudta, hogy grófok is hallgatják az ördög nótáit, amelyeket fájából megidézett. Művész volt... Elbújt, mikor tapsoltak neki. Anti bácsi volt. A pénzt úgy költötte el, hogy a kezéből elvesztette, vagy a

mellénye lyukas zsebéből kiejtette. Soha ilyen cigány, aki ennyire nem értette a fénylő aranyat, a tallérnak való ezüstöt, de még a gyémántot sem, amelyet gyűrű alakjában sokszor az ujjára húztak szűz grófkisasszonyok, és az éjszaka elvete-medett leányai. Bohém volt? Nem, ez az elkoptatott, fényevesztett, ízetlen szó nem illett rá. Mesebeli ember volt, aki legjobban szeretett isten háta mögötti, rejtélyes kis csárdákban muzsikálni, mint egy vándorcigány, amikor már az urak és cigányok is aludni mentek. A város végén hegedülte el a legszebb nótáit, egy-két nótaszerető, nótáértő barátjával üldögélve savanyú bor mellett, hajnali ködben, amikor úgy jött a nóta, mintha két-háromszáz esztendő távolságából jönne, amikor a legendák még kézzelfogható valóságok voltak. Ide, a ködbe, a füstbe, a múltak mámorába, a félálomokba pászolt Kóczé Anti muzsikája, ragyabunkós, fésületlen feje, könyökig felgyűrűt inge, szomjúsága, amelyet úgy oltogatott, mint talán Bihari János, aki minden időknél leghíresebb és legrongyosabb cigánya volt.

Táltosa és cukrasza volt a magyar dalnak. Tudott kürtölni a hegedűjén, mintha valami hajdútáncot játszana, amelyet fogcsikorgató toporzékolással vagy vitézi illegéssel járnak pengő szellemalakok körülötte; tudott a szívkapta legmélyére behatolni a hegedűhangokkal, ahol legédesebb a szerelem méze. Virtuóz volt. Ha az írók cigányosan, szenvedélyesen, tavaszi piros vérbe merítve a tollukat vagy a mélabú kódének mondanivalóikban akarnának írni, Kóczé hegedűjétől kellene írni tanulni. A hegedűszólammal elővarázsolta azt a csodálatos nőt, aki minden férfi szívében lakik, néha olyan elrejtve, ismeretlenül, hogy sohase találkozhatni vele az életben. De a tündér, a legjobb, a legáldottabb, legkíváncsabb tündérke ott él a szív kárpitjai mögött, és szentvízi szelídséggel vagy szilaj csörgetéssel jön elő, amikor Kóczé varázsló nótáit muzsikálja félig-meddig meg is siketült férfiaknak.

Hogy hegedűjének milyen hatása volt a nőkre: azt a primás ragyái mondhatnák meg. Ha ezerszer annyi ragyája lett volna, mint amennyi volt, mindegyiknek jutott volna lelkesült, önfeledkezett asszonycsók. De az éj leányai, a csillagok kertésznői, az éjféli bakkecskék pásztornői, akik Kóczé Anti idejében végig virágoztak a főváros utcáin, mulatóhelyein, kávéházain, a szerelem papnői is halálosan megszerelmesedtek, amikor Kóczé „üveghangjait” hallották. Akár a legelőkelőbbnek mondott fogadók szálájában, akár kunyhónyi lebujszokban, ahol a nőknek a férfiak ölébe kellett ülni, hogy mindnyájan elférjenek, akiket a himlőhelyes cigány megbabonázott.

Amíg Benczi városi bundában, hódsapkában járt télen, mint a főispán, Kóczénak jóformán télkabátja se volt; ha akadt is, madárijesző volt az, amelyet a banda legvénebb tagja se vett volna a vállára. A kalapjára se nagyon kellett vigyázni, ha elhagyta volna is éjjeli kóborlásaiban; olyan kalap volt, amilyent falusi cigány se szívesen tett volna a fejére. Az ingében, amelyet szeretett kigombolni szívszorulása miatt a hajnali, gyertyával pislogó kisvendéglőkben, az ingében még pakfon-gomb se mindig volt. Szarkafészekhez hasonló fejét a szélnek tartotta, mikor éjfél után ott hagyta a bandát a márványos, úrinépes kávéházban, és olyan éjszakai herberg után szimatolt, ahol kedvére való embereknek kedvére muzsikálhat, olyan nótákat, amelyeket véleménye szerint alig értenek meg Pesten, mintha egy régen múlt idők véletlenül itt maradt kósza zenésze baktatott volna a városvégek felé, hogy megértő barátságra találjon.

Kóczé, a maga korának egyik legünnepelebb primása: gyakran virradt meg olyan helyeken, hogy ködös, téli reggeleken még az utat se lehetett nyomban felismerni, amely a rejtekcsárdákból, a régi hatodik kerület nőiesszagú spelunkáiból, a Ferenc-város bokrétás borméréseiből vagy a folyón túli Tabán pincéiből megint visszavitt a városba, a Ráday utcai cigánysorra, ahonnan a következő este a muzsikusság az asszonyok által gondozott tiszta ruhában, kialudott fejjel elindult megint szerte a városba dalokat, mámorokat hinteni, szenvedélyeket pirosítani, boldogtalan szerelmeket patkolni, az élet csalódásaiban összetört szekereket megvasalni.

Megint este lett, és megint előről kezdte Kóczé Anti is a muzsikálást, miközben keserű bosszúságában sok hűrt elszakított, miközben hegedűjét megint olyan állapotba hozta a hajnali kísérteteknek, földöntúli szenvedélyeknek, pokoli szíveknek, démonoknak és a szerelem boszorkányainak való muzsikálás után, amíg megint polgároknak, úriembereknek való zenét tudott költeni. „Habár a polgároknak nem való a zene, csak a trombita” – vélte Kóczé, de a maga és bandája megélhetéséről gondoskodni kellett, és hunyorgó vakondokszemmel, kitisztálkodva mászott fel a dobogóra, miközben a Duna-parti étteremben az ezüst evőeszközöket készítették elő a fehérre púderozott pincérek a társaságnak, a villamosrózsákat felgyújtották „a pesti, pesti nőknek” tiszteletére, úgy a fehér gömböket, mint a budoárok virágszínű körtéit, és az ajtók függőnyeit félrevonták a városból, zsúrról, színházból, koncertből felhevülten, testi és lelki illa-tokkal bővelkedő hölgyközönség előtt.

Kóczé Anti pislogva, mint egy szmokingot öltött tengeri malac vont a Hungária fehér termében azoknak a szarvaslábú delhölgyeknek, akik otthonuktól estélyi ruhában indultak el vacsorázni, a divat zöldderekű, kígyózó-szemöldökű, Kiss Gábor-frizurás jelvényeivel; mozdulatuk, mint a leopárdé, fényesített szemük, mint a csókáé, mezítelen karjuk, mint a fehér orgonaág; a pesti „hotvolé” és az európai előkelő világ parfümje szálldos a franciával, angollal kevert fővárosi beszédűtől, amely a fehérfalú, pirosszőnyeges termet malomzúgásként betölti. Bankárnék és St. Leopold városrészéből való doktornők szürcsölik a háború előtti Pest zamatjait, pikáns ízeit, a kaviárok, osztrigák, fanyar pezsgők bőségességével, csak a cigányprimás iszik titkon savanyú vinkót, akinek tányérjára hull a bankó és aranykoronás. A dámák gumifűzőit telhetetlen, örökös kacaj feszíti, mint a töltött pulykamellet a gesztenye, a diskurzus mind csípősebb, mint a vadkanfő mellé garnírozott áfonya, orrlukai vonaglanak a fővárosi démonnak, mint a párducnak, midőn vadas ízt érez a himlőhelyes cigányprimás idegbomlasztó hegedűjátékában. Az „üveghangok” a szívgyökérig hatnak, és vásott térdek zsibbadoznak a francia selyemben. Pest, a háború előtt.

Kóczé Anti borotvátlanul, mintha az imént bújt volna elő egy országúti széna-boglyából, hegedült a Royal tükrökkel fényesített termeiben, ahol a szőnyeg süppedt az asztal alatt ölelkező női és férfibokák alatt, az Andrássy úti harisnyák a nagykörúti fuszeklikhez simulnak, a színházban imént látott színdarab jeleneteit játsszák az asztalterítón frakkinges gavallérok, és a „nagyvilág”, az „ismeretlen öröm”, a csontig hasogató szenvedély után vágyakozó kereskedőnek, ügyvédnek, Molnár Ferenc és Bródy Sándor színjátékait esténként templomi prédikációként hallgatott fővárosi hölgyek Kóczé muzsikája mellett eszmélnek rá, hogy még sohase éreztek igaz szerelmet, amely dülőutakra is elkanyarog, ha a szenvedély vakít. Néha már éjfélkor tánc kerekedik itt a spanyolfallal könnyen elrekeszthető melléktérben, vacsorálóasztalakat tolnak össze, és híres színésznőket utánoznak a pesti hölgyek magaviseletükben. A zene peng, és a szív komolyan elhiszi azt, amit Kóczé Anti muzsikál, mert a pesti nők ez idő tájt akarnak hinni, hiszékenyek lenni, mert nincs édesebb az illúziónál. Sok derék, egyébként jobb sorsra méltó úrnő megszerelmesedett itt, amikor a háztartás gondjait felejtve, a hétköznapi szükségletek után a cigányprimás tanácsaira hallgatott. Ó, mit sem sejtő barnák, gyanútlan szőkék, hevülékeny molettek, elégedetlen, a hervadás éveitől főlő soványak: pesti nők, hányszor megjártatok, ha rábízátok magatokat egy zenés étteremben találkozás ígéreteire! A magyar pezsgőgyárosok kitalálták a vérszínű pezsgőt, a hoteligazgatók a szeparét, az asszonyok a szeretkezésnek (flörtnek) százféle változatát, amellyel cigánymuzsika mellett a háború előtti években feltámasztották az asztalon álló virágokat, de a hattyúfehér színházi belépőket is. Ugyan, ki iszik manapság pezsgőt női lábtyűből, amelyet az asztal alatt harisnyás lábáról egyetlen koppantással leejtett a delnő az étteremben! Ugyan ki tölti meg arany tízkoronásokkal a női kesztyűt, mielőtt azt emléke a muzsikus cigányoknak adná?

És e szédült, gyönyört áhító, illúzióiban már kézzelfoghatóvá lett nagyvárosi éjfélből szökött el a vándorlegény kedvű Kóczé Anti, hogy távoli, betyárzsiros, pomádés kisvendéglőkben

muzsikálgasson magának. Amíg egészséges volt, „kocsis-borral” öblögette a fanyar, pusztaízű nótákat, kármentős, ma már csak népszínművekben található városvégi fogadók hosszúnyakúit szorongatta a báli hölgyek monogramjai után. De amint szíve hervadóba ment, kopárabb lett a hangulatai tája, amelyen vérkeringése járogatott, sivárabb lett a kedve, fullasztóbb a lélegzete, hideglelést érzett a szíve tájékán, azokhoz az italokhoz folyamodott, amelyeket odáig csak vendégeinek kívánt. Most már nem találta meg kedvét egy pohárka karcos, savanyú bortól, sőt mindig több fagyos pezsgőt kellett önteni a szívére, hogy az ájultságából magához térjen, és megint találkozhasson az „üveghangú” Kóczé Antival. A vadvizek, őszi mezők, düledező kerítések vándorlegénye úgy füttyöltette néha a hegedűjét, mint a szél füttyent az akasztott ember talpa alatt, kedve mind zordonabb lett, mert a dal többé nem tudott pataktisztasággal felbugyborékolni szívéből, hanem ásni, kutatni kellett lankadó emlékezetében minden nóta után, amely hajdan ifjú és bűbájos volt. Borzongva szűkölt közlő vénségében, kifogyóságában, bágyadozó memóriájával. Mégis csak elszánta magát, hogy úgy keresi meg egészségét, mint az urak, akiknek betegségét a vándorlegény egészségességével odáig megvetette, vonatra ült, és a napsugáros francia tengerpartra utazott a magyar nótamezők legszebb hangú madárijesztője. De itt putrit, csárdát nem találván, valóban a szívbetegség végső gyógyítójának, a halálnak karjába szédült. Elvitte a nótákat, hogy még csak kór se nőhessen ki sírdombjukból. Úgyse kell a magyar nóta.

Krúdy Gyula: Szeretni tudni a nótának, mint a lánynak. Két primásról. 1930.

Fodor Sándor
(1922-2004)

Kalapban, mellényben, egy elnyűtt papucsban, hóna alatt hegedűjével sétált New York utcáin. Este azonban a Philadelphiai Filharmonikusokkal feledhetetlen koncertet adott, melynek végén a közönség felállva tapsolta vissza az öreg cigányt.

Hajdú Sándor: A zene boldogsága. „Netti” Sanyi bácsi, a nemzetközi cigányprimás. Hetek, 2003. júl. 18.

Boross Lajos
(1925-)

Pár éve készítettem néhány műsort a francia televíziónak a hegedű szerepéről Kelet-Európában. Budapesten lefilmeztünk egy cigányzenekart; emlékszem, mennyire lenyűgözött, hogy az egész zenekar egy emberként „lélegzett” a zenében. Kontrolljuk teljes volt; minden

fázison belül képesek voltak egyetlen pillanat alatt gyorsítani és lassítani, és mindezt egyszerre. Boross Lajos, a primás diktálta az iramot; bal keze vibratóinak és csúszásainak változatossága és színe még megejtőbb volt, mint a jobb kéz sziporkázó vonókezelése. Boross eljátszott néhány dallamot, amelyeket Brahms is felhasznált magyar táncában, Gyermekeköröm óta játszom ezeket a darabokat, de ma is koncertstílusban; minden hang a helyén van, többékevésbé helyes érzéssel és hangzással. Boross azonban egészen meglepő stílusban tolmácsolta, tékozlóan gazdag díszítéssel, villámgyors tempóváltásokkal – ilyen lehetett eredetileg az a zene, amit Brahms hallott annak idején. Legfeljebb úgy lehetett volna követni, mit csinál, ha az egészet betápláljuk egy számítógépbe, vagy ötödére lassítjuk. Egyszerűen nem tudtam felfogni: az ösztön, amiből megszületett, egészen más volt, mint az enyém. Amikor csárdást játszott, amelyben a tánc lassan kezdődik, és gyors forgással ér véget (Brahms is felhasználta, és Pablo de Sarasate, a tizenkilencedik század végén élt hegedűvirtuóz), ösztönös technikája buja kifejező erővel pótolta a látványt. Évszázadok során alakult ki ez a technika. A cigány Boross Lajos elmondta, hogy hatodik fiú volt egy olyan családban, ahol minden felmenőjük hegedült, és a fiúk is mind hegedűsök lettek. Még azt is megtudta mondani, hogyan játszott az apja bizonyos dallamokat – mellel egyáltalán nem hasonlított arra, ahogy ő játszott.

A művész, akár fest, akár szobrot farag, vagy hangszeren játszik – kialakítja magának azokat az eszközöket, amelyekre szüksége van. Klasszikus európai vonósjátékuk sok évszázados gyakorlat és kísérletezés eredménye. Mi, akik ilyen képzést kaptunk, semmivel sem tudunk mélyebbre hatolni a cigányok világában, mint ők a miénkben, bármily nagyra tartjuk is egymást. Azt hiszem, a különbség teljes egészében annak tulajdonítható, hogy az egyik zenét leírják, a másikat pedig nem. (Mennyit vesz-tettünk a kottairással és – nyomtatással!) A cigány zenélésben volt valami megfoghatatlan hajlékonyság, amit szükségkép-pen elveszítünk abban a pillanatban, amikor lejegyezzük a zenét.

Yehudi Menuhin (Yehudi Menuhin – Curtis W. Davis: Az ember zenéje, 1981)

Rostás Károly
(1927-1984)

Régen láttam. Már mesehőseimmel akartam kerestetni, hiszen hozzájuk tartozik. A Struga manó, a Felekirály, a Búfaló albolond társa ő. Alföldi vonaton utazott a mesében, de nem a násznép között, hanem a csomagtartóban ült, mert a kalauz sose néz fölfelé. Csak akkor merészkedett le, mikor megígértem, kifizetem a büntetését. Leugrott felesége ölére. Vigadoztak a lakodalmások, és Karcsikám, miután bemérte magának a kupé szabad helyét, Annus ölét odahagyva, föltartott jobb kézzel, mintha párja anyajegyét is vinné magával, fohászkodott, ahogy a súlyemelők szoktak. Először megpödörte, elsimogatta bajuszát, azután kurjantott diadalmasan, bokában megfogta bal csizmáját, elengedte és rávert, ugyanúgy a jobb csizmaszárra is, és táncba kezdett. Sokkal többet görbült annál, hogy kiegyenesedve ne legyen feltűnő. Felesége vele ringott az ülésen, nyakával igazgatta testét a táncra. – Gyere Annus! – és Annus fordult egyet az ajtó felé, megpörgette szoknyáját, és kirepült belőle tizenhét

kétasszonynapközi csibe. Úgy táncoltak, hogy a csibékre rá ne lépjenek. Ettől lett olyan egyenes a tartásuk, libegős a lábuk.

Karcsikám mesébe illő, mért ne indulhatna keresésére a Struga manó, a Felekirály, Búfaló albolond, hogy évezredes fondorlatokkal köd-elöttem-köd-utánam képességgel megtalálják a moszkvai gyorsan – persze csak Szolnokig –, ha ott nem, hát a Keletiben, a Baross téri lebujban, amit csak a fegyveres testületek tagjai nem látogathatnak. Kereshetnék az ügetőn, a fogadók között, valamelyik versenystállóban almolás közben is megtalálhatnák, vagy egy gyárban, ha éppen udvarosmunkához jut, építkezésen hajthat kisegítő gebét, rendőrségi fogdában unatkozhat, ahol csak akkor tudja meg, miért került, ha néhány nap múlva kiengedik, vagy Márianosztrára ítélik visszaesőként, apróságok miatt.

Különben nem tartott valami sokra. Okosabb vagyok én nálad – mosolygott bajusza alól, ha írni-olvasni akartam tanítani. Ügyei ellenére ártatlan jó volt, csak szelídíthetetlen törvényt kívüli. A magántulajdont semmibe vette, mintha éltetné az ének, azt hitte, még a halált is kiénekelheti magából. [...]

Víg Rudolf népdalgyűjtő barátom fedezte föl számunkra. Lemezről hallható rekedtes szenvedélye, lassan szálló bánata, szájbögös, ujjakat csettintgető tobzódása. Foghíjas mosolyát lemezborítón ismerheti az ország, de jobban örült, hogy képét, a borítót, az öcsödi tanácsházán kifüggesztették. Nem figyelt, mikor dalait leforgattam. Gramofont nem vett, s két tiszteletpéldányát már a Hanglemezgyártó Vállalat kapujában eladta. Az volt az igazi, ha dallá, táncá változhatott, s mintha maga lenne közönsége is a pusztai földön, lakásban, kocsma- és presszóasztalok között

Istenem, országom!

Hun lesz meghalásom, de sej!

Erdőbe, mezőbe?

vagyis temetőbe.

Meg:

Szolnoki börtöny sárgára van meszelve.

Bele vagyok elevenen temetve.

Elevenen sárgulok és hervadok.

Azt se tudom, hogy mikor szabadulok.

– Múlt augusztusban halt meg a szolnoki börtönben, csapolták a tüdejét – mondta Annus. – Nem láttuk az ágyban. Hol az öreg? Virrasztottunk három napig. Mennyibe került az a nagy temetés! Egy szekér sör, bor, meg az a sok kevert. Rengeteg tyúk. Zenekar. Lefényképezték a rendőrök is, szerették, jóban volt velük. Látott maga cigánytemetést? Akkor tudja. Jó ember volt a Karcsi, csak ha ivott... se isten, se ember. Megoperálták a gyomrát... adjak pálinkát... megdöglesz, mondtam, mégis ivott. Meg a kártya! Nem iszunk valamit?

Ura lelki üdvére akart volna. Rózsás szoknyája zsebét ölébe kanyarította, onnan kotorásztta, válogatta a pénzt, menjek és vegyek. Százast dugtam az alumínium-fillérekhez. Nem olyan életrevaló ő, hogy pénz nélkül hazajusson. Utána a szokásos mustra: ruha, lábbeli, kopott játékmackó került az ágylepedőbe olyan terebélyes batyunak, mint Annus fölsőteste. De tornacipőjét nem tudtuk lecserélni abban a hidegre forduló időben. Meglepődtem, hogyan bírja el a harminchatos lába nyolcvan kilóját. Kikísértük a trolibuszig.

Lehet, Annus is utoljára járt itt. Kiúszott a nagy fehér bála imbolyogva, akár a léggömb, sárga szoknya ringatózott a tornacipő fölött.

Ágh István: A virágok. Karcsikám odavan. 1996

Bódis Kriszta: Az igazságos világba vetett hit

Roma tradíciókkal foglalkozó filmsorozatom forgatása során a közvetítő szerepét választottam. A közvetítő elismeri a különbözőségek egyenrangúságát, ami fölruhazza a megértés elfogulatlanságával.

Fölfedeztem és igyekszem meg is mutatni a különbözőségeket csakúgy, mint a különbözőségek mögötti közös Emberit. Semmiképpen nem szeretném azonban levenni a kultúra színeit csak azért, mert színtelenül könnyebben fogyasztható a másság. Sokkal inkább szeretném a színekhez szoktatni a szemeket, mert ha megszokjuk a "különbözőt", már tovább látunk az orrunknál, vagyis egy lépést tehetünk a megértés irányába. Míg ha a másságot ugyanolyannak maszkírozzuk, soha nem tanuljuk meg a valóban azonost meglátni.

A filmben résztvevő családokkal kialakult barátságot a kölcsönös rokonszenv és megértés vágya vezette. Az egymás iránti figyelem lehetővé tette, hogy megérthessem és dokumentálhassam tradícióikat, életfelfogásukat. Barátságuk tágabb lehetőséget nyitott számomra, mint hogy csupán kulturális antropológiai vagy néprajzi filmeket készítssek.

Számomra a film tétje a velünk élő, cigány és egyszerre magyar identitású emberekből álló társadalmi- és népcsoport szokásainak, vélekedésének megismerése.

Azt a célt tűztem ki magam elé, hogy az én ábrázolásom, az érintett roma oldalról korrekt és hibátlan legyen, másrészt érthető a nem romák számára is, anélkül, hogy magyarázkodó volna. Általában is szeretném elkerülni, hogy domináns (értelmiségi, fehér nem cigány) gondolkodási struktúrákat erőltessünk rá más gondolkodásokra és kultúrákra.

Kíváncsiság motivált, tisztelet vezetett, és őszinte vágy: a másik ember megismerésének vágya. Ezek a filmek tehát a gadameri művészetfilozófia értelemében horizont-összeolvadás eredményei. Legalább két markáns kulturális horizont egymást inspiráló találkozásából születtek. A befogadók felé - hatásukat tekintve is - nyitottak, és készek az "összeolvadásra".

A különbözőség, mint érték

A sorozat célja, /AMARI KRIS 1 rész, BÁRISEJ 2.rész)/ a kulturális különbözőség tudatosítása által a másság elfogadása és megértése. Ez a diszkriminációval szembeni ellenállás egyik módja. Nem csak meg kell védeni, de bemutatni, sőt, természetességében bemutatni a társadalom létező kulturális pluralizmusát.

Tudom, és ennek örülök, hogy munkáim közönsége nagyon vegyes. Különféle gondolkodású, társadalmi státusu és különféle kultúrájú emberekből áll. Érdekes tapasztalni, hogy éppen ezért ugyan azt a filmet nézve, milyen különféle értelmezések születnek. Úgy veszem észre, hogy aki eljut odáig, hogy megnézzze ezeket a filmeket, azt elkerülhetetlenül pozitív hatások érik. Nem konkrét attitűdváltozásról beszélek, hanem arról, hogy a filmjeim gondolkodást inspirálnak. Párbeszédet, olyan kérdésekről, melyeket eddig aprópó híján nem volt hol, és kivel megkezdni.

Sajnos éppen ezzel a filmsorozattal kiváltott "szakmai" kritikai reakciókkal kapcsolatban tapasztaltam azt is, hogy a tudományos előítéletek despotizmusa, hogyan sajátítja ki és gátolja a magyarországi roma kultúra megismerését. Alkotáslélektannal és szociálpszichológiával foglalkozó pszichológusként meglepő tapasztalnom, hogy a filmezéssel, és / vagy roma kultúrával foglalkozó szakemberek mennyire nem ismerik az olyan alapvető kifejezések jelentését sem, melyekkel egyébként szabadon és szívesen dobálóznak a laikusok szintjén: sztereotípiá, egzotikus ábrázolásmód, előítélet, másság és azonosság.

"Hagyományaink őriznek minket"

Filmjeim folyamatok felvételei, hiszen a roma kultúra organikus és folyamatos. A konstrukció és újraalkotás jellemzi ezt az alapjaiban stabil kultúrát. Ez a felismerés adja a filmek mélyszerkezetét.

Amit a közösség tagjai formalizált beszédben és rítusokban kimutatnak, ott a társadalom és kultúra elválaszthatatlanul összekapcsolódik.

A "bemutatás" vagyis a kultúra teatralitása –a hagyomány szóbeli, viselkedésbeli megfogalmazása- nem pusztán a roma kultúra íze, hanem egyik lényege is. A hagyomány szabályai szigorúak, de a társas viszonyokat mégis rugalmasság, spontaneitás és kreativitás, valamint meglehetősen bonyolultság, árnyaltság jellemzi, amit a romák néha "cigány politikának" is neveznek. Ismerjük ezt Arisztotelész poetikájából, a modern pszichológia interpretáció és kognitív disszonancia elméleteiből, vagy a hermeneutikából is. A cigány politika szerint a dolgokat úgy kell magyarázni, hogy "abból te is jól gyere ki, és mindenkinek jó legyen". Cél az igazságos világba vetett hit fenntartása, az élet forgatagában ki-kibillenő ökonómia és harmónia visszaállítása az individuumon- és a közösségen belül is.

Törvény tisztelet

A békés megyei oláh cigány kulturális, antropológiai, szociológiai, szociálpszichológiai kincs feltárására és bemutatására vállalkozott a sorozat első része – „Amari kris” címmel - amely egy (mára már legendának tartott) jogszokást a cigány bíróságot, a kris dokumentálja.

Vitás ügyekben /és nem büntettek esetén/ idősebb és tekintélyes békebírák, valamint a közösség jelenlétében hivatott kibékíteni a feleket. A döntés /a kris/ sohasem kizárólagos, nincs győztes, aki mindent visz, az egyik oldalon, és kisémmizett vesztes a másikon. A békés továbbélés érdekében kompromisszumos döntésre kell törekedni.

Az oláh cigányok mindenütt, bármely országban is élnek, saját szokásaikat őrizve integrálódnak. Az interkulturalitás –kultúrák közötti kölcsönhatáson alapuló kapcsolat és együttműködés- minden népcsoport, és kultúra esetében a legideálisabb együttélési forma lenne, aminek alapfeltétele a többségi társadalom befogadó mentalitása és a kölcsönös tisztelet. A kultúrák között ugyanis nincs jobb vagy rosszabb.

A cigányok és nem cigányok világszerte egyaránt büszkéek lehetnek a roma sokszínűség kulturális sajátosságaira, itthon -nem csak az oláh cigány-, de a beás vagy a romungro csoportokéra is.

A Romani kris, mely sokak szerint mára már csak legenda, (vagy csupán az archaikus állapotokat őrző balkáni romáknál lelhető fel) a legfrissebb kutatások szerint a „mai magyar valóság része” (2000-2002-es tapasztalatom). A roma közösségek ősi, a nem romák számára megközelíthetetlen szokásainak, rítusainak, dokumentálása igazi kihívás, mely nyitott, horizontális kutatói attitűdöt feltételezett. A roma közösségek szerves részei a többségi társadalomnak, abban „elmerülve” (ld. Williams 1998-immersion fogalma) léteznek, osztoznak az adott társadalom, az adott ország történetében, viszont a cigányság „elmerülése” a nem cigányok világában egyedülálló. Amíg a gádzsók évszázadok óta letelepedettek, - csak hogy nagy vonalakban vázoljuk a különbségek gyökereit - addig a cigány társadalmat a saját nemzetállam hiánya, a mozgás, és a több mint negyven országra kiterjedő szétszóródás jellemzi. Mindeközben a mindenhol a másságot megtestesítő nép egyfelől „transznacionális”, illetve „transzkulturális”, másfelől multietnikus.

A romani kris tágassága

De mi is az a cigány törvény. A „cigány törvény” íratlan paragrafusai szabályozzák csoportonként -másképp és másképp- az igen heterogén roma nép életét. A törvény szó egyszerre általános, amennyiben: van, létezik, akkor is, ha nem így hívjuk. Ugyanis minden kultúra alapja, hogy szabályozza, berendezi, értelmezi a világot a közösség számára, a törvény valami megfogalmazható és megfogható, amihez viszonyulunk. Hogy mi ez a törvény, mennyiben más a különféle roma csoportokban, az írható le a kulturális diverzitás feltárásával.

„Ez a törvény miköztünk” mondják békés megyében az oláh cigányok, akik nem csak nyelvük autentikus /az irodalmi romanes-nél csiszolatlanabb, eredeti, formalizált, beszélt nyelv/ jellegét őrzik, hanem az élet minden területét szabályzó szokásaikat, melynek alapja az ősök hagyománya.

A velük való filmes munka során, és a mélyebb értelemben vett találkozáskor tapasztaltam, és értettem meg, hogy a roma kultúra kifejezést sokkal tágabban kell értelmezni, pontosabban hagyni, hogy az magát értelmezze.

A roma kultúra nem csupán a folklorkincset, vagy a roma művészek által létrehozott alkotásokat jelenti, amit nem cigány vagy cigány értelmiségiek gyűjtenek, archiválnak, címkéznek, kartotékolnak, és ezzel meghatároznak. A roma kultúra, ahogy a többi kultúra is, folyton kavargó, tehát kizárólag egy végtelen processzusként szemlélhető módus vivendit, világlátást, vélemények és hitek rendszerét, jellegzetes kognitív és viselkedési struktúrákat és társas viszonyokat jelent. A roma kultúrának, csak úgy mint más kultúráknak vannak gyökerei, korszakai, nyelvi és területi specifikációja, és interpretációja, vannak folyamatai és változásai, van jövőképe, tehát a roma kultúra organikus, élő, fejlődő valóság. A roma csoportok valósága, és ezt anélkül lehet csak megismerni, hogy kisajátítanánk.

A kamera szeme és a rendező szellem

Az én filmes látásmódom éppen azért hozhat új szint a roma kultúrával való találkozásban, mert alkotó emberként a kreativitás oldaláról ismerős minden rezdülése, és ezért megmutatásához -a kisajátítása helyett- új nyelvet és megközelítésmódot igyekszem találni.

A kris békési verziójával kapcsolatban mára már a következő, általánosabb és elméletibb felismerésekre jutottam. A felismerések természetesen soha sem végleges válaszok, hanem a megértés lehetséges útjai.

Fritz Heider szociálpszichológus kutatásai szerint a nyugati, individuális társadalmak az emberi viselkedések okait inkább a személynek (diszpozicionális attribúció) tulajdonítják, mint a szituációnak (szituatív attribúció). Heider ezt alapvető attribúciós hibának nevezi. Más szociálpszichológusok ezt a jelenséget az igazságos világba vetett hittel magyarázzák. A kultúrák közötti szociálpszichológiai megfigyelések és a szakirodalom tanulmányozása során arra a következtetésre jutottam, hogy az igazságos világba vetett hitnek legalább két (dominanciáját tekintve kulturánként változó) aspektusa van. A nyugati, individualista társadalmakban az attribúciós hiba kifejezés a torzító, destruktív aspektusra hívja fel a figyelmet, vagyis arra, hogy különféle kezelhetetlen negatív társadalmi vagy természeti eseményekért azok áldozatait hibáztatjuk. Van azonban az igazságos világba vetett hitnek egy konstruktív aspektusa, vagyis az a hit, hogy elkerülhetjük a bajt, ha sorsunkat, ameddig azt belátjuk, a kezünkbe tartjuk, hiszen, ha mi is tehetünk arról, hogy baj ér minket, akkor azt el is tudjuk kerülni, vagy következményeiből, bizonyos penitenciákat leróva, ki tudunk lábalni.

Úgy látom, hogy a romániai kris mögött -sok más emberi tapasztalat mellett- ez a fajta

univerzális emberi hit, az igazságos világba vetett hit áll, abban az összetettségében, ahogy az van. A roma kultúrára és a nem individualista, alapvetően közösségi kultúrákra (mint amilyen a japán, a kínai és egyéb ázsiai vagy mediterrán kultúrák) az a jellemző, hogy egyaránt képes a szituatív és a diszpozicionális okokat figyelembe venni, pontosabban nem veszítette el ezek összetartozásának ismeretét. Tehát elfogadja az igazságos világba vetett hit paradoxonát, és azt egyrészt a rítusban mutatja föl, másrészt a gondolkodás rugalmasságával kezeli azt.

A békési lovári cigányok egyszerre tudnak arról beszélni, hogy valaki tehet arról, ha "hülye", ha nem lát a bajt, a hibát a saját szemétől és ezért kerül bajba, vesz rossz lovat stb, másrésztől viszont mindig megfontolandó, hogy esetleg így áll balszerencséje mögött az isteni büntetés.

A közösséget azonban nem a materializálódott igazság érdekli. Az individualista, logocentrikus kultúrákkal és az arra alapozott társadalmakkal szemben a kézzelfogható igazság bizonyosságára van szükség ahhoz, hogy egy vitás ügy nyugvópontra kerüljön. Az oláh cigány hagyomány az igazság fogalmát az igazságos világba vetett hit akceptálásával visszaengedik abba az isteni fénybe-ködbe, ahova való. Ezzel praktikus módon, pl. a kris keretében, egyszersmind fölülemelkedve az attribúciós hibán, arra törekszenek, hogy az ügy elsimuljon, hogy önérzeten és tisztességen esett csorba orvosolva legyen. Annál is inkább, mert a közösség alapja az együttműködés, együttműködés pedig nincs, amíg viszály van, amíg áldozat van, amíg valaki bűnösnek érzi magát, amíg valakit bűnösnek látnak, akár áldozatként, akár elkövetőként.

A kiindulási alap az, hogy a viszály mindig mélyebb gyökerű, mint a casus belli, éppen ezért az okkal biztos, hogy nem érdemes a forrásokon túl foglalkozni. Viszont az ok adja a vita keretét és nyelvét, amin beszélve a fölborult harmónia visszaállítható. A kris előtt, a közösség mindennapjaiban valóságos erők csapnak össze, akár évekig dolgozik az egész közösség az ügy megértésén, elrendezésén, de ha mindez még mindig nem vezet a közösség, és az érintett egyének lelki békéjéhez, akkor a kris a végső állomás, ahol sűrítve újra lejátszható, egy szocio- és pszichodramában levezethető -a "mintha" biztonságos keretei között- a valós indulat, megjeleníthető a sérelem, megidézhető az igazság, hogy aztán el lehessen engedni. Mert megszületik a döntés, aminek továbbra sincs köze sem a materializált, sem a metafizikus igazsághoz. A döntés a béke szimbóluma. A döntés az igazság, vagyis az igazság a béke.

Különböző kultúrák azonos tudások

Modern, individualista társadalmak fölmérték már, hogy társadalmi és személyes, egzisztenciális szinten mit veszítettünk az individuális szabadság árán: békét és igazságot egyaránt.

Anélkül, hogy meg akarnánk állítani a változások kerekét, nem szégyen tanulni más kultúráktól, ahol még élnek bizonyos bevált tapasztalatok, amelyek, ha valamikor gátjai voltak a változásnak, egy magasabb megértés formájában mégiscsak kíváncsian hordozzák a tudást: például azt, hogy az embernek nem jó egyedül. Például azt, hogy az ember társas lény. De vajon milyen kompromisszumra kényszerül az individualista és szabad ember? Nem belül van-e, a lehetséges szabadságon belül, az a -másik emberi lény irányába kötött-kompromisszum?

Úgy vélem hasonló kérdések mentén magyarázható az a mi sem természetesebb gyakorlat, hogy (és akkor, íme, az alkalom, hogy a különbségek mögött az azonosságot és az univerzalitást felfedezzük, a színek elvesztése nélkül) tehát, hogy az európai társadalmak tulajdonképpen visszatalálnak a krisz lényegéhez.

Mi mást teszünk akkor, amikor a krisz (és egyéb más kultúrák békebíróságainak működéséhez hasonlóan), azok mintájára, konfliktuskezelő csoportokat hozunk létre, tréningeken gyakoroljuk a vitát, az indulatokat pszichodramatikus szituációkban ventiláljuk és kanalizáljuk, döntéshozó vének mintájára mediátorokat, terapeutákat és trénereket

alkalmazunk, hogy a mediáció modern rítusát levezényeljük.

Báriséj

„A férfi más, mint a nő. Egy férfi több mindent megengedhet magának, egy nő semmit sem.” – mondják a békési oláh cigány közösség tagjai. Többek között ezen a vélekedésen alapuló tradíciók tartják össze, tartják fenn a közösséget.

A nagylány: Érett Nő. Nagylánynak lenni fordulópont.

A sorozat második része (Báriséj) gender-dokumentumfilm, a nemi szerepek felől, (közvetlenül az érintettek által) vet újabb pillantást a békési oláh cigány csoport társadalmi törvényeire.

A Báriséj (a sorozat szemléletéhez híven) a sokszínű, ám közös gyökerű cigány kultúrán keresztül kívánja láttatni azokat az emberi törvényszerűségeket, működéseket, gondolkodásformákat, melyek a kultúrák közötti egyenrangúság lényegére világítanak. Vagyis arra a közös emberi törekvésre, hogy mindannyian igyekszünk berendezni, értelmezni, végső soron élhetővé tenni a világot, ahova születtünk. A kultúrák közötti különbségekkel együtt a kultúrák egyenrangúsága véleményem szerint, ebből az aspektusból érthető meg.

A Báriséj tehát egy interkulturális megközelítésű alkotói attitűd újabb kísérlete.

Abból a saját-élményből indulok ki, hogy érdemes fölteképezni szabadságunkat, vagyis azt, hogy hol vannak saját kultúránk, és gondolkodásunk határai, hol kezdődik a másik. Foglalkoztat, hogy a másik kultúrával való találkozás közben hogyan alakíthatjuk kapcsolatainkat, hogyan csiszolhatjuk a megértést, hogyan tudunk a másik szempontjából is a világra nézni, annak érdekében, hogy képesek legyünk észrevenni a másmilyen nézőpontok adta gyümölcsöző kölcsönhatások lehetőségét.

Végeredményben a (mosoly-dúsabb) életre mondott igen a tét: hogyan dolgozzunk az együttműködésen, mi, akik mindannyian különféleképpen élünk és vélekedünk, ugyanazon a bolygón.

Ami a Báriséj-ben újszerű, az maga a nő-szempontúság. Elsősorban a nők felől, nők segítségével látunk rá a nőkkel kapcsolatos szabályokra, szerepekre, a szerepekbe való illeszkedés mértékére, sikerességére, vagy éppen nehézségére.

A filmben három lány (és anyáik) közösségi létnek alárendelt individualitása, személyes sorsa épp, hogy csak áttűnik a békési oláh cigány társadalmat fenntartó közösségi kultúra szövetén. Az asszonyok és nők háttér-ország, családi összetartó ereje és felelősségvállalása támogatja a nyilvánosan bizonyítandó férfi kompetenciát és felelősséget. Ez az egyenrangúságot megkövetelő - de szigorú szerepekben elvégzett - munkamegosztás máig működteti az oláh cigány társadalmat.

Megsejtsük (vagy felidézzük) hány féle változatban és mit jelent társadalmi szerepként Nőnek lenni.

Miért tarthat számot széles érdeklődésre ez a film? Minden társadalomban közmegegyezésen és az erre alapuló szocializáción múlik, hogy nőként és férfiként milyen szerepeket tölthetünk be. Ennek bemutatása, összehasonlítása önmagában érdekes.

De hogy is van ez pontosan az oláh cigány kultúrkörben? Mit tudunk mi nem cigányok azokról a szokásokról, amelyek itt most a társadalmi nemek aspektusából tárulnak elénk? Tisztességről, esküről, kéretésről, tiszteletről, szerelemről, szexualitásról, szöktetésről? Milyen tévhitek, hamis sztereotípiáink vannak, melyekhez a média előszeretettel keres illusztrációkat a "a romák életéből". Ezekre a kérdésekre kerestem autentikus választ, pontosabban a választ a filmben szereplő hétköznapi hősökre, az általam megismert nagyszerű oláh cigány asszonyokra, lányokra bízam. Semmi különös nem történik, csak

kíváncsi szeretettel hallgatjuk és nézzük, hogyan látják ők a mindannyiunk számára kívánatos boldogsághoz, az igazsághoz vagy a harmonikus élethez vezető utat.

Ez a film akkor érte el célját, ha nem pusztán új információkkal szolgál, hanem kérdések megfogalmazására inspirál, vagyis nem elfedi, vagy feloldja az ellentmondásokat, hanem bátorságot ad azokat újra és újra átgondolni.

Úgy vélem, ha felismerjük a különféle kultúrák alapmechanizmusait - az akceptált specificitások mögött, és nem azok fölött - az általános emberi törekvések alapmechanizmusait, akkor lépünk a vizályos multikulturalitás korából a kölcsönhatásokra hagyatkozó interkulturalitás korába.

Kovalcsik Katalin: A romák népköltészetének kutatása Magyarországon 1870-től a 20. század közepéig*

A romák népköltészete iránti érdeklődés megindulása nemzetközi szinten a 19. század utolsó harmadára tehető. Magyarországon a kiegyezés után (1867) általánosan fellendült az érdeklődés az Osztrák-Magyar Monarchia népeinek népi kultúrája, többek között népköltészete iránt. A korszak ideáljainak megfelelően, minden egyes kisebbséget „népnek”, illetve „nemzetnek” fogtak fel, és szellemi kultúráikban az egyediséget, valamint a nyelvrokonság ténye alapján, a kulturális rokonságot feltételezték, illetve keresték. A romák esetében azt a tényt, hogy nem alkotnak népcsoportot, hanem az alapegység az endogám családközösség, csak a 20. század második felében tárták fel (Formoso 1988). A 19. századi kutatói szemléletből következett, hogy az „igazi” cigányokat keresték, akik az „igazi”, a környezetétől leginkább különböző kultúrát hordozzák, és ebbe beletartozott volna egyfajta indiai örökség megléte is. Tegyük hozzá, hogy a kutatók maguk sem voltak tisztában ennek az örökségnek a mibenlétével, és automatikusan az indiai magaskultúrára gondoltak, mivel arról volt valami halvány fogalmuk. A kelet-európai egyenlőtlen fejlődés és az egyes nacionalizmusok felerősödése következtében ezek a 19. századi ideák gyakorlatilag a 20. század második feléig fennmaradtak, és csak az új társadalomtudományi eredmények, elsősorban a kulturális antropológia megállapításai tudtak változtatni a romák kulturális képének 19. századi megítélésén. Az, hogy a romák kultúrája iránti érdeklődés az idők során egyáltalán megmaradt, számuk növekedése, és ezzel a lemaradásukból következő, egyre súlyosabb társadalmi probléma jelenléte mellett annak a felismerésnek köszönhető, hogy körükben a környező népek kulturális hagyományait gyűjteni lehet. Ez a tény némileg felértékelte a romákat mint ezen hagyományok „örzöit” anélkül, hogy a romák tömegeit közelebb hozta volna a társadalomhoz, kulturális integrációs törekvéseik pozitív fogadtatásával. A 19. század végén kezdeményezett befogadói attitűd tehát a háttérbe szorult, és a kolonialista attitűd folytatódott, amit részben a demokratikus átalakulás, részben a kulturális hibriditás 20. század végi, 21. század eleji társadalmi elismerése kezdett csak feloldani.

Jelen tanulmány a romák népköltészete iránt érdeklődés két korszakát kíséri figyelemmel: az előző századforduló körüli pezsgő néprajzi életet és a II. világháború körül az érdeklődés újraindulását. Utóbbit két részre bontva tárgyalja: a közvetlenül a háború előtt kezdődő kutatás és az 1950-es évek eleji kutatások időszakát. Mindkét korszaknak van egy-egy kiemelkedő tudományos és egyben humánus teljesítménye, ami után újra visszalépés következett. Az első korszakban A Pallas Nagy Lexikona (1893) összegző tanulmányai a legfontosabbak, a másodikban pedig Hajdu Andrásnak a szaktudományos fejlődést megelőző meglátásai (1962). 1956 azért lehet korszakhatár, mert egy pillanatra felvillant a szabadság és a demokrácia lehetősége, ami Hajdu kicsit később megjelent munkájára hatással volt. Jelen tanulmány csak az elméletalkotó szaktudósok munkáira figyel, és az egyes megállapítások kortársi fogadtatásával, utóéletével, társadalmi hatásával nem foglalkozik, mivel ezen kutatások elvégzése még a jövő tudománytörténeti feladata lesz.

I. A romák népköltészetének „felfedezése” a 19. század végén

A romák nyelve, kultúrája, népi hagyományai első leírói a Prónai Csaba által első magyarországi cigánykutató triásznak nevezett kutatói kör (Prónai 1998: 48) tagjai: József

* Az írás változata megjelent: The Research of the Romani Folk Poetry in Hungary from the 1870s to the Middle of the 20th Century. *International Journal of Romani Language and Culture (IJRLC)* 2011, 1 (1): 66-80.

főherceg (Habsburg József Károly Lajos, 1833-1905), aki elsősorban román nyelvátalakítók leírásával foglalkozott, valamint *Wlislocki Henrik* (1856-1907) és *Herrmann Antal* (1851-1926) voltak. Hármuk közül Wlislocki és Herrmann végzett gyűjtőmunkát, sőt Wlislocki együtt is élt vándorló roma közösségekkel az akkor még Magyarországhoz tartozó Erdélyben. Ezért Wlislockit úgy is emlegetik, mint aki „az első igazi, cigányokkal foglalkozó szociálintropológus volt” (Piasere 1994: 197, idézi Prónai 1998: 49, 1999: 23), aki már 1883-84-ben, tehát negyven évvel korábban gyakorolta a hosszú távú résztvevő megfigyelést, minthogy Bronislaw Malinowski lefektette volna arra vonatkozó elméleteit (Piasere 1995: 91, Prónai 1998: 49, 1999: 23), és „az általa tanulmányozott cigányokról olyan képet igyekezett közzétenni, amelyet mai szóval ’holistának’ neveznénk” (Piasere 1994: 197, idézi Prónai 1998: 49, 1999: 23).

Wlislocki számos művében publikálta saját magyar vagy német fordításában a romák népköltészetének darabjait.¹ Ezek közül a legnagyobb számban két német (Wlislocki 1880, 1890) és egy magyar nyelvű (Wlislocki 1885, hasonmás kiadás 2009) könyve tartalmaz roma népköltészeti alkotásokat. Az ő felfogásában a roma népköltészet „klasszikus nyugalmú”, ami szerinte „az indusokéval való rokonságot” bizonyítja (Wlislocki 2009: 29), de egyben egy „természeti” nép alkotása, „szelid, naiv és közvetlen költőiségű” (uo. 30). Wlislocki korában, mint már említettem, a két állítás nem tűnt ellentmondásnak, hogy ugyanis pusztán a nyelvrokonság ténye alapján az indiai magaskultúra alkotásainak szellemiségét vélte felfedezni egy „természeti” nép költészetében, hiszen a gyarmatosítás korszakaiban még nem voltak tisztában az európán kívüli kultúrák társadalmi tagozódásának jelentőségével, illetve a vándorló romák még messze voltak attól, hogy bekerüljenek a társadalomba. Wlislocki ugyanakkor egy harmadik elemet is megnevez a rokonság kérdésében, a magyar népköltészetet, „amellyel szoros összefüggésben van a cigány népköltészet, nem csak formailag, de tartalmilag is” (uo.31).

A triász másik tagja, a poliglott Herrmann Antal szintén elhivatott gyűjtő volt, de a roma kutatásokon túlmutató, tudományszervezői jelentőségével a magyar néprajztudomány egyik alapító atyjaként is tisztelik. Több, elsősorban Erdélyben élő kisebbség néprajzi értékeit gyűjtötte, ő volt a Magyarországi (később Magyar) Néprajzi Társaság egyik alapítója (1890), Kolozsváron néprajzi múzeumot létesített (1898-1919), és egyetemi tanárként a néprajz egyetemi oktatását kezdeményezte és végezte (1898-tól). Folyóirata, az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* (1887-1907) a nemzetközi romológiai folyóirat szerepét töltötte be a *Journal of the Gypsy Lore Society* (JGLS) átmeneti megszűnésekor (Paládi-Kovács 1999). Őszintén hitt abban, hogy a kölcsönös megismerés segíti az együttélő népek közti „béke, szeretet és testvéri érzés” kialakulását (Kós 1999 [1958]: 18-19).²

Herrmann kulturpolitikusként a romáknak az általuk játszott zenéhez való viszonyának tisztázását, illetve szellemi kultúrájuk azon területének elismertetését is céljának tartotta, amelyre a kor színvonalának megfelelően ráillik az eredetiség, illetve „igazság” fogalma. A „magyarnak”, „magyar dalnak”, majd elődóiról „cigányzenének” nevezett 19. századi városi populáris zene magyar eredetének megkérdőjelezése Liszt Ferenc, Párizsban élő magyar zeneszerző nevéhez fűződik, aki 1859-ben megjelent könyvében a zenefajta egészét roma eredetűnek nevezte (Liszt 1859, magyarul: 1861, hasonmás kiadás 2004). Liszt állítását a saját zenei nyelvét kereső, romantikus zeneszerzői beállítottság befolyásolta, mivel Liszt a cigányokat „a természet szabad fiainak” tartva úgy gondolta, hogy a civilizáció rabságával

¹ Műveinek bibliográfiáját egyelőre a teljesség igénye nélkül Prónai Csaba állította össze, Prónai 1999a.

² Herrmann műveinek válogatott bibliográfiáját és adattári hagyatékának adatait ld Bódi 1999a, 1999b. Wlislocki és Herrmann műveinek újrakiadásában a német Joachim S. Hohmann vállalt tevékeny részt: Wlislocki 1994, Hohmann 1999. A két kutató angol nyelvű publikációi a JGLS-ben: Wlislocki 1889, Herrmann 1889, 1889a, 1891, 1891a.

szemben a szabadság az, ami hozzásegíti az embereket az alkotókészség kibontakoztatásához.³ Liszt állítása nagy vitát kavart a szabadságharc bukása utáni Magyarországon (Sárosi 1971), és egyben felkeltette az érdeklődést a romák zenéjének eredetisége iránt. Mivel Herrmann szerette volna megoldani a Liszt által fölvetett problémát, a cigányok zenéje eredetének kérdését, ezért Wlislocki társaságában 1886 nyarán csatlakozott egy vándorcigány karavánhoz (Hohmann 1999: 15, idézi Bódi 1999: 73), ahol roma népdalokat gyűjtött. Elméleti összefoglalóját magyarul 1893-ban A Pallas Nagy Lexikona Cigányok című mellékletében jelentette meg, *A cigányok népköltészete és zenéje* címen (másodközlés: 1999). A melléklet a kor színvonalán alapos összefoglaló a romákról felgyűlt ismeretekről. Ami a népköltészetet illeti, Herrmann lelkes hangon, harminc románi és magyar nyelven közölt példán mutatja be az általa „nagy értékűnek” (Herrmann 1999: 207) tartott népköltészetet. (Hét dalnak a kottáját is közli.) Wlislockinál egyértelműbben hangsúlyozza (Szász Béla nyomán), hogy noha a romákat „természetközeli” népnek tartja, költészetük mutatja „azokat az általánosan jellemző vonásokat is, melyek által a sors és élet mostohagyermekai is a nagy embercsalád törvényes szülötteinak bizonyítják magukat” (uo. 213). A romáknak Liszt Ferenc által még idealizált életmódja nem értékes, de most Herrmann is talált valamit a kultúrában, ami mégis értékessé teheti őket, és ez a népköltészet. “Eddigélé a magyar cigánynak csak hegedűje, amely nem volt *igazán* [kiemelés K. K.] az övé, érdekelte a világot, most már költészetük is, mely inkább sajátjuk, hozzájárul ahhoz, hogy általános rokonszenvet keltsen e szegény vándornép iránt” (1999: 217). Herrmann igazi cigány zenének a cigány nyelvű dalokat nevezte, amelyeket nem a muzsikusok, hanem a sátoros cigányok a “lobogó tüzek körül” “guggolva” és “heverve” énekeltek. Ezek az “igazi cigány dalok”, “amelyeknek dallamára itt-ott mintha emlékeznénk régibb népdalgyűjteményeinkből, ... míg előadásuk, színük, cifrájuk, a virágos sallang, a trillák, toldások, nyújtások, ismétlések mind igazi, tiszta cigánytermék: ezeket az énekeket az, aki hallotta, nem fogja feledni soha” (uo.).⁴

Ila. A 20. század első fele

A triász által kezdeményezett kutatómunkát az I. világháború szüntette meg, amely után a területi-politikai átrendeződés következtében az új államalakulatokban a figyelem a „saját” kultúra felé fordult, roma kulturális témával senki sem foglalkozott. Időközben azonban, a Bartók Béla és Kodály Zoltán által 1905-től elindított szisztematikus népzene gyűjtés újra felhívta a figyelmet a romák népköltészetére és zenéjére. Kettőjük közül Bartók volt az, aki jelentős mennyiségű népzenei anyagot vett föl fonográfra nemcsak a magyar parasztság körében, hanem a környező népek paraszti kultúráinak anyagából is, alkalmilag roma előadóktól. Gyűjteményeiben mindig feltüntette, ha előadója roma volt, a román karácsonyi énekekből (kolindákból) összeállított gyűjteményében pedig megállapított egy roma altípust (Bartók 1967: 135, 78), és a kötet végén a szerkesztő külön közölte a románi nyelvű szövegeket. A romák népzenejének szisztematikus gyűjtésére azonban csak 1938-tól került sor, egy testvérpár, *Csenki Imre* (1912-1998) és *Csenki Sándor* (1920-1945) jóvoltából. Először szülőfalujukban, Püspökladányban gyűjtöttek, majd vizsgálódásaikat kiterjesztették Magyarország több megyéjére. Az anyag zenei jellemzőivel a zeneszerző-karnagy Csenki Imre foglalkozott, a nyelvi-néprajzi vonatkozásokkal a románi nyelv több

³ Bár már a kortársak egy része is sejtette, hogy a könyvet részben vagy egészében nem Liszt, hanem akkori élettársa, Carolyn de Sayn-Wittgenstein hercegné írta, ez a sejtés a 20. századra bebizonyosodott (ld. Sárosi 1971: 127-128). Ennek ellenére a zenére vonatkozó részek nagy valószínűséggel Liszt gondolatait tükrözik.

⁴ A fordításokról érdemes annyit elmondani, hogy a Pallas lexikonban a verseket a városi köznyelvre fordították, rímes vers formájában. A fordítások, az eredeti szövegközlésekkel egybevetve, korrektnek tűnnek, bár a kor szokása szerint, emelkedettséget adtak a szövegeknek, és a versek szótagszámát helyenként szaporították.

dialektusát is jó színvonalon elsajátító Csenki Sándor, akinek tragikus halála a II. világháború végnapjaiban újra megszakította a kutatás folyamatosságát.

Csenkiék, részben Wlislöcki és Herrmann nyomán, részben a magyar kutatások eredményeiből kiindulva, szintén azt tekintették feladatuknak, hogy önálló roma népzene létét bizonyítsák, lehetőleg indiai gyökerekkel. Kezdetben egynyelvű roma közösségeket kerestek, bízva abban, hogy a zárt közösségek jobban megőriztek valamit egy ősi kultúrából. Mivel akkoriban még a romák körében nem folytak társadalomtudományi kutatások, nem tudták elhelyezni azt a tapasztalatukat, hogy ilyen közösségek nem léteznek, hiszen a romák mindig is a környezetükkel szoros kapcsolatban élve jutottak megélhetéshez. Valószínűleg a csalódottság volt az oka annak, hogy Csenki Imre a testvére halála után a kutatást már nem, vagy csak alkalmilag folytatta.

A Csenki testvérek gyűjtőmunkája 1938 és 1945 között kétségtelenül nagyon eredményes volt. Első tapasztalataikat bemutató cikkük megírásáig, amely 1943-ban jelent meg *Népdalgyűjtés a magyarországi cigányok között* címen (Csenki I. és Csenki S. 1943), csaknem 600 dallamot jegyeztek föl, illetve vettek részben fonográfra, főleg a zenész (romungró) romáknál jóval archaikusabb körülmények között élő oláh romáknál. (A fonográfhengerek döntő többsége később, a háború alatt megsemmisült.) Írásukban az előző századi publikációk, illetve Bartók és Kodály munkájának bemutatása után említik gyűjtőmunkájuk megkezdésének indítékait: „A cigányoknál, különösen Magyarországon, két szempontból fontos a gyűjtés: 1. mert az a magyar népzene kutatás kiegészítő része, 2. mert világosságot kell deríteni a romantika kátyújába rekedt cigány népzene” (im. 344-345). A korrekt beszámolóban először írják le a magyar népzenei anyagban ismeretlen, cigány többszólamú vokális tánczenét és annak hangszerutánzó jellegét. Az anyag összetételéről megállapítják, hogy „kétharmad része magyar vagy magyar népdal cigány változata. Vannak elsősorban cigánynyelven, kisebb számban magyar, román, és román-cigány-magyar keveréknnyelven előadott dallamok” (im. 345). A kutatási beszámolóhoz öt példát is mellékeltek, köztük két Püspökladányban gyűjtött epikus ének teljes szövegét románi nyelven és szó szerinti magyar fordításban. Náluk jelenik meg először nyíltan az a gondolat, hogy a romák közötti gyűjtésnek kulturális jelentősége van a többségi társadalom számára: „Adataink valószínűleg nem is annyira a cigány népzene, mint inkább a magyar népdalkincs szempontjából lesznek fontosak, különösen, ha felgyűjtjük a cigányokhoz lesüllyedt magyar dallamokat” (im. 362).

IIB. A II. világháború után

Csenki Imre a gyűjtemény nagy részét három különböző jellegű kiadványban publikálta.⁵ Az első a *Bazsarózsa. 99 cigány népdal* című népszerű kiadás 1955-ben. A könyvecske rövid bevezetőjében tett megállapításokból, amit Csenki szerzőtársával, Pászti Miklóssal írt, látszik, hogy az eltelt időben Csenki korábbi nézetei csak tovább erősödtek: „A népi cigányság meg van győződve arról, hogy dalai — az itt közölt dalok — eredeti cigánynóták. Legtöbb esetben azonban csak szövegük cigány (sokszor még az sem), dallamuk azonban nagyrészt magyar, vagy magyar népdal cigányosan elváltoztatott variánsa, kisebb mennyiségben a Kárpát medence valamely nemzetiségétől való átvétel. Vannak olyanok is, melyek az említett népek népzenejétől különböznek. Ezekről feltehető, hogy cigánydalok” (Csenki I. and Pászti 1955: 4). Gondolatmenetét később sem támasztja alá tényekkel (például

⁵ Csenki I. és Pászti 1955, Csenki I. és Csenki S. 1977, 1980. Egy negyedik, hangzó publikáció abból az anyagból készült, amelyet Csenki Imre a fiatal és később híres gyűjtővé vált Víg Rudolf népzene kutatóval és Sztanó Pál hangtechnikussal vett fel 1959-ben Püspökladányban, az elveszett felvételek pótlására: Kovalcsik és Sztanó szerk. 1993.

nem közli, hogy melyek lennének a „cigánydalok”), hanem a következő végkövetkeztetést vonja le: „Kiegészítő gyűjtések, és az anyag végleges rendszerezése, külföldi gyűjtésekkel és főleg az indiai zenével való összehasonlítás után talán fény derül a cigány népzene ma még teljesen megoldatlan kérdéseire” (im. 5). A „népi cigányság” és a kutatói megközelítés tehát ellenkező: a népi vélemény szemben áll a kutatói meggyőződéssel. A két idézet jól mutatja, hogy a szaktudomány akkoriban még a saját, a 19. századi nemzeti tudományosságban gyökerező érvrendszerét tartotta kizárólagosan helyesnek. Az összehasonlító zenetudomány kialakulása idején, a 19. században érdeklődési körébe igyekezett vonni a világ valamennyi elérhető, létező zenéjét abból a célból, hogy felvázolja a világ zenei rendszerei közötti történeti és genetikai kapcsolatokat (Bohlman 2001). Módszertanát az egyes nemzeti iskolák is átvették, de a nemzeti kulturális alkalmazásban a két világháború között, Bartók tiltakozása ellenére (Bartók 1956 [1937]) a kultúrfölény bizonyításának fegyvereként kezdték használni. Ez ugyan csökkent a II. világháború után, de a kelet-európai államokban kizárólag a paraszti kultúrák kutatására voltak felkészülve, ezért nem tudtak mit kezdeni az azoktól eltérő kultúrátípusokkal. Ugyanakkor Csenki és Pászti megközelítése mégis jóindulatot mutat, mivel fenntartja annak lehetőségét, hogy valamikor majd „felfedezik” a cigány népzene azon rétegét is, amely megfelel majd az ő kritériumaiknak.

A Bazsarózsa publikálása idején már megjelent a Prónai által „második ciganológus triásznak” (Prónai 1998: 50) nevezett, és ezzel csoportnak feltételezett három kutató, noha ők már korántsem voltak egymással olyan hosszú ideig és olyan szoros kapcsolatban, mint az elsők. Ennek ellenére az elnevezésnek természetesen van értelme, mert mindhárom kutató saját korszakának kiemelkedő és egyben emblematikus alakjává vált. A triász tagjai: Erdős Kamill (1924-1962) (amatőr) néprajzkutató, Hajdu András (1932-) zeneszerző–zenetudós és Vekerdi József (1927-) nyelvész (és szintén amatőr) néprajzkutató. Erdős rövid élete során szenvedélyesen gyűjtötte az információkat a cigány kultúra különböző területeiről. A népzenetudomány a Nógrád megyei, román anyanyelvű magyar cigányoktól felvett, azóta a helyszíneken jórészt feledésbe merült anyagot köszönheti neki.⁶ Hasonló szenvedélyességgel vetette bele magát *Hajdu András* a népzene gyűjtésbe. 1953 és 1956 között több mint ezer dallamot és népdalszöveget jegyzett le. A fiatal kutató 1955-ben vitacikket írt a Bazsarózsa című gyűjteményről és szerzőinek nézeteiről. A Hajdu-Csenki vitában (Hajdu 1955, Csenki I. 1955, Hajdu 1956) Hajdu továbbfejleszti a Csenki testvérek elméletét magának Csenkinek ellenében, megállapítja a gyűjtött anyag közös stílusjegyeit, és azt ajánlja, hogy a stílus egység alapján fogadják el azt „cigány” népzene néven. Hajdu ezen kívül még egy rövid publikációjában kísérletet tett a 17. századi Kájoni kódexben található roma nyelvemlék, két népdalszöveg egyikének megfajtására (Hajdu 1955a).

Hajdu az 1956-os magyarországi forradalom leverésekor Párizsba ment, ahol még egy ideig folytatta roma témájú kutatásait. Először francia nyelven két tanulmányt jelentetett meg magyarországi oláhroma anyagának zenei jellemzőiről (1958) és költészetéről (1962), majd még egyet a Párizs külvárosában élő *kalderašok* zenéjéről (1964). Hajdu zenetudományi megközelítését továbbra is meghatározta az „igazság” kritériuma, és egy ideig hitt abban, hogy az oroszországi területekről Párizsba került kalderašok zenéjében megtalálta a régen várt ősi vonásokat. Miután azonban számára is nyilvánvalóvá vált a dolog problematikussága, az 1960-as években Izraelben letelepedve elismert zsidó zene-kutató lett, és roma témával többé nem foglalkozott.

Hajdunak a Magyarországon élő kutatókénál elfogulatlanabb szemlélete a roma népköltészet vizsgálatában még erőteljesebben nyilvánult meg, mint a zenében. Ebben valószínűleg nemcsak a nyugati nagyváros és tudományos élet szabadabb légköre segítette,

⁶ Az anyag megtalálható az MTA Zenetudományi Intézetének archívumában. Erdős összegyűjtött írásai: Vekerdi szerk. 1989, angol nyelvű néprajzi írásai a JGLS-ben: Erdős 1958, 1959, 1962.

hanem az a könnyebbség is, hogy a költészetben úgy látszik, nem tartotta a maga számára kötelezőnek az „igazi” vonások keresését, hanem a népi szövegek tartalmán keresztül a romák életének és gondolkodásmódjának megértése vezérelte, hogy bepillantson a roma „univerzumba”. Megjelenik viszont nála is egy, a költészettel szemben támasztott igény, hogy annak eposzszerűen kell tükröznie valamilyen ősi szemléletet.⁷ Ennek lehetőségét viszont Hajdu képes az oláh cigány lassú, lírai dalok (*loki d'ili*) költészetébe belelátni, amelynek szerkesztésmódját is leírja:

„A [lassú dalok] kategóri[áj]a azokat a dalokat öleli fel, amelyeknek szövegei állandó egyesülés, átalakulás, és újrateremtődés állapotában vannak. A kifejezés szokásos értelmében véve nem is beszélhetünk dalokról ezeknek a lírai halmazatoknak a kapcsán. Mert ezek pillanatnyi formációk, melyeket az énekes úgy alkotott, hogy kedve szerint rendezte el a konvencionális elemeket a komplex kompozíciókban, melyek akár 20 versszakig is elmennek anélkül, hogy ezek között az elemek között egy organikus kötelék is lenne.

Önök jobban megértik az alapelvet, ha egy olyan összerakós játékot képzelnek el, amelynek darabjai kettőtől tizenkét verssorig terjedő egységek lennének. Ennek a hatalmas összerakós játéknak több száz alapdarabja lenne, melyekből egyesek vonzanák egymást, de jó részük szabadon kapcsolódna egymással. Annyira szabadon, hogy valamelyik, pusztán szeszélyből, a mi cigány verses összerakós játékunkból egy új Kalevalát vagy Mahabharatát tudna gyártani. Azzal a lényeges különbséggel, hogy ez inkább egy lírikus darabot eredményezne, mintsem egy eposzt, mivel a cigányoknak viszonylag kevés az epika iránti érzékük, viszont különleges adottságuk van a párbeszédre és a költői képek iránt. Azoknak a szövegeknek az elrendezése arányában éppen annyi különböző történetet nyerhetünk, melyek ugyanolyan témák és ugyanolyan helyzetek körül forognak, és ugyanazokkal a költői képekkel és ugyanazokkal a fordulatokkal vannak ábrázolva. Ez a szövegkategoría szorosan kötődik a loki d'ili zenei típushoz” (Hajdu 1962: 7). Hajdu tehát megállapít egy szokatlan alapstruktúrát, és annak változatosságát, kötetlenségét pozitívan értékeli. Az alapstruktúrán elindulva pedig a szociolingvisztika és az antropológiai nyelvészet ezirányú kutatásainak megkezdése előtt jó tíz évvel, a műfaj működésére figyel, ha nem is nevezi azt még beszédműfajnak (Briggs and Bauman 1992) és a kommunikációs gyakorlatra.

Hajdu ugyanúgy lelkesedik az oláhroma mesékért, amelyekben szintén a dialógusok dominálnak, és amelyek cselekménysorának párbeszédbe való helyezését olyan eszköznek tekinti, amely alkalmas a mesében szereplő személyek „tökéletes jellemzésére” (uo. 11). A dalok tartalmát illetően felfigyel arra, hogy a *lovári* oláhromák életének fő eseménye a lóvászár, a ló központi helyet foglal el a férfiak gondolkodásában, illetve az asszony „valami tisztátalan” dolgot jelent.⁸ A dalok alapján a romák modernnek, mert a mindennapi életről énekelnek, és ez a kép nem hasonlít arra a képre, amit a romákról a többségi társadalom tagjai látni akarnak: “A félreértés totális. A közvélemény csak karavánokat, sátrakat és kölyköket akar, a cigányok pedig telefonról és vérátömlesztésről szólnak dalaikban, természetesen a hagyományos életükről is énekelnek. De egyáltalán nem ilyen [ti. mint az őket ábrázoló magyar műdalokban] pittoreszk aspektusból szemlélik magukat, amikor felidéznek a vásárokat és a kocsmák világát, a hajszákat a szekéren és a leszámolásokat.” (uo. 15). Az írás konklúziójában a magyarországi (lovári) oláhroma népköltészet kifejezésmódjának friss

⁷ Talán ez az oka annak, hogy Hajdunak erre az írására egyelőre sem a kulturális, sem a nyelvészeti antropológusok sem hivatkoznak mint szakterületük előfutára.

⁸ A roma *marimo/maxrimo* rituális tisztasági fogalmat az antropológusok több mint tíz évvel később kezdték el leírni először észak-amerikai oláhroma közösségekben (Miller 1975, Sutherland 1975, Gropper 1975), majd egy angol vándorcigány közösségben (Okely 1983), magyarországi kutatás alapján pedig még később (Stewart 1997). Hajdu esetében persze nem zárhatjuk ki, hogy (legalább hallomásból) ismerte Rena Cotten (később: Rena C. Gropper) 1951-ben a JGLS-ben megjelent írását a nemek közti különbségekről az amerikai kelderaš cigányoknál, illetve olvasott hasonló írásokat más közösségekről.

modernségét hangsúlyozza, James Joyce Ulyssesét hozva föl példának, és egyben arra hívja föl a figyelmet, hogy a romák “formálódó univerzuma” folklórban való kifejeződésében nemcsak a népművészeti, hanem általánosságban a művészi alkotás folyamata a “kidolgozottabb” folklórokénál jobban feltárható (uo. 23).

Hajdu — Liszthez hasonlóan — zeneszerzőként (is) közelített a romák zenéjéhez és költészetéhez. Véleményem szerint az oláhroma népköltészet “összerakós játékként” való felfogása, amelyben az egyes elemek között nincsen organikus kötelék, szoros kapcsolatban áll a 20. századi modern zeneszerzőnek a dodekafon és szeriális modellek használatával kapcsolatos elképzeléseivel. Ezek a modellek igyekeznek átstrukturálni a zenei hangoknak az előző századok zenetörténetében kialakult viszonyrendszerét, új kapcsolatok kialakításával. A zeneszerző a hangokat önmagukban álló, szeparált egységeknek fogja fel, viszonyaikat maga határozza meg és építi fel belőlük modelljeit, majd a zenei folyamatot, a művész zenei univerzumát. Joyce irodalmi példája ezzel a modern zeneszerzői technikával rokonítható. Hajdu talán az utolsó zeneszerző-kutató, aki a népi kultúrát “magaskulturális” szempontrendszer alapján próbálja meg elhelyezni. Abban is az utolsónak mondható, hogy történeti magyarázat (az indiai eredet) alapján “idegen” etnikai csoportként (Stewart 2010: 46) fogva fel a(z) oláh) romákat, jóindulatúan keresi kultúrájukban “idegenségük” megnyilvánulásait.

Hajdu az oláhroma lassú dalok fő témáinak megadásával irányt mutatott egy közösségközpontú kutatás felé. Erre azonban a szocializmus körülményei között még több mint huszonöt évet kellett várni, amíg Michael Stewart brit szociálintropológus az 1980-as évek közepén közösségközpontú szemléletű kutatást végzett egy oláhroma telepen Magyarországon (Stewart 1994, 1997). Erdős korai halála és Hajdu külföldre távozása után ugyanis Vekerdi egyszemélyben maradt roma specialista, akinek tevékenysége már a kutatástörténet következő fejezete.

References

Bartók Béla

1956. „Népdalkutatás és nacionalizmus.” In: Szöllösy András szerk. *Bartók Béla válogatott írásai*. 178-183. Budapest: “Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó. Első kiadás: [1937.] *Tükör* 166-168.]

1967. *Carols and Christmas songs. (Colinde.)* Benjamin Suchoff ed. Rumanian Folk Music IV. The Hague: Martinus Nijhoff. [2nd ed. 1975.]

Bódi Zsuzsanna

1999. „Herrmann Antal és a hazai cigánykutatás.” In: Bódi Zsuzsanna szerk. *Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. Studies in memory of Antal Herrmann*. 72-82. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. (Cigány Néprajzi Tanulmányok 8. Studies in Roma /Gypsy/ Ethnography 8.)

1999a. „Herrmann Antal cigány kutatásai. Válogatott bibliográfia” In: Bódi Zsuzsanna szerk. *Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. Studies in memory of Antal Herrmann*. 87-103. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. (Cigány Néprajzi Tanulmányok 8. Studies in Roma /Gypsy/ Ethnography 8.)

1999b. „Herrmann Antal adattári hagyatéka. Cigányok.” In: Bódi Zsuzsanna szerk. *Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. Studies in memory of Antal Herrmann*. 104-109. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. (Cigány Néprajzi Tanulmányok 8. Studies in Roma /Gypsy/ Ethnography 8.)

Bohlman, Philip

2001. Ethnomusicology. In: Stanley Sadie ed. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. 2nd Edition. Vol. 7. 367-403. London: Macmillan Publishers Limited.

- Briggs, C. L. and Richard Bauman
1992. „Genre, intertextuality and social power.” *Journal of the Linguistic Anthropology* 2 (2): 131-172.
- Csenki Imre
1955. „A cigány népzeneről.” *Új Zenei Szemle* (12): 23-26.
- Csenki Imre és Csenki Sándor
1943. „Népdalgyűjtés a magyarországi cigányok között.” In: Gunda Béla szerk. *Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára*. 342-362. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
1977. *Cigány népdalok és táncok* I-II. Budapest: Zeneműkiadó.
1980. *Cigány népballadák és keservesek*. Vál. és jegyzetek: Vekerdi József. Budapest: Európa.
- Csenki Imre és Pászti Miklós szerk.
1955. *Bazsarózsa. 99 cigány népdal*. Gyűjtötte: Csenki Imre és Csenki Sándor. Budapest: Zeneműkiadó.
- Erdős Kamill
1958. “Notes on pregnancy and birth customs among the Gypsies of Hungary.”
Journal of the Gypsy Lore Society 37. 50-56.

1959. “Gypsy horse-dealers in Hungary.” *Journal of the Gypsy Lore Society* 36 (2): 1- 6.

1962. “Gypsy metal-workers in Hungary.” *Journal of the Gypsy Lore Society* 41. 113- 124.

1989. — *cigánytanulmányai*. Szerk.: Vekerdi József. Békéscsaba: A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 78.
- Formoso, Bernard**

1988. *Tsiganes et sédentaires: la reproduction culturelle d’une société*. Paris: L’Harmattan.
- Gropper, Rena C.
1975. *Gypsies in the City*. Princeton: Darwin Press.
- Hajdu András
1955. Van-e cigány népzene? Hozzászólás a Bazsarózsa c. gyűjteményhez. *Új Zenei Szemle* (10): 20-25.
1955a. [Hajdú] „A Kájoni kódex egyik cigány nyelvű dala.” (1639). *Ethnographia* 66 (1-4): 482-486.
1956. Még néhány szó a cigány népzeneről. *Új Zenei Szemle* (1): 25-28.
1958. [André] Les Tsiganes de Hongrie et leur musique. *Études Tsiganes* 4 (1): 4-28.
1962. [André] Le folklore Tsigane. *Études Tsiganes* 8 (1-2): 1-33.
1964. [André] La loki djili des Tsiganes Kelderás. *Arts et traditions populaires* 12: 139-177. Paris.

Herrmann Antal

1893. „A cigányok népköltészete és zenéje.” In: *A Pallas Nagy Lexikona*. IV. kötet. „Cigányok.” Külön melléklet a 360-364. lapon lévő Cigánynyelv és Cigányok cikkhez. xxxiii-xxxix. Budapest, Pallas. Második kiadás: Kárpáthy Gyula szerk. 1999: 207-220. (Tévesen Wlislocki neve alatt!)

1889. „Transylvanian songs.” *Journal of the Gypsy Lore Society* Vol 1. (Jan.): 131.

1889a. „Gypsy songs. Of mourning.” *Journal of the Gypsy Lore Society* Vol. 1. (July): 289-293.

1891. „Hungarian and Wallachian Gypsy rhymes.” *Journal of the Gypsy Lore Society* Vol. 3. (July): 22.

1891a. „Two Gypsy songs from Neu-Pest.” *Journal of the Gypsy Lore Society* Vol. 3. (Oct.): 105.

Hohmann, Joachim S.

1999. *Märchen und Lieder der Roma. Aus dem Nachlaß des Ethnologen Antal Herrmann (1851-1926)*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien: Peter Lang GmbH. (Studien zur Tsiganologie und Folkloristik, Bd. 26.)

Kós Károly

1999. „Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban.”

In: Bódi Zsuzsanna szerk. *Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. Studies in memory of Antal Herrmann*. 14-26. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. (Cigány Néprajzi Tanulmányok 8. Studies in Roma /Gypsy/ Ethnography 8.) Eredeti megjelenése románul: 1958. Herrmann Antal, importanța lui în mișcarea etnografică de la sfârșitul sec. al XIX. și începutul sec XX. Cluj: *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1957-1958*. 183-203. Magyarul: 1989. Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban. *Ethnographia* 100 (1-4): 176-188.

Kovalcsik Katalin és Sztanó Pál szerk.

1993. *Püspökladányi cigány népdalok*. Hungarian Gypsy Folk Songs. Gyűjtötte: Csenki Imre, Víg Rudolf és Sztanó Pál. Kísérőfüzet: Kovalcsik Katalin. MK 18172. Budapest: Hungaroton Classic – Fővárosi Önkormányzat CSZMMK. (MK)

Liszt Ferenc

1859. [Franz] *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie*. Paris: Librairie Nouvelle – Bourdilliat.

1861. *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon*. Pest: [Haeckenast]. Hasonmás kiadás: 2004. *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon*. Budapest: Magyar Mercurius. (Magyar Roma Történeti Könyvtár 2.)

Miller, Carol

1975. „American Rom and the ideology of defilement.” In: F. Rehfisch ed. *Gypsies, Tinkers and Other Travellers*. 41-53. London: Academic Press.

Okely, Judith

1983. *The Traveller-Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Paládi-Kovács Attila

1999. „Herrmann Antal a magyar néprajzkutatás intézményesüléséért.” In: Bódi Zsuzsanna szerk. *Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. Studies in memory of Antal Herrmann*. 39-47. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. (Cigány Néprajzi Tanulmányok 8. Studies in Roma /Gypsy/ Ethnography 8.)

Piasere, Leonardo

1994. „Approche dénotationniste ou approche connotationniste: les terminologies de parenté tsiganes.” *Études Tsiganes* 4 (2): 183-208.

1995. „I segni „segreti” degli Zingari.” *La Ricerca Folklorica* (31): 83-105.

Prónai Csaba

1998. „The antecedents of Hungarian Anthropological Gypsy studies.” *Journal of the Gypsy Lore Society* 5, 8 (1): 47-66.
1999. „Wlislocki Henrik reneszánsza az 1990-es években.” In: Kárpáthy Gyula szerk. *Apostolok módján. Wlislocki Henrik, József főherceg, Hermann (sic!) Antal és Erdős Kamill a cigányokért.* 23-26. Budapest: SMDigital Kiadó.
- 1999a. „Wlislocki Henrik művei.” In: Kárpáthy Gyula szerk. *Apostolok módján. Wlislocki Henrik, József főherceg, Hermann (sic!) Antal és Erdős Kamill a cigányokért.* 43-48. Budapest: SMDigital Kiadó.
- Sárosi Bálint
1971. *Cigányzene...* Budapest: Gondolat.
- Stewart, Michael S.
1994. *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon.* Budapest: MTA Szociológiai Intézet – T-Twins Kiadó – Max Weber Alapítvány.
1997. *The Time of the Gypsies.* Boulder C.O.: Westview Press.
2010. A roma/cigány „etnicitás” az antropológiai vizsgálódás homlokterében. In: Feischmidt Margit szerk. *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* 33-47. Budapest. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Sutherland, Anne
1975. *Gypsies: The Hidden Americans.* London: Tavistock Publications.
- Wlislocki, Heinrich von
1880. *Haideblüten. Volkslieder der transsilvanischer Zigeuner.* Leipzig.
1885. [Wlislocki, Henrik, dr.] *Az erdélyi cigány népköltészet.* Budapest: Franklin. (Olcsó Könyvtár 485. szám) Hasonmás kiadás: 2009. Wlislocki Henrik: *Az erdélyi cigány népköltészet.* Budapest: Magyar Mercurius. (Magyar Roma Történeti Könyvtár 3.)
1889. A Transylvanian Gypsy Ballad. *Journal of the Gypsy Lore Society* Vol. 1. 349-350.
1890. *Volksdichtungen der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner.* Vienna.
1994. *Zur Ethnographie der Zigeuner in Südosteuropa. Tsiganologische Aufsätze und Briefe aus der Zeitraum 1880-1905.* Hg. Joachim S. Hohmann. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

Seres István: II. Rákóczi Ferenc cigány katonái

Bevezető

A közelmúlt során majd egy évtizeden át zajlottak itthon és a határon túl is a Rákóczi-szabadságharc helyi és országos jelentőségű eseményeinek felidézései, ünneplései. A megannyi előadás, konferencia és a sok-sok publikáció azonban alig érintette a Kárpát-medence nemzetiségeinek korabeli történetét, új eredményekkel e téren csak elvétve lehetett találkozni. Fokozottan igaz ez a hazai cigányság történetére. Bár a jórészt ma is kiaknázatlan korabeli forrásanyag viszonylag sok adatot tartalmaz a cigányság korabeli történetéről, a feldolgozások többnyire megelégszenek a már Thaly Kálmán által is közzétett adatok ismételgetésével vagy a cigánysággal kapcsolatos toposzok hangoztatásával, anélkül hogy megpróbálnának a forrásokhoz nyúlni. Ez részben természetes is, hiszen – rendkívül szórványos dokumentumokról lévén szó – szinte csak a kuruc kori forrásanyag átfogó ismeretének birtokában lehet célzott kutatásokat folytatni a témában.

Saját kutatásaink alapján ugyanakkor elmondhatjuk, hogy számos adattal rendelkezünk a Belényes vidéki, ecsedi, huszti, ónodi, szerencsi, szilágysomlyói, tokaji cigány kompániákról, ismerjük ezek név szerinti kimutatásait, Rákóczi erdélyi „aranyász”, azaz aranyosó cigányainak pedig korabeli folyamodványa is fennmaradt. Ugyancsak tételes névsorok maradtak fenn a szabolcsi ún. „öreg” hajdúvárosokból is, de pl. a Teleki család gernyeszegi cigány jobbágyságairól is maradtak fenn egykorú források. Az összeírások a családfők felsorolása mellett többnyire tartalmazzák azok mesterségét, valamint a fiúgyermekek nevét, számát és életkorát, s olykor még a család tulajdonában levő lovak számát is rögzítették. Jó néhány oklevél maradt fenn a vajdák választásáról, ezek többnyire engedélyek, kinevező okiratok, amelyek révén jól áttekinthetjük a választással kapcsolatos korabeli szokásjogot is. Természetesen legtöbbször akkor történik említés cigányokról, amikor az általuk képviselt jellegzetes mesterségek, az általuk készített áruk kerülnek szóba. Jelenleg úgy látjuk, hogy a már feltárt és a még feltárára váró források birtokában, viszonylag rövid kutatási program keretében is hiánypótló összefoglalást lehetne az olvasóközönség elé bocsátani.

Bár a népszerű történetírásban, s leginkább a szépirodalmi művekben gyakran esik szó a kuruc kor cigány hőseiről, egy-két példától eltekintve – mint pl. Thököly híres ezredese, a cigány származású Horváth Ferenc, vagy a hegyaljai felkelés idején (1697) a harangodi mezőn hősi halált halt szerencsi Gergely Vajda – leginkább csak a kuruc fejedelmi udvarok cigányzenészeiről esik szó. Arról viszont mindeddig egyetlen feldolgozás sem született, hogy vajon szolgáltak-e cigány katonák II. Rákóczi Ferenc hadseregében, s ha igen, akkor milyen arányban voltak jelen, milyen tettek fűződtek hozzájuk. Jelen tanulmányunkban, néhány jellegzetes példa segítségével, ezt a hiányt igyekszünk pótolni.

A korabeli forrásokban Cigány (Czigány) vezetéknéven szereplő személyek többsége szinte biztosan a cigányság köréből került ki, ám a név ismeretében is csak az illető életmódjának, mesterségének a tudtában mondhatunk biztos véleményt. Így pl. egész biztosan cigány származású lehet az a tokaji férfi, akit a főbíró által a fejedelem parancsára elkészíttetett és 1707. április 20-án lezárt jegyzékben, a város katonai szolgálatot teljesítő lakosai között vettek számba. Az utolsó személy egy bizonyos Czigány Gyurka, aki a portuson volt közhajdú.²⁹

²⁹ A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből, 1705–1707. (Összeállította: Bánkúti Imre.) Miskolc, 2003. 259.

Károlyi Sándor³⁰ lovasezredének 1708 májusában lezajlott mustrája idején a Tárkányi Péter főhadnagy keze alatti 5. sereg 1. tizedében számba vettek egy Horvát Ferenc közkatonát, akit ugyan a mustramester horvát nemzetiségüként vett fel a jegyzékbe, a 20 esztendő, nős katona azonban a Szatmár vármegyei Ecsed (Nagyecsed) lakosa volt, és korábban hegedűs volt!³¹ Ez utóbbiak alapján az ő esetében is cigány származású katonára kell gondolnunk, s ennek még a vezetéknév és a (talán csak feltételezett) nemzeti hovatartozás sem mond ellent. (Alább látni fogjuk, hogy a kuruc hadseregben szolgáló cigány katonák között feltűnően soknak volt Horvát a vezetéke!) Horvát Ferenc eredeti mesterségére visszatérve, a mai napig sem történt meg a kuruc hadseregben szolgáló, ill. a fejedelmi, nagyúri udvarokban alkalmazott zenészek – s elsősorban is a hegedűsök és töröksíposok – nemzetiségi szempontból történő vizsgálata, pedig ez is minden bizonnyal új eredményekkel gazdagítaná a hazai cigányzene történetét.

Kutatásaink során háromféle forráscsoportban találkoztunk cigány katonákkal:

1. Levelek, jelentések, amelyekben a levélíró egy-egy katona cselekedeteit vázolja tér ki azok etnikai hovatartozására.

2. Korabeli összeírások, névjegyzékek adatai, amelyekben elvéve külön csoportban történik utalás cigány katonákra. Ezek lehetnek kimondottan katonai összeírások (itt egyes vármegyék, városok kimutatásaira gondolunk), vagy kimondottan cigány családfők felsorolásai is.

3. A kuruc függetlenségi harc társadalmi és etnikai hátterének talán legfontosabb alapforrásait a korabeli hadimustrák anyagai képezik. Ezek – néhány kivételtől eltekintve – többnyire nem tartalmazzak a katona származására vonatkozó bejegyzéseket, ezért adataikat leginkább csak a más jellegű forrásokból már megismert cigány katonák életrajzi adatainak kiegészítésére tudjuk felhasználni. Károlyi Sándor hadtestének 1708. évi mustrakönyve a kivételek közé tartozik: itt külön rovatban rögzítették – sajnos nem mindig következetesen – a nemzeti(ségi) hovatartozást, s ennek megfelelően már több cigány származású katona azonosítására nyílik lehetőségünk.

Cigány katonák az egykorú levelezésekben

Az első adataink Erdély területéről származnak, és a Radvánszky család levéltára őrizte meg őket. A Rákóczi-szabadságharc első éveinek erdélyi és partiumi eseményeit ugyanis elsősorban abból a remek iratanyagból tudjuk bemutatni, amely Rákóczi egyik művelt és kitűnően képzett emberének, a felvidéki (Zólyom vármegyei) származású Radvánszky Jánosnak a hagyatékában maradt fenn. Radvánszkyt maga a fejedelem küldte be még 1704 nyarán az erdélyi állapotok rendezésére, és egészen Forgách Simon generális beérkezéséig Rákóczi teljhatalmú biztosaként tevékenykedett a fejedelemség területén. Így az ő irányítása alatt került sor az erdélyi kuruc hadak megmustrálására,³² de az ő feladatkörébe

³⁰ Károlyi Sándor kuruc tábornagy. (Az ő hadtestéről készített mustrakönyvekben sikerült a legtöbb cigány származású katonát azonosítani. A portré háttérében a majtényi zászlóletétel jelenete kuruc síposok ábrázolásával.)

³¹ Számba vett felszerelése: 1-1 kard, pisztoly, lóding és ló, 1-1 nyereg, puskatok és nyeregszerszám, 1 (rossz) pokróc, 2 patkó. Öltözéke: 1-1 saját köpönyeg (ez rossz), süveg, ing és lábravaló, valamint 1 kincstári csizma. A katona és lóva is alkalmas volt a hadi szolgálatra. Mk. 1708/b. 25. (oldalpár)

³² Ez utóbbi nyomtatásban is megjelent: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege*. (Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlése: Magyar András.) H. n., 1994.

tartozott az erdélyi bányáügyek rendbehozatala is, és ugyancsak Radvánszky rendelte el a kurucok által a lakosságnak okozott károk tételes felmérését. Megkárosított nemesek és jobbágyságok tucatjai küldték el panaszaikat, s az egyes falvak, városok pedig többnyire közös beadványban sorolták fel az őket ért atrocitásokat. Kriscsori Mihály Zaránd vármegyei nemes többek között azzal fordult Radvánszkyhoz egy keltezetlen, de minden bizonnyal 1704 nyarán írt levelében, hogy még 1703-ban egy Hiviza Istók nevű szolgája és egy Vánk Mihály nevű cigány jobbágyság a két legjobb paripáján, a pallosával és a lódingjával együtt a kurucok közé szöktek, és beálltak Fonáczy Mátyás kapitány ezredébe. Gazdájuk viszont később hiába reklamált, hogy ő már akkor letette a hűséget a kurucoknak, az ezereskapitány nem volt hajlandó kiadni a két szökevényt. Minderről a károsult nemes így írt Radvánszkyknak:

„Levén Méltóságos Uram az elmúlt, 1703 esztendőben, midőn mint országostul, úgy itt is az mi Kegyelmes Urunk ő Nagsága hadai hódítván, mi még admonistiót sem várván, meg hódoltunk és az Mi Kegyelmes Urunk ő Nagsága hűségére álotunk; annak utána mikor valami pihenést reménletünk volna; egy Hiviza Istók nevű szolgám és egy Vánk Mihály nevű cigány jobbágyság fogták magokát, és az legjobb két paripámat minden készületeivel együtt, azon felül egy pallassamat, lódingomat elveték és elmentek, Fanáczi Mátyás Kapitány Uram ezeriben, kik is magok mostan is ot vadnak. Kültem is emberemet Kapitány uramhoz, hogy az lovaimat agya visza, de ő Kegyelme azt mondata, hogy az fejért nem merné az seregből kiadni, az lovak pedig micsoda paripák voltak, az Nemes Vármegye is tugya és tehet bizonyíogat.”³³

A Radvánszky által elrendelt katonai összeírásban Kriscsori Mihály mindkét elszökött emberét megtaláljuk: Hivicza Istók kriscsori illetőségű közkatona „Nemzetes Vitézlő Fonáczi Mátyás uram Ezeré”-ben, a Grótán János főhadnagy keze alatti 1. (lovas) sereg 1. tizedében (Felszerelése: 1 ló, 1 kard vagy pallos és 2 puska.), és úgy tűnik, nemes ember volt, mivel neve – Hiviza István alakban – szerepel a Zaránd vármegye hadra kelt nemességének összeírásában, ahol egyébként Kriscsori Mihály nevét is megtaláljuk. A felszerelésére vonatkozó kérdések viszont itt kitöltetlenül maradtak, mivel nem volt jelen az összeírásnál. A neve mellé tett bejegyzés szerint a „táborban, Fonáczi uram seregiben” volt.³⁴ Vánk Mihály neve ugyan ebben a formában nem szerepel Fonáczy katonái között, van viszont egy Horvát Mihály nevű, ugyancsak Kriscsorból való katona, aki Hiviczával egy seregben, az 5. tizedben szolgált. Egy lóva, egy kardja vagy pallosa és két pisztolya volt.³⁵ Véleményünk szerint vele kell azonosítanunk Kriscsori Mihály kuruccá lett cigány jobbágyságát.

Ugyancsak Radvánszky iratanyaga őrizte meg két további cigány származású kuruc katona nevét is. A fejedelem parancsára a kuruc hadak által okozott kártételeket ugyanis az egyes vármegyékben is ki kellett vizsgálni. Radvánszky iratanyaga megőrizte Torda vármegye Alsó járásának 1704. augusztus 12-én lezárt és öt alszolgabíró által hitelesített ilyen jellegű jegyzőkönyvét, melyben többször is szó esik a kurucok által megkárosított cigány lakosokról, két cigány katonát – egy testvérpárt – pedig többször is megnevez. A jegyzőkönyv ezredenként, s azon belül falvanként sorolja fel a kuruc katonaság által okozott károkat. A falvak neve mellett a kurucok által elvitt lovak, ökrök, tehenek és juhok számát, valamint a készpénz összegét jegyezték fel. A terjedelmes lista tizenegy kuruc ezredet sorol fel,³⁶ de a

³³ MOL P 566. III. o. XLIII. cs. No. 89. [Erdélyi suplicatiók, 1704–1705.]

³⁴ Mkv. 1704. 103r.

³⁵ Mkv. 1704. 104r.

³⁶ Méltóságos Generális Toroczka István Uram s Kaszás Páll Uram neve alatt levő Ezere, Méltóságos Úr Széki Teleki Mihály Uram eő Kegyelme Ezere, Méltóságos Úr Kapitány Vaji László Uram eő Kegyelme Ezere, Méltóságos Kapitány Csáki László Uram eő Nagysága Ezere, Kapitány Vajó András és Vice Kapitány Radák István Uramék eő Kegyelme Ezere, Kapitány Szudridsani Uram eő Kegyelme Ezere, Kapitány Csűrüllye Uram eő Kegyelme Ezere, Kapitány Bóné Uram eő Kegyelme Ezere, Néhai Tordai Gábor mostan pedig Pongrácz

szövegben más alakulatok – pl. Fonáczy Mátyás katonasága – is felbukkannak. Úgy tűnik, hogy az egyes károsultak talán nem is voltak tisztában a vagyoniuk megdézsmáló kuruc katonák tényleges alakulataival, s így történhetett, hogy a két férfival kapcsolatban három ezredet is megneveztek!

Pusztagegressel kapcsolatban kétszer is említést tesznek egy Mihály nevű kanalas cigány két fiáról, Vaszilról és Urszulról, akik társaikkal lovakat vittek el a faluból. Érdekes ugyanakkor, hogy az esetet két különböző alakulatnál is felsorolták Vay László lovasezredénél egy Mezei nevű főhadnagy seregéhez tartozó katonáknak tartották őket. Eszerint „Kalanos Czigány fia, Urszul és Vaszil” a szolgabírótól egy lovat, Sztancs Tomától és egy Gyermán nevű lakostól kettőt-kettőt, Krisan Todortól pedig egy kancát vittek el.³⁷

A két testvér azonban a Vajó András kapitány és Radák István vicekapitány vezette ezrednél is felbukkan, s ugyancsak pusztagegreesieknek okozott kár kapcsán, parancsnokuknak egy Harsányi nevű főhadnagyot neveztek meg. A tanúk szerint „Kalanos cigány Mihály fia Vaszil s Urszul” több társaikkal összesen öt lovat vittek el a faluból!³⁸

A fenti két beszámoló egyértelműen ugyanazon esetre vonatkozik, a tanúkat talán a két ezredes vezetéknévnek hasonlósága zavarhatta meg, vagy pedig egyszerűen arról volt szó, hogy a lovakat elhajtó katonák két egységből kerültek ki, de a falusiak az általuk minden bizonnyal jól ismert cigány kézműves fiait tudták csak megnevezni. A Radvánszky-féle mustrakönyvben Vay László ezredét is megtaláljuk, ott azonban sem Mezei hadnaggal, sem pedig Vaszillal és Urszullal nem találkozunk, így valószínűbb, hogy a két katona inkább Vajó András – jelentős részében románokból álló – ezredében szolgálhatott, ez utóbbi alakulatnak viszont egyetlen ismert kimutatását sem ismerjük. Mindenesetre a Vay-féle lovasezred 1706. és 1708. évi összeírásainak átnézésével sem jutottunk eredményre.

Ugyanakkor az egyik fiút még egy harmadik alakulattal is kapcsolatba hozták. Szudricsán István kapitány ezredénél ugyanis megemlíti, hogy „Kalanos Czigány Mihály Fia Vaszilly” Nagykloson egy járai illetőségű Ferencz István nevű katonatársával elhajtották egy Keresztesi nevű nemes disznóit, Czigány Stephannak pedig ugyancsak Ferenczcel és Berinde Simon fiával együtt vitték el pénzét és ezüst marháját, összesen 119 forint 70 dénár értékben.³⁹ Sajnos, Szudricsán katonaságának az átnézésével sem lettünk okosabbak. Az alig két lovas és egy gyalogos zászlóból álló ezredben sem Vaszil, sem pedig a járai Ferenczi István és a Berinde fiú nevével nem találkozunk.

A fenti példákban szereplő cigány katonák ugyan kimondottan negatív szerepben mutatkoznak be, nem szabad elfeledkeznünk róla, hogy hasonló eseteket az egész hadseregnél tapasztalhatunk, sőt, számos példát hozhatunk arról is, hogy éppen cigány lakosok estek áldozatul a kuruc katonák kártevéseinek. Így pl. a sárdi lakosok többek között azért éltek panasszal egy bizonyos Bécsi Sámuel nevű kuruc főhadnagy ellen, mert az egy Kajkó János helybéli cigány lovát is elvitte erőszakkal.⁴⁰ A Torda vármegyei összeírás még több hasonló esetet is megőrzött. Felsőszovocsán pl. a helybeli Bikisa Dan a lupsaiakkal és a bisztraiakkal együtt vett el egy cigány lakostól három lovat, 50 forintot, valamint „egyéb sok egyet más”,⁴¹ Pocsagán pedig a topánfalvi Sándor Péter vitte el a helyi cigányok „egyet mását”,⁴²

Uram eő Kegyelme Ezere, Kapitány Koss Mihály Uram eő Kegyelme Ezere, Kapitány Ecsedi Uram eő Kegyelme Ezere etc.

³⁷ Torda: 1704. 3v.

³⁸ Uo. 6v.

³⁹ Uo. 12r.

⁴⁰ „6to. Kajkó János nevű czigánynak egy lovát Szegedi Uram lovával együtt a czinteremből elvitte.” A sárdi lakosok panasza Bécsi Sámuel ellen. MOL P 566. III. o. XLIII. cs. Nr. 126. [Erdélyi suplicatiók, 1704–1705.]

⁴¹ Torda: 1704. fol. 7r.

de akár a „Kalanos Czigány Mihály Fia Vaszilly” és társai által kifosztott, már fentebb is említett nagyoklosi Czigány Stephan esetét is nyugodt szívvel ide sorolhatnánk, annak ellenére, hogy a sértett etnikumáról egy szó sem esett.

1706. április 6-án hajnalban Szűcs János ezredes, Károlyi Sándor tiszántúli vezénylő generális lovasezredének parancsnoka háromszáz lovassal és négyszáz gyalogossal a Kolozs vármegyei Szentbenedeknél rajtaütött a császári oldalon harcoló egyik dán csapaton. A rajtaütés a kurucok elsőprő győzelmével végződött, három nappal később Károlyi Sándor azt írta feleségének, Barkóczy Krisztinának, hogy a küszöbön álló fegyverszünet előtti rajtaütés során egy alezredes és hat kapitány vesztette életét az ellenség részéről. Ezzel szemben a kuruc veszteségeket ekként összegezte: „hat hajdúm veszett, egy cigány katonám, magam jobbagyom volt, és az Törös⁴³ furérja”. Rajtuk kívül még a vállon lőtt Károlyi-féle Nagy András főhadnagy sérült meg könnyebben, valamint nyolc további hajdú és katona.⁴⁴ Fennmaradt ugyanazon napról a fejedelemhez írott levele is, ez kiegészíti a feleségének írtakat, a veszteségek kapcsán viszont mindössze annyit ír, hogy hat hajdúja és egy katonája esett el.⁴⁵ Az utóbbi nemzetiségi hovatarozására nem tér ki, úgy véljük egyébként, hogy ez a levél némiképpen korábban kelt, mint a fent ismertetett.⁴⁶ A szentbenedeki kuruc győzelemnek Károlyi kiemelt jelentőséget tulajdonított, naplójában pl. a következőt találjuk róla: „Virradatra verték fel Benedekben az dánokat, holott Isten szép győzelmet, nyereséget adott.”⁴⁷

Károlyi szűkszavú leírásai alapján mindössze annyira következtethetünk, hogy a hősi halált halt cigány katona valószínűleg Szatmár vármegyéből, Nagykároly környékéről származott, ám sem a neve, sem más életrajzi adata nem marad ránk. A tiszántúli kuruc hadak mustrájához ugyan már 1706. február 26-án hozzákezdtek, és augusztus 31-én zárták le, Károlyi Sándor huszár- és Eölyüs János gyalogezredének összeírására valószínűleg csak a szentbenedeki akciót követően került sor, mivel egyik listában sem találtunk utalást az ott elesett katonákra.⁴⁸

Végezetül, labanc forrásból, a szabadságharc legvégéről mutatunk be egy cigány katonát, akit a császáriak végeztek ki a trencsényi csata után árulóvá lett, majd Jávorka Ádám kuruc hadnagy által elfogott és 1710. január 3-án, Érsekújvárott kivégzett Ocskay László császári huszárezredest, egykori kuruc brigadérost megbosszulandó. Gróf Heister Siegbert tábornagy, a magyarországi császári csapatok főparancsnoka már két nappal később elrendelte, hogy a kivégzett főtisztért cserébe Fodor László kuruc brigadérost és tíz, vagy

⁴² Uo. 12r.

⁴³ Törös János főhadnagy Károlyi Sándor lovasezredéből. (A furér vagy furír altiszti rendfokozat volt.)

⁴⁴ Károlyi Sándor levele feleségének. Abrudbánya, 1706. április 9. MOL P 396. 1. Ser. I. No. 2192.

⁴⁵ Korabeli terminológia szerint „hajdúnak” a gyalogosokat, „katonának” pedig a lovasokat nevezték.

⁴⁶ „Benedekben szorult egy regement dánusra reá küldöttem Apámat három sereggel és Eölyüsnek négy seregével. Husvéth harmad napján étzaka felvertem, hat hajdú s egy katonám elesésével Isten nekünk adta. Egy vice collonellus, hat kapitány minden tiszteivel elveszet és hadával talám. Három kapitány, kiknek gyenge feleségeit is elhozták, eötvened magokkal szalattanak, jobbára fegyver nélkül az templom kerítésében. Társzekereit mindenét eltörlötték (mivel ide szekér sohonnat nem jöhet) tűz által.” MOL G 15. I. 1. Caps. C. Fasc. 63.

⁴⁷ Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. (Kiadta: Szalay László.) [Thaly Kálmán előszavával.] Pest, 1865. I. köt. [Magyar Történelmi Emlékek, IV.] 159.

⁴⁸ Az illető ezredek csak 1708-ban írták össze újra, a közbeeső, 1707., valamint az 1709. esztendőben a mustramesterek megelégedtek azzal, hogy a már meglevő kötetbe feljegyezték az időközben történt változásokat. A szentbenedeki összecsapás sehol sem szerepel, és a Törös János főhadnagy seregében is jelenlevőként és hadakozásra alkalmasként vették számba a furírt, a Szatmár vármegyei Nyírmedgyesre való Veress Andrást. Eölyüs János gyalogezredének összeírása. Mkv. 1706. p. 39.

annál is több fogoly kuruc tisztet végezzenek ki. Előbb, január 18-án, Győrben Fodor László és négy társa kivégzésére került sor, majd három nappal később öt, Magyaróvárott őrzött kuruc rab halálra ítéltetésére is sor került. Az utóbbiak közül négyen – egy hadnagy és három katonája – a Csallóköz és a Szigetköz berkeiben lappangva a háború során több sikeres rajtaütést hajtott végre a Dunán utazó hajók ellen. Az utazók kifosztásával, s gyakran megölésével járó akcióik során nem kevés kárt tettek, s ezért kötél általi halálra ítélték őket. Jelen munkánk szempontjából viszont az ötödik elítélt fontos: egy Oszla Ferenc nevű cigány, aki eredetileg ugyancsak a kuruc hadsereg katonája volt, „utóbb pedig Katona Istók nevű győri hajdú társaságában szerteszéjjel rabolni járt kétféle öltözetben, magát hol egykép, hol másképp nevezte.” (Azaz: magukat hol kurucnak, hol labancnak kiadva jártak fosztogatni.) Oszlát Heister parancsára karóba húzták. Történetét Thaly Kálmán a Magyaróvárott, 1710. január 21-én kelt, kihirdetett és végrehajtott ítéletnek a gróf Pálffy-levéltárban fellelt egykorú másolatából ismertette. Véleménye szerint egyébként az ő kivégzésére csak azért került sor, hogy a „tizedik is kiteljék”. A többiekétől eltérő kivégzése (Fodor László és két főtisztársát pallos általi, a többi hatot pedig kötél általi halálra ítélték) is ezt támasztja alá, de ugyanakkor már a történetírónál is észrevehető a katonák cselekedetének eltérő megítélése: az Oszlához hasonló tettekért kivégzett négy katonát „guerilla-félék”-nek tartotta, Oszlát pedig közönséges gonosztevőnek.⁴⁹

Összeírásokban szereplő cigány katonák

Elvétve ugyan, de egy-két esetben még az is előfordul, hogy konkrét felsorolás, összeírás őrizte meg cigány katonák nevét. II. Rákóczi Ferenc még 1704 elején elrendelte, hogy az egyes vármegyékben írják össze a kuruc hadseregben szolgáló lakosokat. Ezekre március–május folyamán többnyire sor is került, és több vármegyéből a névlista is rendelkezésünkre áll. Ezek között a bihari az, amelyben érdekes módon cigány katonák nevével is találkozunk. A névlisták ugyanis nem tartalmaznak konkrét hivatkozásokat a katonák etnikai hovatartozásáról, arra többnyire itt is csak a nevek alapján következtethetünk. Így pl. a kuruc fennhatóság alatt levő északnyugati járások szinte teljesen magyar lakosságúak voltak, a vármegye déli részén fekvő Belényesi járásból viszont már zömmel román lakosságú apróbb hegyi falvak kurucnak állt katonáit vették számba. Az Érmelléki járásában található és színmagyar lakossággal rendelkező Diószeg mezőváros katonái között az összeíró valamiért fontosnak tartotta, hogy külön feltüntesse a kurucnak állt helyi cigányokat is. A városban számba vett 146 kuruc közül a legtöbben a helyi származású Bóné András ezereskapitány lovasezredébe álltak be, s ennek megfelelően előbb 93, Bóné alatt szolgáló lovas neve van felsorolva („Ex Oppido Dioszeg, Sub Capitaenatu Bone”), majd pedig a következő érdekes kitételrel találkozunk:

Eqvestres Zingarorum Dioszeghienses Sub Capitaenatu Domini Bone:

Johannes Börnei

Michael Börnei

N. Mucsi

Azaz:

Diószegi lovas cigányok, Bóné Úr kapitánysága alatt:

Börnei János

⁴⁹ Thaly Kálmán: *Ocskay László II. Rákóczi Ferencz fejedelem dandárnoka és a felső-magyarországi hadjáratok, 1703–1710. Történeti tanulmány.* (Eredeti levelezések és egykorú kútfők nyomán írta: ~.) Budapest, 1880. 771., 784–785.

Börnei Mihály
Mucsi N.⁵⁰

A cigány katonák után következnek a gyalogos hajdúk, összesen ötvenen, Balogh János és Pap István főhadnagyk, valamint Gödény Pál kapitány keze alatt.

Bóné András ezredének a későbbiekből két teljes összeírását is ismerjük, 1706-ból, ill. 1708-ból, s az elsőben még ott szerepel az egyik cigány katona neve is. A 24 esztendő, nős Börvei (!) János diószegi lakosként az első sereg 2. tizedében szolgált, századparancsnoka maga az ezredes, Bóné András volt. Mindössze egy, a hadakozásra alkalmas lova volt, ám egyetlen fegyverrel sem rendelkezett. Egy későbbi időpontban (talán 1707 júniusában, a püspökladányi mustrán) a neve mellé feljegyezték, hogy „elszökött”. Az 1708. évi mustra idején már nem volt az ezredben.

Az egyes vármegyék összeírásaival közel egy időben a fejedelem a Rákóczi-uradalmak összeírását is elrendelte. Többnyire ekkor – 1704 tavaszán és nyarán – került sor az egyes fejedelmi várakhoz szolgáló cigány „kompániák”, s azon belül is a családfők és a fiúgyermekek számbavételére is. Ezek között az egyik katonák neveit is megőrizte részünkre. A szerencsi uradalomhoz tartozó cigányok Sárospatakon, 1704. július 5-én lezárt kimutatásában, melyben kilenc otthontartózkodó, valamint hét, időközben más helységbe távozott családfőt tüntettek fel, kettő esetében is feljegyezték, hogy kuruc katonák. Mindketten az utóbbi csoportba tartozó „bujdosó” (szökevény) cigányok közé tartoztak, akik közül egyébként legalább hárman is Hajdúnánáson éltek akkor. Babyla Jankóról mindössze annyit jegyeztek le, hogy „katona”, Bakrai Ferenc esetében viszont azt is tudták az összeírók, hogy a szatmári ostromzárbán harcolt a polgári seregben, ami arra utal, hogy az öreg hajdúvárosok közé tartozó Polgárra költözött az elmúlt időszakban.⁵¹ Az előbb Buday István, majd Szemere László parancsnoksága alá rendelt hajdúvárosi lovasezred 1706. és 1708. évi összeírásaiban már nem találkozunk a nevével.

Végezetül egy négy évvel későbbi, s az előző kettőtől eltérő jellegű kimutatást mutatunk be. Ez egy 1708. április 24-én, Nyírbátorban megkezdett, s feltehetően Csanády István hadbíró által másnap hitelesített névlista, amely hat csoportban összesen 80 hadköteles helyi lakos adatait tartalmazza.⁵² Az első, 43 főből álló csoportban a következő nevekkal találkozunk:

- 22. Ruha István Czigány
- 23. Ruha Péter Czigány
- 24. Csóka György Czigány

A rendelkezésünkre álló korabeli levelezés alapján rekonstruálni tudjuk a fent bemutatott irat keletkezésének történetét. A nyírbátori kurucok a szabadságharc első éveiben a különböző tiszántúli kuruc ezredekben szolgáltak, többnyire az Ibrányi László, majd Bessenyei Zsigmond vezette Tisza menti lovasezredben, ill. Bóné András és Nyúzó Mihály ezredeiben. 1707–1708 folyamán ezeket a katonákat önálló századba vonták össze, Nyúzó ezredében, parancsnokuk pedig Gere István főhadnagy lett. A város által kiállítandó regruták (újoncok) közül viszont sokan nem vonultak be alakulatukhoz, ill. többen is hazaszöktek a század katonái közül. A hadköteles bátoriak kivizsgálásával 1708 tavaszán Károlyi Sándor a saját hadbíráját, Csanády Istvánt bízta meg, ő pedig Kovács Györgyöt utasította a tanúk

⁵⁰ „Nominata”, azaz csak a vezetéknévét tudták megmondani – S. I.

⁵¹ „Szerencsi jószágnak cigányai.” Sárospatak, 1704. július 05.; ill. másolatban: 1704. július 12. Szerencs: 1704. 17.

⁵² Nyírbátor: 1708. fol. 1r.

kihallgatására. Ennek eredményeként készült el a három cigány katona nevét is tartalmazó kimutatás, amit Kovács egy nappal később küldött át a Gebén tartózkodó Csanádynak,⁵³ aki pedig – szignálás után – a generálisnak küldte tovább.⁵⁴

Számunkra most az első, 43 fős lista a legérdekesebb. Ebben ugyanis azok a nyírbátoriak vannak feltüntetve, „kiknek vagy katonaságok és magok letételek vagy ígéretek, kéz beadások és hitek megvilágosodott”. Minden esetben feltüntették azok társadalmi helyzetét, többségük gazdaember, zsellér vagy szolgalegény volt. A névsor élén pl. Ferge István tiszttartó állt, őt Gál Mihály postamester (veredarius) követte. Két férfi esetében megjegyezték, hogy „lovatlan katona”, két további pedig korábban katona volt. Mindezt azért tartjuk fontosnak megjegyezni, mert a három egymás után következő cigány férfiú itt is külön csoportként lett feltüntetve, mint a korábban bemutatott bihari összeírásban.

Csanádyékkel egy időben, Károlyi és Nyúzó Mihály parancsára Kakas István, az utóbbi újabban kinevezett vicekapitánya is seregestül Nyírbátorba érkezett, hogy összegyűjtse az otthon levő katonákat és hajdúkat.⁵⁵ Április 25-én már azt jelenthette, hogy sokat közülük már fel is esketett, élükre tiszteket – hadnagyot, zászlótartót és strázsamestert – nevezett ki, és a lajstromukat is hamarosan elküldi a generálisnak is. Abban reménykedett, hogy nem sok bátori fog otthon maradni. A saját seregét közben már elküldte az ezred után, s csak ő maradt hátra tizedmagával.⁵⁶

Nyúzó Mihály lovasezredét végül 1708. május 19-én mustrálták meg a királydaróci mezőn. A századtörzzsel (főhadnagy, vicehadnagy, zászlótartó, strázsamester és furír) együtt összesen 79 fős sereg szinte teljesen megegyezik a Csanády hadbíró listájában felsoroltakkal. A főhadnagy egy régi, kipróbált tiszt, a gyöngyösi Gere István lett, az alatta levők viszont egytől-egyig nyírbátoriak, ahogyan azt Kakas István is megírta. Jellemző, hogy a század legénységi állománya is csak részben, valamint hiányos felszereléssel volt jelen. Az első két káplárság volt jelen 23-23 fővel, a másodikban viszont csak háromnak volt lova, míg a 3. tizedben felsorolt 28 személy kivétel nélkül távol volt. Ez utóbbiak között találjuk a nyírbátori listában szereplő három cigány férfit is. Ruha István esetében a nemzetiségét firtató kérdésre („Micsoda nemzet?”) beírták, hogy *czigány*, ami azért érdekes, mert az utolsó két tized esetében szinte csak az életkorra vonatkozó rubrikát töltötték ki. Innen tudjuk egyébként, hogy mindhárom férfi esetében fiatalemberekről volt szó: Ruha István 20, a listában őt követő Ruha Péter 18, az utána számba vett Csóka György pedig ugyancsak 20 esztendő volt.

Fenti levezetésünk alapján most már bizonyos, hogy elkezdődött ugyan a század felállítása, az újoncok felszerelése és hadrendbe állítása még további időt vett igénybe. Ezért június végén a Kalotaszegen táborozó Nyúzó Mihály Gere főhadnagyot küldte haza, hogy részben a Bihar és Szabolcs vármegyékbe haza oszlott katonáit, s részben a Nyírbátorban levő, még az ezredhez nem csatlakozott újoncokat összeszedje.⁵⁷ Július 3-án már Gere jelentette, hogy nyírbátori katonái igen szépen épülnek, lovasodnak, fegyveresednek. Öten már készen is állnak a hadra kelésre, a többi pedig éjjel-nappal igyekszik lovat és fegyvert szerezni.⁵⁸ Mindezek ismeretében tehát a mustrakönyvben hiányzókként számon tartott nyírbátori katonák esetében sem kell egyértelműen csak katonaszökevényekre gondolnunk!

⁵³ Kovács György levele Csanádi Istvánnak. Nyírbátor, 1708. április 25. MOL P 396. I. Ser. I. Nr. 4347.

⁵⁴ Csanádi István levele Károlyi Sándornak. Gebe, 1708. április 25. Uo. Nr. 4348.

⁵⁵ Kakas István levele Károlyi Sándornak. Nyírbátor, 1708. április 21. Uo. Nr. 4323.; Nyúzó Mihály levele Károlyi Sándornak. Debrecen, 1708. április 25. Uo. Nr. 4734.

⁵⁶ Kakas István levele Károlyi Sándornak. Petri, 1708. április 25. Uo. Nr. 4343.

⁵⁷ Nyúzó Mihály levele Károlyi Sándornak. Kalota, 1708. június 25. Uo. Nr. 5990.

⁵⁸ Gere István levele Károlyi Sándornak. Nyírbátor, 1708. július 3. Uo. Nr. 5613.

Cigány nemzetiségű katonák a kuruc mustrakönyvekben

A fentiekben három olyan forráscsoportot mutattunk be, ahol kisebb, 2-3 főből álló cigány katonacsoportok nevei és egyes életrajzi adatai is szerepelnek. A kiegészítésként segítségül hívott egyéb források közül több ízben is hivatkoztunk az erdélyi és a tiszántúli kuruc haderő összesített mustrajegyzékeire, s így az olvasóban méltán merülhet fel, hogy esetleg a további kutatásokat is ebbe az irányba kellene folytatni. Már a szabadságharc első évétől rendelkezünk az egyes alakulatok, hadtestek mustrájára vonatkozó utalásokkal, ennek ellenére 1704 nyaráig csak az egyes vármegyék katonának állt lakosairól, ill. a Rákóczi-uradalmak kurucairól rendelkezünk konkrét forrásokkal. A nyár végén és szeptember folyamán Radvánszky János fejedelmi biztos gyakorlatilag az Erdély területén állomásozó kuruc haderő egészét megmustráltatta, beleértve (Háromszék kivételével) a székely székek és a vármegyék katonaságát is. Az ezt követő időszakból már egyre több, századokat és ezredeket tartalmazó kisebb mustrajegyzék is felbukkan, 1706-ban és 1708-ban pedig a Károlyi Sándor vezénylete alatt álló tiszántúli és erdélyi ezredek többségét is összeírták. Az 1706. évi összeírásra a mustrakönyv elején és végén szereplő két dátum alapján február 26. és augusztus 31. között került sor. Ez összesen 18 lovas- és 5 gyalogezredet, a Rákóczi szolgálatában álló török és tatár zsoldosok két századát, valamint a hajdúvárosok és a vármegyei hadak összeírását tartalmazza. Jó másfél-két esztendővel később, 1708 márciusában az erdélyi, május folyamán pedig a tiszántúli regimentek összeírása ment végbe. Összesen 14 lovas- és két (töredékesen fennmaradt) gyalogezred, valamint a székely székek és az erdélyi vármegyék mustrája történt meg ekkor.

Mint már korábban is írtuk, az egy-egy alakulat névsorát tartalmazó mustrajegyzékek, valamint az 1704. és az 1706. évi mustrakönyvek a katonák neve, kora és családi állapota mellett többnyire csak a lakóhelyre (vármegye és település) valamint a felszerelés számára és minőségére tértek ki, etnikai hovatartozásukra leginkább csak az illető katona nevéből, származási és lakóhelyéből, vagy éppen az alakulat toborzási vidékéből következtethetünk. Ezért is számít érdekességnek egy Kassán, 1706. augusztus 18-án lezárt mustrajegyzék, amely a Radics András parancsnoksága alatt álló reguláris gyalogezred teljes névsorát tartalmazza. Az összeírás ugyanis külön kitért a katonák nemzetiségére. A 883 főből álló ezred legénységének 80%-a magyarországi és erdélyi volt, zömmel magyarok, kisebb részben szlovákok, valamint németek, románok, ruszinok. A maradék 20% a Német-római Birodalom és egyúttal szinte egész Európa területéről összesereglett, s leginkább is a Magyarországon állomásozó császári hadseregből átállt, átszökött katonákból tevődött össze, így pl. egyaránt találunk svéd és dán, vagy olasz és spanyol katonákat. Nos, az ifj. Radics András keze alatti 5. seregben egy Horvát Ferenc nevű, 20 éves, „zingarus” nemzetiségű hajdút is összeírtak, aki 11 hónapja szolgált az egységében.⁵⁹ Horvát volt egyébként az ezred egyetlen cigány nemzetiségű katonája, de kutatásaink alapján ő az egyetlen bizonyíthatóan gyalogos is, mivel az adattárunkban szereplő cigány katonák mindannyian lovasok voltak.

E különlegességnek számító eset mellett, mint többször utaltunk rá, a Károlyi Sándor parancsnoksága alá tartozó erdélyi és tiszántúli ezredekről 1708 tavaszán készített mustrakönyvek a legfőbb forrásaink a katonák nemzeti-etnikai hovatartozásáról. E mustrák során a korábbiakhoz képest jóval több kérdésre kellett válaszolniuk a katonáknak, így már nem csak a lakó-, hanem a szülőhelyet is megkérdezték, s a nemzeti hovatartozás mellett még a korábbi állapotot jelző kérdőpont is felbukkan. Itt többnyire a korábbi alakulatukat,

⁵⁹ Szirácsik Éva: Miért harcoltak Radics András vitézei a Rákóczi-szabadságharcban? In: Uő: *Romhány felé. Történeti szociológiai tanulmányok a Rákóczi-kori Nógrád vármegyéről*. Salgótarján, 2010. (Nógrádi Tudománytár, 1.) 60.

beosztásukat nevezték meg, vagy a hadra kelés előtti mesterségüket. Ezek mellett még szólni kellett a zsoldosállításról, és a felszerelést, ruházatot is sokkal alaposabban írták össze. Sajnos, az összeírók már korántsem igyekeztek minden rovatot kitölteni.

Természetesen, a katonák zöme az ország etnikai képét tükrözte, a legtöbben magyarok voltak, de (főleg az erdélyi és partiumi ezredekben) jelentős volt a román (oláh) és ruszin (orosz) kurucok száma. A felvidéki legénységű ezredekben sok volt a szlovák (tót), de számos lengyel, horvát, szerb (rácz), szász, német, sőt bajor (*bavariai*) katona is felbukkan. (Ez utóbbiak, a Radics-ezrednél említettekhez hasonlóan, többnyire a császári hadseregből szöktek át.) Jellemző, hogy magyarországi ezredekben szolgáló székelyek esetében is a saját önelnevezésüket írták be, de itt-ott francia (franczus), kozák, görög vagy éppen török katonával is találkozhatni. Itt feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy tapasztalataink szerint az etnikai hovatartozást sem mindenütt jegyezték fel, és gyakran előfordult, hogy csak a pusztá vezetéknév alapján adták meg. Így pl. a török nemzetiségüként számba vett katonák esetében időnként elképzelhető, hogy valóban a hódoltság idején hazánkba került vagy már itt született, s aztán kikeresztelkedett egykori török alattvalóról van szó, de többnyire csak a Török vezetéknévet ismételték meg. Hasonló a helyzet természetesen a rengeteg Horvát, Lengyel, Oláh, Rácz, Tót stb. családnévvel kapcsolatban is.

Természetesen kíváncsiak voltunk arra is, hogy egy ilyen sokszínű, soknemzetiségű katonatömegben számon tartották-e a cigány etnikumot? Az 1708. márciusi mustrakönyv öt erdélyi és két tiszántúli lovasezred, a székely székek valamint az erdélyi vármegyék összeírását, a májusi pedig hét lovas- és két gyalogezred kimutatását őrizte meg. A két vastag kötet gondos átnézése után végül hat lovasezredben a „Miféle nemzet?” kérdésre összesen nyolc katona esetében találtuk beírva, hogy cigány: Nyúzó Mihály és Sennyey Ferenc ezredeiben 2-2, Jósika Dániel, Palocsay György, Teleky Mihály és Vay László ezredeiben pedig 1-1 katona.

Feltűnő ugyanakkor, hogy a Palocsay-féle ezredben szereplő cigány nemzetiségű katona esetében még a korábbi állapotát firtató kérdésre (*Azelőtt melyik regimentben lakott vagy micsoda szolgálatban volt?*) is beírták, hogy cigány! Ezért újra átnéztük az egész anyagot, immáron erre a kérdőpontra koncentrálva, s így még két további katonánál is talákoztunk ilyen bejegyzéssel. Egyikük ugyancsak Palocsay ezredében volt, a másik pedig a Szemere László parancsnoksága alatti hajdúvárosi lovasezredben. Az etnikai hovatartozásra vonatkozó rovatot az ő esetükben nem töltötték ki.

Így tehát összesen tíz katona esetében írták be a cigány származást, ami nem is olyan rossz arány, főleg, hogy ha azt is figyelembe vesszük, hogy a legtöbb személynél ki sem töltötték a rubrikákat. Ugyanakkor arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy sok cigány katona esetében az adott nyelvi-etnikai közeget (magyar, horvát, rácz vagy oláh) írhatták be, ahonnan az alakulatba érkezett, elegendő csupán a gyűjtésünkben szereplő feltűnően sok Horvát vezetéknévű cigány katonára utalnunk. Itt még utalnék a három nyírbátori cigánylegényre is, akik közül csak a legfelül álló Ruha István esetében írták be a származását, holott a különálló forrásunk mindhármát cigánynak mondja. Velük együtt tehát tizenkettőre emelkedik a két 1708. évi mustrakönyvben szereplő cigány katonák száma.

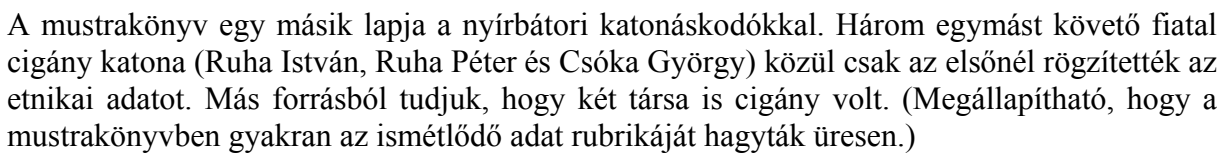
Bár messzemenő következtetéseket a rövid névsor alapján nem vonhatunk le, néhány megállapítást még azért tehetünk. Számukat tekintve viszonylag sokan (négy fő) voltak Nyúzó Mihály zömmel tiszántúliakat, s leginkább is szabolcsi és bihari fiakat tömörítő ezredében. Két szatmári katona Sennyey Ferenc, zömmel szatmáriakból álló ezredében, egy szabolcsi és egy ugocsa pedig Palocsay György karabélyosai között szolgált. A maradék négy ezredben egy-egy katona szolgált, egy kivételével mind erdélyiek voltak. Ennek megfelelően földrajzilag is változatos a katonák származási és lakóhelye. Minden bizonnyal a megmustrált alakulatok toborzási területe is közrejátszott benne, hogy leginkább is az

erdélyi és partiumi vármegyék domináltak. Egy-egy fő volt az erdélyi Fehér (Gyulafehérvár), Doboka (Gyéke) és Kolozs (Bátos) vármegyékből, egy-egy Máramarosból (Máramarossziget) és Ugocsából (Fancsika), valamint kettő Szatmárból (Aranyosmeggyes és Szatmárnémeti). A legtöbben viszont Szabolcsból kerültek ki, a három nyírbátori legény mellett még találkozunk egy rácfehértói és egy vámospércsi huszárral is.

A vitézek átlagéletkora 20,5 esztendő volt, s így a fele társaság is 18-20 éves korában került a katonasághoz, 1708-ban mindannyian újoncnak számítottak. Négyen már 1706-ban is állományban voltak, egy-egy fővel pedig 1705-ben, ill. 1704-ben találkozunk először.

A további forrásainkban szereplő cigány katonák adatai leginkább a földrajzi képet tudják árnyalni, mivel többségükről életrajzi adatokat nem is jegyeztek le. A földrajzi adatok viszont a tiszántúli, hegyaljai, ill. erdélyi vonalat erősítik. A három diószegi (Bihar), a két – feltehetően a Hajdúvárosokba költözött – szerencsi (Zemplén), valamint a három román nevet viselő erdélyi katona mellett csak ketten vannak, akik az ország nyugati vagy északi részéről származhattak, a Kassa környéki gyalogezred katonája és a csalló- és szigetközi Duna-ág vidékén fosztogató Oszla Ferenc, akikről csak állomás- és portyázó helyük alapján sejthetjük szülő- vagy lakóhelyük hollétét.

Az 1708. évi mustrakönyv egyik lapja, a legelső sorban Horváth Ferenc újfehértói katona adataival. (Cigány származását nem a nemzetiségét firtató kérdésnél, hanem az előéletére utaló rovatban rögzítették.)

Adattár

Az alábbiakban azoknak a tanulmányunkban említett kuruc katonáknak az életrajzi adatait adjuk meg, akikről egykorú forrás bizonyítja, hogy cigány származásúak voltak. A neveket igyekeztünk az eredeti kiejtéshez igazítani, némely esetben viszont – egyéb támpont híján – kénytelenek voltunk a forrásban használt alakot megtartani.

1. Babyla Jankó a szerencsi cigány családfők 1704. július 5-én, Sárospatakon lezárt összeírásában szerepel mint katona (tehát lovas), alakulatát és állomáshelyét nem nevezték meg.⁶⁰
2. Bakrai Ferenc a szerencsi cigány családfők 1704. július 5-én, Sárospatakon lezárt összeírásában szerepel mint katona (tehát lovas). Szatmár vára alatt szolgált, a „polgári” seregben, és egy Ferenc nevű, kétesztendő fia volt.⁶¹ Feltehetően még korábban Polgár hajdúvárosba költözött, a hajdúvárosi lovasezred fennmaradt, 1706. és 1708. évi mustrajegyzékéből ismert polgári seregben viszont már nem találkozunk vele.
3. Börnei (Börvei?) János a Bihar vármegyei kuruc katonaság 1704. április 29-én, Debrecenben lezárt kimutatása szerint diószegi lakos, és a diószegi lovas cigányok között Bóné András ezereskapitány keze alatt szolgált.⁶² 1706-ban közkatona Bóné András mezei lovasezredében, az első, ún. „lajb compánia” 2. tizedében („Börvei János”). Parancsnoka így közvetlenül az ezredese volt. Beírt adatai szerint ekkor 24 éves, nő, a Bihar vármegyei Diószegre való. Semmilyen fegyvere nem volt, mindössze egy, a hadakozásra alkalmas saját lóval rendelkezett. Későbbi feljegyzés szerint „elszökött”.⁶³ Az ezred 1708. évi összeírásában már nem szerepel a neve.
4. Börnei Mihály a Bihar vármegyei kuruc katonaság 1704. április 29-én, Debrecenben lezárt kimutatása szerint diószegi lakos, és a diószegi lovas cigányok között Bóné András ezereskapitány keze alatt szolgált.⁶⁴ Neve nem szerepel az ezred 1706. és 1708. évi összeírásaiban.
5. Csikócsy István 1706-ban közkatona Sennyey Ferenc mezei lovasezredében. Az ezred 1706. évi összeírása szerint a Gyarmati György főhadnagy keze alatti 4. sereg 2. tizedében szolgált. 30 éves, feleséges, a Szakmár (Szatmár) vármegyei Németibe való. Felszerelése: egy kard és egy pisztoly, karabélyája nem volt. Egy saját lóval rendelkezett, mely alkalmas volt a hadakozásra. Később ide jegyezték, hogy „Erős Gábor”, ami valószínűleg azt jelenti, hogy Erős Gábor mustramester mellé adták.⁶⁵ Az ezrednek a királydaróci (Szatmár vm.) mezőn, 1708. május 22-én rögzített mustrája idején ugyancsak a Gyarmati György főhadnagy keze alatti 4. sereg 3. tizedében szolgált mint közkatona, és nevét Czikóczi Pesta néven rögzítették. Ekkor 24 (!) éves, nő, „cigány” nemzetiségű, Szatmár („Szakmár”) vármegyébe való, szatmári („szakmári”) lakos, de a születési helyét nem írták be. A korábbi állapotát rögzítő rovatba beírták, hogy „lakos”, azaz otthon élt, mielőtt belépett az ezredbe. Alkalmas volt a szolgálatra, felszereléséből viszont mindössze a kincstári nadrágját és

⁶⁰ Szerencs: 1704. 17.

⁶¹ Szerencs: 1704. 17.

⁶² Bihar: 1704. fol. 553r.

⁶³ Mkv. 1706. p. 346.

⁶⁴ Bihar: 1704. fol. 553r.

⁶⁵ Mkv. 1706. p. 90.

- köpönyegét vették számba. Neve elé beírták, hogy „absens” (hiányzó), ezek szerint nem volt jelen az összeírásnál.⁶⁶
6. Csóka György közkatona Nyúzó Mihály mezei lovasezredében. Az ezrednek a királydaróci mezőn, 1708. május 19-én lezárt összeírása szerint a Gere István főhadnagy keze alatti, 4. sereg 3. tizedében szolgált (Csóka Gyurka). Mindössze annyit jegyeztek fel róla, hogy 20 éves. Az egész tizeddel együtt „absens” volt, azaz hiányzott a mustra idején. Nemzetiségét nem írták be.⁶⁷ Csanád István hadbíró április 24-én lezárt vizsgálata szerint „czigány” származású hadköteles nyírbátori lakos volt.⁶⁸
 7. Horvát Ádám közkatona Palocsay György reguláris lovasezredében. Az ezrednek a királydaróci mezőn, 1708. május 26-án lezárt összeírása szerint a Szölősi István főhadnagy keze alatti 6. sereg 1. tizedében szolgált. 20 éves, „cigány” nemzetiségű, nő, a Fancsikára (Ugocsa vm.) való Horváth Mihály (8.) zsoldosa. Egy esztendeje szolgál a jelenlegi alakulatában; a korábbi állapotát rögzítő rovatba beírták, hogy „czigány”; neve elé pedig, hogy „kóborlóban”. Számba vett felszerelése: 1-1 kard, pisztoly, lóding és ló, 1-1 nyereg, puskatok, nyeregszerszám és pokróc, 1 patkó, 1-1 kincstári dolmány, nadrág, köpönyeg, csizma, ing és lábravaló, valamint egy saját süveg. A katona és lova is alkalmas volt a szolgálatra.⁶⁹
 8. Horvát Berki közkatona Teleki Mihály reguláris lovas karabélyos ezredében. Az ezred Csolton, 1708. március 19–21. között lezajlott mustrája szerint a Bihari István főhadnagy keze alatti 2. sereg 3. tizedében szolgált. 20 éves, „czigány” nemzetiségű, Batosban, azaz a Kolozs vármegyei Bátoson született. Kilenc társával együtt „absens” volt, azaz nem volt jelen a mustrán.⁷⁰
 9. Horváth Ferenc (Horvath Ferencz) közkatona Radics András gyalogezredében. Az ezred Kassán, 1706. augusztus 18-án lezárt összeírása szerint 20 éves, „zingarus” nemzetiségű, és 11 hónapja szolgált az ifj. Radics András parancsnoksága alatt levő 5. seregben. Ő volt egyébként a 883 főből álló gyalogezred egyetlen cigány nemzetiségű katonája!⁷¹
 10. Horvát Kristóf közkatona Ilosvay Bálint, majd Vay László mezei lovasezredében. 1706-ban Ilosvay Bálint lovasezredének 7., Jenei András főhadnagy parancsnoksága alatt levő seregében, a 3. tizedben szolgált („Horvát Christóf”). A Máramaros vármegyei Szigetre (Máramarossziget) való, a korára és családi állapotára vonatkozó rubrikák azonban kitöltetlenek maradtak, akár csak a felszerelésére vonatkozók, mivel több társával együtt hiányzott a mustráról („Absensek No. 5.”).⁷² A század később átkerült Vay László ezredébe, így annak Karulyán, 1708. március 24–26. között lezajlott mustrája szerint Horvát a Jenei András főhadnagy keze alatti 6., „Ilosvai Uram féle” sereg 2. tizedében szolgált. 19 éves, Szolnok (Belső-Szolnok) vármegyei, Szigeten (Máramarossziget, Máramaros vm.) lakik, Désen (Belső-Szolnok vm.) született, nő, „czigány” nemzetiségű. Számba vett felszerelése: 1 kard, 2 pisztoly, 1 lóding, 1 ló, 1 nyereg, 2 puskatok, 1 (rossz) nyeregszerszám, 1 pokróc, 4 patkó, 1-1 kincstári

⁶⁶ Mkv. 1706. 79. (oldalpár)

⁶⁷ Mkv. 1708/b. 158. (oldalpár)

⁶⁸ Nyírbátor: 1708. fol. 1r.

⁶⁹ Mkv. 1706. 62. (oldalpár)

⁷⁰ Mkv. 1708/a. 23. (oldalpár)

⁷¹ Szirácsik i. m. 60.

⁷² Mkv. 1706. p. 208.

dolmány, nadrág és köpönyeg, valamint saját ruházataként 1 süveg, 1 csizma, 2 ing és 2 lábravaló. A katona és lova is alkalmas volt a hadakozásra.⁷³

11. Horvát/Horváth László újfehértói származású közkatona Palocsay György reguláris lovasezredében. A Szabolcs vármegye által kiállított 120 zsoldos lovas katona egyike volt, aki a fejtörői nemesekért vonult hadba 1705 nyarán. Az ezred 1705. augusztus 27-én, a Bihar melletti táborban készült összeírása szerint a Steőszel Zsigmond kapitány parancsnoksága alatt és Szabolcs vármegye által kiállított zsoldosokból⁷⁴ álló 6. sereg 3. tizedében szolgált. A ruhára, lóra, kardra, pisztolyra és karabélyra vonatkozó kérdéseket üresen hagyták, mindössze a lakóhelyét jegyezték fel („fejtörői”).⁷⁵ 1706-ban ugyanebben az ezredben, a 7. sereg 4. tizedében szolgált, ugyancsak Steőszel („Stessel”) kapitány parancsnoksága alatt. A mustrabejegyzések szerint 26 éves, a Szabolcs vármegyei Fehértóra való, Juhász István zsoldosa. Felszerelése egy-egy kardból és pisztolyból állt, karabélyja nem volt. Egy saját lóval rendelkezett, mely alkalmas volt a hadakozásra. Az összeírás idején nem volt jelen, egyidejű feljegyzés szerint hat társával együtt szénáért vezényelték. („Comandérozott szénáért No. 7.”) Ugyanitt egy későbbi feljegyzés is található: „gyalog”.⁷⁶ Az ezrednek a királydaróci mezőn, 1708. május 26-án lezárt összeírása szerint a Roskoványi János főhadnagy keze alatti 5. sereg 3. tizedében szolgált. Fehértói („fejtörői”) lakos, nős, a korábbi állapotát rögzítő rovatba beírták, hogy „czigány”, a rácfejtörői nemesek zsoldosa volt („Fejtörői nemeseké”). Számba vett felszerelése: 1-1 kincstári kard, karabély, pisztoly, lóding, ló, nyereg, pisztoly, nyeregszerszám, pokróc, egyenruhából viszont csak egy kincstári köpönyeget jegyezték fel. A katona alkalmas volt a hadakozásra, viszont számos társával együtt hiányzott a mustráról, nevük elé odaírták, hogy „absensek”, azaz hiányoznak.⁷⁷ Neve szerepel a Szabolcs vármegyei lovas zsoldosok 1708. évi kimutatásában is, amely az 1708. évi mustra alapján készült. Eszerint az „Eötödik Companiában” szolgáló Horváth László a „fejtörői nemességért” szolgált, és számos társával együtt hiányzott („absens”) a mustráról.⁷⁸
12. Horvát Mihály közkatona Szemere László hajdúvárosi lovasezredében. Az ezrednek a nádudvari mezőn, 1708. május 10-én lezárt összeírása szerint a Veres János főhadnagy keze alatti 10., vámospércsi sereg 1. tizedében szolgált. 18 éves, Szabolcs vármegyébe való, nős, a korábbi állapotát rögzítő rovatba beírták, hogy „czigány”, Pollik Mihály zsoldosa volt. Számba vett felszerelése: 1 kard, 1 karabély, 1 lóding, 1 ló, 1 nyereg, 1 nyeregszerszám, 1 pokróc, 4 patkó, 1-1 kincstári dolmány, nadrág, köpönyeg, süveg, csizma, valamint saját ruházataként 1 ing és 1 lábravaló. A katona és lova egyaránt alkalmas volt a szolgálatra.⁷⁹ Újonc lehetett, mivel az 1706. évi mustrakönyv szerint akkor még egy Váry Tamás nevű 25 esztendőes vámospércsi legény volt Polyik Mihály zsoldosa, aki egyébként nem is volt jelen a mustrán („Absensek No. 2.”)⁸⁰

⁷³ Mkv. 1708/a. 60. (oldalpár)

⁷⁴ „Stipendiarii In Comitatus de Szabolcs”

⁷⁵ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 849. fol. 39v.

⁷⁶ Mkv. 1706. p. 17.

⁷⁷ Mkv. 1708/b. 61. (oldalpár)

⁷⁸ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, IV. A. 1. Fasc. 9. Nr. 43.

⁷⁹ Mkv. 1708/b. 110. (oldalpár)

⁸⁰ Mkv. 1706. p. 178.

13. Mucsi N. a Bihar vármegyei kuruc katonaság 1704. április 29-én, Debrecenben lezárt kimutatása szerint diószegi lakos, és a diószegi lovas cigányok között Bóné András ezereskapitány keze alatt szolgált (keresztnevét nem jegyezték fel).⁸¹ Neve nem szerepel az ezred 1706. és 1708. évi összeírásaiban.
14. Muszka János közkatona Nyúzó Mihály mezei lovasezredében. 1706-ban az első, ún. „lajb compánia” 4. tizedében szolgált, parancsnoka közvetlenül az ezredes volt. Adatai szerint ekkor 25 éves, nőtlen, a (valószínűleg erdélyi) Fejér vármegyei Fejérvárra (azaz Gyulafehérvárra) való. Felszerelése: egy-egy kardból és karabélyból, valamint két pisztolyból állt. Egy saját lóval rendelkezett, mely alkalmas volt a hadakozásra.⁸² Az ezrednek a királydaróci mezőn, 1708. május 19-én lezárt összeírása szerint a Gál Ferenc főhadnagy keze alatti 1., ún. „lajb compánia” 1. tizedében szolgált. 20 éves, „czigány” nemzetiségű, az erdélyi Fehér vármegyei Gyulafehérvárra való („Fejérvári”), ugyanott is született. Korábban „lakos” volt, azaz otthon élt, és két esztendeje szolgál a jelenlegi alakulatában. Számba vett felszerelése: 1 kard, 2 pisztoly, 1 lóding, 1 (rossz) ló, 1 nyereg, 2 puskatok, 1 nyeregszerszám, 1 pokróc, 2 patkó, 1-1 dolmány, nadrág, köpönyeg, süveg, csizma, ing és lábravaló. A katona alkalmas volt a hadakozásra.⁸³
15. Oszla Ferenc cigány nemzetiségű kuruc katona, aki egy Katona Istók nevű győri hajdú társaságában, kétféle öltözetben – azaz magát hol kurucnak, hol labancnak kiadva – járt szerteszéjjel rabolni, amíg a császáriak el nem fogták. Heister tábornok parancsára, a kurucok kezébe esett és kivégzett Ocskay Lászlót megbosszulandó, 1710. január 21-én, Magyaróvárott karóba húzták.⁸⁴
16. Ruha István közkatona Nyúzó Mihály mezei lovasezredében. Az ezrednek a királydaróci mezőn, 1708. május 19-én lezárt összeírása szerint a Gere István főhadnagy keze alatti, 4. sereg 3. tizedében szolgált. Mindössze annyit jegyeztek fel róla, hogy 20 éves és „czigány” nemzetiségű. Az egész tizeddel együtt „absens” volt, azaz hiányzott a mustra idején.⁸⁵ Csanády István hadbíró április 24-én lezárt vizsgálata szerint „czigány” származású hadköteles nyírbátori lakos volt.⁸⁶
17. Ruha Péter közkatona Nyúzó Mihály mezei lovasezredében. Az ezrednek a királydaróci mezőn, 1708. május 19-én lezárt összeírása szerint a Gere István főhadnagy keze alatti, 4. sereg 3. tizedében szolgált. Mindössze annyit jegyeztek fel róla, hogy 20 éves. Az egész tizeddel együtt „absens” volt, azaz hiányzott a mustra idején. Nemzetiségét nem írták be. Mivel azonban neve rögtön a tőle alig két évvel idősebb Ruha István után következik, minden bizonnyal annak közeli hozzátartozója (testvére vagy unokatestvére) lehetett.⁸⁷ Csanády István hadbíró április 24-én lezárt vizsgálata szerint „czigány” származású hadköteles nyírbátori lakos volt.⁸⁸

⁸¹ Bihar: 1704. fol. 553r.

⁸² Mkv. 1706. p. 411.

⁸³ Mkv. 1708/b. 147. (oldalpár)

⁸⁴ A Magyaróvárott, 1710. január 21-én kelet, kihirdetett és végrehajtott ítélet egykorú másolata alapján idézi Thaly Kálmán: *Ocskay László II. Rákóczi Ferencz fejedelem dandárnoka és a felső-magyarországi hadjáratok 1703–1710.* (Történeti tanulmány. Eredeti levelezések és egykorú kútfők nyomán írta: ~.) Budapest, 1880. 784–785.

⁸⁵ Mkv. 1708/b. 158. (oldalpár)

⁸⁶ Nyírbátor: 1708. fol. 1r.

⁸⁷ Mkv. 1708/b. 158. (oldalpár)

⁸⁸ Nyírbátor: 1708. fol. 1r.

18. Újvárosy (Sípos) Márton sípos Sennyey Ferenc mezei lovasezredében. Az ezred 1706. évi összeírása szerint a Foriz (Foris) Mihály főhadnagy parancsnoksága alatti 8. sereg síposa. A mustrakönyv szerint a Szatmár („Szatmár”) vármegyei Aranyosmedgyesre („Aranyos Megyes”) való („Újvárosy Márton”). Életkorát és családi állapotát nem jegyezték fel, felszerelése is mindössze egy kardból állt. Egy hadakozásra alkalmas, saját lóval rendelkezett. Későbbi bejegyzés szerint pestisben halt meg („megholt dögben 1 esztendeje”).⁸⁹ 1708-ban ugyancsak a Foris Mihály főhadnagy keze alatti 8. sereg síposa volt. Az ezrednek a királydaróci mezőn, 1708. május 22-én rögzített mustráján még a nevét is Sípos Márton alakban jegyezték le. 25 éves, nős, „cigány” nemzetiségű, Szakmár vármegyei és újvárosi lakos, a szülőhelyét nem jegyezték le. Felszereléséből mindössze a dolmány, nadrág, köpönyeg, süveg és csizma volt megfelelő. Későbbi feljegyzés szerint „megholt”.⁹⁰
19. Urszul, egy Mihály nevű kanalas cigány („kalános cigány Mihály”) fia, Torda vármegye Alsó járásának 1704. augusztus 12-én, Tordán lezárt kimutatása szerint testvérével, Vaszillal együtt lovas közkatona. A pusztægresi lakosok szerint Vay László lovasezredében, Mezősi hadnagy seregében vagy Vajó András ezredében, Harsányi hadnagy seregében voltak.⁹¹
20. Vánk Mihály egy Kriscsori Mihály nevű Zaránd vármegyei nemesember cigány jobbágya, aki a gazdája szolgálatában álló Hiviza István nemessel együtt még 1703-ban beállt Fonáczy Mátyás ezredébe.⁹² Feltehetően azzal a Horvát Mihály nevű kriscsori származású közkatonával azonos, aki Fonáczy alakulatának első (lovas) seregének 5. tizedében szolgált az ezred 1704. nyarán készült összeírása szerint. Felszerelése ekkor 1 lóból, 1 kardból vagy pallosból és 2 puskából állt.⁹³
21. Váradi János közkatona Pongrácz György, majd Jósika Dániel mezei lovasezredében. A Kállay István parancsnoksága alatt levő szamosújvári blokád 1704. szeptember 25-én lezárt mustrája szerint a Pongrácz György ezredében levő 5., Csaba Lázár főhadnagy keze alatti lovas seregben szolgált, gyékei illetőségű. Számba vett felszerelése: 1 ló, 1 kard és 1 puska.⁹⁴ 1706-ban Pongrácz György lovasezredének 2., Gyulay János főhadnagy keze alatti seregében, a 2. tizedben szolgált. Nős 25 éves, a Doboka vármegyei Gyékére való. Felszerelését nem vették számba, mivel hét társával együtt távol volt a mustra idején („Absensek No. 8.”).⁹⁵ A század később átkerült Jósika Dániel ezredébe, melynek Karulyán, 1708. március 12–14. között lezajlott mustrája szerint Váradi az akkor már Rác Páter főhadnagy keze alatt levő 2. sereg 1. tizedében szolgált. Mindössze annyit jegyeztek fel róla, hogy „cigány” nemzetiségű és Doboka vármegyei lakos, a neve elé pedig odaírták, hogy „elesett”.⁹⁶
22. Vaszil, egy Mihály nevű kanalas cigány („kalános cigány Mihály”) fia, Torda vármegye Alsó járásának 1704. augusztus 12-én, Tordán lezárt kimutatása szerint testvérével, Urszullal együtt lovas közkatona. A pusztægresi lakosok szerint Vay László lovasezredében, Mezősi hadnagy seregében vagy Vajó András ezredében, Harsányi

⁸⁹ Mkv. 1706. p. 99.

⁹⁰ Mkv. 1708/b. 86. (oldalpár)

⁹¹ Torda: 1704. fol. 3v, 6v.

⁹² MOL P 566. III. o. XLIII. cs. No. 89. [Erdélyi suplicatiók, 1704–1705.]

⁹³ Mkv. 1704. 104r.

⁹⁴ Mkv. 1704. 201r.

⁹⁵ Mkv. 1706. p. 303.

⁹⁶ Mkv. 1708. 76. (oldalpár)

hadnagy seregében voltak. A nagyoklosiak viszont Szudricsán István hadával említették együtt.⁹⁷

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Levéltári jelzetek

MOL	Magyar Országos Levéltár
G 15–16.	A Rákóczi-szabadságharc levéltára. II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára. I. 1. Emigrációba vitt rész. I. 2. Munkácson maradt rész.
P 396. 1.	Károlyi család nemzetségi levéltára. Acta publica, 1. Acta Rákócziana.
P 566.	Radvánszky család levéltára, Radvánszky János iratai.

A tanulmányban idézett katonai összeírások

Bihar: 1704.	A Bihar vármegyei kuruc katonaság összeírása. Debrecen, 1704. április 29. MOL G 16. I. 2. f. fol. 548r–555v.
Mkv. 1704.	Az erdélyi kuruc hadsereg 1704. évi összeírása. MOL P 566. III. o. XLIV. cs. Erdélyi kuruc hadak mustrakönyve, 1704.
Mkv. 1706.	A tiszántúli kuruc hadsereg 1706. évi mustrakönyve. MOL P 396. 1. Ser. III. Lustrakönyvek. 1706.
Mkv. 1708a	Az erdélyi kuruc hadsereg 1708. évi mustrakönyve. MOL P 396. 1. Ser. III. 1708. március
Mkv. 1708b	A tiszántúli kuruc hadsereg 1708. évi mustrakönyve. MOL P 396. 1. Ser. III. 1708. május
Nyírbátor: 1708.	Az otthon tartózkodó nyírbátori kurucok összeírása. Nyírbátor, 1708. április 24. MOL P 396. 1. Ser. I. Nr. 5726.
Szerencs: 1704.	A szerencsi uradalom urbárium. Sárospatak, 1704. július 5. MOL E 156. Magyar Kamara Archivuma. Urbaria et Conscriptiones. Fasc. 215. Nr. 2.; ill. Fasc. 41. Nr. 52. (1704. július 12-én készült másolat.)
Torda: 1704.	A kuruc hadak által Torda vármegye Alsó járásában okozott károk kimutatása. Torda, 1704. augusztus 12. MOL Radvánszky cs. lt. P 566. Radvánszky János iratai. III. o. XLIV. cs.

⁹⁷ Torda: 1704. fol. 3v, 6v, 12r.

Szita Szabolcs: A történelmi együttélés históriájának feltárása

Tisztelt Hallgatóság, Hölgyeim és Uraim!

A Cigányság – Identitás – Kultúra - Történelem címmel indult konferencia a hazai közgondolkodás számára fontos, hiánypótló jelentőségű. Szervezésének kezdeményezését ezúton is elismeréssel üdvözlöm, a szíves meghívást köszönöm. Az ilyen eszmecserékre nagy szükség van, akár a romák identitásának fejlődése, akár a hazai közvélemény formálása, befolyásolása szempontjából.

A konferencia napirendjére választott témák időszerűsége kétségtelen. Megbeszélésük, megvitatásuk, - ha úgy tetszik, kibeszélésük – a kor követelményeihez sorolható, a magyar társadalom helyzetét, állapotát tekintve közérdekű feladat.

Előadásomban több olyan témát törekszem érinteni, melyek a konferencia feladataiba tartoznak, s reményeim szerint a tisztelt női és férfi kollégák, a résztvevők érdeklődésére számíthatnak. Ide tartozik a történelmi együttélés históriájának igényes feltárása, vagyis hosszútávú kutatása és feldolgozása, a cigányok és a többségi társadalom viszonyának problémái, valamint az európai cigányok csoportjait is elért háborús népirtás, a holokauszt tudományos feldolgozásának és oktatásának néhány kérdése Magyarországon.

A legújabb felmérések a világon élő cigányság létszámát 12 millióra becsülik. Közülük minden húsz-huszonötödik személy Magyarországon él. Kevesen tudják, hogy az európai államokat tekintve Románia, Bulgária és Spanyolország után hazánkban a legnagyobb a cigány népesség létszáma.

1990-ben a kétmillió Budapest lakosságának két százaléka volt cigány. 2009-re a főváros lakossága 1,7 millióra csökkent. Ezen belül a cigány lakossága viszont nőtt, 4,6 százalékra emelkedett. Figyelemre méltó, hogy két évtized alatt a legnagyobb hazai kisebbség létszáma az ország közepén 40 000-ről 75 000-re emelkedett.

A 640 000 lélekre becsült etnikum területileg a legnagyobb arányban Észak – Magyarországon képviselteti magát. Itt minden hetedik állampolgár cigány. Az északi hegyvidék 170 000 cigány lakosa mellett az országos átlagnál többen lakják az Észak-Alföldet. Itt a cigányok megközelítőleg 9,3 százalékot jelentenek. A harmadik legnagyobb tömböt a Dél-Dunántúlon találjuk. A 950 000 lakoson belül közel 80 000 a cigányok száma, míg az ország más vidékein arányuk 3 - 4 százalék. Demográfiai becslések szerint egy évtized múlva Észak-Magyarországon a 14 éven aluli lakosság 40 százaléka a cigányokból kerül ki.

Hazánk mai területén a cigányoknak általában két nagyobb csoportja él. Attól függően, mennyire olvadtak a magyarságba vagy őrizték meg szokásaikat és hagyományaikat, beszélhetünk magyar cigányokról (romungro, rumungro vagy ungricka roma), valamint oláh cigányokról (vlašicka roma). A cigányságnak kisebb nyelvi, etnikai és életmód-csoportosulásai is vannak; ilyenek a vályogvető cigányok. A magyar cigányok őket oláh cigánynak tartják, ám az oláh cigányok magyar cigánynak. A Dél-Dunántúlon élnek a románul beszélő beás cigányok (bailarok), akik román, de nem oláh cigányok. Ugyanitt – kis csoportokban - megtalálhatók a német és a vend cigányok is. A kárpáti cigány dialektust (gurvari vagy maskar) kevesen beszélik. Ez a nyelvjárás nagymértékben eltér az oláh cigányok beszédétől.

A cigányság Európában, így hazánkban sem egységes. A magyar cigányok és az oláh cigányok egymástól élesen elkülönültek, nem keveredtek. A kérdés kibontását most nem tartom feladatomnak.

Szomorú – sajnos nemzedékekre kiható - valóság, hogy a cigányok nyelve sehol sem vált elismert nyelvvé. A hazánkban élő cigányok (újabban analógiaként elterjedt a roma - cigány jelentése ember - szó használata is) törzsek, nemzetségek (vicák), nagycsaládok, sőt, egy-egy kiemelkedő családtag, hozzátartozó szerint differenciáltak. Eredetükről, gyökereikről sokszor

csekély ismerettel rendelkeznek. Körükben emiatt is nagy szerepe van az idősök által őrzött hagyományoknak. Az írásbeliség hiánya miatt nincs írott történelmük. A hazánkban élő romákra is jellemző, hogy az általuk megéltek leginkább szájhagyományként, mondákban és énekekben élnek tovább.

A hagyományos magyar cigány népzene sokhelyütt ismert, sőt elismert a világban. Sajátosságaihoz tartozik, hogy bármilyen hangszerrel előadható. Sőt, azok nélkül is! A hagyományos cigánytáncokhoz vokális zenét, szájjal utánzott hangszerjátékot, ill. bármilyen hangszert helyettesítő eszközöket használtak, ez máig gyakorlat. Dalolni, táncolni cigány módra lehet kéznél levő tárgyakkal; akár vizeskanna, teknő vagy asztallap felhasználásával.

A történelmi Magyarországra és kultúrájára tekintve fontos jellemző volt, hogy a cigányzenészek – mint hivatásos előadók – átléptek népcsoportjuk ősi hagyományain. Természetüknél és szakmájuknál fogva folyamatosan megtalálták az összekötő ösvényeket a magyar földön élő népek és társadalmi osztályok zenéje, zenei kultúrája között.

Figyelemre méltó, hogy újabban – Bari Károly, Daróczi Ágnes és mások szorgos munkássága révén - cigány balladákat, szép meséket sikerült gyűjteni és közzétenni. A cigányok fájdalmas történeteiből, fennmaradt énekeiből kitűnik, hogy súlyos örökséget cipelnek; az évszázados kitaszítottságot, a társadalmon kívüliséget súlyos traumaként élték meg.

Oktatási-tanárképzési tapasztalataim alapján úgy vélem, hogy a cigány tanulókkal való hatékonyabb foglalkozáshoz a pedagógusoknak jobban kell ismerni a velünk együttélő cigányságot. Sokkal mélyebb ismeretekre lenne szükség, ebbe beleértjük a tanárképzés színvonalának emelését is. A romák históriája, a történelmi együttélés iránti érdeklődés segítheti az eredményesebb oktatási és nevelési munkát. Feldolgozása alapvető eszköz lehet, mivel a roma tanulók mind az iskolának, mind a társadalomnak az átlagosnál nagyobb méretben ki vannak szolgáltatva. Emiatt is igénylik tanáraiktól a sorsukba való beleérzést, a barátságos, türelmes és őszinte bánásmódot.

Az iskolai oktatásban és nevelésben folyamatosan rá kell mutatnunk azokra a csomópontokra, melyek a másokkal, a cigányokkal való kapcsolatban, immár több évszázados együttélésünkben nem elválaszt, hanem összeköt. Közösek a gyökereink. Ahogy a magyarok ősei, a cigány törzsek is Ázsiából indultak el mai lakhelyükre, a Kárpát-medencébe.

A korábbi századokban a nemzeti fejlődés kérdései között a cigányok integrációja nem szerepelt. A reformkor tudományos irodalmában viszont helyet kapott. A cigánykérdés humánus rendezésének elgondolásáról alapos, a cigányság szempontjából támogató írások tanúskodnak. Gróf Fay István 1842-ben együttérzéssel említette a kóborló cigányok, a „földnép legszegényebbikének” megismert állapotait. „Elszomorodik az emberi szív, ha némelly rengeteg sűrű erdőnek vadonjaiban (...) elhagyatott barlangban talál egy cigány familiát, mellynek egy pipa, egy összetörött fazék és néha egy hegedű egész boldogsága.”

Ezekben az években a cigányokat a közvélemény összekapcsolta a zenéléssel, a hegedűvel. Ekkor hangzott fel magyar földön mindenütt a nemzeti irányú muzsika részeként a verbunkos. Kiváló művelője Bihari János, a cigány származású magyar zeneszerző és hegedűművész volt. Elismert, ünnepelt munkásságát tehetséges cigányzenészek sora alapozta meg, ezek főként a Csóri, Lóczi, Gyuritza, Tyutyu, Boka, Bunkó, Árvai, Purdsi, és a Tejfalusi cigánybandákban muzsikáltak.

A téma feldolgozásakor érdemes ismét bepillantnunk a népességi adatok alakulásába. Az 1850. évi osztrák népszámlálás alapján Magyarország, Erdély és a Szerb Vajdaság területén a 4 807 453 magyar és 82 969 cigány lakos élt. Horvát-Szlavonország és a Határőrvidék területén a 10 717 magyar lakos mellett cigányt nem írtak össze. A cigányok területi megoszlása egyenetlen volt, nagy szórást mutatott. Ebben életmódjuk, szokásaik mellett közrejátszott, hogy a vármegyék, vidékek és községek eltérően viszonyultak hozzájuk. A

cigányság is azzal számolhatott, hogy a helyi közigazgatás a velük kapcsolatos központi vagy vármegyei intézkedéseket legtöbbször hagyományai, saját felfogása szerint valósította meg.

1893-ban részletes cigánystatisztika készült. A cigányok közel 90%-a ekkor többé-kevésbé letelepedett volt. Nagyrésztük házakban lakott, ezek jórészt munkából éltek, dolgoztak. Az általuk végzett munkafajtákat, foglalkozási ágakat (szegkovács, téglavető, faáru készítő, házáló stb.) a vidéki közösségi szükséglet, maga társadalom termelte ki. „Városokban sokat perlekedtek ellenük a czéhbeli kovácsok, de falun, főleg a szegényebb vidékeken, egyelőre alig volnának pótolhatók.” A statisztika készítői feljegyezték, hogy „a cigányok” sokan szőlészkedtek, „parashti munkát gyakoroltak”.

Az 1893. évi összeírás összegezésében megállapították, hogy „a határozottan vándorcigányoknak összeírtak immár nem mutatnak valami ijesztő számot”.

A vándorló cigányok karavánjai továbbra is szekereztek. Alkalmi táborhelyeken letáborozva, sátorozva járták az országot. Az összeírók a cigány analfabéták túlnyomó részét közöttük találták. A magasabb gyermekhalandóság, a hiányos táplálkozás, az elégtelen tisztálkodás miatti betegségek következményei, az alacsonyabb életkor is nagycsaládjaikat sújtották.

A következőkben az anyanyelvi összeírás alapján a cigányság létszáma magyar földön – a század végi kivándorlás, Románia felől egy újabb bevándorlás is közrejátszott – hullámzó adatokat mutatott.

év év

1880	78759	1910	61685
1890	96611	1910	121097

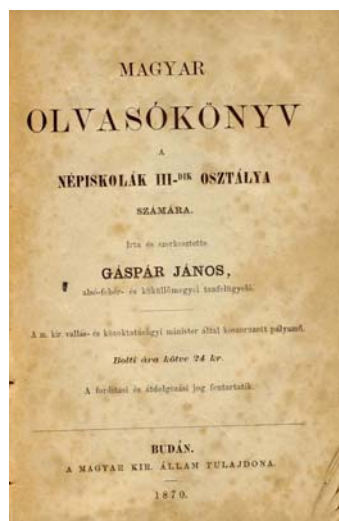
Az első világháború előtt – az 1910. évi népszámlálás adatait vesszük alapul – a 282 870 km² területű Magyarország (Horvátország és Szlavónia nélkül) összlakosságának 54,6 %-a magyar volt. A legnagyobb nemzeti kisebbséget a románok alkották (16,2 %, 2 948 049 fő), utánuk a szlovákok (10,7%, 1 946 165 fő), majd a németek következtek (10,4%, 1 901 042 fő). A bunyevácokat, sokácokat, a vendeket (szlovéneket) a „cigány és ismeretlen” elemekkel sorolták, ők együtt 2,1%-ot, 374 105 főt tettek ki.

Néhány részletesebb adat: az 1910-ben anyanyelve szerint összeírt 121 097 cigányból 61 037 férfi volt, 60 060 nő. Közülük magyarul tudott 15 103 férfi, és 12 873 nő, a cigány népesség 23,1%-a. Magyarország 18 264 533 fős lakosságát tekintve a cigányok százalékos részaránya 0,6% volt.

A területi megoszlást tekintve a legtöbben, 43 683-an (az összes cigányság 36,07%-a) a történelmi Erdélyben éltek. A Tisza-Maros szögében (17 151-en, 14,16%), a Felvidék keleti részén (15 401-en, 12,72%), a Dunántúlon (11 093-an, 9,16%), és a Felvidék nyugati részén (10 906-an, 9,01%). Budapest székesfővárosban mindössze húsz cigány lakost írtak össze, a tengerparti Fiume városában pedig egyet sem.

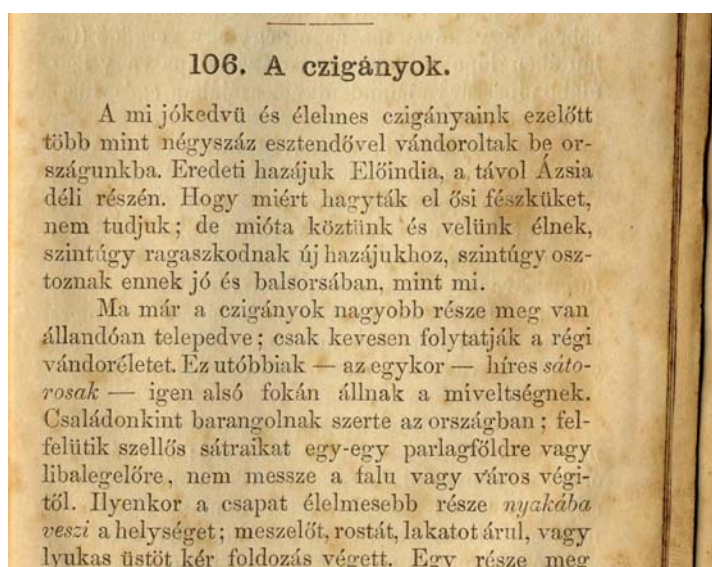
A foglalkozással bíró cigányok 60%-a ipari tevékenységet folytatott. Sokan napszámba jártak. A trianoni békediktátum, az erőszakos területi elcsatolások után számuk jelentősen csökkent. Az 1920. évi népszámláláskor Magyarország lakossága 7 980 143 fő volt. A 7 147 053 főnyi magyarság 89,6 %-ot tettek ki, aztán a németiség (551 211 fő, 6,9%), majd a szlovákság (141 882 fő, 1,8%) következett. Az „egyéb” kategória, (a cigány népességet ide sorolták), mindössze 0,8%-ot tett ki.

Az 1941. évi népszámláláskor a területi visszacsatolásokkal megnövekedett Magyarország területén (az 1920. évi békeszerződés következtében 92 963 km²-re redukált országterület 172 204 km²-re nőtt) 14 679 573 lakost írtak össze. Anyanyelv szerint 11 367 342-en (77,5%) tartották magukat magyarnak, nemzetiségi alapon pedig 11 881 455-en (80,9 %). A tizenhárom együttélő nemzetiség között a cigány népesség aránya alacsony volt. Anyanyelvi alapon 57 372-en (0,4%) nemzetiség szerint 76 209-en (0,5%) vallották magukat cigánynak.

A Magyar Köztársaság mai területét (93 032 km²) tekintve 1941-ben – anyanyelv szerint 18 640, nemzetiség alapján 27 033 cigány lakost írtak össze. A lakosság nemzetiségi összetételét vizsgálva részarányuk csupán 0,2% volt. Az 1949. évi népszámlálás anyanyelv szerint 21387 cigány lakost, nemzetiség alapján 37 598 lakost regisztrált. Részarányuk megegyezett az 1941. évivel.

A történelmi és népességi áttekintésben érdemes bepillantnunk az 1870-ben kiadott népiskolai tankönyvbe. Milyen képet őriztek, mit tanítottak a cigányokról a történelmi Magyarországon?

A pozitív tananyag mellett a cigánysággal szembeni előítéletek is jelen voltak. Magyarországon az 1900-as évek elején új erőre kaptak, fel-fellángoltak. Az előítéletek – sajnos – a társadalom magasabb fórumain is érvényesültek. A magyar országgyűlésben több képviselő a „vándor cigányhordák”, az ún. oláh cigányok megfékezését sürgette. A letelepedett, dolgozó cigányokról alig esett szó. A legtöbb vármegyében „a cigánykérdés tárgyában” újabb szabályrendeleteket hoztak. Ezek főként közbiztonsági,

közegészségügyi vagy állategészségügyi előírásokat tartalmaztak.

1902. március 11-én az országgyűlés képviselőházában Trubinyi János káplán, katolikus néppárti képviselő szólalt fel a költségvetési vitában. A közbiztonsági kiadások tárgyalásakor a cigányok ügyében hivatásához méltatlan, demagóg javaslatokat tett. Visszautalt a II. József idejében keletkezett „megoldásokra”; a cigány gyermekek hatósági elvételére a szülőktől, a lótarás törvényhozásilag való betiltására, az erőszakos letelepítésre. Mindezeket túllépve, új javaslattal élt. Az összefogott cigányokat, „a veszedelmes kóborló elemeket” bizonyos marsrutával (azaz meghatározott céllal, szabályos katonai rendben) az osztrák határ felé kell terelni. Ott „őket a mi tisztelt szomszédainknak kárpótlásul átadni azokért, akiket elveszítettek azáltal, hogy őket ide bebocsátották.”

A magyar polgárosodás nem hozta meg a cigányság emancipációját. Többsége továbbra is a társadalom perifériáján maradt. Számos cigány csoportra kihatott, hogy a cigányok kézműves tudása elértéktelenedett. A szerény, önálló ipargyakorlás keveseknek adatott meg. Ide tartoztak a kovácsok, a zenészek, a szőnyegkereskedők és a népünnepélyek, a búcsúk alkalmával nélkülözhetetlen mutatványosok, cirkuszosok.

A kirekesztési szándékokat az 1907. július 21-én történt dánosi gyilkosság erősítette fel. Olyannyira, hogy az országgyűlésben statáriumot követeltek. A faji gyűlölet fellobbant, következményeként vidéken a csendőrök, vármegyei hajdúk ezrével fogták össze a

vándorcigányokat. Szívesen melegítették fel a romantika időszakában gyakran megjelenített előítéletet, az „egzotikus, veszélyes vadember” képét.

A Budapesttől 30 km-re eső Dánospusztán a Szarvas csárdában négyen éjszakai rablógyilkosság áldozatául estek. A gaztett kapcsán megjelent: „A cigányok kivétel nélkül gyilkosok, rablók, tolvajok és gyújtogatók! Itt az ideje, hogy visszatérjünk, elővegyük és megvalósítsuk azt a régi és nagy költségbe kerülő tervet, amely szerint a cigányokat az egész országban összeszedik, a Hortobágyra telepítik őket, és állandó őrizet alatt tartják.” (Az Újság, 1907. július 23.) Ismét előkerült az emberevés – alaptalan, korábban is megcáfolt – vádja. Tömeges emberhajsza folyt. A csendőrök többhelyütt vasra verték a cigánygyermekeket, a purdékát is.

A törvényszéki tárgyalás 1908. április 23-án indult, 27 vádlottal. A csoportos bűnösség kínzásokkal nyert vallomásokkal is igen gyenge alapokon nyugodott. A vádat - a hírek alapján - a külföldi jogászok is vitatták. A felszított indulat, fajgyűlölet viszont fejeket követelt, a negyvenhat napi tárgyalás hat esetben halálos ítélettel, és többek 15 évtől életfogytig tartó fegyházbüntetésével zárult. (Pintér István – Szabó László: A század nevezetes bűnügyei. Bp. 1964., 7–21. old.)

A belügyi igazgatás alkalmanként a vándorlás megakadályozásának terveivel, a letelepítési szándékkal foglalkozott. Jelentős fordulat azonban csak 1916-ban történt, mikor Sándor János belügyminiszter kibocsátotta a 15.000/1916. B.M. eln. számú rendeletet. Erre, a cigányok letelepítéséről szóló jogszabályra (több más minisztériumi rendelkezés is kapcsolódott hozzá) három évtizeden át hivatkoztak a cigányügyekben. A 15.000/1916. B.M. eln. sz. rendelet nagyszámú, a cigányokat korlátozó előírást tartalmazott.

A vesztett háború, a forradalmak, az óriási, fájdalmas népesség- és területi veszteség, a gazdaság konszolidálása idején a cigányság sorsa a háttérben maradt. Az 1930-as években a helyzet változott, a kirekesztő megkülönböztetés minden korábbinál hangosabbá, agresszívabbá vált. Az akkori szóhasználat szerint a „cigányügy” több figyelmet kapott. Megoldását nem a munkalehetőség biztosításában, szociális gondozásban, hanem – mint 1934-ben Endre László, a gödöllői járás főszolgabírája – a magyar társadalomtól való elkülönítésben, munkatáborban, koncentrációs táborban látta. (Ezzel együtt a fajbiológia is jelen volt. Méhely Lajos professzor már 1927-ben sürgette a „magasabbrendű, jobb emberfajta kitermeléséhez” a hazai népcsoportok „biológiai értékének” megállapítását, magyar fajbiológiai intézet felállítását.)

A Horthy-rendszer idején a cigánylakosság életviszonyait alig fél tucat, miniszteri szintű jogszabály érintette. Scitovszky Béla belügyminiszter 257.000/1928. B.M. számú körrendelete a korábbi rendeletekhez képest kevés újat hozott, inkább megújította a Monarchia idején készületeket. A jogszabály hetedik paragrafusa viszont a cigányok feletti ellenőrzésre a törvényhatóságok előtt új lehetőséget nyitott. „A vándorcigányok számontarthatása végett” elrendelte, hogy meghatározott időközönként, szükség esetén több megye területén egyszerre ún. cigányrazziákat tartsanak. Az 1928. évi X. törvénycikk többek között bevezette a szigorított dologház intézményét.

1931-ben a cigányokra hátrányos intézkedés volt a kereskedelmi miniszter 141.113/1931. Ker. Min. számú, a vándoripari engedélyek kiadását korlátozó rendelete, mert a vándoriparosok mozgását, ezzel megélhetését nehezítette. A 66.045/1938. B.M. sz. rendelet súlyosabb következményekkel járt. Kimondta, hogy minden cigányt gyanús egyénnek kell tekinteni. A törvényesség látszatát adta a cigányok általános, és a háborús években mind kiterjedtebb üldöztetésének.

A hazai állapotok egyik különös vonása, hogy a kirekesztő törekvések ellenében a cigányzenészek meg tudták tartani elismertségüket. A kisvárosi társadalom megbecsült tagjai voltak, ahogy a jó zenészeknek magas presztízsük volt a vidéki nagyvárosokban és Budapesten is. Országos érdekvédelmi szerv kereteiben megteremtették a maguk

érdekérvényesítő egyesületeit. Az 1920-as évek elejétől a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete nagyszámú helyi csoporttal rendelkezett. Ezek elnöke általában elismert cigányprímás volt. A hivatásszerű zenélést a 137 000/1926. BM sz. körrendelet működési engedélyhez kötötte, amit az egyesületi tagoknak hatóságilag meg kellett adni.

1931 tavaszán gondokat okozott, hogy több vidéki rendőrhatóság a kávéházakban és vendéglőkben szokásos cigányzene megtartását legalább négyhavonta megújítandó rendőri engedélyhez kötötte. Miniszteri intézkedésre a cigányzenészeket megkülönböztették: a vagyontalan és keresetképtelen cigányok utcai zenélését korlátozták. A szórakoztató cigányzenészek működését nem kötötték engedélyhez, mivel „belépti díj nélkül zenélnek, és bevételüket leginkább a helyiséget látogató közönség önkéntes adománya képezi”.

A magyarországi cigányok erőteljes megrendszabályozásának elkötelezett hívének számított Gesztelyi Nagy László, a Tisza-Duna közti mezőgazdasági kamara igazgatója. Nézeteit már 1928-ban publikálta. Dr. Vassányi István szolgabíró 1936-ban belügyi „cigány kódex” kiadását kérte. Közben a cigányokat nyilvántartották. Évente csendőrségi razziákkal, éjszakai lakhelyi ellenőrzésekkel is „regulálták.”

1932 szeptemberében pl. Vas vármegyében a hatóságok 337 cigányról tudtak. „Ezen cigányok össze vannak írva, fényképes nyilvántartó lappal vannak ellátva, melynek egy példánya az illetékes csendőrségnél, egy példánya az előjáróságnál, és egy példánya az illetékes főszolgabírói hivatalban őriztetik. Legnagyobb részük lakóházzal rendelkezik és napszámkeresetből tartja fenn magát.”

Hat évvel később Szombathely városa tervezetet készített az új városi cigánytelep elősövénnel és szögesdróttal való elkülönítésére. A kijelölt területen – a gazdák tiltakozása miatt – a telep nem valósult meg, emiatt 1939 decemberében a Perint patak balpartján indult meg a cigányok „házainak” építése. Egyben szigorúan szabályozták, tiltották az új telepen a nem helybeli cigányok megtelepedését. További tilalommal az állattartást is korlátozták.

Az 1930-as évek végén a cigányok esetében állampolgári jogokról aligha beszélhetünk. A helyi hatalom gyakorlói bármikor, bármilyen eszközzel lesújthattak rájuk. Dr. Vassányi a Magyar Közigazgatás c. közlönyben többek között javasolta, hogy a törzskönyvezés mellett a cigányokat - hat éves kortól, nemre való tekintet nélkül - eltávolíthatatlan vegyszerrel megjelöljék. „Pl. F. m. = Fejér vm. móri járás. A megjelölést nem feltűnő, de mégis könnyen hozzáférhető helyen pl. a bal felsőkar belső, testfelőli oldalán kellene alkalmazni. (...) A megjelölés a cigányra rögzítőleg fog hatni.” Némi módosulással, számkódos tetoválással – hat esztendő múlva, a Wehrmacht és az Einsatzgruppék által legázolt lengyel földön – a szolgabíró ötlete sajnos valósággá lett.

A sokoróaljai járás főszolgabírája Győr-Moson-Pozsony vármegye alispánjának 1939 elején „a cigánykérdés rendezése” ügyében a minden foglalkozásra terjedő teljes eltiltást, a vándoripari, a mutatóványos engedélyek bevonását csak részkérdésnek tekintette. „Kereken azt kell állítanom, hogy a modern külföldi államok az ilyen és ehhez hasonló elősdi nemzetfajokat lassú kipusztulásra ítélték és addig is, míg ezt közelebbről meg tudták oldani, a munkatáborba való gyűjtést és ott való dolgoztatásukat kötelezőnek mondták ki. (...) Minden cigány családjával együtt internáló táborban tartandó mindaddig, míg a táborparancsnokság onnan elbocsátásukat nem hozza javaslatba az illetékes kormányhatóságoknak.”

Gesztelyi Nagy 1940-ben nyíltan gyalázkodott, a cigányok ellen a nemzetiszocialista eszközök igénybevételeitől sem tartózkodott (volna). „Az ilyen emberi érzést nélkülöző, (...) tunya, dologtalan, buja, életkörülményeihez konokul ragaszkodó, számottevő népréteg egyéni átalakításához, átformálásához kímélet nélkül olyan szigorú eszközökhöz kell fordulnia, amely a szív szavára nem hallgat, a legradikálisabb eszközöktől sem riad vissza”. „Megoldásaiban” helyet kapott a cigányok munkatábori internálása, szaporodásuk megakadályozása, külön cigánytörvény is.

Az év augusztusától a csendőrség központi nyomozó parancsnokságán megindították az országos cigány nyilvántartást. Ujjlenyomat vételével kilenc hónap alatt 2 475 cigányt regisztráltak. A közigazgatás egyes tisztviselői a hazai jogszabályok radikális „cigányszabályzattal” történő kiegészítését, a veszélyes vagy beteg cigányok büntető munkatáborokba gyűjtését, gyermekeik menhelyeken történő felnevelését sürgették. Mások a cigányok sterilizálását ajánlották „gyógyszerül”.

Szentkirályi Zsigmond 1942-ben, a Kassán kiadott A cigány kérdés c. munkájában hasonlóan közelített. „A kitelepítésre a háború végéig gondolni sem lehet, a cigányok internálása azonban lehetséges volna”. Az elgondolás az egyik történelmi magyar vidéken, a Dunakanyarban meg is valósult. Esztergomban a cigányok kizárólag a zárt cigánytelepen tartózkodhattak, onnan „szabályszerűen” kimozdulni csak munkavégzésre lehetett.

Szentkirályinak valószínűleg nem lehetett ismerete arról, hogy a keleti határszélen, Kárpátalján már 1940 őszén hivatalosan latolgatták, miként lehetne a „falusi, szegény kiszidók” tömegeitől és a cigányoktól – bármilyen telepítési formában - megszabadulni. A legszegényebb falusi csoportok kitelepítése, kicserélése egyaránt szóba került. (Bizonyos, hogy 1940 decemberében magyar katonai hatóságok 24 csíkszeredai zsidó családot áttettek a román határon. Befogadásukat a románok visszautasították, ezután Körösmezőnél a szovjet határon át üzték ki őket.)

1941 júliusában Kozma Miklós kárpátaljai kormányzói biztos egyetértésével a cigányoknak a keleti határon való „áttétele” valósággá lett. A pontos adatok ismeretlenek, ahogy a kizsuppoltak további sorsa is feltáratlan.

Az „új európai korszellemben” további kezdeményezések születtek. A cigányság ellenében újabb korlátozások kerültek napirendre. Szabó Zoltán professzor „A fajegészség, a fajvédelem és a fajnemesítés” érdekében az egyik, 1939. nyári egyetemi előadásában „az európai rasszoktól idegen, de az ország népéhez tartozó zsidóság és cigányság teljes kirekesztését” a magyar fajjal való kereszteződésből szükségesnek tartotta. De nem elégségesnek, hisz „az előnyös népességi csoportok szaporodását” más módszerekkel is segíteni kívánta.

Budapesten 1940. május 31-én megalapították a Magyar Nemzetbiológiai Intézetet. Feladatát – többek között - a magyarság „fajtaelemeinek” genetikai elemzésében, a nemzetet összetevő „fajelemek és népcsoportok biológiai értékéről” kataszter készítésében, a cigányok és a magyarok kereszteződéséből született utódok „életteni sajátságainak” vizsgálatában határozták meg.

Eközben a magyarországi vidéki romák túlnyomó többsége nyomorgott. A faluszéli cigánytelepek népe aligha váltotta ki bárki irigységét. Inkább a lenézést, a megvetést. Az előítéletek virulása elfogadtatta a szélesebb környezettel a szinte folyamatos hatósági zaklatásukat, megalázásukat és a kiterjedt jogfosztást. Minimális térítés ellenében helyenként a cigányok munkaerejét szezonálisan vagy alkalmilag igénybe vették. A napszámba járók családja a „telepi” átlagnál biztosabban élt.

1941-ben a magyar parlamentben Orsós Ferenc felsőházi tag „a magyar faj védelme érdekében” a vegyesházasságok törvényi kiküszöbölését javasolta. A szakértő professzor mondanivalója a józan éssen felülkerekedő rasszizmust jeleníti meg a mának. A német – tegyük hozzá a nemzetiszocialista, faji indíttatású - cigányvizsgálatokat példának állította. „Tudományos tanulságaikra” hivatkozott. „Megállapítottam, hogy amíg a cigányok egymás között házasodnak, elviselhetők egy társadalmon belül, mert csak apró kis bűncselekmények fordulnak elő, mint a csirketolvajlás, csalás stb. De mihelyt keverednek az ivadékok, a legantiszociálisabb, a legsúlyosabb bűnözők ezek köréből kerülnek ki (...) A cigány fajnak más fajokkal való keveredése tehát nem nemesíti a cigányfajt, hanem ezt az alacsonyabbrendűnek számító fajt is tönkreteszi.

A németek a a cigányházasságot éppúgy tiltják, mint a zsidóházasságot. Ausztriában internálótáborokkal gondoskodnak arról, hogy a falukat végigjáró cigánylegények többet ne gondoskodhassanak e faj fenntartásáról.(...)

Tudjuk, hogy nálunk a felsőosztályokra a zsidókeveredés jelent veszélyt, de kevesen tudják, hogy a legalacsonyabb osztályokra a cigánykeveredés is nagy veszélyt jelent. Én nagyon kívánnám, hogy a házassági törvény kiterjesztessék a cigányokra is. Mindez könnyek nélkül nem fog sikerülni (...)

Orsós Ferenc javaslatát a felsőház nem fogadta el. Szüllő Géza felvidéki politikus pl. azzal utasította el, hogy „tisztá árja a cigány, minden tudomány szerint”. Orsós itt veszített. De az általa is odaadással növelt fajgyűlölet termése beérett, honfitársaink százezreinek elhurcolásához, végzetéhez vezetett.

A háborús években a honvédségben (hivatali szóhasználatban a hadrakelt seregben) cigányok is szolgáltak. Kéréseiket, ügyeiket általában elintézték, de a hivatalos lenézés, lekezelés is jelen volt. Számos cigány katonát a szállítási oszlopokba, kocsisnak osztottak be. Hosszú évtizedek múltán erkölcsi jóvátételként, tiszteletadásul a cigány hősi halottaknak 2008-ban emléktáblát állítottak a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum budavári díszudvarában.

Tekintsünk be a romák üldöztetésének újabb fejezetébe, a holokausz alatt történetekbe is. Magyarországon a modernkori, faji alapon történt üldöztetés története hosszú évtizedekig a tabuk sorába tartozott. A modernkori tervszerű és iparszerű népirtás, az európai holokausz az iskolai tanításban esetlegesen, a tankönyvekben leginkább csak néhány sorban szerepelt.

A második világháború pusztításai, a személyi veszteség kapcsán történt némi említés a magyarországi zsidókról, akik „eltűntek a haláltáborok poklában”. Az előtörténetről, a politikai antiszemitizmus, a fajgyűlölet magyarországi térnyeréséről, a gettózás és a deportálások szervezőiről, a romák elleni sorozatos rémtettekről, a történelmi felelősségről és a következményekről alig vagy nem esett szó.

1990 után az új tankönyvekben – eltérő terjedelemben és különböző színvonalon - megjelent a holokausz téma. Kiadtak több irodalmi szöveggyűjteményt. Az 1990-es évek második felétől a pedagógusok körében terjedt a vélemény, hogy a holokausz a modernkori európai és magyar történelem része. A tanrendben helyet kell kapnia, ezzel együtt mélyebb történeti feltárássra, átgondolt pedagógiai feldolgozásra van szükség.

Az Oktatási Minisztérium 1998-ban akkreditálta „A holocaust téma pedagógiai feldolgozásának elméleti és gyakorlati kérdései” c. pedagógus-továbbképzési programot. Tartalmi feladatait főként a Magyar Auschwitz Alapítvány - Holocaust Dokumentációs Központ valósította meg. A kollektív emlékezetet formáló pedagógiai igényeket, követelményeket az Oktatási Minisztérium, a Magyar Történelmi Társulat, a Holocaust Dokumentációs Központ, a Hanna Arendt Egyesület, a Történelemtanárok Egyesülete és más szervezetek fórumain vitatták meg.

A nyílt, demokratikus vitákon többen kételyeket is megfogalmaztak. Kezdetben arról, mennyire időszerű a holokausz tanítása, képesek-e a többségükben ismerethiánnyal küzdő pedagógusok aránylag rövid idő alatt felkészülni, az új szakmai kihívással szembenézni. Ha a pedagógusok ismeretanyaga, felkészültsége hiányos, szemléletük pedig a témában nem kiforrott, miképp lesznek képesek a a tanulók, a diákság szemléletmódját befolyásolni?

A szervezetek állásfoglalása szerint a holokausz oktatása új oktatási-nevelési szükségletet jelent. Olyképpen kell megvalósítani, hogy az egyedi tragédia emlékének ébrentartása, érzelmi átélése hozzájáruljon a felnövekvő nemzedék ellenállóképességének növekedéséhez, s erősítse a fiatalokban a védekezést - az újra és újra felbukkanó - elembertelenítő, kirekesztő eszmékkel szemben. Többen hangsúlyozták, a tanulókat meg kell tanítani arra, hogy értéknek tekintsék állampolgári jogait, s tetteikért vállalják a felelősséget. Egyetértés alakult ki

abban, hogy a diszkriminatív üldöztetés, a holokausz kapcsán megismerhetik a tragédiák, az emberi megaláztatások történetét is.

A holokausz feldolgozását sokan új pedagógiai kihívásnak, összetett feladatnak tartották. Hangsúlyozták, hogy a megvalósításhoz türelemre, új módszertani segédanyagokra, többoldalú tanácskozásokra, pedagógiai továbbképző szemináriumokra van szükség. A viták után az Oktatási Minisztérium döntött arról, hogy a holokausz történetével a foglalkozást lehetőleg az általános iskola nyolcadik osztályában kell kezdeni. A téma feldolgozása a középfokú tanintézetekben folyamatosan kívánatos.

Pokorni Zoltán oktatási miniszter javaslatára az országgyűlés elfogadta, hogy az iskolákban 2001-től évente, az 1944. évi magyarországi első gettók felállításának évfordulóján, április 16-án holokausz emléknapra kerüljön sor. 2001 tavaszára elkészült egy tanári segédlet, mely a történeti rész mellett pedagógiai-módszertani ajánlások tárát tartalmazta. A vélemények, oktatási tapasztalatok bizonyították, hogy az első tanári kézikönyv bevált. Egyben új szükségletet is keltett, mert a javaslatok nyomán holokausz tankönyv is készült.

Az első hazai holokausz tankönyv bemutatta a magyarság és a zsidóság, a magyarok és a romák történelmi együttélésének sarokpontjait. Összefoglalta a két világháború közti politikai és faji alapon történt üldöztetés főbb adatait. Foglalkozott a munkaszolgálatra, kényszermunkára hurcolt vagy deportált cigányok sorsával, a cigánycsaládok ellen történt atrocitásokkal.

A viták közben alig csitultak. Hogyan lehet a tanrend szorításában a sokrétű jelenséget tanítani, teljességében átfogni vagy legalábbis egy-egy részét bemutatni, a tanulók empátiáját az áldozatok iránt kiváltani? Miképpen lehetséges az örökletes előítéletesség csomóin oldani, a zsidókról, a cigányokról élő negatív vélekedéseket felszámolni? Többben képi anyagot, oktatófilmeket kértek, a képi megjelenítés fontosságát hangsúlyozták.

A vitákon a kérdés abban sűrűsödött, miért foglalkozik oly keveset és alacsony határfokkal az iskola ezzel a problémával? Egy olyan történelmi jelenséggel, melynek nem csupán múltja van, hanem jelene is. Korunkban többféleképp mutatkozik, főként egy szörnyű történelmi örökség továbbéléseként.

Több kolléga szerint a tanulók tudat- és érzelmvilágát hibás lenne „tisztá táblának” tekinteni, hiszen már magában hordozza a környezeti hatásokat is. Az oktatás, a képzés, a művelődés és intézményeik támogatására szorul. Ezek segítségével végzetes helyzetbe kerülhet. Ki lesz szolgáltatva pl. a történelmileg megörökölt, máig ható előítéleteknek, a rájuk épülő indulatoknak. A közoktatás fontos feladata, hogy az oktatás és nevelés a tanulókat ezekről megóvjá. Szemléletet adjon, az előítéletek sötétségében fokozott erőfeszítéssel, meggyőző érveléssel gyűjtsön világosságot. A sikerhez tisztában kell lenni a kiindulási tudati állapotokkal. Ezután lehet meghatározni, milyen úton és hova kell tartanunk.

A 2005-ig tartó időszakban A holokausz az iskolai oktatásban címmel több országos konferenciát tartottunk. Ezeken átlagban 150-200 tanár vett részt. A vitákban visszatérőleg helyet kapott, hogy a modern történelemtanítás két elvi jelszóra épül, ezek a pluralizmus és multiperspektivizmus. Ez a két irányelv ellentmond mindenféle diktatúrának, intoleranciának.

A pluralizmus a sokféleséget, a sokféleség együttélését, az egymás iránti türelmet jelenti. A multiperspektíva az erre a többszínűségre, kölcsönös toleranciára épülő rendszer továbbéléséhez vezető utakat foglalja magában. Ez a fajta pluralizmus igen sokrétű, szinte totális. A másságot tudomásul veszi, de a kirekesztést nem tűri sem vallási, sem etnikai, sem faji, sem társadalmi alapon. A nemzeti lét, az európai egység kerete egyaránt a sokféleség, a sokféleség egymást megtűrő egysége. Itt nem a szeretetről, hanem kölcsönös megbecsülésről, a kölcsönös elismerésről van szó.

A kérdés alapja nem érzelmi, elsősorban tudati. Természetesen a tudat, a megismerés és megértés érzelmeket is kelt. Ez rendjén is van. Az azonban már baj, ha az érzelmek megelőzik a tudatot, a tényeket. Előfordul, hogy az ismeretet egyszerűen behelyettesítik érzelmekkel. Ez

szüli az előítéleteket, néha a nagyon erős és gyilkos előítéleteket: amikor azok antiszemiták, akik egyetlen zsidót sem ismernek. Olyanok ab ovo cigánygyűlölők, akik csak a cigányok egy-egy elmaradott, leszakadt csoportjával találkoztak.

Ki tudja jobban, mint az adott iskola vezetősége és a tanár, hogy mit és hogyan kell tenni az adott helyen, az adott osztályközösségben a holokausz megismertetése, főképp megértése, tanulságai megemésztése, a fiatalok lelki alkatába való beépülése érdekében? Itt lép előtérbe a konkrét iskola és a konkrét tanár. Sajátos habitusával, ismereteivel, pedagógiai művészetével és a helyi anyag felhasználásának lehetőségével. Az oktatási folyamatban itt dől el minden.

Naivitás lenne kijelenteni, hogy az iskola konkurálni tud a máshonnan kapott negatív, előítéletes információkkal, azok hatásával. Eshetőség csak akkor van, ha az egyik állítással szemben nem másikat állít, hanem ha a tanulókat elvezeti a romák hagyományokban gazdag életének, kultúrájának, történetének megismeréséhez, s egyáltalán a megismerés igényének, képességének kialakításához. A roma holokausz tanítása anyagát és módszereit nézve szerves része az iskolai történelemtanításnak.

Aki bejárja ezt az utat, maga tanulja meg megismerni a történelmi eseményeket, ennek alapján alakul ki ítélete, felfogása. Az elemző tanítás maradandó hatást válthat ki az előítéletes, valamiképp rögzült, egyszerű érzelmi hatásokkal szemben. A holokausz feldolgozásában a tolerancián az adott kor megértését, a történelmi időszak körülményei diktálta helyzetbe és az akkori emberi gondolkodásba való beleélést értjük. Toleranciára nevel – reményeink szerint - a tanulságok során a levonása. Különösen azon fiatal generáció tagjai között, akik már se nem áldozatok, se nem bűnösök, hanem a történelmet tanulni akaró új fiatalság. Nem véletlen, hogy a korszerű történelemtanítás két alapvető módszertani elve a korhűség és a kor-megelevenítés. Ez a történelmi megismerés az alapja a valóságos toleranciának.

Az elmúlt években a tanártovábbképzés fórumain kiviláglott, hogy a holokausz téma alapvető követelménye a régi reflexektől való megszabadulás. A kérdések kérdése volt, miként lehet az előkészítésbe és a lebonyolításba a diákságot bevonni, öntevékenységet kibontakoztatni? Az emléknapiakon a legtöbb eredményre olyan tanintézetekben jutottak, ahol a témáról közvetlen, őszinte beszélgetések folytak. Egyes iskolákban a diákok megfogalmazhatták viszonyulásukat - akár ellenérzéseiket, ismerethiányukat is bevallva - a modernkori népiirtás roma vontakozású történéseihez, az ide köthető lelkiismereti kérdésekhez.

Összegezve: számos pedagógus kolléga arról adott számot, hogy a holokausz eseményeit át lehet ültetni pedagógiai értékre, mert valójában olyan emberi történet, amely magában foglalja a XX. századi ember tetteit embertársai ellen.

A tanártovábbképzések legtöbb résztvevője a szemináriumoktól igen sokat várt: a holokausz történetéről minél több új ismeretet, irodalmi tájékozódáshoz, a szemléltetéshez (dokumentumfilm, játékfilm stb.) eligazítást, a történelmi feldolgozáshoz, az emléknapi előkészítéséhez és lebonyolításához pedagógiai, módszertani segítséget és sorolhatnák tovább. Emiatt új tematikák, ismételten megvitatott, továbbfejlesztett segédanyagok készültek.

A szervezők körében pedig megszilárdult az a vélemény, hogy a pusztulás megértéséhez megalapozott, többoldalú képet kell adni a zsidó vagy a cigány nép történetéről, sorsfordulóiról, s arról, hogyan fonódott össze az európai népek és a magyarság történelmével. Nincsenek kész receptek. Minden feldolgozási módszer csak útmutatás, ajánlás lehet. A tanár választ, rajta múlik a tanulási környezet megteremtése; miképp közelíti meg a roma témát, hogyan épít a tanulók érettségére és fogékonyságára.

Időközben megindult a cigányok háborús üldöztetésének történelmi feltárása és tanítása. Az iskolai feldolgozáshoz a Phare Demokrácia Program, mellette a Nemzeti Kulturális Alap és az Oktatási Minisztérium nyújtott segítséget. A magyarországi romák tragédiájáról az oktatásban

is jól használható kiadványokat adott közre a Roma Sajtóközpont is. A Holocaust Dokumentációs Központ 5-6 éves kiadványokkal jelentkezett. Ezek forrásokat, ajánlásokat is tartalmaztak, hogy az események a tanintézeti munkában elemezhetők, könnyebben feldolgozhatók legyenek. Pedagógiai-módszertani cikkek közlésével adott segítséget a Holocaust Füzetek és a Történelempedagógiai Füzetek több száma.

A romák sorsáról, a Pharrajimosról a Daróczi Ágnes - Bársony János alkotópáros és Varga Ágota rendező révén olyan filmalkotások készültek, melyek az oktatásban is jól használhatók, egyben nemzetközi figyelmet keltettek. Térségbeli kitekintéssel fontos, közhasznú kutatómunkát végzett Purcsi Barna Gyula levéltáros. A nehéz téma iránt érdeklődők egyre több kiadványhoz, új helytörténeti kutatási eredményhez jutottak.

Az elmúlt években a képzések elmélyült, őszinte eszmecseréin felül túlélőkkel való találkozásokra, a romák tragédiájának egyik meghatározó színhelyén, a komáromi Csillagerődben több tanulmányi látogatás is történt. (Ezeket a látogatásokat általában alapos felkészítés, filmbemutató előzte meg.) A tapasztalatokból újabb megközelítések, stratégiai célok megfogalmazása következett. Megmutatkoztak a pedagógiai munka gyengeségei is: a tanárok ismerethiánya és félelmei, a téma megközelítésében tapasztalható bizonytalanságok, a fogalmak eltérő értelmezése.

Az előítéletes gondolkodás esetenként a tantestületben (leginkább kódolva, rejtetten) teret kap, ugyanakkor a diákok körében is meglepő, megdöbbentő megfogalmazásokkal lehet találkozni. Az utóbbiaknál viszont legtöbbször nem a tudatosságot, inkább az őszinteséget lehet meg tapasztalni.

Mindezekkel szembenézve alapvető tapasztalat, hogy etnikai, szociális, vallási, stb. különbségek nélkül támogatni kell az iskolai civil társulásokat. Ezek esetében fontos, hogy elismerjék az egyén értékeit, empátikusak és toleránsak legyenek a rászorultakkal, a társadalom perifériájára szorultak, a másként élők iránt. Mindazokat tekintsük partnerünknek, akik következetesen fellépnek az előítéletek, a nemzeti-etnikai kizárólagosság, az idegengyűlölet, a sovinizmus, a rasszizmus, az antiszemitizmus és a cigányellenesség megnyilvánulásaival szemben.

Tisztelt Kollégák, tisztelt hallgatóim! Közel öt éve, hogy „Üldöztetés, identitás, integráció” címmel magyar-osztrák tudományos és pedagógiai konferenciát rendeztünk Sopronban. A fórum felhívásának - sajnos máig érvényes - befejezéséből idézek: „A cigány nép története, közelmúltja ismeretének hiánya a hazai romákat sújtó nagyszámú hátrány közé sorolható. Véleményünk szerint minden, az esélyegyenlőséget támogatni, biztosítani kívánó akaratnak a romák valóságos helyzetéből fakadó problémákra kell válaszokat keresni (...).

A többségi társadalom nagy része Magyarországon a romákról sztereotípiákban gondolkodik. A romák közössége egyáltalán nem érzékelheti a társadalmi szolidaritást. Nem élvezi a többség támogatását, hanem előítéletek hálójába veszi körül, amelyet csak következetes és folyamatos cselekvéssel, átgondolt oktatással és neveléssel lehet mérsékelni.

A felnövekvő roma generációk tudatát újra és újra a társadalmi kirekesztettség, az üldözöttség érzése hatja át. Sokkal többet kell tennünk azért, hogy a fiatalok megismerjék népük történetét és kultúráját, sorsfordulóit, a magyarsággal való évszázados együttélés tartami kérdéseit. Az eddigi helyzet megváltoztatásáért, a jövőért sokoldalúan segíteni kell valós identitásuk kialakítását és megszilárdítását. (...) Fontosnak tartjuk a cigány nyelveken értő, azt oktatásban használni tudó óvónők, tanítók, tanárok, szociális munkások, közösségszervezők képzését, illetve továbbképzését, a roma kultúra és történelem ismeretanyagának beépítését a pedagógusképzésbe. Elkerülhetetlennek látjuk a már 100 éve igényelt cigány múzeum létrehozását a roma önismeret fejlődése és az integrációs folyamat előmozdítása érdekében.

Kiterjedt helytörténeti kutatásokra van szükség. A pedagógus irányításával a tanulók ebben is részt vehetnek. Kezdeményezzük, hogy minél több helyen kutassák a roma népcsoport

megtelepedését, helyi szokásait és fennmaradt hagyományait. Az ifjúsági kutatómunka a megismerésen túl erősíti a társadalmi együttműködés köznapi formáit is.

Szükséges, hogy a történelmi együttélésről minél több adatot tárjanak fel és a mai technikai adottságokkal megőrizzenek. A megmentett, rendszerezett adatok, a gyűjtött visszaemlékezések további feldolgozását megyei vagy régióbeli konferenciákon lehetne megvitatni, a további feladatokról határozni. Mielőbb össze kell gyűjteni a második világháborús üldöztetés roma áldozatainak nevét. Fel kell tárni elhurcolásuk körülményeit is (...)

A történelmi együttélés hat évszázadát feldolgozva és meghaladva a romáknak valódi integrációs esélyeket kell találni és kínálni. Identitásuk, önbecsülésük növelése érdekében gondolkodjunk és tegyünk felelősen, közösen. A közös magyar és roma történelmi múlt és jövő arra kötelez bennünket, hogy országosan is összegyűjtsük azokat a dokumentumokat, amelyek mementóul szolgálhatnak a jövő nemzedékének.”

Ezekre a feladatokra kell megnyerni - kitartással és bizakodással - mindazokat, akik az ügyben tehetnek, s összefogással, munkájuk révén a máig időszerű felhívásból a gyakorlatban minél több tett, fejlődés sarjadhat.

Bársony János: Romák sorsa az 1940-es évek második felében

Az orosz csapatok első – 1944. októberi, novemberi - támadása a dél-keleti megyék: Békés, Csongrád, Bihar, Hajdú, esetében a romák lezárt és fegyveresen őrzött telepeit, településrészeit legtöbbször a tervezett internálás utolsó pillanataiban mentették meg. A gettóvá vált telepeken a lakók neve a ház ajtójára volt szögezve. Az összeírtak sorsukra vártak, amit a hatóságok már gyakran meg is mondtak nekik. – “Oda kerültek, ahol a zsidók is vannak.” (Interjúk: Kötegyán, Biharkeresztes, Létavértes, Bedő, Doboz, Kiskundorozsma,)

Többeket állami és egyéb nagybirtokokon végzett kényszermunka alól szabadított meg az orosz támadás (pl.: Mezőhegyes, Kötegyán, Délvidéki területek, Rázonpuszta,).

Egyes településeken a romákat a hirtelen orosz támadás mentette meg az elkezdett helyi tömeges kivégzéstől (Interjúk: Pocsaj, Derecske). Volt, ahol ez már későn érkezett (Nagyszalonta, Doboz).

Decemberben a keleti és északi megyék cigány gettólágereinek foglyai menekültek meg az orosz támadás elindulásával (pl.: Újfehértó, Nagykálló, Mátészalka, Nyíregyháza, Sátoraljaújhely, Bánréve, Hatvan, Patvarc-Lívia puszta). Ekkor szabadultak fel az Árpád-vonal építésére felállított katonai építő-kényszermunkatáborok roma foglyai (Rahó, Ojtoz, Gyergyótölgyes, Tatár hágó)

A Budapest ostromához kapcsolódó második nagy átkaroló támadás veszélye miatt engedtek el a november elejei országos cigány razziákon összeszedett és még német lágerekbe nem továbbított rabokat (elsősorban gyermekes asszonyokat, munkaképteleneket) a komáromi Csillag Erőd katonai internáló táborából. Februárban szabadultak fel a többi fogvatartottak a galántai gyalogmenetből. Január és március között lettek szabadok a bajai, marcali, nagykanizsai, végül a sárvári katonai internálótáborok roma foglyai.

A Szovjet Hadsereg politikai ideológiájában fontos szerepe volt a kommunista, osztályküldetéses törekvéseknek. A fasiszmus elleni harc, a honvédelem, a megtámadtatás és a megszállt területeken elszenvedett károk, kegyetlenkedések miatti bosszú, a nagyorosz (és valamelyest a pravoszláv) birodalmi hegemon terjeszkedési törekvések mellett. A kapitalista, fasiszta államokban elnyomottként élő társadalmi csoportok, a szegények hatalmáért, azok felszabadítóiként is tudatosították a katonákban háborús áldozatvállalásaikat.

A romák nyomorúságos telepei, mélységes szegénységük és kiszolgáltatottságuk - a többi urasági cseléddel, agrárproletárral együtt - jó példája lehetett e küldetés szükségességének példázatára. Az ő helyzetükhöz képest a besorozott orosz muzsik, kolhozparaszt különbnek láthatta a maga otthoni sorsát.

A Vörös Hadseregben, besorozott katonaként több tízezer roma is szolgált. Ők könnyen szót tudtak érteni anyanyelvükön a telepek cigány nyelvű lakóival. Ez is bizalmat, reményt keltett a telepi romákban a jövőjüket illetően. Nagy részük felszabadítóként élte meg az oroszok bejövetelét. Eltűntek az őket kínzó csendőrök, hatóságok, nagybirtokosok. Megszűnt a kilátásba helyezett közvetlen életveszély.

Az orosz katonák jelentős része az “osztályharcot”, “történelmi igazságtételt” esetenként a szegények, elnyomottak rablásra biztatásával, a gazdagok javainak elvételével gondolták “elintézni” (kastélyok, uradalmi központok kirablása, lórekvirálások, stb.). Ebben persze a bosszú, az ukrainai “kölcson visszaadása”, a “jogos hadizsákmány” megszerzése érdekében ők jártak az élen. Különösképpen az első vonalban bevetett büntetőezredek volt köztörvényes fogoly harcosai.

Néhány nyomorgó cigány telepre az orosz hadsereg “ajándékaként” kerültek lestrapált katonalovak, élelem, stb. ebben az időben. Egy-két telep lakói az orosz háborús fosztogatás morzsáiból is részesedtek. (Csalog Zsolt Szolnok megyei interjúi)

A katonaként besorozott, frontokon harcoló roma férfiak közül - katonatársaikhoz hasonlóan - sokan kerültek orosz hadifogságba, gyakran 5-6 évre is. A cigány munkaszolgálatos századok

„lapátos katonáinak” egy része a zsidó századokhoz hasonlóan náci lágerrekbe került, esetenként angolszász hadifogságba, illetve orosz fogságba, ugyancsak hosszú évekre. Sokan pusztultak el a hiányos ellátás és járványok következtében a szállítás közben, illetve a fogolytáborokban.

A náci lágerrekbe hurcolt romák hazajuttatásáért nem indult célzott segítő akció. A nyugati megszálló hatóságok és útközben a csomópontokon a Vöröskereszt nyújtott támogatást a legtöbbször írástudatlan, idegen nyelveket nem ismerő, a velük történeteket alig értő áldozatoknak. Általában egyedül, vagy kisebb csoportokban gyalog indultak el sok száz kilométeres útjukra hazájuk felé, amely gyakran hónapokig tartott.

A hazai roma internáló táborok – így a legnagyobb, a Komáromi Csillag Erőd – kiszabadult foglyai közül is sokan több hónapig erdőkben bujkáltak félelmükben. Kunyhóikat általában összedöntve, felgyújtva, kifosztva találták. (Interjúk: Zalaegerszeg, Tüskevár, Jánosháza, Kiskassa, Ondód, Bicsérd, Csepel, Kiskassa, Rákospalota stb.)

Magyarországon a Holocaust szenvedései után a romák nem tudták kollektíven számba venni veszteségeiket, a köztudat sem vette tudomásul a velük és ellenük történeteket. Egyedül Faludi György író, költő szólította meg a társadalmat a romák közös gyásza ügyében („Végtisztesség a cigányoknak” Haladás 1946. június 6. p.9.) a később idézett Fellner Ferenc doktoron kívül. A tettesek felelőssége vonása jórészt elmaradt, jóvátételről évtizedekig szó sem esett.

(A népbírói felelőssége vonások korabeli időszakában csak a legnagyobb, várpalotai helyi tömeggyilkosság tetteseit ítélték el az Orendy ügyben: NOT XX-4b-7841-1946, ítélet száma: Nb. VII.3327/1948/3. két másik ügyet: Doboz, Lengyel, 10 évvel később, 1956-57-ben tárgyalták.)

A korszak „feljelentési dömpingjében” csak elvétve találunk a romák elleni bűnelkövető elleni beadványt. Ilyen F. A. feljelentő levele az MKP-nak Hajdúnánásról, melyben dr Haday Imre volt nagyszalontai polgármester leigazolását sérelmezi, aki a nagyszalontai hírhedt cigány gettót 1941-ben felállította. (PIL 274.fond 15/42 csomó 23.lap) Intézkedést a forrás nem tartalmaz.

Az oroszok által elfoglalt területeken lassan alakult ki a helyi közigazgatás és közhatalom új rendszere. Sok helyen megmaradtak a régi községi bírók, jegyzők, esetenként a volt csendőrök, rendőrök is. Illetve utódaik hasonló szellemben, a korábbi gyakorlat szerint bántak a romákkal. Jól példázza ezt a „Képes Figyelő” című lap 1946. március 16-i számában megjelent tudósítás Mezőkovácsházáról, ahol a helyi cigányokat és zsidókat a helyi Termelési Bizottság rendelkezésére rendőri kísérettel hajtották ki 7 hold learatatlan cirok betakarítására kényszermunkára, a korábbi rendeletekre hivatkozva. Az eset 1945. május végén történt. (Szita Szabolcs: Tények, Adatok...1998. hivatkozása)

A történet – némi késéssel – azért kerülhetett a sajtó figyelmébe, mert az érintettek között zsidók is voltak. Volt „írástudó” ember, aki hírt adhatott a gyalázatról. Esetükben a környezet természetellenesnek tekintette a nyilas jogszabályok érvényesítését a korábbi rendszer bukása után.

A zsidóellenes, fasiszta, diszkriminatív jogszabályok döntő többsége a korábbi emancipáció „visszacsinálását”, a zsidók állampolgári jogegyenlőségének megszüntetését, elnyomását, megalázását szolgálták. A felszabadulás, a szövetséges hatalmak győzelme újból visszaállította egyenlő jogait, a korábbi emancipáció garanciáit. (1946. évi XXV. Törvénycikk a magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről. 1946. nov. 8. Magy. Közt. Tvtára 1945-46. p.: 236)

A romák döntő többsége: a falvakban, mezővárosokban, vagy azok környékén erdőkben, mezőkön, nyomortelepen élő csoportok viszont korábban sem jutottak el az emancipáció

lehetőségéhez, az állampolgári jogegyenlőség, a jogállam védősáncjai közé. (Ez alól csak a városlakó zenészek, iparosok, üzemi munkások, kereskedők szűk csoportjai voltak kivételek.) Nem született hasonló jogszabály a romák korábbi üldöztetéseinek jóvátételéért, állampolgári jogegyenlőségük megteremtésére, vagy deklarálására.

Mondhatnánk, hogy az 1946. évi I. Törvénycikkben (Magyarország államformájáról 1946. jan. 31. Magy. Közt. Törvénytára p. 101.) előírta:

„Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes élethez....a személyi biztonsághoz... a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog.... Ezekről a jogokról egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül a demokratikus államrend keretein belül egyformán és egyenlő mértékben biztosítja”

Az 1946. évi X. törvénycikk: „Az emberi alapjogok hatályosabb védelméről” büntetőjogi szankciókat is rendelt az emberi jogokat sértő hivatalnoki intézkedések megtorlására.

Ezek az általános deklarációk, mint a továbbiakban látni fogjuk, szinte egyáltalán nem hatottak a romák sorsára, helyzetére.

Mária Terézia császárnő rendeletei óta a romák a falvakban bizonytalan kapcsolódású alávetett, „megtűrt, gyanús idegenként” éltek. Kollektív jogaik nem voltak, a hivatalosan hirdetett „államcél” etnikai létük, „különállásuk” megszüntetése volt, miközben borszínük, gyakran nyelvük, települési elhelyezkedésük különbözött a tőlük idegenkedő, előítéletes és fensőbbiség-tudattal bíró környezettől, amely nem volt befogadó és ugyanakkor érdekelt is volt az alá-fölrendeltségi helyzet fenntartásában. A romák korábbi presztízsét és megélhetését biztosító mesterségeiket jórészt elértéktelenítette a gépi nagyipar tömegtermelése.

Társadalmi helyzetüket a tömeges mélyszegénység és a létbiztonság hiánya jellemezte. Ez meghatározta a közszolgáltatások igénybe vételi lehetőségeit is. A több mint hatvan éve érvényben lévő kötelező népoktatás előírása ellenére a falusi romák döntő többsége analfabéta volt. A községek általában nem „pazarolták a pénzt” a romák oktatására, így mobilizációs esélyeik minimálisak voltak. Nyomorukat igen ritkán enyhítették a hivatalos szociálpolitika eszközével. Általában nem jutottak el hozzájuk az árvaellátásra, hadigondozásra, stb. biztosított szerény források sem.

Komolyabb községi közkiadást a „járványügyi megelőző tevékenység” jelentett, amely alatt általában a romák jog nélküli, alárendelt, „tisztátalan” voltát demonstráló rítust, - a férfiakat, nőket, időseket egyaránt fegyveres hatósági kényszerrel kopaszra nyíró és nyilvános kényszerfürdető szertartást - kellett érteni. (A háború, a lövészárkokban töltött idő, a koncentrációs táborok melegágyai voltak a tifusz terjedésének. A környezet félelme a betegségtől még gyakoribbá tette ezeket az atrocitásokat, miközben alig volt különbség a tetvesség, a tisztaság területén a többi falusi szegény és a romák között.)

Az új rendőrség átvette a korábbi csendőrség cigány-nyúzó gyakorlatát, hiszen a falusi környezet továbbra is ezt várta tőle. Ezt a „feladatot” rendőri bűnüldöző, vagy bűnmegelőző „szakkérdésnek” tartották. Erre különösen a háborút követő bizonytalan helyzet, eldurvult közállapotok, szétszórt lőfegyverek, banditizmus okozta félelmek miatti bűnbakkeresés, „teljesítmény-kényszer”, az új hatalom erejét demonstráló megfélemlítési példák statuálása is vezette a rendőrséget a védekezésre képtelen és szolidaritásra alig számítható, előítéletekben kollektíven bűnözőnek, „vadembernek” feltételezett „féken tartandó” romákkal szemben.

Az új rendőrség, átvéve a korábbi gyakorlatot, fenntartotta a telepi vajdarendszert a falvakban. Ez azt jelentette, hogy a helyi rendőrparancsnok kinevezte a „vajdát”, „telepfelölöst”, „egészségőrt”, (helyenként különféle elnevezése volt e jogon kívüli „jogintézménynek”) aki köteles volt továbbítani a hatóságok rendeleteit, előírásait, elvárásait a romáknak. Jelenteni,

besúgni volt köteles, ha szabálytalanságot, bűncselekményt észlel, vagy idegen cigányok tűnnek fel a telepen. Felelős volt a cigányok mozgósításáért közmunkákra, vagy rendezvényekre. A „vajdákat” zsarolással, kedvezményekkel, hatósági védelemmel, vagy pénzzel vették rá feladatuk ellátására a rendőrök. A vajdák persze sokszor éltek vissza hatalmukkal, súgták be saját, vagy családjuk, barátaik aktuális ellenségeit, vitték rájuk a tetűirtókat, vitettek közmunkára, fizetség nélkül, erőszakkal. Ez kényelmes volt a külső hatalomnak, hiszen mentesült a „fárasztó” telepi munkától, ugyanakkor a jogállamhoz, az állampolgári egyenjogúsághoz semmi köze nem volt.

A cigányok érdekképviseléssel, kommunikációs érdekmegjelenítő lehetőségekkel, politikai, vagy egyházi szervezettséggel, szövetségesekkel nem rendelkeztek.

Társadalmi presztízszük minimális volt, mindennapi létüket meghatározó jogaikat bármikor kétségbe vonhatták, védtelenül kiszolgáltatottak voltak környezetük és a hatóságok önkényének.

Az új demokráciának „eszébe sem jutott” az általános jogi deklarációkon túl, e helyzeten érdemben változtatni. A közvélemény évszázadok óta „természetesnek tartotta” a romák alárendelt, kiszolgáltatott, jogon kívüli helyzetét.

A romák kunyhói legtöbbször idegen tulajdonban lévő (községi legelőkön, nagybirtokosok tulajdonában, vagy más „szívességi használatú”) telkeken álltak. Gyakran több évszázad óta. Ha a földbirtokosok érdeke úgy diktálta, bármikor földönfutóvá, „vándorcigánnyá” tehetők voltak. Sokszor történt „áttelepítés”, amikor a település fejlődése értékessé tette a telkeket, vagy a korábbi vályogödrökből halastavat létesítettek, a közlegelőt állategészségügyi érdekből meg akarták „tisztítani”, stb. Ilyenkor a kunyhókat összedöntötték és a roma családoknak megengedték, hogy más, értéktelen területen építsék újra a telepet. (Ezért volt a telepek jó része árvízzel, vagy belvízzel fenyegetett területeken, vagy személtelep mellett.) Az építkezéshez esetleg szalmát, vályogvetési- és néhány gally kivágására engedélyt adtak nekik. Ebből következően az elkészült lakóhelyek is tükrözték az ideiglenesség, a bizonytalanság „építészeti” jellegzetességeit.

Ha egyes telepi közösségek, - vagy csak egy személy is - konfliktusba kerültek környezetükkel ez gyakran az egész közösség elűzéséhez, kunyhóik lerombolásához, felgyújtásához vezetett, vezethetett.

A korábbi, (a Horthy érában) kóbor cigányok elleni hatósági megkülönböztető kényszerintézkedések alkalmazásakor a helyi hatóságok, a csendőrök mindenkori „értéktételére” bízta annak eldöntését, ki számít kóbor, vagy vándor-cigánynak. - (Ilyenek voltak például a lakhely változtatás tilalma, toloncolás, internálás, keresménnyel való rendelkezés tilalma, razziák, iparendély és kereskedelmi engedély tilalma, cigányigazolvány, vásárok látogatásának tilalma, lótartás tilalma, hatóság előtti tanúságtétel érvénytelensége, közlegelőn lévő lakóhely tilalma, kényszermunkára, közmunkára való igénybevétel, stb.) - Így alakult ki a csendőri szóhasználatban a „letelepült kóbor cigány” fogalma.

Ez fogalmilag minden romára érvényes lehetett, akinek kunyhója nem a saját tulajdonú telkén állt és „ideiglenes építménynek” tűnhetett (vályogviskó, földbe vájt kunyhó, cölöpépítmény, stb.) Akkoriban a romák nagy többsége ilyenekben lakott.

Az új demokratikus államban megkérdőjeleződhetett a korábbi rasszista, diszkriminatív jogszabályok további érvényesülése, hatálya, de mint látni fogjuk, e „jogbizonytalanság” nem tartott sokáig.

A háborút követő „történelmi igazságtételi program”, a földosztás idején a romák többsége falvak szélén, vagy azoktól pár kilométer távolságban lévő telepeken élt. Megélhetésüket elsősorban a nagybirtokokon végzett idény-jellegű mezőgazdasági munka (summás munka), erdőfenntartási bér munka, a községnek végzett pásztorság, mezőgazdasági napszámmunka (elsősorban munkacsúcsoknál: aratás, cséplés, szőlőmetszés, vad-hajtás, gyümölcsszüret, kapálás), vályogvetés, helyi építési bér munka adta. Ezen kívül a „keresztkoma” parasztok

részére személyes, alá-fölérendeltségen alapuló kisegítő házi munkákat végeztek (favágás, meszelés, trágyahordás, kertkapálás, nagymosás, tapasztás, stb.) általában értéken aluli természetbeni fizetségért (avas szalonna, száraz kenyér, beszáradt befőtt, használt ruha, stb. gyakran volt egész napi munka fizetsége). A patriarchális viszony azonban azt is jelentette, hogy a kora tavaszi inségek idején a roma család számíthatott a „koma” segítségére, alamizsnájára, kölcsönére. A romák voltak a munkaerő-bősséggel bíró falvak olcsón igénybe vehető munkaerő tartalékserege.

Az 1945. évi VI. Törvénycikkkel megerősített, az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M.E. számú 1945. március 15-én kibocsátott rendelete: „A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról” rendelkezett a földosztásról és az ezzel kapcsolatos eljárásról. (Magy. Közt. Törvénytára 1945-46. p.23-35)

A rendelet 1.§-a, amely a jogszabály célját ismerteti, tartalmazza, hogy ez a cél: „....a földesúri birtokok parasztkézre adása.... megnyitja....a felemelkedés útját...az évszázadok óta elnyomott magyar parasztság előtt...”.

A jogszabály 35.§-a előírja, hogy „A kiosztásra kerülő földekből kiskgazdaságok létesítésére földhöz juttatandók a gazdasági cselédek és mezőgazdasági munkások...” 36. §-a pedig, hogy „Előnyben részesítendő igényjogosult.... 3. Akinek három, vagy ennél több gyermeke van.”. A 37.§. szerint házhelyhez juttathatók családos és vagyontalan magyar állampolgárok, akiknek lakhelyükön lakóházigatlanuk nincsen.

A rendelet 38.§-a szerint: „Ki kell zárni az igénylők közül.....5. akit a helyi Földigénylő Bizottság 2/3-os szótöbbséggel juttatásra alkalmatlannak talál”

A jogszabály 48.§-a szerint a Községi Földigénylő Bizottság feladata: az igényjogosultak nyilvántartásba vétele, a község határában lévő elkobzás, vagy megváltás alá kerülő földek összeírása, felosztási terv készítése és közreműködés a földbirtok felosztásában. A Bizottság tagjait a földigénylők maguk közül választják.

Ha az előzőek fényében a cigányok földhöz, házhelyhez juttatásának ügyét vizsgáljuk, elsőként megállapíthatjuk, hogy a rendeletet használó, alkalmazó, végrehajtó kisbirtokos és mezőgazdasági cseléd – rendeletben megnevezett - „magyar parasztság” döntően nem tartotta maga közül valónak a helyi, jórészt mezőgazdasági munkából élő cigányokat. A romák mezőgazdasági cselédi, vagy földmunkási „jogviszonya” sem volt egyértelműen rendezett. Így általában fel sem merült, hogy a jogszabály „azokra is vonatkozhat”. Az első paragrafus erre még jogi hivatkozást is teremtett.

Korabeli szórványos adatokból megállapítható, hogy a falusi romák maximum 5-6%-át érthette el a földosztás során termőföldhöz, vagy házhelyhez juttatottak aránya (pl.: földdel rendelkezik 1947-ben Hajdú megye központi járásában 20 család, összesen 58 kataszteri holddal. A felmért családok száma 341, amelyben 1680 fő él. Egy roma tulajdonosra 2,9 hold jut, a felmért családok 5,9%-ának volt földje. Forrás: Gyergyói Sándor: Kirekesztéstől a beilleszkedésig I. kötet p.:189-191. Debrecen, 1990.)

A földhöz jutottak általában sok gyermekes, hadifogoly családdal rendelkező, a falusiakkal az átlagnál jobb viszonyban lévő, erősen asszimilálódott szegény családok voltak, akikkel kapcsolatban a szolidaritás, a sorsközösség áttörte az előítéletek korlátait.

A házhelyjuttatást nem előírásként hirdette meg a jogszabály a falusi nincstelenek, hajléktalanok számára, csak megengedően lehetőséget biztosított rá, ha ez a Földigénylő Bizottságokban résztvevők és az általuk képviseltek „óhaja”.

A cigányok esetében ritkán találkozhattunk ilyen szándékkal.

A falusi előítéletes közgondolkodás a „nem szokta a cigány a szántást” közmondással utasította el a roma földosztás gondolatát. Meg azzal, hogy a nincstelen roma úgysem tud mit kezdeni a földdel. Se tapasztalata, sem szerszáma nincsen hozzá. Persze a volt uradalmi cselédeknek, agrárproletároknak sem volt gazdálkodás-szervezési tapasztalatuk, szerszámaik,

de ők a szerszámokat is megkapták a földosztó rendelet betartásával, a földdel együtt. A cigányok esetében ez már „túlzás” lett volna.

A Községi Földigénylő Bizottságok tagjait a földet igénylők választották, és általában a falu kisparaszti közvéleményét képviselték. Érdekeik szerint a rendelkezésre álló elkobzott, vagy megváltott földterületből minél nagyobb rész megszerzése volt a céljuk, a képviseleti elv alapján érdekeik szerint jártak el. Ez azt is jelentette, hogy érdekük volt a jelentkező „idegennek tartottak”, hozzájuk nem tartozók kiostálása a jogosultak köréből. Erre adott lehetőséget a jogszabály 38.§-ának 5. bekezdése a Bizottság 2/3-os döntésével való „érdemtelenné nyilvánítás” intézménye. Ebben érvényesülhetett a helyi közvélemény kollektív előítélete, ellenszenve.

A romákra, mint a falvak olcsó munkaerő tartalékseregére a földosztás idején új szükségletek kielégítése is hárult. Az újonnan földet kapott birtokos családok jó részében távol voltak a munkabíró férfiak a frontokon, hadifogságban. A családnak szüksége volt a napszámmunkára a földjük megműveléséhez. Bérest nem lehetett kapni, hiszen azok is új birtokosok lettek, a sajátjukkal kellett foglalkozniuk. Pénz sem lett volna a bér munka árán történő megvásárlására. Ha nem marad az olcsó roma tartaléksereg, akkor esetleg reménytelenné vált volna az új birtokosok helyzete. Az állami nagybirtokok megműveléséhez is bér munkásra volt szükség, amelyet az új gazdák közül nem találhattak. Csak a továbbra is nincstelen csoportok, elsősorban a cigányok jöhettek számításba a kiesett munkaerő pótlására. (Egyébként a háború utolsó éveiben ezek a gazdaságok már tömegesen „alkalmaztak” kényszermunkásként roma munkaerőt.)

Tehát összegezve elmondhatjuk, hogy az agrárproletárként élő romák, a kisebbség meghatározó csoportja, társadalmi igazságtétel helyett újabb igazságtalanság áldozata lett. Kimaradt a földosztásból. Ez meghatározta további helyzetüket a termelőlőszövetkezetek alakulása, működése során, majd a rendszerváltozás után a kárpótlásból való kimaradással máig.

Ezt az igazságtalanságot magának a jogszabálynak a szövege, tehát politikai döntés, illetve a korabeli falusi előítélet-rendszer és érdekviszonyok okozták.

A mezőgazdaságon túl a háború utáni falusi újjáépítési konjunktúra ugyancsak munkalehetőséget teremtett a helyi építkezéseken, romeltakarításokon, illetve az új gazdák portáinak építésénél a romáknak - vályogvetőkként, tapasztókként, útjavítókként, erdőmunkásként, építőipari napszámosként.

Néhány közösség mobilabb, szerző-mozgó életformát még ismerő csoportjai bekapcsolódtak az elviselhetetlen infláció és a falusi kereskedelem jó részének megbénulása miatt kialakult batyuzó üzletelésbe és határvidéki árucsempészetbe. Ennek kockázatait a parasztok kevésbé merték vállalni, ugyanakkor az első időben az életlehetőségek fenntartásához mind a falvakban, mind a városokban nélkülözhetetlen volt. Az új rendőrség romaellenes attitűdjének folytatódásában e folyamat általánosítása, a kollektív felelősség „korszelleme” is közrejátszott.

Ugyancsak a „kollektív felelősség „korszelleme” indította el a hazai németység kitelepítését (a szövetséges hatalmak döntése alapján), illetve a szlovák lakosságcserét. De már korábban sok Erdélyből menekült székely, csángó került az országba áttelepülési céllal (pl. délvidék), illetve menekültként.

A német kisebbség által sűrűn lakott területeken (Tolna, Baranya, Dél-Somogy, Fejér, Pest megyék) az erőszakos kitelepítés után több tízezer lakóház, birtok maradt üresen, illetve lelt újgazdára. Ezeket általában az erdélyi és szlovákiai bevándorolt magyarok, részben a más vidéken igényjogosult, de földhöz már a hiány miatt nem jutott volt gazdasági cseléd új gazdák kapták meg, de a gyengébb minőségű, rosszabb fekvésű, állagú porták közül többet a

környékbeli nincstelen romáknak is juttattak. (Asószentmártonban a németek elhurcolása után a falu maradék sokác lakossága behúzódott a központ jó minőségű portáira. A külső, gyenge épületeket megkapták a környék erdei nyomortelepén élő, a nyilas uralom alatt különösen sokat szenvedett nincstelen beás romák.)

A sors különös fintora, hogy amíg a romák ellen elkövetett népellenes bűnök ügyében nemigen működött az igazságtétel, ellenben a cigány muzsikások a vendéglőkben, szórakozóhelyeken csak az Igazoló Bizottságok pecsétetes papírjának felmutatása után végezhettek kenyérkereső munkájukat. Később még a szakszervezeti tagságukat is igazolniuk kellett. (Romák a cigányvárosban, Történeti- és dokumentumfotó kiállítás a lajosmizsei romákról, dr. Kürti László bevezetője 2. old. 2005. Lajosmizse)

Az 1946. évi magyarországi zsidó pogromokhoz hasonlóan találkozhattunk cigány pogromokkal is. Ezek nem kaptak országos nyilvánosságot, csak a helyiek tudatában élnek tovább. Áldozatai leggyakrabban a náci koncentrációs táborokból telepeikre visszatért romák, családok voltak, akikről a környezet azt gondolta, hogy már „megszabadult tőlük”. Kis vagyonkájuknak lába kélt, elhurcolóik továbbra is a falu vezetői voltak, akik tartottak a számonkéréstől, ezért el akarták üldözni áldozataikat, tettük tanúit. Ilyen eseményre került sor 1946-ban Kisbicsérdén (Baranya) és Baksán (Baranya). Baksán a romák a falutól másfél kilométerre lévő putri-telepen laktak. Vízért a faluból kellett hozniuk, amiért a gazdák pénzt követeltek. A cigányokat egy idő után nem engedték be a faluba, amiért azok méltatlankodtak. Ekkor egy éjszaka rájuk gyújtották a falusiak a házaikat. A menekülőket dorongokkal, kapákkal ütlegették. A cigányoknak menekülniük kellett a faluból. Kisbicsérdén korábban a falu cigány telepére gyújtották gettóba a környékbeli romákat. Innen vitték tovább őket a komáromi erőd lágerbe, majd Németországba. Az innen visszakérült helybeli cigányok azzal fenyegetöztek, hogy feljelentik a helyi bírót és társait a hatóságoknál, korábbi tettei miatt. A következő éjszaka a cigányok házaikat felgyújtották, a menekülőket szintén megverték. A romák itt is elmenekültek az erőszak elől. (A szerző interjúja a két faluban élő romákkal, ill. Sággy Erna kéziratos tanulmányának hivatkozása László Mária hagyatékából a pécsi járási tanács 1957. aug. 7-i jelentése)

A front elvonulását követően nyitott kérdés volt az újból beinduló, illetve átalakuló helyi, megyei közigazgatás számára az, hogy merre fordul a „cigányügy”.

Az üldözött cigányok - a zsidókhoz hasonlóan - rehabilitációban, némi jogi elégtételben és védelemben részesülnek? Polgári jogaikat elismerik, vagy pedig folytatódik jogon kívüli helyzetük, kiszolgáltatottságuk, üldözésük a korábbi rendszerekhez, a Horthy és legutóbb a nyilas érához hasonlóan? Érvényben maradnak-e a korábbi (vándor)cigány ellenes rendeletek? Milyen teendők vannak ezzel a hatóságoknak?

A hivatalnoki kar helyben maradt káderei közül többen érintettek voltak a cigány üldözö intézkedések szervezésében, végrehajtásában, a romák munkatáborokba, gettókba zárásában, összegyűjtésében és internálásában, Németországba hurcolásában, vagyontárgyaik széthordatásában. Akkoriban kezdődtek, folytak az igazolási eljárások, így egzisztenciálisan is húsba vágó volt a probléma.

A központi közigazgatás sokáig nem foglalkozott a kérdéssel, más, „fontosabb” ügyek kötötték le a figyelmét. Így a helyi és megyei szint „magára maradt” az ügy kezelési gondjával.

A választásokon többségbe került Független Kisgazdapárt, illetve a Nemzeti Parasztpárt és a katolikus pártok is elsősorban a paraszti és tulajdonosi rétegek érdekképviselését tekintették hivatásuknak. A falusi cigány üldözés, jogfosztottság közömbösen hagyta őket. A városi munkásságot képviselő, „rendszerváltó hevületű” Szociáldemokrata Párt perifériusnak

tarthatta a kérdést. Ha egyáltalán ez szóba került volna, érdekeiben a szegényparaszti és falusi rétegek szavazataiért folyó versenyben népszerűtlen hátránytényezőnek vélhették volna az erős előítélet-rendszer és a romák politikai aktivitás-hiánya miatt (tömeges analfabétizmus). A hasonló motivációjú Kommunista Párt felső vezetői nyilván ismerték a harmincas évek második felétől, a cigányok ellen a Szovjetunióban folytatott elnyomó gyakorlatot (kényszertelepítések, munkatáborok a gulagokon, a roma nemzetiségi szervezetek, kezdeményezések lefejezése). Ha nem, akkor orosz belügyi tanácsadóiktól eligazítást kaphattak róluk. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság sem forszírozta a problémát. Korábban szóltam a roma érdekképviselő, sőt nyilvános érdekmegfogalmazódás teljes hiányáról. Ezek a tények és érdekek határozták meg a politikai és közigazgatási vezetés „csendben maradását” a kérdésben.

A dilemma megoldására elsőként (a korábban Marcaliban cigány katonai kényszerszermunkatáborral is rendelkező, a romák internálásában, Komáromba, illetve németországi lágerekbe hurcolásában közreműködő) Somogy Vármegye lépett.

Először „kísérleti léggömbként” a Somogy vármegye című lap 1945. június 30-i számában jelentettek meg egy cigányellenes pamfletet, ahol az újságíró szemét sértette a városban sétáló, moziba is beülő romák látványa. „Alulról jövő” kezdeményezésként írja a névvel nem szignált, tehát szerkesztőségi cikk: „Kérjük tehát a hatóságokat- gyorsan, erélyesen vessenek véget a kóbor cigányok egyre veszélyesebb garázdálkodásának! Van elég építeni való az országban, szükség van az erős munkáskézre, a munkatáborok szigorú fegyelme dologra tudja szoktatni ezt a léha, alávaló társaságot”.

A várt indulatos reakciók, vagy egyetértő bólintások elmaradtak.

Ezt követte másodikként az ügy megyei tárgyalásba hozása és ennek alapján a következő vármegyei felirat a Kormányhoz:

KAPOSVÁR VÁROS ÉS
SOMOGYVÁRMEGYE
NEMZETI BIZOTTSÁGA

M á s o l a t .-

1788/1/1945.N.B.sz.

Miniszterelnök Urnak,

Budapest.-

Kaposvár, 1945. november 20.

Somogyvármegye Nemzeti Bizottsága november 17.-én tartott ülésében kimondotta, hogy felírta a Magyar Kormányhoz, miszerint a Magyarországon kóborló cigányok ügyében országos rendelkezést hozni szíveskedjék, illetve törvényt arról, hogy a kóborló cigányokat az országból telepítsék ki, illetve eltávolításukról valamiképpen gondoskodás történjék.

Felkérem Miniszterelnök Urat, hogy a fenti határozat értelmében ezen régóta vajdó kérdést valamiképpen rendezni, s a végleges megoldás ügyében a szükséges intézkedéseket megtenni szíveskedjék.

Nemzeti Bizottság nevében:

Antl. Ödön s.k.

elnök.

(Máté Mihály kutató szíves közlése)

A Dunántúlon végénél tartott a földosztás. Éppen hazatértek már a németországi koncentrációs lágerekből: Dachauból, Buchenwaldból, Natzweilerből, Rawensbrückből, Bergen-Belsenből a túlélő romák. Ugyanolyan fogolyigazolványaik voltak, mint a túlélő zsidóknak. Néhányukat nyilván arról is felvilágosították, hogy vége a náci üldözésnek, velük igazságtalanság történt, és akik azt elkövették, azok bűnösök. A velük való szembesülés igen csak nehéz lehetett.

A vármegyei felirat „megoldási javaslata” a romák kitelepítésére az országból, az eddigi gyakorlathoz képest nóvum volt.

(És persze lehetetlenség is. Hová gondolhatták a kezdeményezők a kitelepítést? Németországba? A Szovjetunióba? Természetesen a „kóborló fogalom amorf volta” (Ha akarom 80 %, ha akarom pár most beszökött ember az országban) kiskaput hagyott volna az esetleg bekövetkező, ingerült, felháborodott kormányzati reagálás esetén.)

Nyilvánvaló, hogy a fensőbbiség állásfoglalásának, iránymutatásának kiprovokálása lehetett a cél, ami mégsem járt eredménnyel. Mindenesetre a felháborodott reakció elmaradása azért jelzett valamit. A romák helyzete, a velük történtek nem izgatják a pesti urakat és elvtársakat.

Lehet folytatni a következő intézkedésig szőr mentén, a korábbi Horthy érában folytatott, szokásos „kezelési módokat”.

(A levéltári anyagból nem sikerült megállapítani: hogy a Miniszterelnökség, vagy a Belügy a további tudakozódás útját választotta, vagy visszautalta a dolgot a feladónak a kényes kérdés felvetése után. Illetve esetleg Somogy megye aggódott a várható „fülöncsípés” miatt a beinduló és nagy propagandát kapott népbírósi eljárások láttán és ezért a kezdeményezői felelősséget „balhét” igyekezett a helyi szintre terelni.) Mindenesetre a megyei Alispán S-6102/1-1946. számú intézkedésével 1946. elején adatokat és javaslatokat kért be a járási főjegyzőktől a „cigánykérdés megoldása” tárgyában. Ebben aktuális adatokat és megoldási javaslatokat várt el a címzettektől.

Először a kaposvári járás főjegyzője Vermes válaszolt (761/1946. febr. 27.)

Megállapítja, hogy „a korábbinál kevesebb kóbor cigány járja a falukat”, „ellopnak mindent, amit tudnak, a letelepedett cigányok munkakészsége még a múltban tapasztalt mérvünél is kisebb.” „Megállapításom az, hogy a cigányokat a dolgozók társadalmába beilleszteni csak kényszereszközökkel lehetséges, ilyen kényszereszköz egyedül az erős őrzés alatt levő munkatábor lenne.”

Másodiknak az igali járás főjegyzője dr. Fehér Kálmán küldte jelentését. (888/1946. márc. 2.)

Idézetek: „...járásomban kóborló cigány ritkán akad. Letelepedett cigányainknak semmit nem változott a magatartásuk... Az orosz katonasággal és a feketézőkkel folytatott csereberélésnek fő közvetítői...Javaslom, hogy ezeknek, akik nem végeznek közöttük hasznos hajtó munkát, semmiféle hatósági jegy, vagy juttatás ne legyen kiadva, ezzel munkára és állandó letelepedésre lennének kényszerítve.”

Harmadiknak Csurgó Nagyközség bírása Horváth József reagált. (522/1946. márc.9.)

A bírósági írást a Mező utcai muzsikusi telepről azt írja, hogy: „meglehetősen dologtalanok, jórészt feketézésből és lopásból élnek”. Míg „a Csicsói utcaiak már rendesebbek, mert napszámos munkát végeznek...”. A konklúzió: „Javasoljuk, hogy zárassanak ki a cigányok a közellátásból, mert így tudjuk kényszeríteni őket a munkára, aki pedig lopásból él, illetve rajtakapják, munkatáborba helyeztessék el, ha pedig nem használja az előbbi eljárást, akkor javasoljuk külön e célra kijelölt helyre való kitelepítésüket.” (Arról nem szól a bírósági írás, hogy a két dolog szükségképpen erősíti egymást, ha legálisan nem vehetnek élelmiszert, akkor lopnak. Vagyis egyetlen jó megoldás szerint a tábor.)

A negyedik a barcsi járás főjegyzője dr. Kovács volt (491/1946 márc. 19)

Kovács szerint: „a cigányügy semmit sem változott”, kóborolnak, koldulnak, egy-két esettől eltekintve mindenféle munkától irtóznak, ragályterjesztők, lopnak... Véleményem szerint, a legszigorúbb rendszabályok igénybevétele, munkára kellene őket kényszeríteni... A szétszórtan élő cigányokat úgynevezett cigánytáborokba kellene csoportosítani... A táborban a cigányok, csak külön engedéllyel, vagy munkavállalás céljából hagyhatják el... Szigorúan utasítani kellene a községek lakosságát, hogy a kolduló cigányoknak a legszigorúbb büntetés terhe mellett nem szolgálhat ki sem élelmiszer, sem szeszesital...Cigányokra a legszigorúbb szesztilalom lenne életbeléptetendő...A 16 éven aluli és 60 éven felüli cigány a cigánytáborban csak külön engedéllyel hagyhatta el, miután ezen korúak munkára úgy sem alkalmazhatók...”

Ötödik a szigetvári járás jegyzője dr. Kékesdy Nándor (782/1946. április 1.)

A jelentés szerint: „Körülményeik csak a földhöz juttatottaknak változtak, kik igyekeznek a juttatott földet megművelni. Magatartása a többi cigánynak nem változott, ellenkezőleg, kihívóbb hangnemet használnak.”

Javaslatok között szerepel: a megrögzött és visszaeső bűnözők eltávolítása közülük, a Lajosfa pusztai mezőgazdasági munkás beás cigányok részére házhelyek juttatása, a dologkerülő cigányok állami gazdaságban való foglalkoztatása ügyelet mellett nevelő módszer

alkalmazásával. Tehát hetenként egyszer egy dolgos, házzal, földdel, iskolás gyerekekkel rendelkező cigány „népies előadást” arról, hogy a rendes, dolgos ember nem lesz az országban lenézve, hanem házjuttatással megbecsülik. (Ez az első, viszonylag emberséges jelentés)

A következő irat a csurgói járás főjegyzőjétől dr. Fóthi Lászlótól érkezett (959/1946. máj. 16.) Fóthi jelenti, hogy „a kóborló cigányok állandó lakhelyváltoztatása és csavargása részben megszűnt, illetőleg csökkent, magatartásukban javulás tapasztalható. Javaslat a folyamat véglegesítésére az „összevont telepítés”.

A hetedik jelentés dr. Bodonyi Dezső marcali járási jegyzőtől érkezett (585/1946. máj. 5. számon.)

Dr. Bodonyi „megállapítja”, hogy a hadműveletek után a „cigánykérdésben” a járásban nem történt javuló változás. Szükségesnek tartja: az újjáépítési rendezés keretén belül „központi államhatalmi beavatkozással, összevonások után egy helyre tömörítésük és munkára kényszerítésük, a csavargás lehetőségének teljes megszüntetésével.

Írásához felmérési adatokat is mellékel, amelyek tanulságosan nem támasztják alá a korábban a cigányok egészére megtett javaslatait. Eszerint a járás 16 jegyzősége és körjegyzősége területén 14-ben élnek cigányok. Ebből 3-ban problémás a helyzete 168 főnek. Ők is ott laknak a községekben, de koldulnak, vagy kiássák a hullott állatokat, stb. Ugyancsak megemlíti 5 körjegyzőségi területen legalább 188 főt, aki kifogástalan magatartással, földművelőként, esetleg földtulajdonosként él.

Lehetséges, hogy a „cigánykérdésben” való hatósági eligazodást is „megkeverte” rövid időre, (a BM kommunista-kézben lévő tárcsa volt), a Társadalmi Szemlében (1946. 8-9. szám 656-658. p.) megjelent Kálmán András által írt haladó szemléletű elemző tanulmány. Az írás a cigányok állampolgári jogegyenlőségének, sőt nemzetiségi jogainak biztosítása érdekében emelt szót. Véleménye szerint a cigányság nagyobb része állandó munkavégzéssel már elindult az (életmódbéli) asszimilálódás felé, (ezt akár alá is támaszthatja a fenti marcali járási felmérés) problémát csak azok jelentenek, akik a falun önálló egységbe tömörülve alkalmi keresetből, rendszeres munka nélkül tartják el magukat (őket tekinti a szerző vándorcigánynak). Kétségtelennek tartja, hogy a nem asszimilált cigányok problémája nemzetiségi kérdés és a vélt (a húszas években érvényes) szovjet példa követésére hív fel az ügyben. A szerzővel nyilvánosan több mint tíz évig nem szállt senki vitába, de írását nyilvánvalóan „magánvéleménynek” tekintették a továbbiak fényében.

Az országban a hadműveletek, frontélet utóhatásaként, illetve a különböző lágerek fertőzést kapott foglyainak hazatérével több hullámban, különböző helyeken ütötte fel fejét kiütéses tifusz. Úgy tűnt, hogy 2 év elteltével ez lassan megszűnik, de ekkor hírek terjedtek arról, hogy a kór Románia felől támad a keleti megyékben.

A közegészségügy falusi „frontjain” dolgozó körorvosok között, - különösen 1941 után, - általános „szakmai” véleményként terjedt el a cigányok genetikai alsóbbrendűségének, sterilizálásának, lágerbe zárásának, „felszámolásának” náci tanítása. A „Népegészségügy” című orvosi szaklapnak, pl. 1942-es évfolyamában több cikk is ilyen javaslatoknak ad hangot. (Okályi, Olay, Heiczinger, Borsy). (A romák járványterjesztéséről szóló előítélet már a középkortól „közvélekedés” volt.)

A járványügy korabeli „megelőző szemléletének” illusztrálására utalunk itt a Magyar Rendőrség Vidéki Főkapitánysága félhavi helyzetjelentésére a rendőrhatalóságok működéséről 1946. áprilisából. (szig. biz.142.439/1946/IV.12. B.M., PTI Levéltár 274. f. 11/6. 238.o.) „Szabolcs vármegye területén egészségügyi szempontból rendőrségi beavatkozásra a gávai

járásban és Nyíregyházán volt szükség, ahol a kiütéses tifuszbajjárvány megakadályozása végett a cigánytelepeken razziákat tartottak.” Tehát a rendőri razzia a járvány megelőzés eszköze a cigánytelepen a kor rendőri vélekedésében.

Szatmár, Szabolcs, Hajdú, Baranya megyék forrásai szerint folyamatosan folyt havonta, illetve kéthetenként a fertőtlenítés a lakások és a tetvesség miatt - hosszú évtizedekig. Általában rendőri segítséggel. A fertőtlenítés során a ruhák a kifőzés után általában használhatatlanná váltak, az emberek haját kopaszra borotválták kényszer mellett. A fürdetésre gyakran közös sátorban, vagy a szabad ég alatt került sor a falu közönsége, vagy a rendőrök szeme láttára. (RSK. Kényszermosdatások a cigánytelepeken 1940-1985. 2002. Budapest)

A romákat sújtó, megalázó kényszerfürdetések, tömeges lekopaszítás gyakorlata már korábban is a romák „tisztátalansága demonstrálásának” nyilvános szertatása volt. Az embertelen módon végrehajtott „autodafé jellegű rendezvényeket” a környezet gúnykacaja kísérte. Ennek illusztrálásaként idézzük az 1947-ben II. kiadásban megjelent „Cigánytelepítés Csörögefalván” című falusi komédiát, melyet Ifj. Dezső Lajos követett el és Kókai Lajos adott ki. „Tartalma:Csörögefalván olvassák a kormány rendeletét, mely szerint az ideiglenesen ott tartózkodó cigányokat le kell telepíteni. Földet és házat is kapnak. Az egész falu felzúdul, mert nem akarják, hogy cigányfalut építsenek Csörögefalva mellé. Mindannyian a bírót okolják. A srófós eszű bíró alig tudja lecsillapítani és hazaküldeni a haragos atyafiakat, de a nehéz esetet, sok nevetséges helyzeten át, mégis megoldja. Berendeli a cigányokat egészségügyi vizitre. Meg akarja borotváltatni, nyíratni, fürdetni a cigányokat. A cigányok természetesen nem bírják ki, inkább megszöknek, ott hagyják a falut. Nagy a boldogság Csörögefalván. Éltetik a bírót, sőt újból meg is választják. (Színháztudományi Intézet anyaga, közli RSK Kényszermosdatások p.:37)

Hasonlóan jellemzi a helyzetet a Somogy Vármegye című lap 1947. szeptember 25-i számának „Miért lettünk 100 cigánnyal kevesebbek? A rendőrség egy egész cigánykaravánt fogott el a monstre razzián” című tudósítása.

Eszerint röviden: két községben egyre-másra tűntek el a tyúkok, libák, az udvaron felejtett háztartási cikkek. A lakosok a cigányokat gyanúsították. Kérték a rendőrség segítségét. A rendőrök 69 cigányt előállítottak a kaposvári rendőrkapitányságra. Közöttük voltak olyanok is, akiket köröztek lopás miatt. A lefogottak hozzátartozói hangosan méltatlankodtak az őket ért sérelem felett. A legnagyobb sérelem reggel érte a cigányokat. A tiszti orvos utasítására lekopaszították mindannyiukat: férfiakat, asszonyokat, gyermekeket. A rendőrségi borbélyok erőszakkal végezték ezt a romák tiltakozása ellenére. Ezután kézhez kapták az egész Somogyból történő kitoloncolási végzést. A gúnyos hangú cikk a következőkkel végződik: „A cigányok pedig a kopasztással járó megszégyenítést annyira a szívükre vették, hogy elhatározták, soha többé nem teszik Somogy földjére lábukat. Tanulságul azt vonhatjuk le ebből az esetből, hogy kisebb tolvajok ellen sokszor többet ér a nyilvános megszégyenítés, mint bármilyen szigorú rendőri intézkedés, vagy törvényszéki eljárás.”

A feltételezett járványveszély hírére, 1947-ben beindult a központi közigazgatás kereke is a „cigánykérdés rendezésére”.

Az első forrásként a Belügyminisztériumban 1947. február 26-án tartott országos alispáni, főispáni és polgármesteri értekezleten elhangzottakról van tudomásunk. (PIL 274 fond 15/32csomó: jegyzőkönyv: 34,41,53.oldalak) Itt dr Gaál Elek Szatmár Vármegye alispánja beszédében: „Vármegyénk közegészségügyi állapota nagyon rossz. Elsősorban meg kell említenem, hogy 7.000 lélekszámot kitevő cigánylakosságunk van. A cigánynegyedben állandóan kiütéses tifusz, illetőleg visszatérő láz (malária) járvány van. Nagyon fontos lenne ennek a betegségnek a kiküszöbölése...”

(n.b. az egyes számból nem a betegségek, hanem a cigánynegyed kiküszöbölésére lehet szándékként asszociálni)

Az értekezleten Hajdú Megye alispánja:”A közegészségüggyel kapcsolatban legelőször én is a cigánykérdést említem meg. Mint a vármegye megoldásra váró problémáját. A hajdúhadházi cigányok között kiütéses tifusz lépett fel és most is zárlat alatt van a helység. Bár az orvosok szerint a fellépett betegség nem kiütéses tifusz, hanem visszatérő láz, mégis a hatóság közbelépésére van szükség a ragályos kór terjedésének megakadályozásában....”

Az értekezleten a Népjóléti Minisztérium kiküldöttje Wilmon Gyula válaszolt a felvetésekre: „Mindenek előtt a cigány kérdésre vonatkozóan kell bejelentenem; az Alispán úr aggálya nem túlságosan veszélyes, mivel a kiütéses tifuszt sikerült lokalizálnunk, a járvány így megakadályozható. Az egyes tünetekről megállapítottuk, hogy nem is annyira tifusz, mint inkább visszatérő láz jelenségei, ami ugyan megkövetelte a maga áldozatait.”

A Szatmár és Hajdú megyék törekvései mögött emlékeztetnünk kell, hogy e területeken a romákat 1944 nyarától az orosz csapatok bejöveteléig jórészt gettóba zárva tartották a hatóságok. Ennek bűnrészesei ott ültek a hivatalokban. Folytak az igazolási eljárások, elbocsátások, letartóztatások a népellenes, háborús bűntettek miatt. A korábbi „cigányügyi eljárások” legitimálása húsba vágó túlélési érdeke volt a régebbi hivatalnokoknak. A cigány problémák „járványügyként deklarálása” ilyen célokat is szolgálhatott.

A magas szintű belügyi országos értekezlet felvetését követte: hogy „Az 1947. április 28-29-én lefolyt tisztí-főorvosi értekezleten újból felmerült a „cigányok ügyének” rendezése. A múltban már sok javaslat hangzott el erre vonatkozóan, de megvalósulásuk elé mindig akadályok gördültek. A cigánykérdésnek nem csak közegészségügyi, hanem gazdasági, szociális, rendészeti és számos más oldala van és ezek egymástól nem választhatók el. A hatósági orvosok a legjobban látják a kérdés megoldásának halaszthatatlan sürgősségét, de az egészségügyi hatóságok egymagukban nem elegendők a szükséges sokoldalú kormányzati intézkedés előkészítésére. A feladat nehéz, de egyszer hozzá kell fogni. Felvetjük a kérdést, nem volna-e lehetséges egy vármegyét, vagy akár csak egy járást kísérleti területté kijelölni és a helyi erők összefogásával, megpróbálni a cigány ügyet nyugvópontra hozni?” (Népegészségügy 1947.évf. 28. sz. 1086 o. jelzetlen szerk. cikk: A cigánykérdés megoldása címmel)

A korabeli forrásokból úgy tűnik, hogy a népjóléti és belügyi kormányzat előbb „országos cigányankéton” próbálta meg a közös álláspontot kialakítani. Az „egészségügyi veszélyt jelentő személyek” új jogi fogalmának felállításáról volt szó. Az ezen meghatározás részletes feltételei alá eső egyének, bizonyos polgári jogoktól, szavazati jog, kedvezményes juttatások, élelmiszer pótljegyek, stb., bizonyos próbaidőre elestek volna, s a szabad mozgásukban rendőri felügyelettel lettek volna korlátozva - írja a Népegészségügy 1947. 36-os száma 1147. oldalán Galambos József dr. mátészalkai tisztí-főorvos a „Cigánykérdés megoldása” című tanulmányában. Sággy Erna kutató említi, hogy egy levéltári forrás szerint a Népjóléti Minisztériumban „megoldási” javaslat készült, de a Belügy ezt nem támogatta. (Sággy Erna: A magyarországi cigányság története a Holocausttól az 1961-es párthatározatig – a politika tükrében; szakdolgozat, ELTE BTK. Új és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, kézirat 1996. p.:10.)/

Nyilvánvaló, hogy a vélt járványveszély gyors intézkedést igényelt. Cigány ügyben, pedig ugyanerre a „megoldásra” a régi „jól bevált” horthysta-intézkedések is megfeleltek. Ekkor véglegesen eldőlt a dilemma a romák polgári jogegyenlősége kérdésének ügyében.

A Belügyminiszter 1947. október 22-én 198.348/1947. IV. 1. BM. számon kiadta rendeletét „A kiütéses tifusz elleni védekezés tárgyában”.

Ebben többféle kérdésről volt szó. Így a leginkább fertőzött keleti törvényhatóságokban a „veszélyt jelentő személyek” védőoltását, ruhájuknak tetvetlenítő szerekkel való

impregnálását és elrendelte a cigánytelepen élők, valamint a „kóborcigányok,” továbbá az egyéb fokozott közegészségügyi felügyeletre szoruló lakosság (csavargók, koldusok, tömegszállások lakói, stb.) megfelelő kezelésben részesítését. A védőoltások és tetvetlenítések, vesztegzárak végrehajtására karhatalmi segítséget is biztosított. A Romániai tífuszjárvány hazai elterjedésének meggátolására fokozott egészségügyi és rendészeti intézkedéseket írt elő: elrendelte a határsávban (20 km) szolgáló közalkalmazottak védőoltását és ruháiknak fertőtlenítő anyaggal való kezelését, fogdahelyiségek, rendőrlaktanyák és őrsők rendszeres fertőtlenítését, a határsértők orvosi vizsgálatát és „visszaküldését”. A kishatárforgalomban átjárók névjegyzékét elküldették a lakóhelyi előljáróságoknak. Ezt a honvéd határőrség szervei is teljesítik.

Majd itt következett a „történelmi” „régóta hiányolt” központi „cigányügyi” állásfoglalás, intézkedés: „Valamennyi rendőrhatóság vezetőjének figyelmét külön is felhívom a 257.000/1928. B.M. számú rendelet rendelkezéseire.” Ezzel a belügyi kormányzat (a kivételes, járványügyi rendeletet alibiként felhasználva, ebben elrejtve) érvényben lévőnek és kötelezően alkalmazandónak nyilvánította a korábbi rasszista, megkülönböztető cigányellenes állami szabályokat.

A jogszabályt dr. Lénárt Imre rendőr alezredes írta alá a miniszter rendeletéből.

/A 257.000/1928. BM. sz. körrendelet előírta a rendőrhatóságoknak a kóbor cigányok felkutatására intézkedéseket és időnkénti (évente, később félévente) való megismétlését. Ez az intézkedés pedig: az összehangolt cigány razzia, melynek adatairól a hatóság évente köteles jelentést adni. (A razziák a telepeken hagyományosan „tetemre hívási” üldözési szertartást jelentettek; az ott lakó cigányok végigverését, vallatását, gyötrését, megfélemlítését, a – valamilyen okból - éppen úton lévők összeszedését, vallatását, lekopaszítását, toloncolását, internálását.). A rendelet a rendőrséget a kóborló cigányok (munkakeresők, rokonlátogatók, stb., vándor mesterségeket folytatók, munkakerülők egyaránt) feltartóztatására és a rendőrhatóság elé állítására kötelezte. A jogszabály a kóborló cigányok és hasonló csoportoknak az országba való bejutását megakadályozni rendelte, a mégis bejutottak visszaküldését írta elő. Az ország belsejében feltartóztatottakkal szemben fertőtlenítés, tetvetlenítés után büntető és rendőri, igazságügyi hatósági intézkedéseket írt elő illetékességi helyükre toloncolásuk után. Így a bűncselekmény gyanúja esetén bíróság elé állításukatt és akiknek dologházba utalását, vagy javítónevelését nem rendelték el, annak (a büntető eljárás befejezte, ill. a büntetés elszenvedése után) az illetékes rendőrhatóság további intézkedés alá vonását (értsd: internálás, kitiltás, rendőri felügyelet). A rendelet úgyszintén alkalmazni rendeli, a 15.000/1916. B.M. sz. rendeletet, amely a kóbornak minősített cigányokat jegyzékbe vétel, testi megjelölés, cigány igazolvánnyal való ellátás után az adott falu hatóságainak teljes mértékben a foglyává tette. Az így megbélyegzett cigánytól el kellett venni lovát, egyéb vonóállatát, ilyet nem tarthatott, saját keresményével nem rendelkezhetett, a települést nem hagyhatta el. A szabályok megszegése esetén toloncolták és internálták. Lényegi polgári jogaitól (munkaszerződés kötés, önálló létfenntartás, vagyonával való rendelkezés, lakóhely megválasztása, stb.) tehát hatóságilag megfosztották. A rendelet alapján: „kóbor cigánynak kell tekinteni mindazt a cigányt, aki nem tudja „beigazolni”, hogy rendes lakóhelye van.” A „rendes lakóhely” fogalmát a rendelet nem részletezi, ezt a (csendő-rendő) hatóság „szabadon értelmezhetette” mindenkori aktuális érdeke szerint. Mivel az országban ténylegesen kóborló cigányok szinte egyáltalán nem voltak, így ezt az értelmezést a putri lakó „ideiglenesen letelepedett” cigányokra alkalmazták általában. Akik falvak szélén, vagy attól távolabb, illetve erdőkben lévő viskókban éltek./

A korabeli roma népesség 70-80% százaléka élt ilyen viszonyok között ebben az időszakban. Az új többpárti polgári demokrácia tehát a cigányok nagy részét újból megfosztotta egyenrangú polgári jogaitól, újból beszorította a kiszolgáltatott gettó létbe, újból gyanús

idegenként kezelte őket etnikai alapon. Ezzel visszaállt a feudális, majd fasiszta „rend cigányügyben” két évvel a náci birodalom bukása után, a romáknak a koncentrációs táborokból való kiszabadulása után. Amikor nemzetközi szerződések (párizsi békeszerződés, emberi és polgári jogok nyilatkozata) és a magyar ideiglenes alkotmány (1946 é. I. tc.) tilalmazták a polgári jogegyenlőség korlátozását, az etnikai alapú hátrányos megkülönböztetést.

Ha még kétségünk lett volna, hogy a járványügyi megelőző jogszabályba esetleg tévedésből került be a rasszista intézkedéscsomag visszaállítása, akkor ezt eloszlatja a 165.106/1947. III. 2./ számú belügyminiszteri rendelkezés, amely dr. Szentgyörgyi István min. osztályfőnök aláírásával került a törvényhatóságokhoz kiadásra (Baranya Vármegye Alispánja 018255 szám alatt iktatott példány). A rendelkezés a csavargás elleni fellépés kapcsán sorolja fel érvényesnek a fenti cigányellenes jogszabályokat. Indokként: „Az utóbbi időben a kóbor személyek fokozottabb mértékben veszélyeztetik az élet és vagyonbiztonságot. Ennek ellenére ellenőrzésük terén az erre köteles hatóságok és szervek tevékenysége ellanyhult. Kóbor személyeknek kell tekinteni mindazokat a keresetre utalt munkaképes egyéneket, akik munkakerülés céljából csavarognak. Ezekkel egy tekintet alá esnek azok a személyek is, akik bár nem munkakerülés céljából kóborolnak, de nem tudják igazolni, hogy rendes lakóhelyük van.” Tehát a nem kóborlókra is, akiknek nem „rendes” a lakóhelyük... Majd a jogszabály hivatkozik a korábbi cigányellenes rendeletekre, felsorolva azokat, felszólítva a hatóságokat, hogy támogassák a rendőrséget ezek betartatásában. A rendelkezést minden település jegyzőjének megküldték a megyei alispánok.

Itt már nem a járványveszélyről, hanem az élet és vagyonbiztonságról szól az indoklás. A nem rendes lakású (telepi, putri-lakó) romákat, potenciális bűnözőnek, veszélyes embereknek tekinti a szabályozás, a csavargókhoz, munkakerülőkhöz, hajléktalanokhoz hasonlóan, de etnikai és „lakás minőségi” alapon.

A két jogszabály cigányképe a fertőzést terjesztő koszos, valamint a vagyon és életbiztonságra veszélyes cigányképet közvetíti a hatóság és a társadalom felé. Ezzel indokolva a jogellenes szabadságkorlátozás újbóli beindítását, legitimálását.

A két fenti jogszabály kiadása utáni szociálpolitikai szemléletre jellemző példa az, ami a Népjóléti Minisztériumban 1948. június 7-8-án tartott éves szociális felügyelői értekezleten hangzott el - Olt Károly miniszter jelenlétében - Varga Endre minisztériumi o. tanácsos felszólalásában: „...Nagyon kell tehát vigyázni, hogy hogyan kapcsolják össze a külföldi megsegítést Magyarországon... Ugyanis az egyik külföldi delegátus úgy vélte Magyarország hatékony külföldi megsegítését előmozdítani, hogy cigány gyermekekről fényképfelvételeket készített teljesen rongyos, elhanyagolt állapotban és boldog volt, hogy ezeknek a képeknek a hatása alatt jelentős segítség fog összegyűlni az országnak. Mi azt gondoljuk, hogy amikor az újjáépítésen oly nagy munkát végzünk, nem ez a megfelelő módszer, hanem inkább az újjáépítésről kellene felvételeket készíteni és ezzel propagandát csinálni. Megmutatni azt a hatalmas életnívó emelkedést, amelyet a magyar nép hajtott végre, s ennek sokkal nagyobb hatása volna, mint a cigánygyerekeknek. Végül hangsúlyozza, hogy a népjóléti kormányzatnak az az elve, hogy külföldi segélyezést elsősorban intézmények létesítésére, támogatására kell fordítani. Egyéni segélyezést a szakszolgálatnak és a népi szervezeteknek hozzájárulásával kell engedélyezni...”

/Itt látható, az a később általános, képmutató álláspont, hogy ugyan szégyelljük, hogy a roma (és persze sok más szegény gyerek) feneke kilóg a nadrágból, lyukakban laknak, de nekik nem kérünk mástól segítséget, mi sem adunk támogatást, nem telik rá, hiszen nem ezek az emberek a fontosak, hanem az újjáépítés és a presztizsünk./

A két rendelet kiadásával egy időben indít olvasói vitasorozatot a Népegészségügy című (korábban is exponált) minisztériumi szakfolyóirat a „Cigánykérdés megoldása” témakörében. A vita az 1947. évi 36. számban kezdődött, az 1948. évi 1-2 számban folytatódott és az 1948

évi 5-6. számban fejeződött be. A vitát Galambos József dr. mátészalkai tisztifőorvos cikkével indították és további 12 hozzászólást közöltek. A „cigánykérdés” szó jelentését, tartalmát a szerzők nem definiálják, azt „közismertnek” tételezik a kollektív többségi előítélet-rendszer alapján. Legtöbbször a kérdés a kisebbség megmaradásának kérdésessé tételével egyezik.

Galambos vitaindító cikke folytatja a Népegészségügy korábbi rasszista hagyományát a témában, „a cigányok társadalmi közösséget veszélyeztető magatartásáról”. Beszámol az előzményekről, hogy a visszacsatolt területeken a negyvenes évek elején tifuszciklás tört ki és égetővé, fenyegetővé tették a kérdést. „Az akkori kormányzat foglalkozott is a megoldás előkészítésével, jogi, egészségügyi és társadalomtudományi vonalon keresték értekezleteken, ankétokon a megoldást, amelyet azonban a „bekövetkezett események” már nem tettek lehetővé. /lásd: a romák Ukrajnába áthajtása, gettóba zárása, koncentrációs táborba hurcolása a szerk./

Szatmár vármegye és Szatmárnémeti város szakelőadói tanulmányozták Esztergom és Nagyszalonta cigányszabályrendeletét (gettózás a szerk.) Szatmárnémetiben ezek alapján 1943-44-ben tiltották, hogy a romák nappal a városba jöjjenek. A megyei rendelet kiadásába beleszóltak az „események”.

Majd a probléma súlyosbodásáról beszél. Példái: egyes községek földigénylő bizottságai cigányoknak is juttattak házhelyet, egyes községek cigány lakosai kunyhóik telekkönyvi tulajdonosai. Ezeknek a község belterületére került cigányoknak az áttelepítése legtöbbször megoldhatatlan...

A szerző „örökléstan okokkal, csíraelemekkel” magyarázza a romák helyzetét, tételezett rossz tulajdonságait. Javasolja a 0-15 éves cigány gyermekek szüleiktől való elvételét és állami gyermekmenhely kötelékében, külön e célra szervezett nevelő-intézetekben kollektív nevelésben részesítését. (orosz példa alapján). Ennek kiszámítja a vélt költségeit (36 millió Ft) és ezt a járványügyi és rendőrségi cigány kiadásokból fedezhetőnek véli (A cigányok 2 hetenkénti fertőtlenítő porozása egy év alatt a megyében 165.000 Ft-ba került)

Majd tájékoztat, hogy megyei ankétokat hívott össze a kérdés szakértőiből és ismerteti az ottani javaslatokat. Egy vélemény volt, amely eugenetikai alapon a cigányok változtathatatlanságával érvelt. Egy vélemény szerint a cigányok nyomorhelyzetét ugyanúgy kell megoldani, mint a többi szegénységét. Az értekező elgondolásai nagyjából a régi síkokon és eszmekörben mozogtak. Koncentrációs és munkatáborok, hortobágyi összpontosítás, sőt a generális sterilizáció gondolata is felvetődött. Katona Imre érvelt a munkatáborok ellen, hogy nem hozza meg a várt munkaeredményt és bosszút szül. Szepessy és Finta rendes lakóházakkal kezdenék meg a cigányok munkára nevelését. Katona Imre a jobb érzésű cigány fiataloknak állandó munkaalkalmat és keresetet biztosítana. Hidegpataki a cigányokat is bevonná ügyeik megtárgyalásába. Petrilla „kísérleti telepeket” létesítené a cigány kérdés megoldására az összes lehetőségek kipróbálására.

Galambos javaslatai:

gyermekelvétele 0-15 éves korig, (nevelőintézet)

felnőtteknek: állandó ipari munkalehetőséget és munkáslakást de állandó felügyelet mellett (munkatábor- a szerk-)

a községekben maradónak kertet, házhelyet, a cigányok vályogból építsék meg házaikat központi típustervek szerint, végezzenek háziipari munkákat állandó ellenőrzés mellett. (gettó- a szerk.)

A megyékben rendezzenek cigány ankétokat a szakértőknek és a cigányoknak a problémákról a minisztériumi szakemberek vezetésével.

2. Ésik Károly dr. orvos hozzászólása: /Népegészségügy 1947/36 p.:1450/

„A cigánykérdést a most lezajlott földosztással lehetett volna legjobban megoldani, úgy hogy részükre külön falvakat kellett volna telepíteni és ott állandó felügyelet mellett először betegségeiktől megszabadítani, azután tisztaságra nevelni és valamely állandó, rendszeres foglalkoztatásra tanítani és munkára nevelni. (Leginkább bádogos, üstfoltos, lakatos, szövő, fonó, kosárfonó munkára szövetkezeti formában)

3. Kise Imre dr. orvos /u.o./

„Az egyéni teljes szabadság meghagyása mellett a cigánykérdést megoldani nem lehet...”
Három csoportra osztja a cigányokat a megoldási javaslata:

tiszta, rendes munkáséletet élők: 10-20%. Őket ki kell emelni a többi közül, házhelyet adni a parasztok közé nekik

Akikkel érdemes foglalkozni: A harminc év alatti korosztályból: fél éves kortól 15 évesig gyermekelvétele, menhelyen, majd tanoncotthonban nevelés, a többiek (ifjak) ipari gócpontok mellett összegyűjteni felügyelet mellett (munkatábor). A gyárban csoportonként munkára fogni 30-50%-os bérrel, majd később teljesítménybérrel, melynek egy része a tábor költségeit fedezné, más része a későbbi önálló élet feltételeit szolgálná. Az önálló élet megkezdése után is szoros ellenőrzés alatt tartani őket és kifogás esetén vissza kell küldeni őket a munkatáborba.

Akikkel nem érdemes foglalkozni....? 30 év felettiek. Ezt már nem részletezi a javaslat.

3. Gönczy Tibor dr., j. jegyző

„A kérdést feltétlenül és mielőbb meg kell oldani” „...a rosszul értelmezett szabadság gondolat gátolja a kérdés megoldására irányuló törekvéseket...”

Az embereket három csoportra osztja: társadalmi rendbe beilleszkedők, társadalmi renddel szembehelyezkedők, társadalmi rendre veszélyesek. „A cigányok a mai társadalmi berendezkedésük, életmódjuk mellett több szempontból is veszélyt jelentenek...” Javaslatai:

„A cigányok a községtől távolra kitelepítendőek (erre hozzanak kormányrendeletet), „A magyar lakosság védelmét szolgálná a közgyógyellátás korlátozása az értéktelenebb munkaerőt jelentő cigányok felé és a rendelkezésre álló keretnek a magyar lakosság részére történő teljes felhasználása.”

„A cigányok megrendszabályozására...a helyi közigazgatási, rendészeti, közegészségügyi hatóságok olyan irányú felhatalmazása, hogy bizonyos keretek között, a helyi viszonyoknak megfelelően, különleges rendszabályokat, óvintézkedéseket életbe léptessenek.”

Bírálja a Galambos cikk gyermekelvétele és állami nevelésbe vétellel kapcsolatos „nevelési” javaslatát azzal, hogy ez „a könnyelműségre hajlamos cigányságot az eddigénél sokkal nagyobb szaporodásra, felelőtlen viszonyokra fogja serkenteni”. A javaslat eredménye, a cigányok polgárosulása, asszimilálása esetére is aggodalmát fejezi ki: „Hogy azután ez a „vérfelfrissítés” mennyiben válik a lakosság színvonalának, munkakészségének, stb. előnyére, nehéz lenne megmondani.

Heicinger János orvos

Ideálisnak tartja Galambos javaslatát (gyermekelvétele), „mert megvalósulása esetén antiszociális cigányaink nem pszichopata része egy nemzedék alatt bele nevelődne társadalmunkba” Meg kívánja „szoktatni a cigányokkal a munkát”. „Ha pedig a cigányok megtalálják a megélhetésüket, egy-egy nemzedék folytán elvesztik cigányi megkülönböztető jellegüket és beleolvadnak az őket befogadó népességbe.”

/folytatás a Népegészségügy 1948/1-2 számban/ Zemplényi Imre dr. bányafőorvos (Mátranovák)

Véleménye szerint nincs a cigányügyben egységes vélemény, javaslat. Hiányzik a kérdés „rendezéséhez” szükséges törvényes rendelkezés, szervezet, költség, férőhely. Részletes adatfelvétel kellene. A szerzők cikkeiben két felfogás áll szemben egymással. „Az egyik szerint a cigánykérdés faji kérdés: a cigány élettanilag különbözik a nemcigánytól...” A másik szerint viszont a cigánykérdés csupán szociális kérdés; a tudatlanság, a nyomor, sivár környezet okozza a betegséget testi, lelki és erkölcsi vonatkozásban egyformán”

„A különbség a fehér és színesek között kétségtelen és alkati jellegű; erkölcsi és világfelfogásban nyilvánul” állítja a szerző. A cigányokat 3 csoportra osztja: I./ polgárosodott, dolgozó, letelepült, II. szociálpazsola, helyben lakó, a köz terhére élő rész, III. országhatárt nem ismerő sátoros vándorcigány. Ez utóbbiakat a legkönnyebb kezelni, nem kell beengedni az országba, a benn lévőköt ki kell toloncolni rendészeti úton, illetve ki kell hirdetni, hogy aki lakhelyét, kenyérkeresetét igazolni nem tudja, munkatáborba kerül. A többiekéről adatfelvétel készítendő (rendőri, szociális) és ha lesz pénz, akkor kell a megoldáson gondolkodni. Szerinte a cigánykérdés faji és szociális kérdés egyaránt.

Papp Ignác tanfelügyelő

Javasolja a nagyobb cigány telepek mellett külön cigány osztályok felállítását csökkentett tantervvel és nagy százalékban egészségügyi ismeretekkel. Ehhez közadakozásból: mosdótálat, fűsüket, törölközőket, stb. kellene beszerezni.

Kincses Endre dr. ref. lelkipásztor

„A cigánykérdés rendezéséhez véleményem szerint a következőkre volna szükség:

I.A cigányok lehetőség szerinti elkülönítése, s demokratikus szellemű, de szigorúan fegyelmezett munkaközösség keretében fizetési, rendszeres foglalkoztatása (munkatábor?)

II. Gyermekük iskolai neveléséről – esetleg külön cigányiskolák felállításával is – odaadó gondoskodás

III .Erkölcsi, lelki felemeltetésük érdekében az egyházak szolgálatának

Igénybe vételével külön cigány-misszió megteremtése”

Ustor Endre dr. vármegyei tisztifőügyész

A törvények mellett szólnak, „hogy a cigányok viszonyai tárgyában ne történjék külön intézkedés, hanem viszonyaik egységesen bíráltassanak el a népesség többi részével”.

„Azok a cigányok, akik a társadalmi rendnek nem megfelelő magatartást tanúsítanak a fennálló büntető jogszabályok keretében kell eljárni (közveszélyes munkakerülés). Rendelkezésre áll a rendőrhatalom őrizzetbe vétel jogszabálya is” (internálás)... „A cigány gyermekekre nézve is azt tartanám célszerűnek, ha a róluk való szociális gondoskodás azonos módon történne a többi gyermekek gondozásával.”...

Dobszay László dr. igazgató-főorvos

Galambos cikkében javasolt gyermekelvitel ügyében kritizál, hogy ugyan a cigány gyermekek többsége erkölcsileg elhagyottnak és anyagilag is elhagyottnak tekinthető és a jelenlegi gyakorlat és jogszabályok szerint is elvehető lennének, de ettől az egész állami

gyermekvédelmi rendszer összeomlana. Sem annyi férőhely, sem annyi pénz nincs és nem lesz, amiből e feladatot megoldhatnák. Ezt számításokkal is bizonyítja.

Ráthonyi Endre vm. Közjóléti szöv. Tisztviselő

Javaslat.: I. Gyermek nevelése legalább 6 éves kortól kezdődőleg a szülőktől elkülönítve

II. Felnőttek részére kísérleti munkatelepek létesítése téglagyárakban. „radikális felügyelet mellett”

„A cigányság alacsony erkölcsi életmódja, valamint zilált családi körülményeik miatt is, mely a legalacsonyabb nívón áll, nem alkalmas arra, hogy a magyarsággal együtt élve helyeztessék el közös munkahelyre, mindaddig, amíg a jelenlegi életmódjukban gyökeres változás nem áll be, mert ez csak rovására történnék a rendes családi életet élő magyar munkásságnak...”

/Népegészségügy 1948. 5-6.szám Hozzászólások rovat/ Keresztes László dr. Székesfehérvár „Pozitív megoldást jelentene Galambos javaslata, azonban ez pénzügyi és egyéb okokból nem viheto teljes egészében keresztül.” Demokratikus szellemű Ustor hozzászólása, de közvetlen megoldást nem javasol. A többi hozzászólás különféle kényszerelkülönító és egyéb rendészeti megoldásokat talál csak.

Javaslat szerint a kérdésben a cigányságnak is lenne beleszólási joga. Ő Galambos ötletét felhasználva a letehetségesebb gyermekeket venné el szüleiktől és állami nevelés után népi kollégiumokban nevelné őket értelmiségivé, akik vezetőként lassan kiemelnék a cigányságot mostani elmaradottságukból. „Addig az állam megkülönböztetés nélkül igyekezzék segíteni minden szociálisan, vagy kulturálisan elmaradott tagján. Ha pedig ezek szembekerülnek a társadalommal, megkülönböztetés nélkül sújtson le rájuk.”

„Kisebbségi kérdéseket pillanatok alatt is el lehet intézni a fasizmus módszerével – gázkamrákban. A sokat szenvedett cigányság már ebből is kivette részét, midőn – ezt kevesen tudják – éppúgy deportáltak és semmisítették meg, mint a zsidóságot. A demokrácia nem választ ilyen, vagy ehhez hasonló megoldásokat.”

Fellner Ferenc dr. Budapest /Megjegyzések „A cigánykérdés megoldása” c. cikk hozzászólásaihoz.

„Galambos József dr. „A cigánykérdés megoldása” című cikkének hozzászólásait olvasva megdöbbenően dörzsöltem a szemeimet és ismételten megnéztem a lap megjelenési dátumát, mert valahogy úgy éreztem, hogy az ezerszer átkos 1944. év és annak előzményei támadnak fel a hasábokon.....

.....ebből nyílt képet kaptunk arról, hogy 3 év demokratikus átnevelése milyen elképesztően eredménytelen volt eddig és mennyivel erélyesebben kell – nem a „cigánykérdéshez”, hanem a fasiszta métely utóbetegségeihez és a „baciluszgazdákhöz” nyúlnunk, ha új életet akarunk építeni a romokon....

Ez a mentalitás szöges ellentétben áll a demokrácia céljával, amely az elesetteket, a betegeket, a dologkerülőket, a züllötteket faji, nemzetiségi és valláskülönbség nélkül tanítással, átneveléssel, életszínvonaluk emelésével akarja a társadalom hasznos, építő dolgozóivá tenni. Vigyázzunk! Aki tanúja volt az auschwitzi cigánytábor megsemmisítésének, a gázhalálnak, az elevenek elégetésének, akinek agyából, füléből soha el nem múlik a haldoklók hörgése, a korbáccsal kergetettek halálüvöltése, amely az SS-ek ordításával, az uszított kutyák vonításával, máglya ropogásával, az égett hús szagával, gépfegyverek kattogásával infernális finálévá fokozódott, - akik ezt látták, hallották ... azok nagyon jól tudják, hogy ez a mentalitás hova vezet.

Fellner doktor figyelmeztetésének nem sok fogamatja volt. A dolgok mentek tovább a maguk útján.

Még ugyanebben az évben a „Magyar Község” című folyóirat 1948/3. száma 32. oldalán illetve 259. oldalán 2 cikk: Bojtor Gyula szatmárököritői körjegyző és –o.b- jelzettel is a Népegészségügy Galambos-ankétja hangvételével szól hozzá az ügyhöz.

Bojtor Gyula (A cigánykérdés megoldása) cikkében megállapítja. „Kétségtelen, hogy a cigánykérdés részletes és gondos megoldása nem újkeletű feladat, de most már nem várhat, azzal komolyan foglalkozni kell. A cigányság ugyanis mai életformája mellett óriási terhet ró a közre. Nemcsak egészségügyi, hanem rendészeti téren is komoly munkát okoz a hatóságoknak. Ők a legfőbb terjesztői a fertőző és nemi betegségeknek, a dögök széthordásával pedig az állategészség veszélyeztetői is. A nagymértékben elharapózó mezei lopások túlnyomó részét is ők követik el s nagyon sok besurranó lopás is az ő lelkiismeretüket terheli.”

Mindezeknek ellenőrzése és megakadályozása igen tekintélyes költséggel jár.

Javaslatok:

- Lehetővé kell tenni, hogy a rendszeresen letelepedett (?) és állandó munkából élő cigányok kiemelkedhessenek a faluvégi vályoggyödrök mellől. Ezen kérdés megoldására igen kiváló alkalom kínálkozott a most lezajlott földreform során a házhelyek kiosztása alkalmával. Sajnos, meg kell azonban állapítanunk, hogy a községi földigénylő bizottságok nem voltak erre tekintettel...

- Hatóságilag felül kellene vizsgálni a cigány gyermekek helyzetét, s ott ahol megélhetésük veszélyeztetve van.... Állami gyermekmenhelyre kellene elhelyezni őket...

- Munkaalalmat kell számukra biztosítani, amely jelenlegi adottságukhoz igazodik, s ezek elvégzésére kötelezni őket. Minden körülmények között (?) rá kell szoktatni a folyamatos munkára.

o.b. - „A cigánykérdést meg kell oldanunk” című cikkében történeti visszatekintés után visszaköszönnek a cigányellenes általánosító, rasszista előítéletek, gyűlölet, és rablómesék, amelyekkel olvasóit hiszterizálja.

„Csavarognak, kéregetnek ezek a félvad emberek és a kedvező pillanatban mindent ellopnak, amihez csak hozzáférnek. A kéregetők terepszemléje nyomán az est, vagy az éjszaka leple alatt igen gyakran támadásra indul a csoport: rabol, fosztogat, sőt a gyilkosságtól sem riad vissza. Ha nem fosztogatnak, akkor lelegeltetik lovaikkal a vetést, bizonytalanná teszik a földeken dolgozók vagy az országutakon magánosan közlekedők sorsát. Ahol a rendőrségnek van elég embere, vagy lehetősége szigorú razziákkal el elűzi őket a vidékről, de másutt megint újra kezdik, jobban mondván nyomban továbbfolytatják a garázdálkodást.

Nem kerül addig nyugvópontra ez a kérdés, amíg jól előkészített kollektív intézkedéssel, letelepítéssel, munkára kényszerítéssel lehetetlenné nem tesszük azt, hogy a vándor cigányság állandóan veszélyeztesse a közbékét, a dolgozó nép vagyoni és életbiztonságát”

(Nota bene: a Magyar Község szerkesztőinek, közigazgatási szakfolyóiratként ismerniük kellett a fent idézett rendeleteket, így cikkükkel vagy azokat kívánták legitimálni, vagy olajat akartak önteni a tűzre. Persze vándor cigányságról ténylegesen 2-3 eltévedt karaván kivételével a korszakban már nem beszélhetünk)

Végezetül nézzünk utána a cigányellenes járvány-jogszabály, - ezzel a fasisztoid szabályok visszaállítása - megszületésének konkrét ürügyét adó hajdúhadházi esetnek, amely a korszak cigány helyzetét is illusztrálhatja.

Hajdúhadházon 1773 óta élnek cigányok a korabeli feljegyzések szerint. 1863-banszületett az első olyan határozat, mely kimondja, hogy a cigányputrik helyett lakás céljára alkalmas helyiséget kell biztosítani részükre. A végrehajtás elmaradt. A romák putrikban éltek. (Földesi Gyuláné: Honnan indultak és merre tartanak a hajdúhadházi cigányok; Gyergyói : Kirekesztéstől a beilleszkedésig II. kötet, 1990. Debrecen p. 473)

1945-ben két telepen éltek. A keleti oldalon a vasútnál a jobb módúak, a nyugati oldalon a Dankó Pista utcában a szegényebbek fele-fele arányban, összesen több, mint 600 fő.

Mint korábban már láttuk, 1947 februárjában fertőző tífusz gyanújával Hajdúhadházon vesztegzár alá vonták a nyugati telep cigány lakosságát. (1947. évi főisp. értekezlet anyaga PIL 274 15/32 p.41.) A telep mellett a mai napig elmocsarasodott terület húzódik. Az egészségügyi hatóság kiszálló képviselői nem erősítették meg a tífusz diagnózist, hanem maláriás betegséget állapítottak meg. A vesztegzárat hamarosan feloldották, de a környéket fel kellett égetni a betegséget terjesztő fertőzött szúnyogok és lárváik kiirtása érdekében.

(A magas fórumon, az országos főispáni értekezleten elhangzott panasz és az (itt ténylegesen nem jelentkezett) feltételezett járványveszély indította el a cigányok és a járványveszély összekapcsolásával a szabályozási lavinát.)

A község lakóit a vesztegzár igen megviselte és a cigányokat, „mint a betegségek terjesztőit” tették felelőssé a károkért, nehézségekért, főleg, mivel a malária hosszú ideig tartó, visszatérő betegség. A vesztegzár a községnek is jelentős költségeket okozott. 1948 nyarára megérett a község előljáróságában az a szándék, hogy „egészségügyi okokból” a nyugati telepi 331 cigányt áttelepítik a községtől 8 kilométerre lévő Ligetbe, amely már a szomszéd Szabolcs megye nagykállói járásának első faluja, Bököny központjától másfél kilométerre húzódott.

A terv szerint Ligeten egy 100 hold körüli gabonátábla megművelését bízták volna a cigányokra „szövetkezeti formában”. A kitelepítés meg is történt, olyképpen, hogy a községi előljáróság a cigányság eddigi kunyhóit karhatalommal szétverette és a cigányságot, akarata ellenére kocsira pakolták és az előbb említett helyre szállították. A község előljárósága nem gondoskodott arról, hogy a cigányság az új telepen a házépítéshez szükséges anyagot megkapta volna. Arról sem gondoskodott, hogy addig is, míg a 100 hold föld termését a cigányok learatták volna, miből éljenek (augusztusban folyt az akció)

/Sághy Erna: A magyarországi cigányság története a Holocausttól az 1961-es párthatározatig – a politika tükrében szakdolgozat 1996. ELTE BTK. 83. o. Dokumentumok: Jelentés a Hajdúhadház községben lévő cigánytelep lakóházainak megépítése ügyében (1949 aug.8) László Mária hagyatékából/

A nagykállói járás főjegyzője, amikor értesült az esetről, azonnal tájékoztatta az alispáni hivatalt Nyíregyházán. „Bököny község előljárósága jelenti és sürgős lépések megtételét kéri azért, mert a Bököny községhez egészen közel fekvő tanyacsoportok lakói felháborodással tették panasz tárgyává, hogy Hajdúhadház községből most mintegy 200 kóbor cigány családot (sic! Összesen 331 főről volt szó) telepítettek le közvetlenül Bököny község belterületéhez közeli községi határhoz. Ez a telepítés azt jelenti, hogy Hajdúhadház ezáltal szinte megszabadul a cigányaitól, mert községe belterületéről úgy telepítette ki, hogy a cigányok a saját községétől több mint 7 kilométerre lesznek, a másik község határától pedig csak néhány száz méterre (150 m távolságra), magától Bököny belterületétől is egészen közelre 1-2 kilométerre. A cigányok Bököny község határát fogják veszélyeztetni. 1948. augusztus 26.

A hajdú megyei központi járás főjegyzőjének első levele a megyei alispánhoz „Augusztus 23-án értesültem arról, hogy Hajdúhadházon, a Nyugati-cigánytelep lakóit egy kb. 100 kat. holdas területre telepítették le, ahol mezőgazdasági munkálatokkal, illetve földműveléssel foglalkoznak. Azonnal a helyszínre mentem, mivel megállapítottam, hogy a kijelölt területen megfelelő lakóhely nincs, intézkedtem, hogy korábbi lakóhelyeikre térjenek vissza.”

Egyidejűleg jelentem, hogy a helybeli lakosság dologi és természetbeni támogatásával a lakhelyek elkészítése az érdekeltek férfi lakosságának bevonásával megindult. (De hol? Hajdúhadházon vagy Bökönynél?)

Közben Szabolcs vármegye alispánja a (bökönyi) levelet 1948. szeptember 1-én átküldte Hajdú vármegye alispánjának

A központi járás főjegyzője újabb levele az Alispán Úrhoz. Tárgya: Hajdúhadház Nyugati-cigánytelepén észlelt „közegészségügyi kifogások”. (A lakosok elzavarását közegészségügyi kifogásnak nevezni tényleg elmebaj)

Alispán Úr! Hajdúhadházon a „cigánytábort” egy kb. 100 kat. holdas területen telepítik le, ahol mezőgazdasági munkával foglalkoznak. A rendelkezésükre bocsátott földterületen szövetkezeti gazdálkodást vezettünk be. A terület felszántását a F.M. engedélyezte (eszerint ez korábban rét, legelő parlagföld volt, nem búzaföld) és a szükséges vetőmagot és szántási hitelt biztosítottuk (mindezt szeptemberben). Figyelemmel arra, hogy a lakóházak építése folyamatban van s a cigányság munkanélkülisége problémájának megoldása csak az említett letelepítésével és megélhetési lehetőségének biztosításával oldható meg. A terv leállítása lehetetlen. 1948. szeptember 29.”

A cigányok később panaszkodtak a helyi tanítónak, hogy őket Ligetnél futorral (malactápszer) etették. /Gyergyói Sándor: Kirekesztéstől a beilleszkedésig I. köt. 323-325. o. Debrecen, 1990./

Az étlen szomjan a pusztába kihajtott cigányok nem bírták a tél viszontagságait a nyomorúságos lyukakban. Küldöttséggel mentek a Hajdú megyei Alispánhoz.

Erről így ír jelentésében: „1949 február hónapban egy küldöttség jelent meg nálam a kitelepített cigányok részéről. A küldöttség előadta siralmas helyzetüket és arra kért, hogy sürgősen vizsgáljam meg az ügyet és gondoskodjak arról, hogy visszakerülhessenek a régi településükre, miután ők több mint 300 éve ott laktak. Én egy bizottsággal pár nap múlva kimentem a helyszínre és megállapítottuk, hogy a cigányság a legembertelenebb körülmények között él. A bizottság az intézkedést azonnal megtette, a betegeket kórházba szállította, a terhes anyákat szülőotthonokba, a többnyire teljesen mezítelen gyermekeket pedig gyermekotthonokba szállíttatta.

Természetesen az ügy ezzel az intézkedéssel nem nyert végleges megoldást, mert hiszen a cigányok legnagyobb része hajléktalan maradt. Fölmerült tehát a kérdés, hogy a cigányokat földel alá, hajlékhoz kell juttatni. A bizottság a cigányok hajlékhoz juttatása érdekében tervet dolgozott ki”

Eszerint 57 család részére építenének 57 szoba-konyhás kis házat a bizottság által kijelölt telepen, ahol ellenőrizni lehet őket és munkába lehet állítani. A bizottság elkészítette a költségvetést, mely szerint, ha a cigányok a szükséges vályogot kivernék 160.000 Ft-ból az építkezés megvalósítható volna, ha a cigányok az építkezési segédmunkát is vállalnák. A falu lakossága vállalta, hogy a munka időtartamára a cigányoknak közadakozásból élelmet vásárol.

Tatár Kiss Lajos alispán a bizottság tervét, a költségvetést kérelem formájában az MDP Megyebizottsága támogató határozatával együtt a tervhivatalhoz felterjesztette. 1949 június 9-én bizottság jött Hajdúhadházra a BM. és a PM. Képviselőjeként és kinyilvánították, hogy a terv végrehajtása szükséges. Néhány nap múlva telefonon értesítették, hogy a Belügyminiszter hozzájárult a 160.000 Ft kiutalásához.

A cigányok ki is vetették a 150-160.000 szükséges vályogot.

1949 július 7-én a PM telefonérdeklődésre közölte: Hogy ez a kérdés ebben a formában nem teljesíthető és elutasítandó”. (n.b.: A kért 160 ezer Ft éppen, például Szatmár megye éves kényszermosdatási költségeivel volt egyenlő)

(Természetesen a Pénzügyminisztérium elutasító álláspontja tulajdonképpen helyes és következetes volt. A helyi közigazgatás döntette össze a cigányok házait a járás és a megye

asszisztálásával. A helyrehozás költségeit is az ő forrásaikból kellett volna kigazdálkodni. Az igényelt költség kb. 300 ember átlagos havi munkabérét, mai árakon kb. 40 millió Ft-ot tesz ki. Egy megye számára ilyen összeg „kigazdálkodása” tényleges szándék esetén nem jelenthetett megoldhatatlan problémát. De a szemlélet: „A cigányok baja nem a mi bajunk, azt oldja meg más, az ország, Európa, stb., ha költeni kell rá, még akkor is, ha mi miattunk van a baj”- máig jellemző tünet.)

Az időközbeni esőzések miatt a kivetett vályog jó része tönkrement. A közadakozásból összegyűlt 5.000 Ft –ért vásárolt élelem elfogyott. A 331 cigány fedél nélkül maradt. Írta újabb teljesítetlen kérelmében az Alispán.

/Sághy Erna szakdolgozatának fentebb már idézett dokumentumából, László Mária hagyatékából/

Hajdúhadházon jelenleg több, mint 2.000 cigány él. A nyugati telepen még mindig vannak föliával takart lyukakban élő családok 2007-ben. A település jelenleg is az etnikai feszültségek, a mindennapos diszkrimináció gócpontja. Az volt az előző 60 évben is a történetek után folyamatosan. Jelenleg éppen az iskolai elkülönítés miatt folyik per az Önkormányzat ellen.

/A dokumentumot megőrző László Mária cigány újságíró, távirász, bölcsészhallgató, cigánykutató, nemzetiségi aktivista - a később 1957-ben megalakult és 1961-ben párthatározattal felosztatott Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége első elnöke - az események kezdeténél az SZDP nőtitkárságán dolgozott a párt központjában. A pártegyesítéskor állása megszűnt, az iratok szerint vagy a Postán, vagy a Vöröskeresztnél helyezkedett el. /PTI 274-25/31 p.19, p.150/. Elképzelhető, hogy a helyi cigányok juttatták el hozzá a dokumentumot, vagy a Népjóléti Minisztériumból személyes ismeretség, újságírói érdeklődés alapján kapta és őrizte meg./

Ezúton mondok köszönetet a tanulmányomhoz nyújtott támogatásért a Politikatörténeti Intézet Alapítványának és személyesen Földes György úrnak.

Köszönettel tartozom a forrásanyagokért néhai barátomnak Gyergyói Sándornak, valamint Máté Mihály és Sághy Erna kutatótársaimnak.

Eörsi László: Cigányok az 1956-os forradalomban

A KUTATÁS MÓDSZERTANI PROBLÉMÁI

A ránk maradt forrásanyagból csak ritkán tudhatjuk meg, hogy a forradalmárok közül kik voltak romaszármazásúak (vagy más nemzetiségiek). A Kádár-korszakban keletkezett iratokban (belügyi iratok és egyéb levéltári forrásokban) ugyanis az etnikai hovatartozást nem tüntették fel.

Honnan indulhat ki tehát a tudományos vizsgálódás?

A résztvevők származására néhány esetben a társak tesznek utalást az eljárások során, többször jó eséllyel megmondható a fényképek alapján, de a foglalkozás és a lakóhely is támpontul szolgálhat. Inkább ezek a tényezők teszik valamennyire beazonosíthatóvá a romák részvételét az '56-os forradalomban.

Természetesen az oral history típusú elbeszélések is szolgálhatnak információkkal.

A CIGÁNY FORRADALMÁROK RÉSZVÉTELE

A cigányság '56-os résztvevői közül legtöbben Budapesten, a fegyveres ellenállásban vettek részt. Az 1956-os események budapesti résztvevőiről – a fentiek alapján – csak becslésünk lehet: az összes felkelő közül mintegy 5–8 százaléka lehetett roma származású. A további kutatások természetesen módosíthatják az eddigi ismereteinket.

A szabadságharcosokról általánosságban elmondható, hogy nagyobb számban az alacsonyabb társadalmi rétegekből kerültek ki. A roma származású felkelők is főként segédmunkásként dolgoztak valamilyen ipari üzemben, társadalmi szempontból tehát alacsonyabb presztízsű munkát végeztek. Jellemző az alacsonyabb iskolázottság is – voltak közülük gyakorlatilag írástudatlanok is.

A szabadságharcos csoportokra a legkevésbé sem volt jellemző a kirekesztés. A csaknem 20 éves kutatómunkám során nemigen találtam utalást arra, hogy a forradalmárok között bármiféle előítéletesség, diszkrimináció megjelent volna. Senki nem volt tehát kizárva a felkelőcsoportból a származása miatt, de meg csak erre vonatkozó negatív megjegyzést sem kapott.

A kutatás jelenlegi stádiumában elsősorban az októberi harcok legfőbb színhelyéről a VIII. és IX. kerületi csoportok tagjai közül vannak leginkább pontos ismereteink a roma származású felkelőkről. E szabadságharcosok többségükben (sőt a pesterzsébetiek, soroksáriak, csepeliek is) a Külső-Ferencvárosban, a mai József Attila lakótelepen (az akkori Mária Valéria telepen), a Vágóhid utcai lakóörszertől vagy az Illatos utcai „Dzsumbujban” laktak.

Lényegesen csekélyebb számban ismerünk olyan roma forradalmárokat, akik a forradalom leverése után a politikai ellenállásban vettek részt, vagy olyanokat, akik a vidéki megmozdulásban játszottak aktív szerepet.

A MEGTORLÁS ROMA ÁLDOZATAI

Jelen pillanatban három kivégzetről tudható, hogy roma származású volt. Kolompár Mátyás, aki tevékenyen részt vett a tömegmegmozdulásban, amely Neményi József helyi elöljáró halálát idézte elő. Csányi Sándor és Kótya Sörös József a Thököly úti, illetve a Vajdahunyad utcai csoport tagjaként vett részt a fegyveres ellenállásban. (Korábban ide soroltam Onestyák Lászlót a Ferenc téri csoport alparancsnokát is, amiatt, hogy társai mindnyájan „Cigány”-nak szólították, ám nemrégén kiderült, hogy ő nem roma származású.)

Többeket – különösen a corvinista és a pesterzsébeti romafelkelőket – hosszabb időtartamú börtönbüntetésre ítélték.

Néhányan azonban sikeresen kimenekültek az országból és ezzel elkerülték a retorziót.

AZ EDDIG AZONOSÍTOTT ROMA SZÁRMAZÁSÚ FORRADALMÁROK

ANDORKÓ ELEK

Vargyason született, 1926-ban, kilencgyermekes családban. Édesapja földműves volt, nyolc holdnyi saját földjén gazdálkodott, szülei még kiskorában meghaltak. Négy elemi elvégzése után gazdasági cseléd volt 1939–42 között, majd szabóinas lett Baróton. 1945-ben felszabadult, 1947-ig dolgozott szabósegédként Csikszeredán, majd Budapestre költözött a nagybátyjához. Először alkalmi munkát vállalt, majd 1951-ig iparosnál, ezt követően a kispesti Vörös Október Férfi-ruhagyárban dolgozott, 1800 Ft-os jövedelemhez jutott. 1952-ben megnősült, házasságából két gyermek született. 1952–56 között az MDP tagja volt. — A forradalomban játszott szerepe nem bizonyosodott be. — 1956 novemberétől továbbra is a Vörös Október ruhagyárban dolgozott, 1957. november 21-ig, amikor letartóztatták. A felvett jegyzőkönyvek sokat sejtettek tevékenységéről, de végül a nyomozó hatóság hat védőtanú állítását fogadta el, akik szerint „Andorkó annyira szereti a családját, hogy kizárható, hogy bármilyen ellenforradalmi eseménybe részt vegyen.” 1957. december 19-én szabadlábra helyezték.* További sorsáról nincsenek adataink. 1984-ben meghalt. („Fónay Jenő és tsa” TL V-143166, BFL 8023/58, 627/89.)

BARANYI KÁROLY

Egerben, 1935-ben született, munkáscsaládban. Öt elemi elvégzése után segéd munkásként dolgozott. Közbüntényes vádakkal többször elítélték. A forradalom idején a VII. Százház utcában lakott és a Baross téri felkelőkhöz csatlakozott, részt vett a volt ÁVH-sok előállításában. Eljárás nem indult ellene, további sorsa ismeretlen. (Baranyi Károly ügye TL O-16796.)

BOGNÁR JÓZSEFNÉ NÉMETH MÁRIA („Cigány Mancsi”)

Budapesten 1939-ben született, öt gyermekes munkáscsaládban. Édesapja szobafestő volt, édesanyja háztartásbeli. Négy elemi osztály elvégzése után alkalmi munkát vállalt a Nagyvásártelepen. Később a Parkfenntartó Vállalatnál, majd egy konzervgyárnál helyezkedett el. Ezután a forradalom kitöréséig ismét a Nagyvásártelepen dolgozott, és a VIII. kerületi Százados úton lakott.

A fegyverszünet előtt csatlakozott férjével és barátaival a corvinistákhoz, akik a Práter utca 22. épületben alakítottak ki bázist. Fegyvertelenül segítette a felkelőket, de részese volt a fosztogatásoknak is. Egyéb tevékenységéről nem tudunk.

A forradalom leverése után a Zöldség és Gyümölcs Értékesítő Vállalatnál dolgozott 400 Ft-os keresettel. Házasságából egy gyermeke született. 1957. október 22-én letartóztatták, és a „Sötét-per” III. rendű vádlottjaként mindkét perében fél éves, három évre felfüggesztett ítéletet kapott. („Sötét Károly és tsi” BFL 945/58.)

CSÁNYI SÁNDOR

1929-ben, Perkátán született, háromgyermekes családban. A négy elemi elvégzése után napszámosként és segéd munkásként dolgozott. (Édesapja zenei pályáját szeretne volna követni, de ehhez hiányzott a kellő tehetsége.) 1948-ban, amikor felköltözött Budapestre, a Kelenföldi Tejipari Vállalatnál szerzett állást. 1952-ben néhány hónapig az építőipari segéd munkásként dolgozott, majd a IX. kerületi kapitányságon rendőri szolgálatot vállalt. Miután 1954-ben „racionalizálás” során leszerelték, a Vágóhid utcai Húselosztónál jelentkezett, ám a kemény munka megviselte szervezetét, ezért nyolc hónapig a Honvédség

Timót utcai raktárában helyezkedett el, mint polgári alkalmazott. Ezután a Rákosi Mátyás műveknél is dolgozott néhány hónapig. Megnősült, de hamarosan különvált, majd egy másik nővel élt közös háztartásban. 1955 decemberében könnyű testi sértésért 600 Ft-os pénzbüntetésre.

1956 májusában szándékos emberölés és rablás kísérletéért volt előzetes ám november 4-én kiszabadult a Markó utcai börtönből és rögvest csatlakozott a Klauber István vezette Thököly úti ellenálló csoporthoz, amely már tüzelőállásból várta a megszálló csapatokat. Csányi – és a Thököly úti csoport – öt napig harcolt a szovjet erők ellen, nem csekély veszteséget okozva soraikban. (Különösen 5-én estek el sokan a megszállók közül.) 9-ére viszont a túlerő felőrölte az ellenállásukat, a csoport szétszéledt.

1956 decemberében a bíróság hat éves börtönbüntetésre ítélte a korábbi tetteért. 1958 őszén indult el a nyomozás az „ellenforradalmi” ügyében. A Thököly úti felkelők perének IX. rendű vádlottja lett. Első fokon, a Tutsek Gusztáv tanácsa, 1959. május 26-án halálbüntetést szabott ki rá, és ezt ítéletet másodfokon, Borbély János tanácsa 1959. október 26-án jogerőre emelte. Két nap múlva, 28-án – tíz társával együtt – kivégezték.

DAMU JÁNOS („Kisrigó”)

1939-ben, a Tályán (BAZ m.) született, tizenegy gyermekes, kisiparos családban. Édesapja kovácsmester volt, édesanyja a háztartást vezette. Kőművessegédként kezdte a munkát Szerencsen, majd egy miskolci vendéglátósnál lett kifutó. 1955-ben lopás vádjával féléves felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. Ugyanebben az évben a Fővárosi Jégértékesítő Vállalatnál segédmunkát végzett, később hűtőgépkezelői beosztásban dolgozott 1100 Ft-os béréért. Ekkor a VII. kerületi Cserhát utcában lakott.

Október 24-én a Lánchídnál sokadmagával leszállították egy tehergépkocsiról és 28-ig a BM épületében, majd a Fő utcában tartották fogságban. Október 29-én a Szabad Nép székház felkelőihez, majd a Práter utcaiakhoz csatlakozott. Beosztották az egyik rajba, amely a gyanúsnak vélt személyeket igazoltatta. 7-8 fegyveres társával lefegyverezték a Tolnai Lajos utcai kapitányság rendőreit. Miután kiderült, hogy a kapitányságon nincsenek felkelők fogságban, három közbüntényes elítéltet kiengedett, majd bekísérte Matics századost, de megakadályozta, hogy bántódása essék. A november 4-ét követő napokban az iskola pincéjében tartózkodott. 9-én, amikor hazafelé tartott, egy lövedék térden találta, elvesztette az eszméletét. Kórházba szállították, a sérülése olyan súlyos volt, hogy november 20-án amputálni kellett a jobb alsó lábszárát.

Felépülése után visszatért munkahelyére, majd 1958 januárjában a Földgépesítő Vállalathoz, később a Kéziszerszámgyárhoz került portásnak. Miután elküldtek innen, 1958. március 4-i letartóztatásáig nem volt állásban. A „László Béla György és társai” per VI. rendű vádlottjaként mindkét fokon négy évre, 1958. december 23-án utólagos összbüntetésül négy évre és három hónapra ítélték. 1962. június 4-én szabadult. („László Béla György és tsi” HL 432/58, TH V-143767.)

DANDOS GYULA

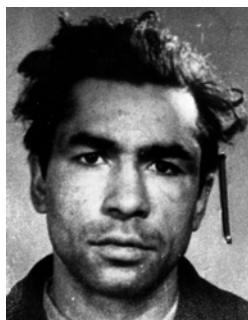
1938. július 2-án született Torockó községben (ma Románia). Édesanyját négyévesen veszítette el, apja 1946-ban hadifogolyként halt meg. Az árván maradt fiú innentől kezdve állami gondozottként élt. A Nemzetközi Vöröskereszt révén Svájcban tanult egy ideig, majd debreceni és karcagi kitérők után a Szabolcs megyei Balkányban, az Állami Gyermekotthonban végezte el az általános iskolát. Innen került Nyíregyházára, az Állami Kossuth Lajos Gimnáziumba.

A nyíregyházi forradalmárok október 28-ára egész Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében átvették a hatalmat. Dandos Gyula, akiről kiderült, hogy rendkívüli szervezőtehetséggel rendelkezik, a forradalom szűkebb vezetéséhez tartozott. Tagja volt a Városi és a Megyei

Munkástanácsnak, a Városi és a Megyei Forradalmi Bizottságnak is. Dandos Gyula a forradalom néhány napja alatt több beszédet tartott és megszervezte, összefogta Nyíregyháza „tanulóifjúságát”.

Dandos Gyulát a karhatalmisták november 6-án vitték el a diákotthonból, előbb a szovjet titkosszolgálat ungvári, majd az ÁVH nyíregyházi börtönébe. Betegsége miatt (hörgőtágulat) 1957 januárjában a határ melletti Szentgotthárd Iskola-szanatóriumába szállították, ahonnan kétszer kísérelt meg szökést – egyik svájci ismerősehez próbált kijutni. Második szökésekor a határőrök újra elfogták, és fejbe lőtték.

Dandos Gyula emlékét egykori kollégiuma falán elhelyezett emléktábla és egy vásárosnaményi cigány egyesület őrzi. (Amaro Drom, 2004. október.)

DILINKÓ GÁBOR JÓZSEF („Bizsu”)

1929-ben Budapesten született, nyolcgyermekes családban. Édesapja portás volt a Korányi Klinikán. 1940-ig menhelyen, illetve parasztnál nevelkedett az ország különböző részein. Három elemit végzett, majd a nagybátyjához került, ahol elsajátította a szegkovács mesterséget. Ezután munkahelyét gyakran váltogatva segédmunkásként dolgozott. A legtöbb forrás szerint az akkori alvilág ismert figurái közé tartozott. Hét esetben, különböző közbüntényes vádakkal elítélték, majd kitiltották Budapestről.

1956 nyarán Tatabányán csillésként helyezkedett el (itt is lakott, munkásszálláson), majd október 21-én a Miskolci Útépítő Vállalatnál vállalt munkát segédmunkásként 800 Ft bérért. Házasságon kívüli kapcsolatából egy gyermeke született.

1956. október 27-én barátja, Mesz János hívására került a corvinistákhoz. Először a Kisfaludy utcai felkelőknél, majd a Corvinban és a Práter utcai iskolában lévő csoportokhoz csatlakozott. Elsősorban a sebesültszállításban, kötözésben, a halottak összeszedésében segédkezett. 30-án a Práter utca 44/A. számú házban hét alvilágból ismert társával elfoglalt egy üresen hagyott ÁVH-s lakást. A Práter utcai foglyok őrzésével is megbízták. November 2-án – ismét Mesz közbenjárásával – összekötő lett a Corvin közti parancsnokság és a Kilián laktanya között. 3-án azok között volt, akik a fogságba esett szovjet katonákat Gödöllőn átadták előljáróiknak. A levéltári források nem említik, hogy részt vett volna a fegyveres ellenállásban. Elbeszélése szerint azonban a corvinisták egyik vezéregyénisége volt, már október 24-étől harcolt a szovjetek ellen. November 5-én aknaszilánkoktól megsebesült, és kórházba került. Felépülése után ki akart menekülni az országból.

1956. december 27-én letartóztatták. („Bejelentés érkezett a századhoz [1. Forradalmi Karhatalmi Ezred], hogy Dilinkó Gábor [...] a Korányi kórházban bujkál. A karhatalmisták egy csoportja a helyszínre kiszállt és őrizetbe vette [...] A letartóztató százados javaslatot tett Dr. Gardner Pál orvos felelősségre vonására, aki a nevezettet elrejtette.”)

1957. július 18-án a Lomjapataky-tanács (összbüntetésül) 12 évre ítélte, de e verdiktet november 18-án, másodfokon a Simor-tanács öt évvel csökkentette. (A bíróság tényként állapította meg, hogy Maléter őrnaggyá léptette elő a forradalom alatt, és amikor felvilágosította a tisztet, hogy nem tud írni-olvasni, azt a választ kapta, hogy „nem baj fiam, majd megtanulsz”. Ezt a valószínűtlen epizódot előszeretettel vették át a kádárista kiadványok szerzői.) 1963. december 17-én szabadult. Az Elzett-gyárban, majd a Gépszállító Vállalatnál helyezkedett el, ezalatt különböző retorziók érték, majd rendőri felügyelet alá került, és részlegesen (a munkavállalást leszámítva) kitiltották a főváros területéről. 1965-ben a Tollgyárban kapott állást, majd a pestlőrinci tsz-ben szedett burgonyát, borsót. Még ezekben az években is zaklatások érték 1956-os múltja miatt, aminek következtében különvált élettársától, guberálásból, koldulásból élt, ivott, pályaudvarokon, romos épületekben aludt. 1968-ban és 1970-ben súlyos testi sértés, illetőleg garázdaság vádjával ítélték el. 1971-ben építkezéseken, segédmunkásként dolgozott. A rendőri felügyeletet 1973-ban megszüntették,

de 1974-ben – rövid időre – visszaállították. Ebben az évben a János kórházban dolgozott (és lakott) takarítóként, udvari munkásként és betegszállítóként. Megházasodott, és az IKV-nál helyezkedett el, mint háztakarító. 1975-ben közlekedési balesetet szenvedett, betegállománya alatt festeni kezdett, több kiállításon is bemutatta képeit. 1978-ban vagy 1979-ben felvették a Hazafias Népfrontba, és társadalmi munkában felmérést készített a nyugdíjasok helyzetéről. 1990-ben rehabilitálták, kitüntetést kapott, de gyakran ad hangot elégedetlenségének: szerinte nem történt meg az igazi rendszerváltás. A Corvin közti Bajtársak Szövetségének elnöke. (Dilinkó Gábor pere FB 2149/57 – A HM 7. sz. Tájékoztatója 1956. XII. 27-29. HL 9/2 öe. 40. f., 10/1 öe. 19. f. – Dilinkó-OHA.)

FALUSI JÁNOS („Bekötött fejű cigány”)

A Berzenczey utcai–Ferenc téri „Göndör”-csoport egyik szakaszvezetője, aki a forradalom leverése után emigrált az országból. („Onestyák László és tsi” BFL 5652/57.)

FÁTYOL ISTVÁN

1937-ben, Makón született, nyolcgyermekes családban. Édesapja és több felmenője híres muzsikusok volt, köztük nagybátyja, Fátyol József, Magyarország első cigány klarinétművésze. Édesanyja hivatalsegédi munkakörben dolgozott. Fátyol István nyolc elemi osztály elvégzése után villanyszerelői szakmát szerzett, és a csepeli Vasművek Tömegcikk gyártó üzemében, majd a Csepeli Vasműveknél helyezkedett el. Néhány nappal a forradalom kitörése előtt a Faluszínház (Déryné Színház) világosítója lett. Megnősült, házasságából egy gyermek született, de 1956 tavaszán különváltak, a felesége még a forradalom idején emigrált gyermekével.

1956. október 28-án bevásárolták a Faluszínház munkástanácsába. Fegyvert is szerzett, társaival vigyázott a rend fenntartására, állítólag harcoltak is. Részt vett a politikai ellenállásban is: munkástanács tagként elősegítette az Élünk című illegális lap és több röpcédula sokszorosítását.

1957. március 23-án letartóztatták. A „Szirmai Ottó és társai” per XII. rendű vádlottjaként, első fokon, 1958. április 17-én a Tutsek Gusztáv tanácsa hat évre ítélte. Másodfokon a verdiktet 1958. november 27-én a Borbély János tanácsa 4 évre mérsékelte. 1961-ben szabadult. („Szirmai Ottó és tsi” BFL 8005/58.) Továbbra is villanyszerelőként dolgozott, de természetesen a színházba nem kerülhetett vissza. 1972-ben ismét megnősült. A rendszerváltás után Mátyásföldön, a politikai üldözötteknek kiutalt lakásban élt, 2005-ben(?) bekövetkezett haláláig.

FEHÉR NÁNDOR („Kiscigány”)

1941-ben született Budapesten, háromgyermekes családban. 7 általános iskolai osztályt végzett. Édesapja hegedűs volt Boros Lajos népi zenekarában. Fehér Nándor a Vöröskereszt jóvoltából 1945–46-ban egy svájci intézetben nevelkedett. 1956-ban fejezte be az általános iskolai tanulmányait, és bőgőzni tanult. A Mária Valéria telepen lakott.

Részt vett október 23-án a tüntetésben. „Elmentünk a Rudas fürdőbe, onnan jöttünk haza, és akkor már a villamosok álltak. Kiabálták: aki magyar, velünk tart! Hát mondom, én megyek velük, mint a franckarika. Persze, hogy megyek. Mert én egyszerre magyar meg cigány is vagyok.” A Rádió épületének ostromakor elfogták, és 28-áig a HM-ben raboskodott. November 1-jén csatlakozott a Ferenc tériekhez, 15 évesen ő volt a csoport Benjáminja. Itt őrszolgálatot látott el, de november 4-e után is a csoporttal maradt.

Édesapja a zenekarát követve 1956 decemberében emigrálni akart Strasbourgba, de ismeretlen okból, Ausztriából visszatért. Édesanyja alkalmi munkával tartotta el a három gyermekét.

Letartóztatására március 28-án került sor. A „fiatalkorú” vádlott I. fokon két és fél éves börtönbüntetést kapott. Az ítélet – mivel egyik fél sem fellebbezett – a tárgyalást követő nyolcadik napon jogerőre emelkedett. 1959. április 3-án szabadult.

Kiszabadulása után hamarosan megnősült, házasságából két gyermeke született. A Kiállításokat Kivitelező Vállalatnál, később a Konzervgyárban dolgozott, ezt követően sűrűn váltogatta a munkahelyeit, gyakran alkalmi munkásként dolgozott. 1965-ben családjával árukat hozott Csehszlovákiából és ezeket a Bizományi Áruházban értékesítette. Valutaüzérkedésért egy évre börtönbe zárták. 1980-ban gerincsérülés miatt leszázalékolták, ezután öltözőőr lett, majd testvérével egy vendéglőben szakácsként dolgozott. 1991-ben rokkant nyugdíjassá minősítették. Korábban Újpalotán lakott, nemrégén Mátyásfüzöldre, az egyik '56-osok számára kiutalt lakásba költözött. „Ha komolyabb ember lettem volna nem gyerekfejjel harcolok, akkor nagyobb elánnal harcoltam volna azért, hogy ne Horn Gyula kerüljön megint vissza. Maradjon meg az a demokrácia, amit akkor az 56-osok, az ifjú valakik elképzeltek maguknak.” („Onestyák László és tsi” BFL 5652/57. – Fehér Nándor-OHA, 1995.)

HORVÁTH ALADÁR

1937-ben, Budapesten született. Édesapja zenész volt, 1956-ban nyugdíjazták. Édesanyja 1945-ig háztartásban dolgozott, ezután baromfi kereskedéssel, 1950-től virágárusítással foglalkozott. Horváth Aladár 5 általános iskolai osztályt végzett, majd a Rákosi Mátyás Művekbe került esztergályos tanoncnak. 1 éves tanulás után huzamosabb időre betegállományba került, ezen kívül igazolatlan napjai is voltak, emiatt eltávolították az üzemből. Ezután a Fővárosi Zeneiskolán zongorázni, majd ugyanitt három évig trombitálni tanult. 1955-ben gépmunkásként dolgozott, de igazolatlan mulasztásai miatt elbocsátották innen is. Ezután az Elida Szappangyárban, a IX. kerületi Tanács Kézműipari Vállalatánál, majd ugyanebben a kerületben az Ingatlankezelő Vállalatnál volt állásban, emellett segédrendőrként is tevékenykedett. Az utóbbi két munkahelyéről munka híján mondtak fel neki. A forradalom kitörésekor a ferencvárosi Angyal utcában lakott, és nem volt állása. Október 31-én, vagy november 1-jén jelentkezett nemzetőrnek a Ferenc téren. Részt vett a fegyveres ellenállásban.

A forradalom leverése után megnősült, szállítómunkásként helyezkedett el a Boy szolgálatnál 900 Ft-os keresettel. (Más forrás szerint az Ingatlanközvetítő Vállalatnál 720 Ft-ért.)

1957. július 5-én tartóztatták le. Az I. fokon kiszabott két és fél évi börtönbüntetést a II. fokú bíróság egy évre szállította le, és annak végrehajtását három évi próbaidőre felfüggesztette. 1985-ben elhalálozott. („Onestyák László és tsi” BFL 5652/57.)

HORVÁTH Károly („Csúzli”)

Valószínűleg 1933-ban született. Róla csak annyit tudunk, hogy a Práter utcai csoport kötelékében vett részt a fegyveres ellenállásban még november 4-e után is.

HORVÁTH LÁSZLÓ

1938-ban született, Pestszentlőrincen. Édesapja már 1945 előtt is vándordrótosként dolgozott. Horváth László két elemi osztály elvégzése után mintegy három évig édesapjával járt vidékre, majd segédmunkásként dolgozott különböző üzemekben, a letartóztatása előtt a Magyar Posztógyárban.

Ekkor már csepeli lakos volt.

A forradalom kirobbanásakor, barátaival, Sztojka Lászlóval és Mohácsi Gusztávval a Balaton környékén tollat gyűjtött, és a hírek hallatán utaztak vissza a fővárosba. De csak november 6-án csatlakoztak Strausz Károly soroksári

csoportjához, amely a Soroksári Gazdakör épületében alakította ki a bázisát. A Marx Károly út 169. számú iskolaépületet a társaival elfoglalta, az ott lévő igazgatói lakást kifosztották, de nem itt, hanem a közeli tanácsházában helyezkedtek tüzelőállásba. Ki is lőttek egy szovjet személygépkocsit, amelynek sofőrje meghalt. Horváth másnap elhagyta a csoportot.

Katonai szolgálatra a szociális körülményei miatt nem hívták be. 1958-ban közveszélyes munkakerülésért és koldulásért két esetben is közbiztonsági őrizetbe helyezték.

A forradalomban történő részvételéért 1959. szeptember 25-én letartóztatták. 1960. január 10-én a „Baka Lajos és társai” per XIV. rendű vádlottjaként a katonai bíróság ítélezett felette. Odler János tanácsa tíz évet szabott ki rá, s ezen a másodfokú. Szimler-tanács 1960. március 11-én nem változtatott.

1963. március 25-én szabadult. Garázdaságért, súlyos testi sértésért 1971-ben, 1974-ben és 1982-ben elítélték, összesen két év, három hónapra. 1983-ban nyugdíjba vonult. („Baka Lajos és tsi” HL 107/59., TL V-145625.)

KEREKES MÁRIA („Kócos”)

Budapesten született, 1937-ben. Varrónő volt. Személyéről kevés és ellentmondásos források maradtak ránk. Legvalószínűbb, hogy a Kisfaludy utca 28/b. épületében lévő Kasza János csoportjához csatlakozott, és járőrözés közben egy autóból orvlövészek november 2-án udvarlójával „Szökével” együtt lelőtték. („Klenovszky István és tsi” BFL 2134/57., „Fáncsik György és tsi” BFL 9024/59.)

KISNÉMETH LÁSZLÓ („Cigány Laci”)

Szabadszálláson, 1926-ban született.

A forradalom idején, október 25-én részt vett Brodorics Ferenc ÁVH-s százados meglincselésében, majd a szovjetek elleni harcban. A forradalom leverése után emigált.

KOLOMPÁR MÁTYÁS

Kiskunmajsán született 1924-ben. Iskolába nem járt, írástudatlan volt. Hol vándoriparosként, hol segéd munkásként, hol napszámosként dolgozott. Katonai szolgálata idején, 1946-ban lopásért és szolgálati vétségért hat és fél hónapig bebörtönözték. 1948-ban, miután leszerelt súlyos testi sértésért húsz napig, 1952-ben lopásért egy évig volt fogságban. Szabadulása után építőipari segéd munkásként dolgozott. Megnősült, e házasságból két gyermek született, de feleségének még négy gyermekét is nevelte.

1956. október 27-én csatlakozott Kiskunmajsán a kommunista rendszer ellen tüntetőkhöz. A hangulat egyre radikalizálódott, a tömeg felelősségre vonásokat követelt. Neményi Józsefet, a begyűjtési hivatal volt vezetőjét a tanácsháza elé vitték, hogy számoljon be a korábbi törvénytelenégeiről. Ezután bezárták, de később, amikor Kolompár felhozta őt a tanácsháza pincéjéből, a tömeg azonnal megtámadta és halálra verte.

1956. november 26-án letartóztatták. 1957. február 22-én, a Kecskeméti Megyei Bíróság Lengyel Zoltán tanácsa első fokon 12 évet szabott ki rá. Védője azonban ezt túl súlyosnak ítélte és fellebbezést nyújtott be. Ám a Legfelsőbb Bíróság Mecsér József tanácsa 1957. szeptember 28-án a legsúlyosabb ítélet mellett határozott. Október 10-én végrehajtották a verdiktet. („Patyi István és társai” Bács-Kiskun ML 8/57.)

KÓTÉ SÖRÖS JÓZSEF („Holi”)

1927-ben, (Pest m.) született, kilencgyermekes családban. Édesapja zenész volt, édesanyja napszámos munkát vállalt. Négy elemi végzettségű, majd alkalmi munkásként dolgozott. Később Kiskunfélegyházán a Bányászati Berendezések Gyárában lett szegecselő. Katonaévei (1948–51) alatt négy hónapot katonai

börtönben ült szolgálati vétség miatt. 1952-ben belépett az MDP-be. Monoron lakott. 1953-ban kiváltotta a bádigos és lakatos iparendélyt, és „drótos” vándoriparosként 1000 Ft-os jövedelemmel tartotta el feleségét (1951-ben nősült) és két gyermekét. 1954-ben orgazdaság vádjával 200 Ft-os pénzbüntetésre ítélték.

A bírósági ítélet szerint 1956. október 23-án, Monoron nyomban csatlakozott a kirobbant „ellenforradalmi tüntetésekhez”. Ő maga úgy mondta el: a helyi pártszervezethez fordult tanácsért. Néhány nappal később rakodómunkásként segített a Budapestre irányuló élelmiszer-szállításokban. Gyermekkori barátjával, a mindössze hét nappal fiatalabb Tóth Józseffel szinte mindvégig együtt tevékenykedett. Üllői úti rokonait akarta meglátogatni, így került október 30-án igazoltatás után a Vajdahunyad utcai felkelőkhöz, akikkel hamarosan a Köztársaság térre vonult. A forrásokból nem derül ki, hogy volt-e szerepe a pártház ostromában és az azt követő lincselésben. A november 4-i szovjet bevonulást követően részt vett a harcokban, 5-e estéig. Eközben könnyebb sérülést szenvedett.

Decemberben monori barátaival Ausztriába emigrált. Két hónapig a vonatokon muzsikált és kéregetett. 1957 márciusában a kormány – be nem tartott – amnesztiarendelete miatt hazajött. 1957. július 18-án letartóztatták, ekkor a felesége a harmadik gyermekkel volt várandós. „Azért kapcsolódtam be a fegyveres [...] csoportba, mert egyet értettem a követelésekkel” – vallotta vizsgálata idején. A „Wittner Mária és társai” per III. rendű vádlottjaként első fokon a Tutsek -, másodfokon a Borbély-tanács egyaránt halálra ítélte, és a kegyelmi tanács egyik tagja sem tett kísérletet megmentésére. 1959. február 26-án végrehajtották az ítéletet. („Wittner Mária és tsi” BFL 8046/58, TH V-142941.)

KUTI LÁSZLÓ

1938-ban született Budapesten, háromgyermekes családban. Szülei segédmunkát végeztek, az édesapa emellett egy cigányzenekar tagja is volt. Kuti László 1951-ben ipari tanuló lett, közben a dolgozók iskolájában elvégzett öt általános iskolai osztályt. Rövidesen kőfaragó szakmát kezdett el tanulni, abbahagyta, és a Marhavágóhídon, majd az Optikai Műveknél dolgozott segédmunkásként. 1956 elejétől a Magnezitipari Vállalatnál helyezkedett el, mint betanított munkás. A IX. kerületi Mihálikovics utcában lakott.

A forradalom idején a Corvin moziból a Bányász mozi fegyvereseihez küldték rajparancsnoknak, majd a ferencvárosi „Göndör”-csoporthoz került.

Mivel december 15-ig nem vette fel a munkát, január 2-án elbocsátották. Másnap a Textilhulladék- és Maradékforgalmi Vállalatnál helyezkedett el, mint rakodómunkás. 1957. július 10-én letartóztatták, és 1958 januárjában egy év, nyolc hónapra ítélték. 1959. március 10-én szabadult. 1985-ben meghalt. (Kuti László pere BFL 5495/57.)

LÓLÉ JÓZSEF

1929-ben, Budapesten született. Édesapja kőműves-segéd volt, az ötvenes évek közepén már nyugdíjas. Hat elemi elvégzése után, 1945–48-ben alkalmi munkát vállalt az építőiparban, 1949-től a Marhavágóhídon, a földalatti építésénél, a Kárpátia étteremnél és a Tüzelőanyag Szállításnál. 1956 májusától letartóztatásáig az Illatos utcai Aszfalt Útépítő Vállalatnál dolgozott gépkocsikísérőként 1300 Ft-os jövedelemmel. Ekkor már öt gyermeke volt, a hatodik a forradalom leverése után született. A ferencvárosi Gubacsi úton lakott.

November 1-jén csatlakozott a felkelőkhöz, mivel „hallottam, hogy sógoraim, Makó Géza és Farkas Károly a Corvinban vannak, az egyikük fejes góré”. A Timót utcai laktanyából felvett fegyvereket – mivel nem lehetett elszállítani – szétosztotta az utcán. Élelmiszer-beszerzéssel is foglalkozott. Kapott egy megbízólevelet, amely szerint „az éjjeli rendészeti osztag parancsnoka”-ként teljesítette a feladatát. A szovjetek támadása idején a parancsnokság ajtaja

előtt őrködött. November 4-én reggel elhagyta a Corvint, de még ezen a napon lakóhelye környékén, a ferencvárosi Illatos utcai iskolánál, társaival felvette a harcot a szovjetek ellen. (Belügyi adatok szerint 8-10 főnyi fegyveres vezetője volt.)

1957. július 26-án a nyomozó hatóságok őrizetbe vették. 1958. január 2-ai tárgyalást január 22-ére elnapolták, mivel „a közbiztonságban lévő tanúkat az illetékes szerv megkeresés ellenére nem állította elő.” Az I. fokú bíróság Tóth László elnökletével végül is április 11-én ült össze, és egy év, nyolc hónapra ítélte. Ezt II. fokon a Simor-tanács 1958. augusztus 25-én egy évre csökkentette. 1959. április 23-án az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette, és szabadlábra helyezték. További sorsáról csak annyit tudunk, hogy lopás vádjával 1962-ben összbüntetésül két évet kapott. 1996. április 29-én meghalt. (Lólé József pere BFL 4481/57.)

MAKÓ GÉZA

1932-ben született. Annyit tudunk róla, hogy kéményvakolóként dolgozott, és a IX. kerületi Gubacsi úton lakott.

A forradalom idején a feleségével együtt a Corvin köz felkelőkhöz csatlakozott. A fegyverraktár kezelésére kapott megbízást, időnként sofőrként tevékenykedett.

A forradalom leverése után internálták.

MAKÓ GÉZÁNÉ LÓLÉ ROZÁLIA

Budapesten, 1933-ban született. Annyit tudunk róla, hogy munkásként dolgozott valamelyik üzemben, és a IX. kerületi Gubacsi úton lakott.

A forradalom idején a férjével együtt a Corvin köz felkelőkhöz csatlakozott. Konkrét tevékenységét nem ismerjük.

MOHÁCSI GUSZTÁV

1938-ban, a romániai Gencsen született. Édesapját nem ismerte, meghalt a világháborúban. A háború idején került Magyarországra, az egyik nővérével nevelkedett, de írni-olvasni nem tanult meg. Nővére férjével (nevelőapjával) drótos kisiparosként járta a vidéket, ameddig ő is megkapta az iparendélyt, amelyet később mégis megvontak tőle. Ezt követően alkalmi munkát végzett. 1956 márciusában hatósági közeg elleni erőszak miatt hét hónapra ítélték. Megnősült, házasságából egy gyermek született. Vácon lakott.

A forradalom kirobbanásakor, barátaival, Sztojka Lászlóval és Horváth Lászlóval a Balaton környékén tollat gyűjtött, és a hírek hallatán utaztak vissza a fővárosba. De csak november 6-án csatlakoztak Strausz Károly soroksári csoportjához, amely a Soroksári Gazdakör épületében alakította ki a bázisát. A Marx Károly úti iskolát a társaival együtt elfoglalta, a benne lévő igazgatói lakást kifosztották, de nem itt, hanem a közeli tanásházában helyezkedtek tüzelőállásba. Ki is lőttek egy szovjet személygépkocsit, amelynek sofőre meghalt. Mohácsi másnap elhagyta a csoportot.

1959. szeptember 25-én letartóztatták „ellenforradalmi” tetteiért. 1960. január 10-én a „Baka Lajos és társai” per XVI. rendű vádlottjaként állt a katonai bíróság elé. Az elsőfokú Odler-tanács tíz évre ítélte, s e verdiktet a Szimler-tanács, 1960. március 11-én jogerőre emelte.

1963. április 3-án szabadult. Hivatalos személy elleni erőszak valamint három rendbeli hamis vádaskodás miatt, 1969-ben 14 év, két hónapra ítélték. („Baka Lajos és tsi” HL 107/59., TL V-145625.)

NYÁRI PÉTER

Polgárdiban, 1930-ban született.

Csak annyit tudunk róla, hogy a forradalom idején a Ferenc körúti fegyveres csoport tagja, majd a novemberi harcok után emigrált az országból.

NÉMETH GYULA

1913-ban, Rétságon született. Szülei Rétságon földműves napszámosok voltak. Két elemi osztályt végzett, írni és olvasni alig tanult meg. Ezt követően különböző gazdáknál, majd a rétsági gőzmalomban dolgozott. 1931-ben Soroksárra költözött, és a Csepel Vas és Fémműveknél a Csőgyárban helyezkedett el, három év megszakítással (Hazai Fésűsfonógyár) itt foglalkoztatták az 1957-es letartóztatásáig. 1938-ban kitanulta hengerész szakmát és ebben a munkakörben dolgozott 1200 Ft-os havi jövedelemmel. Megnősült, házasságából négy gyermek született.

1956. október utolsó vagy november első napjaiban a soroksári rendőrőrsön felvették nemzetőrnek, és be is osztották járőrszolgálatra. November 4-én rész vett a soroksári Marx Károly utcában lezajlott harcokban, a következő napokban pedig az ÁVH-sok felkutatásában, előállításában. 6-án parancsnokai öt jelölték ki a Vasszerkezetgyárhoz kiküldött harci csoport vezetőjéül.

1957 júliusában letartóztatták, és 1958. július 11-én a Mikes István tanácsa, mint „Gyergyói Ferenc és társai” X. rendű vádlottját 12 évre ítélte. A másodfokú Borbély-tanács 1958. november 12-én ismét tárgyalta az ügyét, de nem látott indokot az első fokú bíróság döntésének megváltoztatására. („Gyergyói Ferenc és tsi”: BFL 8039/58.)

NÉMETH SÁNDOR

1919-ben született, Tapolcán, munkáscsaládban. Édesapja asztalossegéd volt. Hat elemi osztályt elvégzése után, 1954-ig különböző munkahelyeken segédmunkásként dolgozott, ezt követően vándordrótos lett, havi 1000 Ft-ot keresett. Borzaspusztán lakott. Kilenc esetben büntették lopás vádjával, egyszer súlyos testi sértés miatt. Még a forradalom előtti években megnősült, házasságából négy gyermek született.

1956. október 29-én jelentkezett a Soroksári Gazdakör épületében lévő Strausz Károly vezette csoporthoz, ahol járőrszolgálatra osztották be. Ott volt, amikor társai november 6-án a tanácsház épületéből szétlőttek egy szovjet személygépkocsit, de ő a harcban nem vett részt. Az osztag szétoszlásaig, november 11-éig maradt a társaival.

1959. szeptember 25-én letartóztatták, és 1960. január 10-én, mint a „Baka Lajos és társai” per XI. rendű vádlottját a katonai bíróság Odler-tanácsa öt évre ítélte. A Szimler-tanács 1960. március 11-én még három évvel súlyosbította.

1971-től gépmunkásként dolgozott az Országos Szakipari Vállalatnál. Ekkor már bádogos szakképzettsége volt. („Baka Lajos és tsi” HL 107/59., TL V-145625.)

PÖNCZÖK SÁNDOR

Bicskén (Fejér m.) született 1926-ban. Édesapja gépmester volt, de megrokkant, nevelőapja pedig zenész. Édesanyját 1939-ben elvesztette. Iskolába nem járt, nem tanult meg írni, olvasni, 9 éves kora óta dolgozott. 1952-ben Budapesten, a cementgyárban vállalt munkát, majd Gödöllőn lett gépmester. Az első élettársától két gyermeke született, a második pedig öt gyermekkel költözött hozzá.

A fegyverszünet előtt csatlakozott a corvinistákhoz, a Szabad Nép székházba küldték őrségbe a Práter utcából, a Bosnyák Gábor vezette részleggel. Előbb valószínűleg államvédelmistákkal kerültek tűzharcba, majd a Rákóczi út–Nagykörút kereszteződésénél szovjet harckocsikat támadtak meg. Őrszolgálatot láttak el, a fegyverszünet kihirdetésekor pedig megkezdték az ÁVH-sok begyűjtését. Október 30-án, a pártház ostromának befejeztével érkezett társaival a Köztársaság térre. 31-én vigyázniuk kellett a Köztársaság tér ásott gödreire. Szakaszparancsnoka és vádlott-társa rablógyilkoshoz hasonlította küllemét, és goromba, nagyon vakmerő, vállalkozó szellemű és fölényes embernek jellemezte őt. A november 4-ei szovjet támadás idején már otthonában tartózkodott. A forradalom leverése után nyersbőr-begyűjtőként dolgozott 2000-2500 Ft-os jövedelemmel, családjával Kistarcsán (Pest m.), a Zsófia telepen lakott. 1957. április 23-án Kovács rendőr főhadnagy, a Kerepesi BM Rendőrkutya-telep parancsnoka, egy francia folyóiratban felismerte, mint kerepesi "kóborszemélyt". Elrendelték a nyomozást, és még ezen a napon őrizetbe vették. A "Bosnyák Gábor és társa" perben 15 évre ítélték. A tárgyalásán azt vallotta: "Amikor bevitték Kistarcsára, a rendőrségre, nagyon megverték, majd a főkapitányságon is. [...] Azt sem tudtam, hogy ki ki ellen, és mi ellen harcol. [...] Nem tudom megmondani, hogy akkor ki volt a kormányon, de én amellet a kormány mellett fogtam fegyvert, aki nekünk munkát és megélhetést biztosított." A II. fokú bíróság nem változtatott az ítéleten. A börtönben négy általános iskolai osztályt végzett, megtanult írni-olvasni. 1963. március 29-én szabadult, szeptember 11-ig rendőri felügyelet alatt állt Kistarcsán, és kőművessegédként dolgozott. 1966. augusztus 3-án meghalt. (Bosnyák Gábor és tsa" FB 4006/57, TH V-141669.)

RADICS JÓZSEF

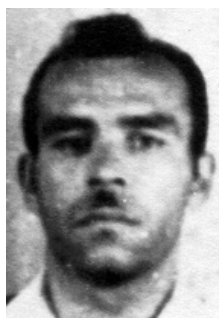
Budapesten 1940-ben született, hatgyermekes családban. Édesapja egy katonai alakulatnál volt polgári alkalmazott, édesanyja gyárban dolgozott. Az egyik bátyja nyomozó hadnagyságig vitte. Őt gyógyypedagógiai osztályt végzett. 1954-ben kezdett el dolgozni segédmunkásként, 1200 Ft-os jövedelemmel. A forradalom idején a IV. kerületben, a Váci úton lakott.

Október 25-én csatlakozott a Práter utcai iskola fegyvereseihez. Először az őrszolgálatot erősítette, majd vöröskeresztesként segédkezett, például kórházba szállította a segélyhelyre került sebesülteket.

November 4-én késő este másodmagával az egészségügyi csoport vezetője, Papp Jolán utasítására lelőtte Kolozsi Máriát, aki kézigránáttal többek életét fenyegetette. 5-én Ő. Nagy parancsnokkal és még két társával elhagyta a Práter utcai bázist. November 10-e körül elmentek a francia követségre, de nem kaptak menedéket.

Segédmunkásként elhelyezkedett a Magyar Pamutszövőben. 1958. március 28-án letartóztatták (ezelőtt öngyilkosságot akart elkövetni, de a gyors orvosi beavatkozás megmentette az életét). "László Béla György és társai" perének VII. rendű vádlottjaként az ügyész halált kért, mivel Kolozsi lelövésén kívül az Izsó-gyilkossággal is vádolták, de ezt bizonyítani nem tudták. Elsőfokon hét, II. fokon öt évre ítélték, 1962. június 25-én szabadult. Tíz nap múlva munkába állt (nem tudjuk, hol) megszakítás nélkül 1980 márciusáig dolgozott,

amikor rokkanttá nyilvánították, és 5851 Ft nyugdíjat kapott. 1969-ben megnősült, házasságából öt gyermek született. („László Béla György és tsi” HL 432/58, TH V-143767.)

SÁRKÖZI KÁROLY („Csoki”)

Pakson született 1934-ben. Nyolc általános iskolát végzett, szobafestői képesítést szerzett, de aztán vājárként dolgozott különböző bányákban – elsősorban Vārpalotán – 1800 Ft-os átlagjövedelemmel. 1949-ben és 1953-ban lopás vádjával egy hónapra, illetőleg másfél évre ítélték, 1954-ben pedig egy évet kapott testi sértésért és a társadalmi tulajdon gondatlan megrongálásáért. 1956 januárjában feleségül vett egy kétgyermekes nőt. Állandó lakhelye Pakson volt.

Amikor kitört a forradalom, éppen tényleges katonai szolgálatát töltötte Vārpalotán. Október 29-én alakulata széteszlott, társaival Budapestre jött, és a Szabad Nép székházánál jelentkezett. Minthogy katona volt, megtették rajparancsnoknak, rajával az épület őrzéséről gondoskodott. November 4-én elhagyta a csoportot.

Fegyverrejtegetésért november 26-án előállították, négy nap múlva el is készült ellene a vádirat, elítélték (nem tudjuk, milyen büntetést kapott). Ezután nyomozták ki, hogy “szabadnépes” volt, és a “Pálházi-per” IV. rendű vádlottjaként a Molnár-tanács jogerősen hat éves szabadságvesztést rótt ki rá. 1960-ban kegyelmet kapott, április 16-án kiengedték, le nem töltött büntetését három évi próbaidőre felfüggesztették. 1963-ban azonban bünszövetségben elkövetett lopás vádjával négy évre ítélték, és ezt megtoldották az 56-os ügyéből megmaradt két év, hét hónap és nyolc nap büntetéssel. Így 1969. június 21-én szabadult. A hetvenes években segédmunkásként dolgozott, és Pakson lakott. A későbbiekben még háromszor elítélték, egyszer izgatásért is. 1983. június 8-án meghalt. („Pálházi Ferenc és tsi” MOL 5004/57, TL V-141595.)

SZTOJKA LÁSZLÓ

1931-ben született, Budapesten, munkáscsaládban. Három elemi osztályt végzett, de nem tanult meg írni-olvasni. Különböző munkahelyeken segédmunkásként dolgozott, 1400 Ft-os havi keresettel. Csepelen lakott, a forradalom előtti években megnősült, házasságából egy gyermek született.

A forradalom kirobbanásakor, barátaival, Horváth Lászlóval és Mohácsi Gusztávval a Balaton környékén tollat gyűjtött, és a hírek hallatán utaztak vissza a fővárosba. De csak november 6-án csatlakoztak Strausz Károly soroksári csoportjához, amely a Soroksári Gazdakör épületében alakította ki a bázisát. A Marx Károly úti iskolát a társaival együtt elfoglalta, a bent lévő igazgatói lakást kifosztották, majd a közeli tanácsházában helyezkedtek tüzelőállásba. Ki is lőttek egy szovjet személygépkocsit, amelynek sofőrje meghalt. Sztojka másnap elhagyta a csoportot.

1957-ben könnyű testi sértés miatt három hónapra elítélték. Ugyanebben az évben „kmk”-ért és izgatásért nyolc hónapra internálták.

Az „ellenforradalmi” szerepéért 1959. szeptember 4-én letartóztatták, és a „Baka Lajos és társai” per XII. rendű vádlottjaként ítélték felette. 1960. január 10-én a katonai bíróság Odler-tanácsa 14 éves büntetést rótt ki rá, s ezt verdiktet a Szimler-tanács 1960. március 11-én jogerőre emelte. („Baka Lajos és tsi” HL 107/59., TL V-145625.)

SZTOJKA PÉTER

1926-ban, Csepelen született. Édesapja vándordrótos volt. Írni-olvasni nem tanult meg. 1955-ig alkalmi munkát végzett, majd különböző üzemekben (a forradalmat megelőzően a Csepeli Vas- és Fémművekben) segéd munkásként dolgozott, 2000 Ft-os havi jövedelemmel. 1955-ben engedély nélküli iparűzés miatt pénzbüntetésre ítélték. Soroksáron lakott. megnősült, házasságából hét gyermek született.

1956. október 29-én csatlakozott Soroksári Gazdakör épületében lévő, Strausz Károly vezette forradalmár csoporthoz, és járőrszolgálatba osztották be, részt vett házkutatásokban, előállításokban. A Marx Károly út 169. számú iskolaépületet a társaival elfoglalta, az ott lévő igazgatói lakást kifosztották, de nem itt, hanem a közeli tanácsházában helyezkedtek tüzelőállásba. Ki is lőttek egy szovjet személygépkocsit, amelynek sofőrje meghalt. November 11-éig tartózkodott a csoportnál, ekkor szűnt meg – a fővárosban utolsóként – a fegyveres ellenállás.

1959. szeptember 8. letartóztatták, majd a „Baka Lajos és társai” per XVII. rendű vádlottjaként 1960. január 10-én Odler János katonai tanácsa tíz éves börtönbüntetést szabott ki rá. A másodfokú Szimler-tanács két hónap múlva jogerőre emelte.

1963. április 3-án szabadult. 1971. november 11-én meghalt. („Baka Lajos és tsi” HL 107/59., TL V-145625.)

SZTOJKA VINCE

1934-ben, Pesterzsébeten született, Sztojka Péter testvére. Édesapja vándor drótos volt. Két elemi osztály elvégzése után segéd munkásként dolgozott 1200 Ft-os havi keresettel. Pesterzsébeten lakott.

A forradalom idején a sorkatonaként szolgált. Október végén engedték szabadságra, négy napra. November 4-én azonban nem az alakulatához tért vissza, hanem a Jutadombra, ahol tüzelőállást foglalt el. Azt később a hatóságok sem tudták kinyomozni, hogy ténylegesen részt vett-e a jutadombi harcokban. Másnap a Soroksári Gazdakör épületében lévő Sztrausz Károly vezette csoporthoz csatlakozott. Járőrszolgálatba osztották. Részt vett az ÁVH-sok felkutatásában. A Marx Károly úti iskolaépületet társaival elfoglalta, az abban lévő igazgatói lakást kifosztották, majd a közeli tanácsházában helyezkedtek tüzelőállásba. Ki is lőttek egy szovjet személygépkocsit, amelynek sofőrje meghalt. Másnap, 7-én elhagyta a csoportot.

1959. szeptember 3-án letartóztatták. 1960. január 10-én Odler János katonai tanácsa a „Baka Lajos és társai” per XIII. rendű vádlottjaként 14 évre ítélte el. A másodfokú Szimler-tanács március 11-én nem látott okot arra, hogy e verdiktet megváltoztassa.

1963. március 26-án szabadult. („Baka Lajos és tsi” HL 107/59., TL V-145625.)

VALÓ MÁTYÁS („Csoki”)

1935-ben született, Budapesten. Szüleit nem ismerte, nevelőszülei egy menhelyről vették ki két hónapos korában. Nevelőapja világosító volt a Filmgyárban. 7 általános iskolai osztályt végzett, majd az Ikarusz gyárba ment villanyszerelő tanoncnak, 1950-ben megszerezte a szakképesítést. Két év múlva felvették tiszti iskolába, de apja betegsége miatt hamarosan leszerelt. Visszament dolgozni az Ikarusz gyárba, majd a Gépipari Autófuvarozási Vállalatnál, majd a XVII-es Autófuvarozási Vállalatnál dolgozott autó-villanyszerelőként. 1954–56 között a BSZKRT-nál egy trolibuszgarázsban dolgozott. 1956 májusától alkalmi munkásként kubikus munkát végzett

(pl. az FTC pályán) a forradalom kitöréséig. 1953-ban megnősült és feleségének két gyermekét a nevére íratta. Közös gyermekük is született. A Vágóhíd utca 40. sz. telepen lakott.

Október 29-én csatlakozott a Tompa utcai csoporthoz, a Kabelács testvéreket lakhelyéről ismerte. A fegyverszünet idején az ÁVH-sokat és a pártfunkcionáriusokat kutató „Kabelács-brigádhoz” tartozott, ő volt a gépkocsivezető. November 4-étől is a csoporttal maradt és részt vett a fegyveres ellenállásban. Ezen a napon egy pénztárgép kifosztását akadályozta meg.

December 31-én Bécsbe ment, ahonnan egy hónapon belül visszatért, és februárban felvette a munkát a BSZKRT-nál, ahol vonallakatosként dolgozott őrizetbe vételéig, 1400 Ft-os jövedelemmel.

1957. május 8-án tartóztatták le. A Mikes-tanács hat éves szabadságvesztést róttak ki rá, s ezt az ítéletet a Borbély-tanács jóváhagyta. A jogerős ítélet kihirdetése után a vádlott fellebbezett és a népbírószági tanácskozáson 3:2 arányban elutasították a büntetés csökkentését. 1962. július 3-án szabadult. A további életútjáról nem tudunk. 1992-ben meghalt. („Vass Lajos és tsa” BFL 5308/59. – „Kabelács Pál és tsa” BFL 1770/57. – Kabelács Pál-OHA, 1988. – Kabelács Károly-OHA, 1991.)

JEGYZETEK

*Tanulmányom részlet *A magyarországi cigányság irodalma* címmel, a Polgár Krisztina Emlékalap támogatásával készülő könyvemből, ami remélhetőleg 2012-ben jelenik meg Dupcsik Csaba *A magyarországi cigányság történelme* című munkájának (Budapest, 2009, Osiris) párdarabjaként.

¹ Bari Károly: *Holtak arca fölé*. Budapest, 1970, Szépirodalmi.

² Lakatos Menyhért: *Füstös képek*. Budapest, 1975, Magvető.

³ Beck Zoltán: *A cigány irodalom fogalomtörténetéhez. Friss kutatások a romológia történetében*. Pécs, 2002.

⁴ Szegő László: A cigány irodalomról. In uő.: *Cigányok, honnan jöttek – merre tartanak?* Budapest, 1983, Kozmosz. 179–195.

⁵ Szegő László: A cigány nyelvű irodalom történetének rövid vázlata. *Forrás*, 1975/5–6. szám.

⁶ Mészáros György: *A magyarországi szinto cigányok. (Történetük és nyelvük.)* Budapest, 1980, Magyar Nyelvtudományi Társaság. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 153./

⁷ Csengey Dénes: „Nehéz élet az ének” – cigány írók és költők a magyar irodalomban. In Murányi Gábor (szerk.): *„Egyszer karolj át egy fát!” Cigányalmanach*. Budapest, 1986, TIT Országos Központja Cigány Ismeretterjesztő Bizottsága. 80–95. o.

⁸ Choli Daróczi József: A magyarországi roma irodalom. In Várnagy Elemér, Dr. (szerk.): *Romológiai alapismeretek*. Budapest, 1999, Corvinus. /A hét szabad művészet kiskönyvtára./ 49–69. o. A sorozatot a Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola jelentette meg, sorozatszerkesztő: Dr. Bencze Lóránt.

⁹ Kemény István–Janky Béla–Lengyel Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Budapest, 2004, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. /A magyarországi cigány népesség helyzete./ 17–19. o.

¹⁰ Szuhay Péter: A cigány irodalom. In Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest, 2000, Press Publica. /Változó Világ 31. kötet./ 37–41. o.

¹¹ Kelemen Zoltán: Mint madarak. A magyarországi roma irodalom hagyományozódása és gyökerei. In uő.: *Szélkönyvek. Multikulturalizmus a közép-európai irodalmakban*. Szeged, 2007, Lazi Könyvkiadó. 77–162. o.

¹² Beck Zoltán: *A lehetséges cigány irodalom*. Pécs, 2003, Pácsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Romológia Tanszék. /Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 12./

¹³ Beck Zoltán: *A romológia írása – egy elbeszélhető romológia felé*. Pécs, 2009. Doktori értekezés, kézirat. Ezúton is köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát kollegiálisan rendelkezésemre bocsátotta és felhatalmazott az idézésre.

¹⁴ Djuric, Rajko: *A roma irodalom*. (Fordította Zsidó Ferenc.) Budapest, 2004, Pont Kiadó.

¹⁵ Király István–Szerdahelyi István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon 1–18*. Budapest, 1992–1996, Akadémiai Kiadó. 1. kötet, 1188–1189. o.

¹⁶ Köszönöm D. Rác Istvánnak a lexikon fellapozásának nehéz és fáradságos munkáját.

¹⁷ Murányi Gábor: „A származás nem esztétikai kategória.” *HVG*, 2010. június 12. 34–35. o.